

LUSTGÅRDEN

GUNNAR HALLSTROM

DENDROLOGI och PARKVÅRD
ÅRSSKRIFT 1927

LUSTGÅRDEN

ÅRSSKRIFT

FÖR

FÖRENINGEN FÖR DENDROLOGI OCH
PARKVÅRD

ÅRG. 8, 1927.

REDAKTÖR OCH ANSVARIG UTGIVARE NILS SYLVÉN
KLICHÉERNA FRÅN A.-B. MALMÖ GRAFISKA AN-
STALT, MALMÖ, OCH GROHMANN & EICHELBERGS
ZINKOGRAFISKA KONSTANSTALT, STOCKHOLM
TRYCKERI: NYA TRYCKERIBOLAGET, STOCKHOLM

1927

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

U p p s a t s e r :

Trädgården vid Svenstorp. Av CARL G. DAHL	1—10
Öveds Klosters trädgård. Av CHARLOTTE RAMEL	11—18
Torup. Av ELSE DAHL	19—28
Skabersjö. Av OTTO THOTT	29—32
Kyrkogårdskultur. Föredrag över vårt lands äldre och moder- nare kyrkogårdsanläggningar, hållet vid Föreningens års- möte den 21 mars 1927. Av HARALD WADSJÖ	33—50
Ett förslag till en svensk skogsbotanisk trädgård. Meddelande hållet vid ordinarie årsmöte med Föreningen för dendrologi och parkvård i Stockholm den 21 mars 1927. Av CARL G. DAHL	51—61
Hortus Celsianus i Uppsala. En botanisk trädgård på 1730-talet. Av OTTO GERTZ	62—80
Drottningholms lustträdgård och park. II. Av NILS G. WOLLIN	81—262

S m ä r r e u p p s a t s e r o c h m e d d e l a n d e n :

Gunnar Schottes minnesvård. S. 263. — En egendomlig »flygoxel». Av NILS SYLVÉN. S. 264. — Stam- och grensammanväxningar hos bok. Av NILS SYLVÉN. S. 265—266. — Gran med kottbärande toppskott. Av N. S. S. 266. — Vasaeken vid Räfsnäs kungsgård. Av SVEN A. HERMELIN. S. 267—271.

I n m e m o r i a m :

AXEL FREDRIK TIGERSTEDT. S. 272.
CHARLES SPRAGUE SARGENT. (Av C. S—G.) S. 273—274.
M. P. ANDERSEN. (Av CARL G. DAHL.) S. 275—276.
KNUT BOVIN. (Av NILS SONESSON.) S. 277—278.
AXEL PHIL. Av S. A. H.) S. 279—280.

Litteratur:

J. G. GUNNARSSON: Monografi över Skandinavien's Betulæ. Ref. av N. SYLVÉN. S. 281—283. — RUTGER SERNANDER: Bjärka-Säby naturminnen —: Lövängen i Bjärka-Säbys bebyggelsehistoria. Ref. av THORE C. E. FRIES. S. 283—285. — RUTGER SERNANDER: Stockholms natur. Ref. av N. SYLVÉN. S. 285—289. — AXEL HOLZHAUSEN: Boken om liljor. Ref. av S. A. H. S. 289—290. — Dansk Havekunst gennem 25 Aar 1902—1927. Ref. av N. SYLVÉN. S. 290. — ALFRED REHDER: Manual of cultivated trees and shrubs hardy in North America. Ref. av N. SYLVÉN. S. 291—292.

Förteckning över under år 1926 utkommen litteratur rörande dendrologi och parkvård. Av HELLEN AMÉN	293—316
Föreningen för Dendrologi och Parkvård	317—325
Föreningens för Dendrologi och Parkvård styrelse 1927	326
Föreningens för Dendrologi och Parkvård ledamöter	327—340
Artförteckning	341—344

Fig. 1. Svenstorp, översta terrassplanteringen.

TRÄDGÅRDEN VID SVENSTORP.

AV CARL G. DAHL.

Svenstorps slott har vunnit en välförtjänt berömmelse inom den nordiska byggnadskonstens historia som »det egentliga prakt-ycket för sin tids profanarkitektur inom provinsen», »ett av de yrbaraste, mest sevärda byggnadsminnen, som Sverige rymmer inom sina landamären» (UPMARK, Svensk byggnadskonst 1530—1760). Själva slottets tillkomst är väl känd, och det hör till de tycket få skånska borgar, vilka så gott som fullständigt försköts icke blott från förstörelse av fiendehand utan också från senare tiders restaureringsföretag. Byggnaden ligger alltså där med i det stora hela oförändrat utseende ända från slutet av 1500-talet.

Enligt den över huvudportalen sittande stenplattan lät »erlig oc welbyrdig Frw Beathe Huitfeld, Savige Knud Wlfeldz Efterlefwerske» bygga detta hus 1596, men fullt färdigt torde det ej ha blivit förr än tre år

Fig. 2. Svenstorp efter BURMAN-FISCHER: Prospector 1756.

senare. Man antager, att KRISTIAN IV:s holländske byggmästare HANS VON STEENWINKEL D. Ä., Uranienborgs berömde arkitekt, uppgjort ritningen till den vackra renässansborgen, medan en högst framstående stenhuggare i Malmö, DANIEL THOMISEN, förmodligen lett själva byggnadsarbetet. I varje fall har han utfört den märkliga utsmyckningen av huvudportalen och levererat övriga vackra sandstensornament. Här är dock icke platsen att ingå på en närmare beskrivning över slottets arkitektur, som finnes utförligt behandlad i »Svenska slott och herresäten», där även en redogörelse för godsets och byggnadens öden under olika ägare ingår. En ännu utförligare byggnadsbeskrivning återfinnes i »Skånska borgar». Den första bilden av slottet (se fig. 2) efter en uppmätning från år 1680 har intagits i BURMAN-FISCHERS »Prospector», och senare bilder återfinnas i THERSNERS »Fordna och närvarande Sverige» (efter teckning av ACRELL, 1822; fig. 3) samt i LJUNGGRENS »Skånska herregårdar» (tecknad av REICHARDT, 1853).

Blottat som det är på alla spår av försvarstorn, skottgluggar och annan fortifikatorisk utrustning skiljer sig slottet kraftigt från

Fig. 3. Svenstorp omkring år 1822 efter teckning av ACRELL i Thersners »Fordna och närvarande Sverige».

de äldre skånska borgarna, och det är till hela sin karaktär ett verkligt lustslott. Redan valet av byggnadsplats är anmärkningsvärt, då man lär ha övergivit ett mera skyddat ställe nere vid ån och förlagt byggnaden, där vi nu finna den, på en ovanligt vacker utsiktspunkt men med jämförelsevis dåligt värn mot fiendeskaror. Har nu det estetiska intresse, som givit sig så tydligt tillkänna hos byggherre och arkitekt, även föranlett utförandet av de vackra trädgårdsanläggningarna redan i samband med byggnadsarbetet, såsom traditionen vill göra troligt? Då man ser, huru väl hela terrassträdgården ansluter sig till slottets arkitektur och huru dettas dominerande läge ytterligare framhäves av densamma, skulle man gärna vilja tänka sig, att samme arkitekt, han må nu vara STEENWINKEL eller någon annan, använt den så inbjudande terrängen till att förhöja intrycket av slottets arkitektonik, och att sålunda samma hand konstruerat byggnaden och utmätt anläggningarna framför denna. Man bör kanhända erinra sig trädgården omkring Uranienborgs slott som ett tidigt och vackert exempel på en typisk renässansträdgård, men från denna och till Svenstorps terrassanläggningar är dock steget långt. Skulle STEENWINKEL eller någon annan samtida arkitekt vara upphovsmannen till dessa, innebure det, att han tidigare än andra nordeuropeiska arkitekter hämtat impulser från italienska mästare av LIGORIOS art. Varifrån förebilden än hämtats, icke är det från Holland, STEENWINKELS hemland. Förgäves söker man bland anläggningar inom Norden från tiden omkring år 1600 efter ett motstycke till Svenstorps terrasser, och först vid KRISTIAN IV:S 10—20 år senare anlagda Rosenborg finner man något, som kan kallas ett närmare och mera organiskt sammanhang mellan slott och trädgård. Även i de BURMAN-FISCHER'ska bilderna från 1680-talets Skåne saknas alla antydningar om en så högt uppdriven trädgårdskonst som den vid Svenstorp, och ändock har en mängd trädgårdsplaner där återgivits. Tvärtom synes detta verk bevisa, att Svenstorps nuvarande trädgård är av yngre datum, då den lilla bilden av slottet (se fig. 2), sett från väster, endast anger en högst anspråks-

lös täppa av primitiv renässanstyp, ingalunda av den art, som skulle anstått mästaren av terrassträdgården. Skada blott, att icke slottet tecknats från öster! Man hade, om lyckan varit god, funnit någon uppgift om trädgårdarna i den berättelse, som angivits av den s. k. ASCHEBERG'ska kommissionen av år 1681. Här talas utförligt om både slottet och ekonomibyggnaderna men ej ett ord om någon trädgård, vilket däremot skett t. ex. i beskrivningen över Skabersjö m. fl. ställen.

En sak skulle kunna anses tala för en tidig anläggning av terrassträdgården nämligen den, att vallgravarna, såsom också angivits på en skiss i »Skånska borgar», icke endast omgivit den av slottet och ladugårdarna upptagna fyrkanten utan även framdragits omkring terrassträdgården, på vars södra sida en kanal ännu kan ses. Man kan fråga sig, varför detta tämligen stora område skyddats av vallgravarna, därest det icke också samtidigt ordnats som trädgård och på det mest intima sätt fått sammanhänga med byggnaden.

Det är känt, att Svenstorp under fru METTE ROSENCRANTZ' ägo, d. v. s. efter år 1669, blev föremål för genomgripande förbättringar. En ny blomstringsperiod dateras från förra hälften av 1700-talet, då den mycket förmögna fru MARIA HEGARDT under lång tid residerade här som borgfru. Hon var gift tre gånger, sist med CARL XII:s berömde general AXEL GYLLENKROK, och det var hon, som 1743 stiftade Svenstorps fideikommiss inom den GYLLENKROK'ska ätten. Det är mer sannolikt, att även trädgårdsodlingen främjats under dessa båda damers ledning, och man torde ha anledning fråga, huruvida icke någon av dem mera kraftigt ingripit till omgestaltande av äldre anläggningar. Under en tid, kännetecknad av de storartade TESSIN'ska trädgårdarna, skulle en sådan utformning av terrängen som den i terrassträdgården vid Svenstorp ha varit högst naturlig.

För att nu övergå från gissningarnas område till vad äldre källor ha att förmåla om trädgårdsanläggningarna, stanna vi ännu en gång vid BURMANS bild. Den visar en typisk ortagård,

vardera hälften instängd av ett staket. Södra delen synes ha varit en blomstergård, som pryddes av tre stora urnor, ordnade på rad längst i söder och synliga från västra fönstret i övre våningens festsal. Det närmast liggande kvarteret skulle ha kunnat vara en rosengård, medan det är rätt sannolikt, att hela den norra avdelningen utgjorts av en krydd- eller köksträdgård.

I sin »Skånska resa» berättar LINNÉ om Svenstorps trädgård, att den var försedd med 4—5 alnar höga terrasser och en vattenkonst, som tidigare kastat vattnet 24 alnar högt. Trädgården var prydd med *avenbokshäckar*. Härmed är tydligt och klart visat, att den östra trädgården i varje fall är betydligt äldre än 1700-talets mitt, och att den till sina grunddrag lämnats oberörd under 200 år eller mera. En liten detalj i LINNÉs skildring tyder också på, att man här tidigare än på andra skånska gårdar intresserat sig för planteringar av annat slag. Han berättar nämligen, att det fordom funnits en stor och kraftig häck av *pil* »väster om gården, bort mot ättehögen», något för denna tid rätt anmärkningsvärt. De skånska pilevallarna tillkommo i allmänhet först flera tiotal av år efter LINNÉs Skåne-besök, och själv har LINNÉ åtminstone medelbart befrämjat dessa planteringar på ett särdeles effektivt sätt.

Återstår nu beskrivningen av anläggningarna, sådana de i våra dagar te sig (jmf. kartan fig. 4).

Stiger man ut på borggården genom slottets östra portal (jmf. fig. 1), har man trädgårdens mittaxel rakt framför sig. Närmast till höger och vänster ligga ett par envåningsflyglar, och i flukt med dessas östra gavlar har tidigare som begränsning av borggården stått ett staket med vita stenpelare (så på ACRELLS och REICHARDTS teckningar). Allt detta har dock försvunnit med undantag av de två mittersta och högsta pelarna, som tidigare uppburit ett par stora grindar och ännu flankera trappan ned till trädgården. De prydas av vackra urnor, de samma som igenkännas på nyss nämnda teckningar. En kraftig stenmur, behängd med klätterväxter, stöder borggårdsterrassen.

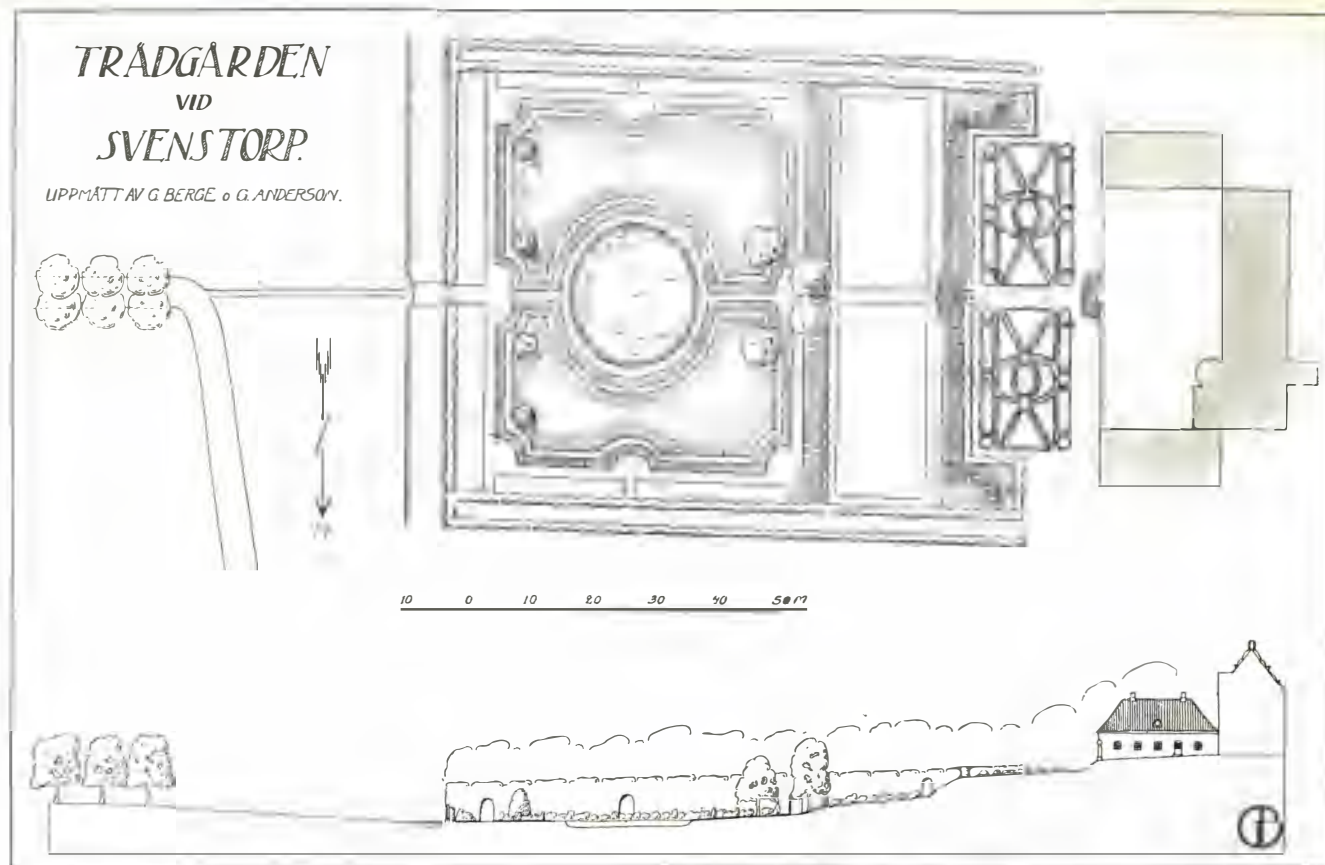

Fig. 4. Trädgården vid Svenstorp enligt uppmätning sommaren 1926.

Fig. 5. Svenstorps trädgård från nedersta terrassen.

Foto: CARL T. LUNDBERG den 8 juni 1926.

Planet nedanför den översta trappan upptages i våra dagar av ett rosarium med mäktiga *buxboms*-häckar kring varje *ros*-grupp. Då man ser denna anläggning, skulle man knappast kunna tänka sig, att planteringen utförts för föga mer än 20 år sedan. Emellertid har den nuvarande ägaren, ryttmästaren baron NILS GYLLENKROK haft vänligheten meddela, att den äldre, nog så intressanta terrassplanteringen redan var förvuxen och omöjlig att iståndsätta, då hans far, kammarherren frih. AXEL GYLLENKROK, år 1900 tillträdde fideikommisset. Det blev därför nödvändigt att göra en ny plantering på samma plats, liksom också alla de gamla häckarna måste utbytas mot nya. Den gamla planteringen upptog ett par namnchiffer i *buxbom* från slutet av 1700-talet: F. G. G. och E. C. B., som böra tydas: FREDRIK GUSTAF GYLLENKROK (som innehade fideikommisset åren 1753—1795) och hans maka EVA CHARLOTTA BJELKE (som kallats »en av de dygdigaste adelsfruar i landet»).

Utför en ny trappa kommer man ned på nästa terrass, vilken numera upptages av sängar med perenna blomsterväxter. Tidi-

gare ha såväl här som på trädgårdens lägsta plan, vartill en tredje trappa, något kortare än de förra, leder ned, vuxit en hel massa fruktträd och bärbuskar. ACRELLS och REICHHARDTS teckningar visa dessutom stora granar och höga lövträd på båda sidor om mittgången och trapporna. Sålunda vill det synas, som om den fria utsikten över trädgårdens längdaxel varit bortskymd under större delen av 1800-talet, och i själva verket är detta fallet ännu i dag, då några rätt stora träd upptaga platsen omkring den nedersta trappan (se planen). Dessa skymma naturligtvis också delvis anblicken av slottet och terrasserna från öster.

Nedersta delen av trädgården utgöres av en öppen plan, vars mitt upptages av en stor vattenbassäng med springvatten, det samma som LINNÉ omtalar. Här finner man sålunda ett vackert och väl rätt sällsynt exempel på ett springvatten, som, ehuru kanhända mer än 200 år gammalt, ännu fungerar, och detta fastän vattenledningen på gammaldags manér blott är lagd av borrhade trästockar. Vattnet lär föras hit från källor, belägna en kvarts mil söder om Svenstorp. Bild 5 visar, hurusom denna del av trädgården prydes av olika rabatter med perenna blomsterväxter. Märkligast av allt, vad man här ser, är dock den utmärkt vackra och väl vårdade dubbelhäck av avenbok (fig. 6), som, flankerande anläggningen, bildar en sällsport prydd, sakta sluttande lövgång på vardera sidan av anläggningen ända från rosarieterras-

Fig. 6. Dubbelhäck av avenbok i Svenstorps trädgård.

Foto: CARL T. LUNDBERG
den 8 juni 1916.

sen och till trädgårdens östra gräns. Om man förut beundrat växtkraften hos den översta terrassens buxbomshäckar, blir man nu icke mindre förvånad, då man erfar, att denna omkring 8 m höga och dock så täta och felfria avenbokshäck planterats för lika kort tid tillbaka, alltså omkring år 1904.

Trädgårdens huvudaxel fortsättes åt öster genom en omkring 700 meter lång och rätt prydlig allé, ledande till Igelösa kyrka. Trädens grovlek göra det sannolikt, att de planterats under mitten eller senare delen av 1700-talet.

Det återstår slutligen att nämna något om de övriga anläggningarna, även om dessa äro av mindre intresse än de redan beskrivna. Man erinrar sig, att platsen väster om slottet tidigare upptagits av ekonomibyggnaderna, dock med undantag av den lilla plan, som enligt BURMAN-FISCHER ordnats som örtagård. När sedermera ekonomibyggnaderna förflyttades till västra sidan om den gamla vallgraven, kvarlämnades en av LINNÉ omnämnd vattenkonst »på ladugården», och denna upptager nu mitten av en stor, rund cementbassäng. Det vidsträckta området mellan slottet och vallgraven är behandlat i engelsk parkstil och planterat med vackra träd, under vilka gröna gräsmattor utbreda sig. En liten bro leder över den södra sidans vallgrav in till ekonomiträdgården, som upptager området söderut. Även norr om slottet har marken behandlats i parkstil, och på denna sidan äro de gamla kanalerna fullständigt igenfyllda.

Fig. 1. Öveds Kloster efter BURMAN-FISCHER: Prospector 1756.

ÖVEDS KLOSTERS TRÄDGÅRD.

AV CHARLOTTE RAMEL.

Öveds Kloster innehades på 1100-talet av Premonstratenserorden, och på mitten av 1500-talet indrogs det liksom alla kyrkogods till danska kronan. Tyvärr finnas inga lämningar kvar av det gamla klostret och inga uppgifter om de vita munkarnas trädgård.

Efter att som län ha tilldelats flera danska män blev det 1614 enskild mans egendom, då OTTO LINDENOW genom byte erhöll godset. Hans son, som var missnöjd med det nya svenska väldet, sålde gården 1666 till riksrådet, fältmarskalken CARL MAURITZ LEWENHAUPT, vilkens sonsonson sålde den till sin svåger HANS RAMEL.

Denne store jorddrott, som på sin tid ansågs som en av Skånes största jordbrukare, gjorde sig också ett namn som en stor byggherre. På Öveds Kloster, ett av hans många gods, lät han bygga det nuvarande slottet efter ritningar av sin släktinge, Baron HÅRLEMAN. Slottet, vilkets uppförande tog 20 år i anspråk, blev färdigt, åtminstone till det yttre, 1776.

Troligtvis har HÅRLEMAN även gjort ritningar till trädgård och park, då han också var en intresserad trädgårdsarkitekt.

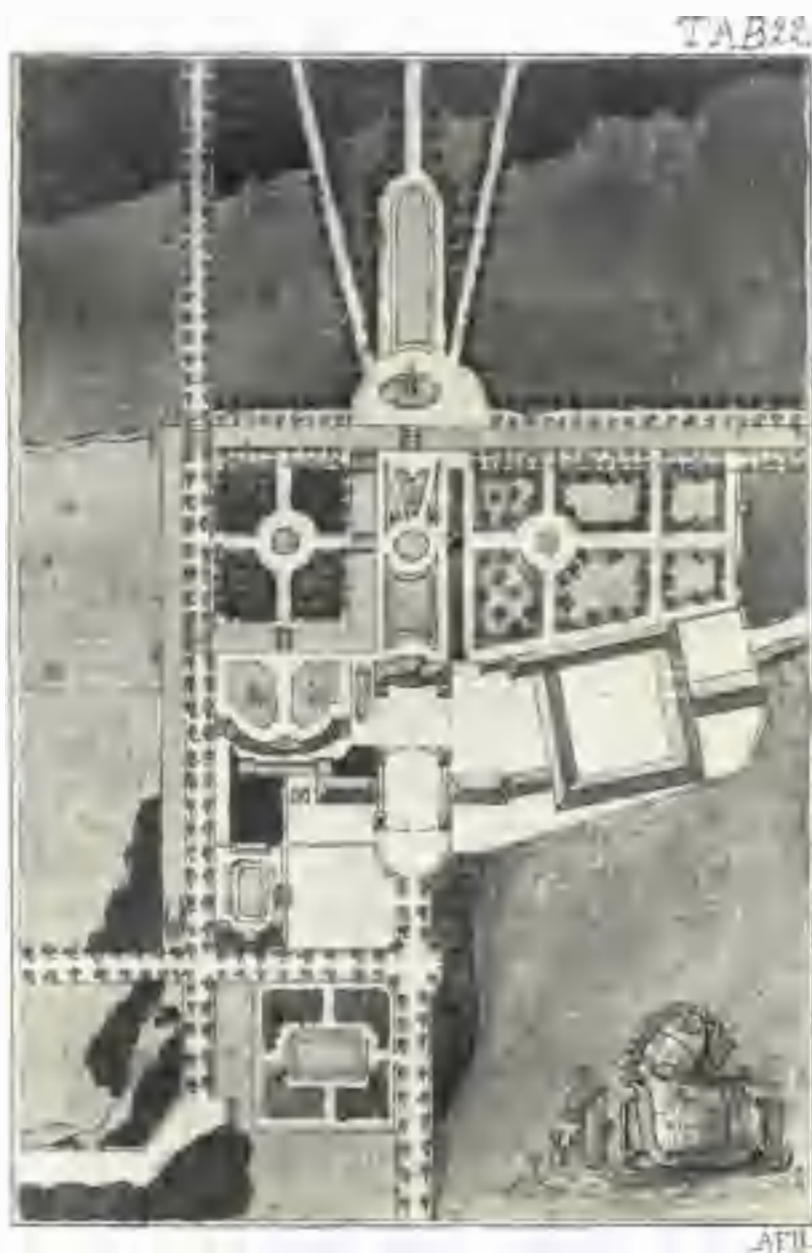

Fig. 2. Öveds Kloster efter ritning av A. F. BARNEKOW 1768.

Fig. 3. Öveds Kloster. Den från inkörsporten norrut ledande lindallén.

Av äldre ritningar vet man, att framför södra fasaden av slotet från början varit en stor gräsplan, kantad av rika rabatter och dubbla lindhäckar, ett springvatten i fonden och

trädgården begränsad i söder av en kanal. Parallellt med kanalen löper lindalléer.

Visserligen finnes en ritning (fig. 2) förvarad på Skabersjö, utförd 1768, av A. F. BARNE-

KOW, med en mycket rikare

trädgårdsanläggning på Öveds Kloster, fortsättande med en lång spegeldamm och därifrån utgående solfjädersformigt tre alléer i den nuvarande ängen.

Denna ritning får man emellertid endast anse som ett förslag, vilket aldrig blivit utfört.

Såväl lindalléerna i trädgården som alléerna längs vägarna av lind, alm, ask, o xel och fur, uppgående sammanlagt till en

Fig. 4. Öveds Kloster. Allé av tall.

Fig. 5. Öveds Kloster. Trappan ned från terrassen.

sträcka av 9 km,
 äro samtliga
 planterade av den
 kände vägbygga-
 ren HANS RAMEL.
 Delvis äro dessa
 vägar uppbyggda,
 på sina ställen
 ända till 4—5 m,
 för att utjämna
 terrängen. I dessa
 uppbyggda sten-
 murargjordes, för
 att bereda träd-
 rötterna plats,
 brunnar liknande
 jättestora bloms-
 terkrukor, vilka
 fylldes med mat-
 jord. Den från
 inkörsporten
 norrut ledande
 lindallén (fig. 3)
 företer en ena-

stående jämnhet, i det att icke ett enda träd på dessa 150 åren för-
 därvats och måst ersättas. Västerut utgöres en sträcka av allé-
 erna av fur (fig. 4), vilket åtminstone i Skåne är mycket sällsynt.
 Alléerna i trädgården höllos nerskurna tills för ungefär 45 år
 sedan, liksom i alla anläggningar efter franskt mönster på 1700-
 talet.

Trädgården begränsas, som sagts, i söder av en kanal och på
 alla andra sidor av murar. Förut gick även en kanal längs utmed
 den östra lindhåcken och sedan rakt i öster ut till landsvägs-
 muren, men denna delen av kanalen fylldes igen på 1850-talet.

Fig. 6. Öveds Kloster. Den av lindhäckar och klippta persiska syrener kantade gräsplanen framför södra fasaden av slottet.

Samtidigt ändrades trädgården öster om slottet, vilken från början varit fruktträdgård, till en anläggning i engelsk stil med slingrande gångar och fristående träd på gräsplaner. En del ädlare träd planterades då, vilka ännu stå kvar, såsom ett *tulpanträd* (*Liriodendron tulipifera*), vilket nu mäter omkring 20 m i höjd och anses vara ett av de största i Sverige, samt *äkta kastanjer*, *plataner* och *akasier*. Här finnas även äldre träd av mycket anseelig höjd, t. ex. 36 m höga *askar*.

Dåvarande trädgårdsmästare E_KMAN anlade ett tiotal år senare en större frukt- och grönsaksträdgård öster om denna del, vilken ytterligare utökades på 80-talet av trädgårdsmästare ISBERG.

Slottet, som är byggt på en sluttning med två våningar åt gårdsidan och tre åt trädgården, har vid östra gaveln en högt uppbyggd terrass med ett springvatten i mitten och rabatter med olika *polyantha-rosor*. I ett hörn mot det smidda järn-

räcket står ett italienskt marmorkar med hängpelargoner och i höga krukor i nischerna av muren blå och röda petunior samt slingerväxter. På terrassen låg förut en vinterträdgård, som borttogs 1885, då den nuvarande muren med pilastrar och nischer i ren 1700-talsstil uppfördes i dess ställe efter ritning av arkitekt BOISEN. Trappan (jmf. fig. 5), som leder ner från terrassen, gjordes 1890 efter ritningar av f. d. stadsträdgårdsmästare ISBERG, som då var trädgårdsmästare på Öveds Kloster.

I en nisch i undre terrassmuren står en marmorstaty, kopia efter antiken, troligtvis föreställande Dionysos och hemförd från Italien av CHARLES EMILE RAMEL. Strax öster om terrassen ligger en paviljong, byggd 1818 av samme CHARLES EMILE RAMEL. Ursprungligen använd till »volière», vilket namn den ännu har, var den endast hälften så bred och utan utbygget i söder. 1868 tillbyggdes den av OTTO RAMEL efter överintendenten, kammarherre FRITZ VON DARDELS ritningar, varefter den blivit använd som boningshus.

Västra delen av trädgården från lindhäcken till trädgårdsmästarehuset var förut köksträdgård, indelad i kvarter av raka gångar, och en stor rosengrupp med en sandstenspelare bildade mitten. Från slottet till trädgårdsmästarebostaden begränsas trädgården först av ett mindre boningshus från 1600-talet, det äldsta på gården, och sedan av gamla ladugårds- och stallbyggnader, vilka lämpa sig utmärkt för spaljéer. Där trivas och mogna också alla år plommon, persikor, aprikoser, nektariner och päron. Längst ned ligger ett gammalt orangeri med en mycket hög mur, klädd med vin, vilket under soliga år mognar.

1879 tillkallades Overgartnern för de Kongelige Danske Lysthaver FLINT för att ändra trädgården. Han ville helt borttaga de gamla lindhäckarna från 1700-talet och omskapa hela trädgården efter den tidens smak till en engelsk park med slingrande gångar.

Östra delen, som redan förut genomgått en omdaning, förändrades endast obetydligt, bl. a. flyttades springvattnet, som först

Fig. 7. Gamla bokar i Öveds Klosters naturpark.

legat inuti Volièren, ut i gräsplanen framför, och västra delen gjordes i stil med den östra. — Lyckligtvis fick FLINT endast förkorta lindhäckarna något, vilka dittills sträckt sig nästan ända fram till slottet. På de långa rabatterna utmed stora gräsplanen gjordes halveirkelformiga utbuktningar, klippta små träd av p e r s i s k s y r é n planterades i rabatterna och en del rabatter lades i gräsplanen. Sandstenspelarna med krukor från 1780-talet fingo stå kvar. Denna anläggning är fortfarande densamma (jmf. fig. 6), frånsatt att alla rabatterna i gräsplanen slopats, och att det nu planterats p o l y a n t h a - r o s o r i rabatterna, efter att där först varit blandade perenna växter, senare g e o r g i n e r och slutligen p e l a r g o n e r. I krukorna utplanteras h o r t e n s i o r.

De gamla häckarna började för 5 år sedan se betänkligt glesa och torra ut. Då gjordes ett försök, som kanske var ganska vågat, men som visade sig vara mycket klokt. De skuros på hösten in

minst en meter på bredden på båda sidor och 2 meter på höjden. Första åren sågo de ganska bedrövliga ut, men sköto genast en mängd nya skott och äro nu helt igenvuxna och föryngrade.

Utmed gången ned mot trädgårdsmästarehuset har på de senare åren planterats på ena sidan r o s o r mot en bakgrund av l u k t ä r t e r och på den andra perenna växter. Även i denna del av trädgården finnes ett gammalt springvatten.

Öster om orangeriet låg förut ett ananas- och blomhus; drivbänkar och vinkast lågo framför trädgårdsmästarehuset. Det nuvarande blomhuset och vinkasterna byggdes av trädgårdsmästare ISBERG uppe i den s. k. »Lyckan», en skyddad och väl be-lägen plats norr om orangeriet, dit även drivbänkarna flyttats.

I söder och väster fortsätter trädgården i en ganska vidsträckt park, vilken sträcker sig ned till Vombsjön och omsluter stora öppna ängar, som troligtvis varit sjöbotten, men nu äro härliga betesmarker. I parken växer mest b o k och e k, varav många hava uppnått anseelig storlek (jmf. fig. 7). På vägen till sjön stå jättelika f u r o r, som sägas vara planterade av AURORA KÖNIGSMARCK och hennes syster grevinnan LEWENHAUPT, vilken senare ägde Öveds Kloster.

Kanske skulle man kunna säga om anläggningarna kring Öveds Kloster, att deras säregna charme ligger i den enhetlighet, som råder emellan själva byggnaden och dess omgivning. Redan de milslånga alléerna, de stora, enkla linjerna, de klippta häckarna och de plaskande springvattnen hålla, trots senare tiders omändringar och utvidgningar, fast vid den 1780-tals- prägel, som vilar över stället.

Fig. 1. Torup. Slottet från O. omkring år 1850.

TORUP.

AV ELSE DAHL.

På en stentavla över portalen till Torups borggård står en latinsk inskription, som i svensk översättning lyder sålunda: »Då ett arvegods har beskärts efterkommande av förfäder, vilka haft blott en enda omsorg, den att vilja gagna de sina, tillhör det oss, att med samma nit söka bevara, vad vi fått mottaga. På detta sätt må vi gagna oss själva och de våra. Jag har gjort vad jag kunnat. Med omsorg har jag återställt de gamla byggnaderna. Även har jag byggt nya torn. Och allt som dessutom synes värt att taga i skärskådande, har av mig blivit ordnat med omsorgsfull flit. Och I, mina efterkommande, vilka I än månden bliva, söken bevara, vad I haven fått. Bättre är att bevara, än att vilja skapa nytt. Leven, efterkommande, i endräktigt sinne och broderlig kärlek och såsom I bäst kunnen: Älsken Gud. — Till tacksam hågkomst av mina förfäder, åt efterkommande och eftervärld, om någon bliver. SIGVARD GRUBBE 1632.»

Få önskemål av en godsherre om den framtida vården av en älskad fädernegård hava under århundradens lopp bättre uppfyllts än dessa SIGVARD GRUBBES om Torup, ty det gives få slott i vårt land, som på ett mera pietetsfullt sätt vårdats, bevarats och utvecklats av de efterkommande. För »Lustgårdens» läsare torde trädgårdens utveckling vara av speciellt intresse, i synnerhet som den nuvarande på ett prisvärt sätt låter den stolta 1500-talsborgens alla företräden komma till sin fulla rätt.

Den för sina rikedomar vitt kända fru GÖRVEL FADERSDOTTER SPARRE byggde sin fasta borg Torup på en holme i en mindre sjö. Av denna anledning fanns kring själva byggnaden inga planteringar, utan de första lågo på fasta landet. Från 1500-talet har man inga säkra uppgifter om någon som helst trädgård, först från den ovan omtalade SIGVARD GRUBBE finnes det några anteckningar. I den latinska dagbok, som GRUBBE efterlämnat, läses följande till svenska översatt: »köpte jag av några nürnbergske bönder 600 fruktträd av olika slag, som jag i dessa dagar lät plantera i min trädgård på Torup».

År 1647 kom Torup i KORFITZ och KRISTINA ULFELDTS ägo, och från denna tid veta gamla papper berätta, att från Torup till Köpenhamn, där det grevliga herrskapet under långa tider vistades, sändes grönsaker och frukt, och att »örtagårdsmannen» erhöll pengar till »tull och överfart». En gång förmäles, att hela 6 lass produkter på en gång sändes över, och en annan gång har antecknats, att »örtagårdsmannen» erhållit pengar för att köpa vitt papper, för att därmed kläda de korgar, vari körsbär och moreller sändes över Sundet.

Vid Skånes övergång till Sverige blev godset indraget till kronan, och i slutet av 1600-talet hade generalguvernören över provinsen Torup i förläning. Torups länsherre var vid denna tid Greve RENSKIÖLD, en av CARL XII:S mest berömda generaler, och av hans hand hava vi följande anteckningar: »På Torup finnas 3 fruktträdgårdar och 3 humlegårdar. I den stora trädgården äro planterade 49 äpple- och 38 päronträd, vilka alla

äro gamla, men körsbärsträd finnas i överflödande mängd. I den andra trädgården finnas 7 äpple- och 9 päronträd samt i trädgården vid källarbacken den 3:dje trädgården (den del av trädgården, som då gick under namn av »källarbacken», kallas så ännu i dag) finnas 4 äppleträd och 10 päronträd.» Antagligen äro just dessa fruktträd de av GRUBBE planterade. RENSKIÖLD skriver vidare, att humlegårdarna voro väl underhållna och omfattade 1,150 humlestänger.

Av allt att döma har på Torup varit stor odling av frukt och grönsaker, men om några prydnadsanläggningar veta ej skrifterna att förtälja, och borgen låg fortfarande på sin lilla ö i saknad av all möjlighet för utförande av prydnadsanläggningar. I slutet av 1700-talet ägdes slottet av en Baron STJERNBLAD, som emellertid börjat hysa planer på en förändring av borgens närmaste omgivning genom den lilla sjöns urtappning. En sorglig händelse, som inträffade under hans tid, blev måhända den indirekta drivfjädern till arbetets igångsättande. Därmed förhöll sig sålunda. Vid ett tillfälle gavs en stor fest, och ungdomen roade sig på bästa vis. Några av dem gingo i en eka för att företaga en lusttur på sjön, och huru de nu buro sig åt, är ej gott att säga, men båten vattenfylldes eller kantrade och tre av de unga drunknade inför hela festskarans ögon. De efterlevande togo sig givetvis mycket illa vid av den sorgliga händelsen, och ägaren började snart nog realisera sina planer på att torrlägga sjön och fördriva den falska Ran. Men affärerna tycktes bli mindre goda för borgherren, och 1812 såldes godset till Baron GUSTAF JULIUS COYET. Denne fortsatte utdikningen med all kraft, så att när Hovmarskalken COYET tillträdde Torup, fanns av den forna sjön ej mera vatten än en smal bäck, som man på somliga ställen kunde hoppa över.

Den ovan nämnda Baron COYET hade under en följd av år levat i Frankrike. Han var en begåvad, konstförståndig och mycket bildad man, som för sitt nyförvärvade gods fattat det livligaste intresse. Han restaurerade sitt slott på ett mycket tjänstfullt sätt och ägnade även trädgården sin varma omtanke.

Fig. 2. Torup. Slottet från nordväst.

En massa träd planterades på f. d. stranden till sjön. Så äro de stora kastanjerna vid brofästena från denna tid, likaså en mängd valnötsträd i den gamla fruktträdgården. Många andra nu stora träd, såsom bokar, plataner, akasior m. fl., äro från Baron COYETS tid. Antagligen har på den gamla sjöbottnen även planterats en del träd, som i detta nu borde hava varit stora, men där finnas inga. Förhållandet är, att när träden nått en viss ålder och rötterna ett visst djup, dö de alla, vilket den nuvarande ägaren många gånger till sin stora sorg fått erfara. Den gamla sjöbottnen blev av Baron COYET förvandlad till en anläggning i engelsk stil med gräsmattor och ett otal slingrande gångar, men med mycket få blommor. Den nuvarande ägarinnan har berättat mig, att vid hennes ankomst till Torup, fanns det knappast andra blommor än pioner och i gamla fruktträdgården massor av kejsarkronor (*Fritillaria imperialis*). En del år efter Baron COYETS död, sedan den nye ägaren GUSTAF COYET

Fig. 3. Torup. De klippta tujorna vid sidan om inkörsbron. Obs. huru lågt trädgården ligger i förhållande till den höga bron!

blivit vuxen, började denne ett efter nutida begrepp och med våra arbetspriser stort och dyrbart arbete, nämligen utgrävandet av kanalerna, som nu omgiva Torup och skänka parken så mycket av dess behag. Baron COYET, den förste ägaren med detta namn, hade under KARL JOHANS tid åtagit sig rusthållet för en trupp soldater, varför han blev upphöjd i friherrligt stånd. Skyldigheten att underhålla soldaterna övergick till den senare ägaren, men ej friherreskapet. Med dessa soldaters hjälp var det emellertid, som kanalerna grävdes.

Den nuvarande prydnadsträdgården är alltså av relativt ungt datum, och man kan utan överdrift säga, att det är Hovmarskalcken och Friherrinnan COYETS personliga arbete och omtanke, som åstadkommit densamma, ty båda hava ägnat den ett sällsynt intresse. Dock må påpekas, att omgivningen och läget spelat särdeles stor roll vid vinnandet av det goda resultatet, ty de höga

stränderna, som på alla håll kanta den gamla sjöbottnen, och den omgivande ståtliga bokskogen bidraga i hög grad att skänka ett fullbordat intryck åt anläggningen i sin helhet.

Lustvandringen kan så börja genom »Torups have» av i dag. Vi taga stora portvalvet till utgångspunkt och gå över norra terrassen vid bron, den forna vindbryggan, nedför trappan åt höger. Några utmärkt vackra *Cotoneaster horizontalis* klättra på slottets stenfot, vilken de täcka på ett särdeles måleriskt sätt. Trappan för oss till den lägre terrassen, som tillåter en promenad runt hela borgen. Vad som särskilt här faller i ögonen är den präktiga murgrönan, vilken, ehuru av ganska ungt datum, till stor del kläder borgens litet stränga väggytor. På terrassen finnes för övrigt en liten anläggning med buxbomsteckningar, klippta tuor och buxbomsfigurer. — Ej att förglömma äro de stora snår av syrener, mest persiska, som på våren spegla sin yppighet i kanalen, och den som första gången besöker Torup, just »när syrenerna blomma», och i den stilla majkvällen hänförd blickar ut över det mjuka parklandskapet, där tystnaden endast bryts av näktergalarnas sång, tror sig nog lätt förflyttad till ett annat land och en lugnare tid än vår orofyllda, och det må förlåtas honom eller henne, om lyriska utgjutelser bliva följden. Men vi återvända runt borgen för att vandra den lockande vägen utmed kanalens norra strand till de stora blomsteranläggningarna, som skymta i fjärran. På denna vandring måste man särskilt glädjas åt de saftiga gröna gräsmattorna, som täcka stora ytor av den gamla sjöbottnen. De bliva till följd av vattnets närhet aldrig förbrända, utan äro ständigt lika gröna. På båda sidor om denna väg blomma under efter sommaren *Phlox* i massor, som här trivs alldeles utmärkt, givetvis även det tack vare markens fuktighet. Vid kanalens bortersta del är det stora stenpartiet beläget, och där synes allt trivas och frodas. Under många olika årstider har jag sett det och städse förvånat mig över, att alltid där finna saker av intresse. Stort är det, rikt och roligt anlagt, och sin ägarinnas speciella stolthet, skött till stor del av henne själv, och detta med all heder.

Fig. 4. Torup. Utsikt över parken från slottsterrassen. T. h. skymta de gamla valnötsträden.

Bakom denna trevliga anläggning och i kanten av bokskogen låg för några år sedan en mindre plan, som verkade rätt tom. Där har man nu planterat en samling städse gröna växter, som äro av speciellt dendrologiskt intresse. Det var också en av styresmännen i F. D. P., som kom upp med förslaget, som visat sig synnerligen vällyckat. Här finna vi en hel del sällsyntare arter av släktena *Berberis*, *Cotoneaster*, *Mahonia*, *Viburnum* och *Ilex*, alla i god växtkraft och högönsklig välmåga.

Ifrån detta Tusculum leder en annan väg upp till den högre belägna gamla »fruktehaven» och Baron COYETS valnöttsalléer. Här, bland de åldriga fruktträden, få vi sikte på »Friherrinnans örtagård», som innehåller alla de krydd- och blomsterväxter, som fröjdade många släktled av innebyggare i de låga husen på den omgivande rika Baraslätten. Dessa gamla »urter» höra också till skötebarnen på stället, och jag gissar, att slottsfruns intresse väckts, när hon mera ingående började studera den skånska hemslöjdens rika alster, ty nog är det, som om de gamla vävnaderna på ett alldeles särskilt sätt vore förbundna med dof-

Fig. 5. Torup. Från den gamla fruktträdgården.

ten från gamla kryddväxter, och mönstren på dem bära ju också vittne om, vilka blomster som funnits i väverskornas små örtagårdar.

Ännu högre upp hade unga Fröken till Torup sin lekstuga, den allra som trevligaste, torvtäckta lilla Skåne-länga, och där leka nu varje sommar en ny generation småfröknar i mormors fina örtagård och under »Amelielidens» trygga tak.

Vägen ned från denna trivsamma vrå utgöres av en mycket lång trappa, som slottsfrun med egna händer varit med om att lägga, och hon berättade mig, att flera av hennes gäster varit henne behjälpliga med detta arbete. Den långa trappan fortsattes av en gång, på båda sidor prydd av vackra kantväxter: *Cerastium*, *Viola cornuta*, *Nepeta* m. fl., som blomma på olika tider. Vi ha nu åter nått den stora gräsplanen, vilken vi förut beundrat, och göra en avstickare för att taga i betraktande den utmärkt vackra brunn av Ignaberga-kalksten, som helt nyligen satts upp här. De stora

Fig. 6. Torup. Den nyare anläggningen med rabatterna i blått och vitt.

klippta tujorna utmed den höga bron äro också av intresse och göra sig utmärkt som grannar till det lilla vita lusthuset, varifrån man har en den mest tilltalande bild av den präktiga parken.

På andra sidan om norra terrassen, vår utgångspunkt, ligger en annan del av prydnadsträdgården, även den av nyare datum. Här är anordnad en cirkelformig blomstergård med rosor och sommarväxter: dahlior, pelargoner m. m. i stor myckenhet. Vackra soffor av kalksten bjuda till en stunds vila och ur stora stenurnor väller fram en rikedom av Kristi blodsdroppar. Härifrån löper en bred gång, på båda sidor omgiven av kraftiga rabatter, indelade i fält med dels blå, dels vita blommor. Phloxen växer här, som överallt på Torup, i en märkvärdig rikedom, och de vita parcellerna med 100-tals plantor äro en ögonfägnad. Hela anläggningen skyddas av en hög mur av handslaget tegel, som, ehuru ej mer än några år gammal, har fått den rätta patinan. Teglet var särskilt tillverkat för restaurering

av en gammal kyrka, och det överblivna kom till Torup. I muren äro infällda gamla gjutjärnstavlor, och grindarna äro också av järn. Bakom muren har anlagts en liten fruktträdgård i regelbundna kvarter. Blomstergången utmynnar i en väg, som följer södra delen av kanalen och beskuggas av höga bokar, plataner och andra särskilt vackra träd.

Ofantligt mycket mer vore att berätta om denna väl vårdade lustgård, där var planta synes trivas och känna sig hemma, men jag måste tyvärr sluta. Dessförinnan vill jag dock med några ord erinra om gamle hovmarskalkens »sista trädgård». På en kulle med fri utsikt över den nya hembygd, dit han kom som barn och allt sedan verkat, har han fått sin sista fristad på hemmets mark, omsusad av stora, mäktiga bokar. Följande ord, hämtade från RONEBERGS dikter, vilka sjöngos vid hans jordfästning:

Så skall hemmets bygder Dig begråta,
Som en afton gråter dag om sommar'n,
Full av glädje, ljus och lugn och sånger
Och med famnen sträckt mot morgonrodnad'n,

få här sin rätta tolkning.

I det stora arbetet »Svenska slott och herresäten» står som avslutning till artikeln om Torup den önskan uttalad: »att den måleriska gamla borgen ännu länge måtte få stå som en prydnad för landskapet och ett lärorikt prov på 1500-talets monumentala byggnadskonst i Norden». Jag skulle därtill vilja lägga ännu en: måtte även Torups trädgård och örtagård i många år vårdas och underhållas på samma förtjänstfulla sätt som hittills och få utgöra en verklig sevärdhet och ett prov på vad i den benådade provinsen Skåne kan åstadkommas, då fråga gäller trädgårdskonst.

Fig. 1. Skabersjö. Slottet från SV.

SKABERSJÖ.

AV OTTO THOTT.

Den förste kände ägaren var OVE PASSON, som 1280 skrev sig till Skabersjö och dog 1293. I PASSON'ska släkten stannade gården i omkring 100 år, då den genom arv övergick till släkten ULFSTAND, från vilken släkt den genom arv och köp år 1600 övergick till TAGE OTTOSON THOTT — den s. k. »skånska kungen» — och har sedan innehafts av släkten THOTT, utom mellan åren 1676 och 1680. Den indrogs till svenska staten 1676 och skänktes som friherreskap under namnet Kronedal till fältmarskalken friherre FABIAN VON FERSEN. TAGE OTTOSON THOTTs sonson, FREDRIK THOTT, fick Skabersjö i faddergåva av sin mormor, fru IDA SKEEL, som återköpte gården 1680. Den har tvenne gånger härjats av eld: första gången 1523, då Malmö borgare, som voro CHRISTIAN II trogna, gjorde ett utfall mot Skabersjö, där skånska adeln var samlad, plundrade och brände gården. HOLGER ULFSTAND återuppbyggde den omkring 1530.

Fig. 2. Skabersjö. Från stora trädgårdsplanen mot V. med »Bikupan» och avenboksbersåerna i bakgrunden; i förgrunden avenbokshäckar.

År 1623 härjades gården av våld. TAGE OTTOSON THOTT lät 1629 uppbygga nedre våningen av huvudbyggnaden och båda flyglarna samt ett tvåvånings-korsvirkeshus på östra sidan. Mitt på fasaden inåt gården byggdes ett torn med hög spira. I sydvästra ytterhörnet var ett tre våningar högt, spirprytt torn. Detta utseende hade gården till 1774, då TAGE THOTT, sedermera landshövding i Malmöhus län, friherre och greve, lät ombygga gården och gav den dess nuvarande utseende.

Om parken och trädgården vet man, att de stora avenboksbersåerna (fig. 3), som ligga i vinkel emot varandra i trädgårdens nordvästra ända, planterades av OTTO THOTT och CHRISTINA KAAS

Fig. 3. Skabersjö. »Rosengården» från NO. med avenboksbersåerna och »Bikupan» i fonden.

Fig. 4. Skabersjö. »Rosengården» från SV.

Fig. 5. Skabersjö. Utsikt från södra slottsflygeln mot stora planen, omgiven av avenbokshäckar och med den terrasserade Parkbacken i fonden.

något av åren mellan 1733 och 1752. De äro nu 7 meter höga. Parken med terrasser och lusthus (det ena revs 1860) samt trädgården norr och väster om Parkbacken med sina många avenbokshäckar (jmf. fig. 2 och 5) och tvenne dammar anlades under landshövding TAGE THOTTS tid på 1770-talet av dennes svåger, friherre ADOLF BARNEKOW till Björnstorp — en dotterson till MAGNUS STENBOCK och en tid »direktör över spektaklet i Stockholm» under GUSTAF III.

Den nya trädgården söder om Parkbacken och det nya drivhuset i västra trädgården anlades 1902 av greve TAGE THOTT. Rosengården (fig. 3 och 4) öster om avenboksbersåerna anlades av nuvarande slottsfrun 1922.

Fig. 1. Gudliems kloster. Efter Dahlbergs Suecia antiqua.

KYRKOGÅRDSKULTUR.

Föredrag över vårt lands äldre och modernare kyrkogårdsanläggningar,
hålllet vid Föreningens årsmöte den 21 mars 1927

av

HARALD WADSJÖ.

Så länge vi sakna en grundlig historisk utredning om vår kyrkogårdskulturs utveckling. kan studiet av gamla kyrkogårdsbilder och relativt bevarade äldre anläggningar skänka oss en viss föreställning om de traditioner, som varit förhärskande i vårt land.

Vi erfara, huru den konstnärliga fantasien tidigare tagits i anspråk även på kyrkogårdskonstens område. Vi få ökad förståelse för dessa gamla kulturvärden, och vår pietetskänsla påverkas, manande till eftertanke, om icke dessa kulturvärden äro berättigade till mera vård och skydd, än på sistone ägnats dem. Därmed reses det bästa värn mot fortsatt vandalism, ofta orsakad av rent oförstånd och förhastade beslut.

De, som önska vara obundna av traditioner och endast se "modernt" på kyrkogårdsfrågor, må experimentera på utvidgningsområdena eller å nyanläggningarna.

Endast starkt tvingande ekonomiska skäl eller brist på lämpliga utvidgningsområden kan försvara nya gravöppningar på gamla gravkvarter. Detta gäller i synnerhet kulturhistoriskt värdefulla områden. Det är fel, att bland liggande hållar och små, låga, anspråkslösa gravvårdar sätta upp stora råblock, s. k. bautastenar, eller höga vårdar av svart, polerad granit, som utgör en skärande kontrast till de gamla gravarnas diskreta verkan. Endast en enda dylik vård, uppställd i ett gammalt gravfält, är tillräcklig för att åstadkomma disharmoni och störande intryck. Detta kan dock förhindras, om kyrkogårdsmyndigheterna uppställa vissa villkor i samband med tillstånd att öppna ny grav på gamla kvarter. Dessa villkor eller särskilda bestämmelser böra införas i gravbreven som en garanti för att gravanordningen blir i harmoni med de befintliga — en enkel åtgärd och dock av största betydelse för de gamla kyrkogårdarnas bevarande. De gamla anläggningarnas lilla skala fordrar även, att de nya vårdarnas måttförhållanden rättas efter denna.

Gudhemsbilden (fig. 1) avser att visa, vad som nämnts om hänsynsfull skala mellan liggande och resta vårdar. Under alla förhållanden är det klokt att fastställa, att de gamla vårdarnas maximimått icke få överskridas av de nya. Idealet vinnes lättast, om höjdmåttet blir enhetligt inom varje gravkvarter. Undantag kunna medgivas, då gravvårdarna erhålla hög fond av mur eller häck. Detta kan som regel endast genomföras å nya kvarter med tillhjälp av bestämmelser.

Det finns även andra traditioner värda att tillvarataga, krav, som ännu så länge äro önskemål, och dessa gälla gravvårdarnas ortskaraktär. Liksom vår gamla bygde- och hemkultur har rönt inflytande av olikheterna i landskapskaraktär och klimat, så har ock kyrkogårdskulturen rönt samma påverkan. Jämför bilderna 2—21. Det är ett nationellt såväl som hembygdsintresse, att de

inbördes rätt så olika kyrkogårdskaraktärerna icke nivelleras. Tack vare landets olika klimatiska förhållanden kan detta icke ske. Men gravvårdsindustrien tar ingen hänsyn till lokala traditioner, när det gäller gravvårdstyperna. Därmed har alltså nivelleringen av de olika kyrkogårdskaraktärerna begynt. Gravvårdsindustrien har synbarligen av enbart ekonomiskt intresse icke beaktat den lokala formkulturens förtjänster. För att råda bot på detta missförhållande borde firmorna äga insikt i de olika ortskaraktärerna och ha förmåga att återgiva dessa i sina nyckapelser. Hur skall detta kunna åstadkommas? Endast genom upprättandet av nya mönsterblad för de olika provinserna.

Men det är ej nog med att skydda våra gamla anläggningar genom ovan nämnda åtgärder. Vegetationen bör också få sitt skydd mot alltför energiska nydanare, som i onödan fälla träd för att "släppa in sol och ljus". Därmed äro vi inne på kyrkogårdsarkitekturen, vilken under 16- och 17-hundratalen tydligt påverkades av trädgårdskonstens utövare. Tidigare hade endast muren utgjort kyrkogårdarnas inhägnad — i städerna högre, på landsbygden lägre. Genom att plantera högväxande träd utmed muren blev kyrkogården rumsbildad och mera vindskyddad, till båtad såväl för den inre planteringen som stämningskänslan. Den tidens trädgårdssarkitekter iakttago, att trädgårdsparterrens väggar skulle hållas i rimlig proportion till byggnadens höjd. Vi ha ett gott exempel bevarat i Sandemars trädgård. Med andra ord: om byggnaden var låg, så tuktades träden. I analogi härmed kan man draga den riktiga slutsatsen, att då kyrkan är låg, böra de omgivande träden tuktas lågt. Detta har måhända varit den ursprungliga meningen, men vanvård eller ändrad uppfattning hos senare tiders trädgårdsmän har varit anledning till, att vi gått miste om den beräknade verkan av en strängt formad fyrkant i det splittrade landskapet eller en fyrkant stående fritt emot luften å omgivande slätt. Denna väsentliga detalj i kyrkogårdskonstens utveckling står ännu att vinna i de fall, att omplantering är påkallad. Under alla förhållanden är det felaktigt att i en arkitek-

toniskt planlagd anläggning fälla gamla träd utmed utvidgnings-
sidan. Det har samma verkan, som om man slår ut en vägg i ett
rum för att införliva det med ett nytt. Rummet blir stort och
den gamla intima stämningen är borta.

Under 1800-talet rönt våra kyrkogårdars planläggning in-
flytande av ROUSSEAUS läror — »tillbaka till naturen». Han gav
impulsen till landskapsstilens införande beträffande såväl träd-
gårdar som kyrkogårdar. Kritiklöst har denna stil apterats och
skoningslöst gått fram över många av våra äldre griftegårdar.
Landskapsstilen, ursprungligen lämpad för större parkområden,
blev ända in i vår tid idealet även för smärre kyrkogårdar. Dess
upplösande inverkan kulminerade i svärmeriet för vår hednatids
gravhögar med bautastenar. Ett belysande exempel från denna
stilperiod ha vi i Stockholms norra begravningsplats, bilderna 28,
29. Dessbättre synes denna romantiska uppfattning snart tillhöra
det förgångna, och vår tids hårdare ekonomiska förhållanden
komma säkerligen att fort nog bidra till landskapsstilens ut-
dömande, då det nu mer än förr gäller att rationellt utnyttja mark-
områden för nya anläggningar eller utvidgningar av gamla.

Rätt betecknande är, att Skogskyrkogården i Stockholm så
sent som 1914 planerades som en stor skogspark, men under
senare år, alltefter som anläggningen växer ut, synes den övergå
i ett system kombinerat med reguliära, uthuggna gravvårdar, ra-
made av skogsbälten eller orörda skogspartier. Det är emellertid
för tidigt att bedöma, hur de gjorda experimenten komma att ut-
falla, då skogskyrkogården saknar tradition i vårt land och dess
utveckling tillhör framtiden. Impulsen till försöket gavs av H.
GRÄSSEL, som ett par år tidigare planlade Waldfriedhof i München,
och vars system är irreguliära, öppna gravgårdar i skogspark-
områden. Systemet med reguliära gårdsuthuggningar synes även
bli tillämpat vid anläggandet av Gävle stads nya begravningsplats
i skogen på Tolvforsheden. I skogsbältena omkring de öppna
gårdarna förläggas gravar mellan trädstammarna. Systemet ut-
gör i stort sett en kombination av den äldre traditionella arkitek-

toniska stilen — gårdarna — och den yngre landskapsstilen, representerad av skogsbältena. Se bilderna 32 och 33.

Generalplanerna till skogskyrkogårdarna i Stockholm och Gävle äro ännu föremål för studium och utveckling, varför det torde vara lämpligt låta anstå med deras återgivande i detta sammanhang. Deras utveckling går mot sträng arkitektonisk komposition, bort från GRÄSSELS naturalistiska system. PIPER, vår främste »landskapsarkitekt» under 1700-talet, utförde dock sina kyrkogårdsplaner i geometriskt system. Där stå vi nu. Ett helt århundrade har kyrkogårdskulturens utveckling legat nere. Under denna tid bröts den tidigare härskande traditionen, och de senaste decennierna ha sett stora anläggningar planeras i Stockholm, Göteborg och Malmö. De komma säkerligen att bilda epok i vår kyrkogårdskonsts utveckling och ange riktlinjer även för smärre anläggningar, därigenom angivande tonen för den nya kyrkogårdsstilen. Det grundläggande systemet, trots olikheter i terräng och natur, synes bliva utformat till en organisk samling småkyrkogårdar, omgärdade var för sig och grupperade så, att de större betonade trafikvägarna och byggnaderna bilda ryggrad och hållpunkter i kompositionen.

Av de följande bilderna synes tydligt, huru olika karaktärer och traditioner i vårt land liksom återspeglas i kyrkogårdskulturen. Är den icke värdefull nog att vårdas och bevaras åt framtiden? Svaret måste obetingat bli jakande. Alltmera erkännes, att detta kulturområde under senare tid skjutits i skuggan och undandragits sund behandling.

Så länge vi sakna en inspekterande myndighet och specialutbildade trädgårdsmän att anförtro kyrkogårdarna till, är arbetet för högre kyrkogårdskultur synnerligen otacksamt. Statsmakternas ingripande bör inriktas på upplysnings- och undervisningsverksamheten. Genom spridande av mönsterblad och upplysningskrifter i förening med vandringsutställningar och föredrag i olika delar av vårt land väckes alltmer förståelsen för de gamla kulturvärdena och — må man hoppas — därmed önskan om kyrkogårdskonstens renässans.

Fig. 2. Kyrkogårdsexteriör från Östra Vemmerlöv i Skåne, foto 1916. Inhägnaden utgör samtidigt stödjemur för kyrkogårdens terrassering, som följer terrängens kullighet. Den höjda terrassens linje åstadkommer lyftande verkan och bildar soubassement för såväl träd som byggnad. Trädväggen för hög och trasig. Anläggningen skulle vunnit i monumentalitet, om trädraden varit hel och nedskuren samt tuktad i sträng form.

Fig. 3. Kyrkogårdsinteriör från Stehag i Skåne, foto 1916. 11-hundratalets romanska gravvårdsform i Ringsjötrakten. Namnlösa, korsprydda sandstenar — uniforma. Utomordentlig, lugn, enhetlig verkan med stark kyrkogårdskaraktär, framhävd och i samklang med kyrkans karaktär. Gravfältet framgrävt i samband med kyrkrestaurationen omkring 1915.

Fig. 4. Kyrkogårdsinteriör från Holmby i Skåne, foto 1916. Prov på typiska skånska 18-hundratals gravvårdar av kalksten. Höjden lika, men form och dekorerings olika. Kollektiv verkan på grund av sammanförande tidsstil. Typen förekommer på de flesta kyrkogårdar i denna provins. Sannolikt huggna vid Komstabrotten. Målade i svart, gult, blått och grönt med dekorerade baksidor.

Fig. 5. Kyrkogårdsinteriör från Söndrum i Halland, foto 1925. Ligusterhäckar söder om kyrkan mönstra kyrkogårdsplanet som en matta. Deras frodighet och tjocklek åstadkomma en kollektiv, monumental, lugn och på samma gång mjuk verkan, utan gravmonument. Ett utmärkt exempel på en välskött anläggning, trots utsatt vindläge. Gravkullarna av murgröna.

Fig. 6. Kyrkogårdsinteriör från Stenberga i Småland, foto 1916. Resta trävårdar av enhetlig, smärt form. Prov på 18-hundratalets antikiserande stil med vertikal rytmik, som bildar god motsättning till grenverkets kraftiga, horisontalt över-skuggande verkan. Vårdarna äro helt målade i av tiden dämpade blå eller vita färger med gul eller svart text. Materialet hämtat i traktens skogar.

Fig. 7. Kyrkogårdsinteriör från Ås i Småland, foto 1916. Resta sandstensvårdar från 16-hundratalet. Formen troligen inspirerad av gamla målningar, framställande Moses med lagens tavlor. Text och band i rundad relief på försänkt botten, som dekorerar och helt fyller vårdarnas framsida. Vårdarna placerade mot samlande buskagefond. Sällsynt god och enhetlig verkan.

Fig. 8. Interiör från Kalmar gamla begravningsplats, foto 1916. 17-hundratals kyrkogård omändrad i landskapsstil. Likabetoned vertikal och horisontal verkan. Fördelaktigare om de liggande hållarne varit i flertal. Gravfälten äro övervuxna med *Vinca minor*, som bildar en hel, städsegrön, blommande matta. Gjutjärnskorsten icke störande på grund av sin svarta färg gentemot den horisontala rytmiken i de liggande hållarna.

Fig. 9. Askeby kyrkogård i Östergötland. Professor A. Lindbom foto 1916. Visar en rad tillvaratagna, smidda 17- och 18-hundratals gravvårdar uppställda mot vägg. På en flöjelkrönt stång äro namnplåtar och bandjärnsdekorationer anbragta. Texten målad på plåtarna. I Småland är typen enklare, utan namnplåt, med texten punsad eller körnad å flöjeln. Där förekommer även den äldre solkorstypen krönt med flöjel.

Fig. 10. Kyrkogårdsexteriör från Brålanda i Dalsland, foto 1916. Anläggningen är terrasserad mot åslänten. Häckinhägnaden tuktad, växande ut över terrassmuren. Lagg märke till den lilla bron, som leder över ån till kyrkogården, vars horisontalbetonade, lugna verkan förstärkes av vattnets omedelbara närhet. Skänker intryck av avskilt läge i samma grad som en medeltida slottsanläggning, omgiven av vattengrav.

Fig. 12. Kyrkogårdsinteriör från Norra Kedum i Västergötland, foto 1916. Gravkors av kalksten från 16-hundratalet. Ringkorstypen har anor från det förkristna solkorset. Förekommer dessutom å kyrkogårdar i Dalsland och Värmland. Materialet brutet på Kinnekulle. Inskriptionen inskränker sig ofta till några initialer med årtal, anbragta å den horisontala korsarmen. Vårdarna och inhägnadsmuren lågt hållna.

Fig. 11. Kyrkogårdsinteriör från Örgryte i Västergötland, foto 1916, av stadsarkitekt K. Samuelsson, Göteborg. Monumentalt 17- och 18-hundratals gravfält med tumbor av kalkstenshällar. Mäktig horisontalbetonad rytm, stötvis stegrad genom terrängens stigning; se bildens högra sida. Sällsynt rogivande stämning, framhövd genom monumentens utpräglade gravvårdskaraktär. Materialet hämtat inom provinsen.

Fig. 13. Segersta kyrkogård i Värmland. Prof. M. Olsson foto 1915. Vårdarna äro av bandjärnssmide och typiska exempel på förekommande dekorativa varianter mellan sol- och gavelkorsformer, se flyglarna å bilden. De tre mellersta korsen endast med svängda gavlar. I Dalsland är solkorsformen allmännast. På Eksbäradskyrkogård i Värmland kvarstå hundratals smidesvårdar.

Fig. 14. Kyrkogårdsinteriör från Österåker i Södermanland, foto 1916. I denna socken, såväl som i Västra Vingåker, bibehålles ännu i dag den gamla traditionen att under likfärden bära den dödes gravkors i processionen och omedelbart efter gravsättningen resa gravkorset på gravnen. Sällsynt kollektiv och enhetlig verkan, som inte störes av andra gravvårdstyper av annat material.

Fig. 16. Kyrkogårdsinteriör från Häverö i Uppland. Prof. M. Olsson foto 1915. Sydöstra delen av kyrkogården med terränglutning åt öster, varåt gravvårdarnes front är riktad. Fördelaktig terränglutning med hänsyn till den religiösa urgamla traditionen att vända gravarna frontalt mot den uppgående solen — avvaktande uppståndelsens dag. Synfältets begränsning av kyrkan i fonden av bilden synnerligen välgörande.

Fig. 15. Kyrkogårdsexteriör från Sorunda i Södermanland, foto 1915. Samlad och rumsbildad anläggning tack vare muren med sina ståtliga porthus och trädkransen där införför. Kyrktornets höjd behärskar trädens. Ett gott exempel på goda proportioner mellan byggnad och vegetation. Under sådana förhållanden icke nödvändigt att beskära trädens höjd.

Fig. 17. Kyrkogårdsexteriör från Vendel i Uppland. Riksantikvarien S. Curman foto 1912. Medeltida anläggning med hög, spånklädd murinhägnad, försedd med tvenne porthus, stängda med träluckor. Starkt intryck av att ursprungligen ha varit en befäst kyrkogård. Anläggningen rumsbildad tack vare den höga muren. En del kvarstående träd å anläggningens norra sida visas å bilden fig. 24.

Fig. 18. Kyrkogårdsexteriör från Trönö i Hälsingland, C. G. Rosenberg foto 1922. Denna och Vendel-anläggningen visa, att det i vissa fall kan vara lämpligare att låta byggnadernas pittoreska silhuett förbli ostörd av vegetation — stående fritt mot luften. Lägg märke till gavlarnas samfällda, parallella och rytmiska upprepning, synnerligen beaktansvärt.

Fig. 19. Kyrkogårdsexteriör från Älvros i Härjedalen, foto 1916. Bilden visar — vid jämförelse med föregående bild — huru det tunna staketet är för klen för att kunna åstadkomma rumsbildning. Genom en låg trädkrans eller tuktad häck skulle anläggningens byggnader sammanföras på en soubassementslinje, som staketet enbart i detta fall icke mäktar åstadkomma.

Fig. 20. Kyrkogårdsexteriör från Oviken i Jämtland, foto 1916. Denna anläggning är på ett sällsynt sätt fast rotad och samgående med jämtländsk karaktär. Stark i stämningen och en skapelse med både allvar och lek i linjeförningen. Öde och övergiven av sin församling. Portarna luta mot sitt fall. Denna originella skapelse med roccocoreminiscenser får utan misskund förfalla. Värde ett bättre öde.

Fig. 21. Kyrkogårdsinteriör tillhörande föregående bild, foto 1916. Se hur den nästan öde kyrkovallen stegras och samlas upp emot den resliga och mäktiga stapeln. Lägg märke till hur skönt det är, att terrängen är oberörd av planering och vägar. En lycklig, måhända oberäknad omständighet. Ett observandum åt var och en, som sysslar med smärre kyrkogårdsanläggningar, att tillvarata terrängens skönhetsvärden.

Fig. 22. Interiör från Maria kyrkogård i Stockholm, foto 1917. Stadskyrkogårdarnas inhägnader kräva större höjd än landsbygdens, beroende på deras inklämda läge mellan omgivande bebyggelse eller önskat skydd mot störande trafik. Gravkoren i en sammanhängande länga — det bästa sättet att inhägna och giva stadskyrkogården eftersträvat lugn och ro.

Fig. 23. Interiör från Assistenskyrkogården i Köpenhamn, foto 1917. Den höga stadskyrkogårdsmuren är också en utmärkt fond för gravmonumenten, samtidigt som den gör all trafik osynlig inifrån anläggningen. I Stockholm ha vi tyvärr endast en enda rofylld kyrkogård, nämligen Jakobs. De övriga sakna, vad man borde ha rätt att erfara — helgd. Den försvann med de gamla murarna.

Fig. 24. Ett av porthusen och ett stycke av den gamla spånklädda muren omkring Vendels kyrkogård i Uppland. Riksantikvariens S. Curman foto 1912. Känslan av starkt skydd för de hänsövnade eller rena försvarsåtgärder eller båda i förening är orsaken till att medeltida anläggningar än i dag överglänsa senare tack vare sina inhägnader. Observera murmaterialens starka fästningsverkan.

Fig. 25. Muren omkring Tygelsjö kyrkogård i Skåne, foto 1916. Uppförd av jordstenar, som sparsamt synas mellan de slammade putsytorna. Bättre än häck och staket med hänsyn till vad tidigare sagts i samband med synpunkter på anläggningarnas helhetsverkan. Lägga även märke till murens lämplighet som bakgrund till gravvårdarna, då de en gång voro målade i fyra färger.

Fig. 26. Plan av Västra Skrävlinge kyrkogård, uppmätt år 1917. Äldre traditionell arkitektonisk skånsk anläggning. Lågt terrasserad mot de omgivande landsvägarna söder och öster ut. Rumsbildad med hög-växande lindar, planterade i kyrkogårdsgränsen. Gravkvarter ramade mot inre vägarna av tuktade ligustrumhäckar. Nordliga fälten upptagna av s. k. allmängravar, i övrigt familjegraver. Jämför med fig. 27.

Fig. 28. Plankarta över Stockholms Norra Begravningsplats, upprättad åren 1910—1911. Sydöstra delen äldst. Norr om denna katolska och mosaiska begravningsplatserna. Dessa arkitektoniska anläggningar från 1800-talets mitt omramades under århundradets senare del av kyrkogårdsutvidgningar i landskapsstil. Efter 1915 äro en del kvarter gårdsbildade med häckar. Mönsteranläggningens läge utmärkt med mörkaste tonen i sydost.

Fig. 27. Västra Skrävlinge kyrkogård i Skåne, foto 1916 (uppe från tornet). Jämför planen, bild 26. Del av västra kvarteret, som visar den traditionella bilden av murgrönskullar på sandad plan, inom samlande, tuktade häckar. Här och var smärre blomsterrabatter och taxus. Rabatterna kantade av buxbomsränder. Vegetationen förhärskande med ett fåtal synliga vårdar. Idealiskt och eftersträfvansvärt.

Fig. 29. Stockholms Norra Begravningsplats, 19-tonde kvarteret, foto 1918. Avskräckande exempel på landskapsstilen i fullständigt upplösningstillstånd. Romantiskt 18-hundratals gravfält med stora bauta-stenar på miniatyrättehögar, fritt och vårdslöst utkastade på en grusad plan. Oändligt beklämnande, rå och kulturlös verkan, orsakad av att gravfältet ligger helt öppet och genomkorsat av trafikvägarna.

Fig. 30. Protestantiska begravningsplatsen i Rom, foto 1920. Utomordentligt högtidlig processionsväg. Gravanordningarna osynliga i vägens riktning, men synliga vid sidoblickar.

Fig. 31. Assistenskyrkogården i Köpenhamn, foto 1917. Processionsväg helt skild från inblickar i gravkvarteren, som avskärmats med buskageplanteringar mellan alléträd.

Fig. 32. Skogskyrkogården i Stockholm. Uppståndelsekapellet med omgivande gravkvarter. Flygfoto 1926. Arkitektonisk del av anläggningen, delvis ofullbordad. Arkitekt
S. Lewerentz.

Fig. 33. Skogskyrkogården i Stockholm, C. G. Rosenberg foto 1926. Arkitektoniskt rumsbildad gravgård, åstadkommen medelst byggnader och släntor. Belägen väster om och intill Uppståndelsekapellet.

Fig. 34. Östra kyrkogården i Malmö. Arkitekt S. Lewerentz. Tuktade häckar uppdelar det stora gravfältet i smärre gårdar inom skogsbälten. Åsen i områdets mitt krönes med krematorieanläggningen och gravgatan planerad med större urngravmonument och mausoléer. Ceremoniplatsen synlig i bildens högra hörn. Planen för åsen och området på andra sidan ännu icke definitivt löst i kompositionen.

Fig. 36. Östra kyrkogården i Malmö. Detalj av ett nyordnat gravfält, som fortsätter den gängse skånska traditionen, förut skildrad i bilderna 26 och 27. Gravkullarna av murgröna äro ramade och samlade av buxbomsränder. I bildens fond skimras tillstympelsen till de gårdsbildande häckarna, som skola begränsa synfälten till lagom stora rum.

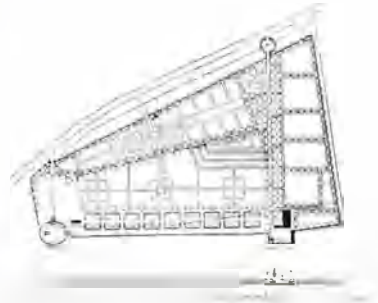

Fig. 35. Nya begravningsplatsen i Simrishamn. Arkitekt Markelius. Anläggningen under utförande. Medelst trädramar bildas tvenne långsträckta gårdar, som återigen uppdelas av tuktade häckar i mindre gravfält. I bildens högra sida trädramas mindre gravgårdar. Längst till vänster på bilden synes läget för ceremoniplatsen inom mycket högväxande tuktade häckar. Mindre traditionsbunden komposition jämfört med Malmöanläggningen.

Fig. 37. Gamla begravningsplatsen i Ystad, foto 1916. Omgiven av högväxande träd och tuktad häck. Alléer uppdelar anläggningen i öppna gårdar, med gravarna synliga mot trafikvägarna. Gränshäcken icke utnyttjad som gravfond. Ett arkitektoniskt anläggningsschema, rätt så allmänt förekommande i svenska stadskyrkogårdar, tillkomna under 1800-talet.

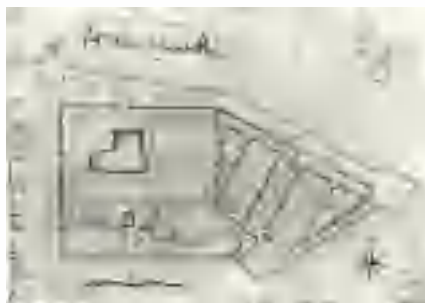

Fig. 38. Plan till utvidgning av Åsbo kyrkogård i Östergötland, av arkitekt Harald Wadsjö 1923. Öster om gamla kyrkogården är området terrasserat för att mildra terrängens lutning mot norr. Anläggningen rumsbildad på traditionellt sätt med lindplantering. Gårdsbildning med syrenbuskage. Gravarna avskärmade vid kapellvägen medelst häckar.

Fig. 39. Åsbo kyrkogårdsentré utföres som fristående portal av fyra tuktade lindar. Lindportalen avsedd att bilda motvikt eller balans mot kyrkan sedd från den öppna slätten norr om kyrkogården. Tillsammans med syrenhäcken bidrar den till att skydda anläggningen från inblickar och störningar från landsvägstrafiken.

Fig. 40. Plan till utvidgning av Frösö kyrkogård i Jämtland, av arkitekt Harald Wadsjö, utförd 1923. Terrasserad i fallande terräng mot nordost. Anordnas som en parterr till kyrkan, medelst tät björkplantering utanför murarna. Planteringen anslutes till den höga klockstapeln och balsampopplarna utmed gamla kyrkogårdens södra gräns. Fri utsikt över Storsjön mot Oviksfjällen.

Fig. 41. Plan till utvidgning av Boxholms bruks-kyrkogård i Östergötland, av arkitekt Harald Wadsjö 1923. Ligger i en dälld omgiven av högväxt barrskog med glänta mot söder. Gamla och nya områden avgränsas till skilda öppna rum. Kyrkogården och kapellet utbyggs mot söder till kanten av en ravin. Gårdarna indelas med lågväxande träd och buskage, tuktade endast mot vägarna.

Fig. 42. Begravningsplats i Oxelösund av arkitekt E. G. Asplund 1925. Rumsbildad på trenne sidor av skog-bevuxna höjder. På den fjärde sidan planteras en trädkolonnad, åstadkommen genom uppkvistning. Vattnet från omgivande höjder avledes i diken utanför anläggningen, vallgravsmotiv i mindre skala. Anläggningen välbelägen i förhållande till solen med längdaxeln i syd-nordlig riktning och gläntad mot söder.

Fig. 43. Plan till kyrkogård för Aneby i Småland av arkitekt Harald Wadsjö 1924. Kyrkan — högt på en ås med milslång utsikt omkring — bildar ävenledes fond för en gata nedifrån samhället. Kyrkogårdens västligaste del ramas av granar och är ordnad som en förgård till kyrkan. I östligaste delens ungskog uthuggas gårdar, lagda med hänsyn till trafiken och terrängens olika lutningsförhållanden.

Fig. 44. Förslag till utvidgning och ordnande av Almunge kyrkogård i Uppland av arkitekt E. G. Asplund 1921. Väster om utvidgningsområdet flyter en å, vars vatten ledes in mot den terrasserade västligaste delen av den utvidgade kyrkogården. Över terrassbarriären skulle planteras hängande pilar, med grenar böjda mot vattnet. Kompositionen påminnande om fig. 10.

Fig. 45. Ehrenfriedhof i Lübeck utgöres av ett trädfrött, öppet rum, uthugget i skogen. Terrängen behandlad med svag stegring från gången utmed mittfältet upp mot inhägnadshäckarna, som bilda fond för gränsgravarna, förlagda i flera rader utmed periferierna. Idealisk förläggning av en kyrkogård i skog — en arkitekturskapelse fritt omsluten av naturen.

Fig. 46. Till ett väl genomarbetat kyrkogårdsförslag fordras väl genomtänkta bestämmelser. Likaså till ett restaureringsförslag. Ovanstående plan är upprättad för nyordnandet av kvarteret nr 12 b å Stockholms Norra begravningsplats. Jämför fig. 28. De smala gårdarna i kvarterets periferi avsedda för resta vårdar med häckfond. Mittfältet för enbart liggande hållar med resta vårdar utmed gårdssidornas häckar.

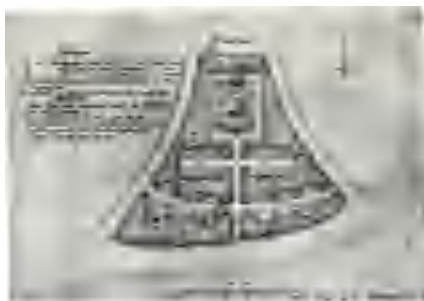

Fig. 47. Mönstergravanläggningen på Stockholms Norra begravningsplats. Läge enligt bild 28. Utfördes samtidigt med nyordnandet av 11:te och 12:te kvarteren för att kunna visa gravägarna de nya bestämmelsernas verkan och innebörd. Består av en samling små gravgårdar, avgränsade var för sig med buskage. Kyrkogårdsnämndens nya gravvårdstyper med förebildlig gravplantering i samverkan visas här.

Fig. 48. Kvarteret 11 F å Stockholms Norra begravningsplats av arkitekt Harald Wadsjö 1918. Visar idén med planen å fig. 46. I gravgårdens mitt liggja hållar, som mönstra gräsmattan, medan de resta vårdarna erhålla fond av gränshäcken, i detta fall otuktad ligustrum. Även gravplanteringen äro inkomponerade. Jämför rumsverkan i denna bild med fig. 29:s ödsliga synfält.

Fig. 49. Gården för halvgravar i mönsteranläggningen på Stockholms Nya begravningsplats. Bilden visar en samling gravvårdar, c:a 1,10 m höga, utförda efter kyrkogårdsnämndens typritningar, vilka tillhandahållas stenhuggarna mot kopiekostnaden. Här kan allmänheten se gravvårdar med plantering i enlighet med de av nämnden utfärdade bestämmelserna för gravs ordnande.

Fig. 50. Större enskild familjegrav å Stockholms Norra begravningsplats. (Det s. k. Curmanska området.) Graven inhägnad av tujahäckar, belägen i en dunge av högväxta tallar. Monumentet utgöres av en hällkista — tumba av kalksten, stående direkt å gräsmattan, som odelad täcker hela gravplatsen. Anordningen utförd av föredragshållaren 1918.

Fig. 1. Hagtornsträd i Dalby norrskog.

Foto: H. LAMPRECHT 1927.

ETT FÖRSLAG TILL EN SVENSK SKOGS- BOTANISK TRÄDGÅRD.

Meddelande, hållet vid ordinarie årsmöte med Föreningen för dendrologi
och parkvård i Stockholm den 21 mars 1927

av

CARL G. DAHL.

Lika gammal som tanken på en svensk dendrologförening är också förslaget, att här i landet skulle upprättas en skogsbotanisk trädgård, en försökspark, ett arboretum eller vad man eljes vill kalla en plats, där varjehanda träd och buskar utplanteras i försöks- och studieändamål. Men tiden har icke syntts gynnsam för startandet av helt nya företag, helst om de varit förknippade med större utgifter, och överläggningarna i dessa frågor, som ägt rum med bl. a. föreningens förre vice ordförande och med dess sekreterare, ha slutat med, att man varken kunde föreslå en lämplig plats för ett arboretum eller såg någon möjlighet till att skaffa det nödiga anläggningskapitalet. Frågan om det sistnämnda står

fortfarande olöst, men en rad gynnsamma omständigheter synes göra det tänkbart, att en i hög grad lämplig plats för en skogsbotanisk trädgård nu skulle kunna erhållas.

Innan man går vidare, vore kanske skäl att något behandla frågan om en sådan trädgårds ändamål. Enligt min mening behöva vi ett jordområde, där ett större antal olika arter av träd, även en del buskar, kunna utplanteras, varje art i sådant individantal, att verkliga bestånd erhållas, åtminstone av de arter, som kunna tänkas vara av *ekonomiskt* värde för landet. I den mån sådant är möjligt, bör också varje mera viktig art planteras på mark av olika typ och i övrigt under olikartade yttre omständigheter, för att man skall kunna göra vissa iakttagelser om dess fordringar i ena eller andra avseendet. De arter, som huvudsakligen intressera oss *ur prydnadssynpunkt*, böra också finna sin plats i ett sådant arboretum, ehuru i mera anspråkslös omfattning. Inför detta auditorium torde det icke vara nödvändigt att erinra om det stora värde, en sådan samling av träd och växter skulle ha för en var, som vill lära känna nyare prydnadsträd eller vill söka jämförelsematerial till bestämning av redan odlade arter. Ej heller behöver här framhållas, huru betydelsefullt det skulle vara för anläggare av trädgårdar att på en sådan plats få se, huru den ena eller den andra arten utvecklade sig under gynnsamma yttre betingelser. Om betydelsen *ur rent forstlig synpunkt* av en sådan försöksplantering är naturligtvis svårt att uttala sig, då man icke är fackman på detta område. Men om jag rätt uppfattat skogsmännens mening, hysa de allt annat än stora förhoppningar om att utländska trädarter, av vad slag de än må vara, någonsin skola få nämnvärd betydelse för svensk virkesproduktion. Även om denna mening icke här kan gendrivas, må det dock tillåtas mig påpeka, att man t. ex. i Nordamerika lyckats finna lokala raser av skogsträd (t. ex. *Thuya gigantea*) med betydligt större hårdighet än man förut känt. Det uppges sålunda från Arnold Arboretum, att området för just denna arts forstliga användning kunnat betydligt utvidgas. Givetvis bör det för varje arboretum vara en

uppgift av största intresse att av de viktigare trädslagen införskaffa och pröva typer med olika proveniens, och ingen lär väl vilja förneka möjligheten av att man på detta sätt kan finna typer av ekonomisk betydelse.

En synnerligen viktig uppgift bör det vara för ett svenskt arboretum att även anskaffa frön från bestånd av en del svenska trädslag, utmärkta ej endast av vissa morfologiska karaktärer utan framför allt av sådana egenskaper, som kunna tänkas bli av ekonomisk betydelse. För att blott nämna ett exempel: det vore av stort intresse att jämföra åtskilliga olika typer av svenska ekar, odlade i ej allt för litet individantal under så vitt möjligt likartade förhållanden. Men för sådana försök fordras för det första ett livligt samarbete med skogsstatens tjänstemän, för det andra jämförelsevis vidsträckta områden, där de av frö uppdragna plantorna kunna utsättas.

Säkert är att i andra länder, där intresset för dylika prov egentligen borde vara mindre än hos oss, anlagts stora och väl utrustade arboreta, bland vilka det finska vid Mustila är väl bekant. Det är sant, att värdefulla samlingar av trädarter hopbragts på flera håll även i vårt land, och jag behöver endast erinra om grosshandlare SETH KEMPES storartade planteringar på Hemsön och om de botaniska trädgårdarna i Uppsala, Stockholm, Lund och Göteborg. Den sistnämnda av dessa har ju utrustats med ett högst betydande jordområde, men inte ens detta skulle räcka till för så vidsträckta planteringar, som en gång i tiden kunde visa sig behövliga, om man ville fortsätta med försök sådana som de nu föreslagna.

Det var under sistlidne höst, planerna för en svensk skogsbotanisk trädgård började bli föremål för mera ingående överläggningar, och flera olika förslag diskuterades därunder av föreningens sekreterare och undertecknad. Sedan dessa omnämnts för jägmästare E. SÖKJER PETERSEN, Åkarp, föreslog denne Dalby norrskog som en för sådant ändamål särskilt lämplig plats, och sedan denna närmare undersökts, ha sekreteraren och under-

Fig. 3. Fäladsmark norr om Dalby. I bakgrunden Dalby norrskog.

Foto: C. G. DAHL 1927.

gränsen övergår till al-kärr och i sina östra delar har en kraftig inblandning av ask. Enstaka träd av lind, alm, björk, vild päron, asp, rönn och hägg träffas här och där, varjämte talrika exemplar av sälg och vildapel förekomma. Däremot saknas anmärkningsvärt nog äldre bok och, så vitt jag kunnat se, också lönn. Detta får kanske tydas som ett av tecknen på att vi här ha att göra med en mera ursprunglig vegetation än den i Dalby hage. Enstaka individ av hagtorn ha antagit trädform, men vanligen bildar denna växt endast mindre buskar. Hassel förekommer på åtskilliga håll särdeles ymnigt, och den bildar t. o. m. enhetliga bestånd. Av andra buskar må nämnas vägtorn, olvon, try, benved, nypon, slån och björnbär. Undervegetationen är delvis mycket starkt påverkad av betning, i synnerhet i de västra delarna, där örtvegetationen undanträngts av gräs. I de tätare delarna av skogen märkas gulplister, blåsippor och andra typiska lundväxter. Växtlig-

Fig. 4. Karta över Dalby norrskog.

heten är avgjort mindre frodig än den i Dalby hage, väl beroende på att jorden är en mera sandig, tämligen mullfattig morän, vartill kommer, att den västra delen av skogen icke blott skadats av betandet utan även av att vara väl mycket utsatt för blåst. Beståndet är här ganska glest, då ett stort antal e k a r avverkats. På åtskilliga ställen är jorden allt för fuktig för att andra träd än a l a r, p i l a r och a s k a r skola trivas, men tack vare markens lutning kan dränering vanligen åstadkommas jämförelsevis lätt.

Inom de områden, som redan äro bevuxna med skog, måste givetvis en del huggnings- och röjningsarbeten utföras, och dessa torde i främsta rummet komma att drabba buskvegetationen. Däremot böra de flesta och bästa ekarna åtminstone för en god tid framåt lämnas orörda, då de vanligen ej stå tätare, än att de blott komma att bilda ett för barrträd m. fl. växter högst välkommet skydd. Alla mera ljuskrävande träd få sålunda annan

Fig. 5. Parti från den glesare ekskogen i Dalby norrskog.

Foto: C. G. DAHL 1927.

plats. Då e k-skogen på vissa håll är mycket karaktäristisk och intressant, har man efter förslag av professor R. SERNANDER tänkt sig reservera ett par av dessa områden, tillsammans 2—3 har, som borde kvarlämnas som provbitar på den ursprungliga vegetationen. Här skulle varken huggas eller planteras. På samma sätt skulle man lämna en vacker och ren h a s s e l-dunge orörd.

Den fäladsmark, som upptager västligaste delen av området, har en ganska tät grässvål, och på vissa ställen täckes ytan tämligen tätt av större stenar, dock ej i sådan grad, att trädplantering anmärkningsvärt hindras. Här sluttar marken mot sydväst och skydd mot västliga vindar saknas, varför det måste sörjas för en kraftig läplantering. En liknande plantering måste också förutsättas längs den norra gränsen. Hela detta område utgör c:a 35 har.

För att tillräckligt utrymme skall vinnas för planteringarna, måste även den öster om skogen belägna åkern tagas i anspråk (12 har). Jorden är här delvis ganska stenig. Området sluttar i stort sett mot söder, och torde lämpa sig särskilt väl för e k a r, *Crataegus*, *Malus* m. fl. släkten, vilka ej med fördel kunna inplanteras i gräsbevuxen mark och dessutom helst bära få ett tämligen varmt läge. Norr om åkern ligger en liten bit fäladsmark, som efter torrläggning bör kunna planteras på sådant sätt, att gott lä vinnes.

Ännu längre i öster ligger den stora fäladsmark, som synes på planen (fig. 4) vid siffran 70. Visserligen träffar man här en mark med betydligt torftigare typ än på de övriga områdena, men man skulle säkerligen med framgång kunna använda åtminstone dess sydligare del till plantering av exempelvis *Pinus*- och *Picea*-arter, väl även en del lövträd, om det bleve svårt att få lämplig plats för dessa på annat håll.

Av planen i fig. 4 framgår, huru man helt provisoriskt tänkt sig placandet av de viktigaste växtsläktena, men det är självklart, att många ändringar komma att visa sig nödvändiga. I varje fall förutsättes, att varje växtsläkte så vitt möjligt skulle bilda ett

Fig. 6. Parti från den som reservat tilltänkta ek-hasselskogen i Dalby norrskog.

Foto: C. G. DAHL. 1927.

sammanhängande helt, och helst skulle också närbesläktade växter, ehuru tillhörande olika slakten, om möjligt komma i varandras närhet. Viktigare än att de olika familjerna uppradas i tur och ordning är dock, att varje grupp kommer på en lämplig jord och i en passande omgivning. Av varje något så när intressant art skulle man söka få ett helt litet bestånd, detta framförallt av de viktigare skogsträden. Det bör anses önskvärt, att vissa exemplar bli friställda för att en gång som tämligen upp-
vuxna giva en karakteristisk bild av artens växtsätt.

Det har ifrågasatts, att några mindre områden av skogen (fig. 4, siffrorna 65, 66 och 87, tillsammans c:a 3 har) skulle när som helst kunna ställas till föreningens disposition för utsättning av vissa plantor, och detsamma torde kanske även kunna ske med södra delen av 70. Skulle föreningen vilja börja arbetet i mindre

skala, kunde detta ske med jämförlsevis små medel, t. ex. efter följande plan: Med arrendatorn av åkerjorden träffas överenskommelse om upplåtande av ett litet stycke till plantskola, och här utsås redan under våren 1928 en del frön, dels inköpta, dels erhållna genom gåvor. Om vissa plantor redan nu erhållas som gåva, skulle dessa kunna utsättas dels på styckena 65, 66 och 87, dels på mindre områden, som man på lämplig plats torde kunna få återarrendera av det betesbolag, som f. n. arrenderar skogen av staten. Kostnaderna under år 1928 böra icke överstiga 1,400 kr. Under våren 1929 bli bostad och jordbruk lediga, men för det första bör den nuvarande innehavaren icke berövas någondera, för det andra är hans hjälp värdefull, då han som gammal skogskarl är van vid uppdragning av plantor och därjämte lämplig att tillse eventuella planteringar. Vid förnyandet av hans kontrakt skulle revirförvaltningen kanske kunna undantaga vissa mindre delar av det nu åt honom upplåtna området.

Om vederbörande myndigheter skulle vilja tillåta, att föreningen fr. o. m. våren 1934 övertog hela området, hade man till denna tid ett säkerligen mycket värdefullt förråd av plantor, färdiga att sättas ut på resp. platser, och fr. o. m. denna tid bleve verksamheten så omfattande, att den icke längre kunde bekostas med föreningens inkomster eller av insamlade medel.

Någon fullständig tablå över de summor, som behövas för att åstadkomma, vad som nu planeras, föreligger ännu icke. Skulle hela området inhägnas med ett högt och starkt staket, kostade endast detta omkring 10,000 kr., men jag förmodar, att en sådan inhägnad icke skall vara behövlig. På tre sidor har man redan en kraftig stenmur, som bör kunna påbättras för en rätt blygsam summa. Vad som däremot bör anses ofrånkomligt är utgiften för stängselnät kring de mindre områden, som planeras här och där, om icke harar och kaniner skola göra processen kort med åtminstone vissa slag av plantor. Härtill fordras dock endast ett billigt, 90 cm högt nät, och de behövliga stakarna böra kunna upphuggas av de hasselbuskar m. m., som ändock måste rödjas

Fig. 7. Från den rena hasselskogen
i Dalby norrskog.

Fig. 8. Vårbäck i Dalby norrskog
med *Salix*-snår och yngre ek.

Foto: H. LAMPRECHT 1927.

bort. Så länge icke allt för stora områden skola planteras, räcker säkert en summa av 300 kr. pr år för detta ändamål. Om man skulle anlägga vägar genom hela området, bleve detta en sak, som krävde stora utgifter, men jag kan icke se något skäl för att man i den lätt framkomliga terrängen skulle nedlägga kostnader för vägbyggnader, särskilt som en rätt god huvudväg genomlöper de viktigaste delarna av området.

Skulle föreningen vilja giva sig in på detta företag, bleve väl dess närmaste åtgärd att tillsätta en kommitté med uppdrag att vidare utarbete det förslag, som här framkastats. Sedan ett utförligare program uppgjorts, finge föreningen måhända genom sin styrelse ingå med de framställningar till domänstyrelsen eller K. Maj:t, som visa sig lämpliga, och först och sist gäller det att samla ihop de medel, som erfordras för att sätta arbetena i gång. Det är naturligtvis otänkbart, att statsmedel ställas till föreningens förfogande, förr än en väsentlig del av de förberedande arbetena utförts genom föreningens försorg och verksamheten sålunda kan sägas vara i full gång.

HORTUS CELSIANUS I UPPSALA.

EN BOTANISK TRÄDGÅRD PÅ 1730-TALET.

AV OTTO GERTZ.

Den bekante Linnéforskaren och om vårt lands botaniska litteraturhistoria högt förtjänte Dr. M. B. SWEDERUS lämnade år 1877, vid Uppsala universitets fyrahundraårsjubileum, en redogörelse för den botaniska trädgården i Uppsala och dess öden från trädgårdens grundläggning 1655 genom OLOF RUDBECK d. ä. intill år 1807, då den under CARL PETER THUNBERG förflyttades från sin förutvarande plats vid Svartbäcken till Slottsträdgården. Under detta skede av 150 år har den att uppvisa tvenne glansperioder, nämligen mot slutet av 1600-talet, då trädgården, varmt omhuldad av sin skapare OLOF RUDBECK, kunde tävla med de förnämsta i Europa¹⁾, samt under den Linnéanska epoken i mitten och slutet av 1700-talet, då denna institution tack vare LINNÉ åtnjöt världsrykte. År 1702 härjades trädgården av den vådeld, som lade stora delar av Uppsala i aska, och mellan detta år och året 1741 ligger ett skede av ständigt fortgående förfall, endast avbrutet av en tillfällig uppryckning åren 1730 och 1731, då LINNÉ innehade förordnande som botanices demonstrator vid akademien. Närmaste anledningen till den en gång så berömda trädgårdens tillbakagång var otvivelaktigt Uppsalabranden, vilken förstörde växter — ej mindre än 600—700 träd — och växthus jämte flera dyrbara RUDBECKS anläggningar därstädes. Den av dåvarande politiska för-

¹⁾ Enligt R u d b e c k s egen uppgift stod den endast tillbaka för trädgården i Paris.

hållanden förorsakade penningbristen gjorde det omöjligt att på nöjaktigt sätt avhjälpa bristerna. Men till en del låg orsaken säkerligen däruti, att OLOF RUDBECK d. y., som — själv eller genom ställföreträdare — hade närmaste överinseendet över trädgården, funnit andra och, som honom syntes, mera tacksamma fält för sina strävanden än ungdomens botaniska forskning och för dessa intressen åsidosatte trädgården. Till förfallet bidrog också, att akademiträdgårdsmästaretjänsten under flera år innehades av personer, som voro föga vuxna sitt kall — på 1720-talet av ERIK WINGE, som synes ha försummat tjänsten och fört ett oordentligt levnadssätt, och några år mot slutet av 1730-talet av GUSTAF SAMZELIUS, som var medicine studerande, då han erhöll sysslan.

På OLOF RUDBECK d. ä:s tid var Uppsala botaniska trädgård synnerligen rikt utrustad. Katalogen från år 1685 upptager ej mindre än 1,087 växter, fördelade på 514 släkten, dessutom 230 svenska och ett stort antal exotiska i orangeriet. I början av 1730-talet funnos emellertid endast 280 (rättare 285) där odlade arter, såsom framgår av LINNÉS år 1731 nedskrivna växtförteckning *Adonis Uplandicus*.¹⁾ Säkerligen är det denna LINNÉS uppgift, som akademiträdgårdsmästaren NIETZEL och prof. OLOF RUDBECK

¹⁾ Av Linnés *Hortus Uplandicus* — ett från hans studentår härrörande katalogartat arbete, där han sammanfört alla i de botaniska trädgårdarna i Uppsala och Lund samt i andra större, mera berömda trädgårdar i vårt land förekommande växter — föreligga ej mindre än 5 originalmanuskript: 1) från år 1730, i Linnean Societys bibliotek i London; växterna äro här ordnade efter *Tourneforts* system; 2) från år 1730, å biblioteket på Leufsta; växterna likaledes anförda efter *Tourneforts* system; Linné upptager i detta arbete växterna i *Hortus Celsianus*; 3) från år 1731, det s. k. Ivetoftamanuskriptet, numera tillhörande Uppsala universitetsbibliotek; till grund för uppställningen har Linné använt sexualsystemet, vilket även är fallet med manuskriptet; 4) från samma år, förvarat å biblioteket på Leufsta; titeln är, i motsats till de föregående, *Adonis Uplandicus*. Samtliga dessa manuskript trycktes genom Åhrling i den efter hans död utgivna första serien av *Carl von Linnés Ungdomsskrifter* (1888). Tio år senare blev ytterligare en handskrift av *Hortus Uplandicus* bekant, 5) det s. k. *Schreber'ska* manuskriptet från år 1730, å statsbiblioteket i München, en handskrift, som utgavs år 1899 genom *Th. M. Fries*. Sistnämnda edition är av stort intresse, emedan det här använda sexualsystemet föreligger i en mera ursprunglig variant med endast 21 klasser.

år 1739 åberopade, då de, vid klagomål inför akademiska konsistoriet över trädgårdens vanvård¹⁾, gjorde gällande, att trädgården ingalunda blivit så försummad, som ifrågavarande inlaga låtit förstå. Emellertid synes uppgiften om dessa i Horto Botanico år 1739 förekommande »280 blommor» knappast ha varit något fullt riktigt uttryck för trädgårdens tillstånd sagda år, ty endast tre år senare, då LINNÉ övertog professionen i botanik och det därmed förenade prefektskapet över botaniska trädgården, uppgives antalet odlade växter — i dissertationen Hortus Upsaliensis (1745) — föga överstiga 50 utländska. Genom LINNÉs arbete och omsorger hävdades raskt förfallet, och redan på hösten 1742 hade växtantalet stigit till omkring 2,000.²⁾ Huru trädgården därvid omgestaltades och utvecklades, därom meddelar LINNÉ närmare upplysningar dels i ovannämnda dissertation Hortus Upsaliensis (1745), dels i ett mera utförligt, år 1748 utgivet arbete, Hortus Upsaliensis.

Om botaniken sålunda under loppet av 1730-talet ej kunde glädja sig åt någon större uppmuntran från sina målsmän, fanns det vid samma tid i Uppsala en akademiker, som med ihärdighet och flit ägnade sig åt botanisk forskning och å sin egen tomt grundade en privat botanisk trädgård som ersättning för den förfallna akademiska. Denne man var den lärde polyhistorn, professorn i

¹⁾ Upplysande är även ett Linné's brev till hans tidigare lärare Kilian Stobæus i Lund (den 8 november 1728), i vilket han klagar över tillståndet »i Horto Academico, hvilken dagligen förfaller, så att knappt nu finnas 2 hundra uti hela horto botanico och ej öfver 100 rara». Trädgårdens usla tillstånd framgår kanske bäst av Rudbeck's ämbetsbroders, prof. Lars Robergs, skildring av de under hans tjänstetid rådande förhållandena. »Horti botanici tomt är i villervalla, genom den del där bredvid som Rudbeck i egen är: drefhuset längesedan förfallet och nu intet: gården ej omdikad, ohägnad; plantorna längesedan försvunnit, som nu i de nästliggande privatorum örtegårdar igenletas och anskaffas böra. Ingen Catalogus efter nya methoden [Tourneforts], ej heller den en gång som Rudbeck i egen är, ej heller den gamla Catalogen till fångs. Odugeliga Örtegård-Mästare blifvit tilsatte som fördärfvat, m. m. blir altså pium desiderium at Hortus och Cultura plantarum och Studium botanicum annorledes handteras m. m.» (Acrels presidietal i Vetenskapsakademien, 1796, p. 46.)

²⁾ Sammanlagda antalet växter, som på Linné's tid odlades i Uppsala botaniska trädgård, uppgick till 2157 enligt prof. Juels år 1919 meddelade sammanställning: Hortus Linnæanus.

österländska språk, senare domprosten OLOF CELSIUS. Redan från barndomen en entusiastisk vän av örtekunskap — hans fader, matheseos professorn och kyrkoherden i Gamla Uppsala MAGNUS CELSIUS, odlade i sin trädgårdstappa allehanda sällsynta växter och upptäckte på 1650-talet i Hälsingland *Rubus arcticus*¹⁾, varav han sände exemplar till RUDBECK²⁾, — hade OLOF CELSIUS efter hand i sin trädgård samlat ett avsevärt antal sällsynta in- och utländska växter, som han ägnade en kärleksfull omvårdnad. År 1731 fanns där åtminstone ett trettiootal, och under de följande åren ökades antalet betydligt genom frön, som CELSIUS erhöll från botaniska trädgårdar i in- och utlandet samt från enskilda personer.

På sin tid gjorde sig OLOF CELSIUS mest bekant som författare till det stort anlagda verket Hierobotanicon sive de plantis sacræ scripturæ (Upsaliæ 1745—1747), ett arbete, som förskaffade honom europeisk ryktbarhet. I samband med förarbetena till Hierobotanicon hade CELSIUS emellertid under många år ägnat den uppländska floran närmare uppmärksamhet och 1730 därom nedskrivit ett större arbete, Flora Uplandica, varav han dock offentliggjorde endast ett kortfattat utdrag, Catalogus plantarum circa Upsaliam sponte nascentium, tryckt i Acta Literaria Societatis upsaliensium 1732 (utgivet först år 1735), jämte en tillökning till nämnda katalog, införd i Vetenskapsakademiens Handlingar för år 1740. Ett viktigt komplement vid sina studier över bibelns växter hade CELSIUS emellertid även i de växter av skilda slag, som han odlade hemma i sin trädgård. Enligt STEFFAN BOOMANNS karta

¹⁾ På sidan 150 i Flora Lapponica (svenska upplagan) tillskriver Linné av förbiseende Olof Celsius i stället för hans fader, ovan omnämnde Magnus Celsius, upptäckten av *Rubus arcticus*.

²⁾ Olof Rudbeck nämner i sin katalog över trädgården (1685) följande arter, som meddelats honom av Magnus Celsius: *Peucedanum palustre* (Carum aquaticum), *Rubus arcticus* (Fragaria fruticans) och *Aconitum Lycotonum* (Napellus). En annan intresserad gynnare hade trädgården vid samma tid i Rudbecks och Celsii ämbetsbroder Petrus Hofvenius, som enligt uppgift i samma katalog skaffat Rudbeck *Plantago maritima* (Coronopus marin.), *Pinguicula vulgaris* (Pinguicula), *Stratiotes aloides* (Sedum aquaticum) och *Chrysosplenium alternifolium* (Saxifragia aurea).

(1671) låg denna i hörnet av Nya Brogatan och Gamla Långgatan, sålunda i närheten av nuvarande Järnbrogatan öster om ån och ej långt från gamla akademiträdgården.

Hortus Celsianus var från botanisk synpunkt en av de mera betydande trädgårdarna i riket och berömd för sina många sällsynta växter. Detta framgår såväl av LINNÉS Hortus och Adonis Uplandicus (1730, 1731) som även av spridda upplysningar i vissa andra hans arbeten, såsom Hortus Cliffortianus, Flora Lapponica och Flora Suecica, i vilka CELSI trädgård omnämnes. LINNÉS Hortus Uplandicus II (Leufstamanuskriptet) upptager med särskild beteckning de i denna trädgård odlade växter, vilka vid tiden omkring år 1730 ej funnos representerade i den akademiska. Dessa voro för LINNÉ välbekanta från CELSI gård, där han en tid på 1730-talet hade sin bostad.

I följande översikt har jag sammanställt de nämnda, av LINNÉ lämnade uppgifterna. Numren och nomenklaturen i LINNÉS arbeten — den senare huvudsakligen efter TOURNEFORT, till någon del efter CASPAR BAUHINUS — ha bibehållits, synonymerna däremot utslutits. I en parallellkolumn följa växternas namn efter LINNÉS Species plantarum.

26. Momordica vulgaris.	<i>Momordica Balsamina</i> L.
28. Campanula maxima, foliis latissimis, flore cœruleo.	<i>Campanula latifolia</i> L.
29. Campanula maxima, foliis latissimis, flore albo.	<i>Campanula latifolia</i> L.
36. Pervinca vulgaris, latifolia, flore cœruleo.	<i>Vinca major</i> L.
49. Primula veris prolifera, flore majore.	<i>Primula veris</i> β <i>elatior</i> L. f. <i>monstrosa</i> .
59. Echium vulgare.	<i>Echium vulgare</i> L.
67. Blattaria lutea, folio longo, laciniato.	<i>Verbascum Blattaria</i> L.
81. Sclarea pratensis, foliis serratis, flore cœruleo.	<i>Salvia pratensis</i> L.
89. Melissa hortensis.	<i>Melissa officinalis</i> L.
110. Cochlearia folio suhrotundo.	<i>Cochlearia officinalis</i> L.
134. Papaver erraticum pleno flore.	<i>Papaver Rhæas</i> L.
147. Geranium phæum s. fuscum, petalis reflexis boso, majore.	<i>Geranium phæum</i> L.
151. Helleborus niger, Ranunculi folio, flore glorioso, majore.	<i>Trollius europæus</i> L.
152. Ranunculus echinatus, arvensis.	<i>Ranunculus arvensis</i> L.

153. <i>Ranunculus hortensis</i> , erectus, flore pleno.	<i>Ranunculus acris</i> β L.
179. <i>Myrrhis</i> vel <i>Cicutaria odorata</i> .	<i>Scandix odorata</i> L.
199. <i>Lychnis coronaria</i> Dioscoridis sativa, flore dilute rubente.	<i>Agrostemma Coronaria</i> L.
209. <i>Muscari obsoletiore</i> flore.	<i>Hyacinthus Muscari</i> L.
211. <i>Muscari arvense</i> , latifolium, purpurascens.	<i>Hyacinthus comosus</i> L.
217. <i>Crocus sativus</i> .	<i>Crocus sativus</i> β officinalis L.
247. <i>Lilium floribus reflexis montanum</i> , flore albicante.	<i>Lilium Martagon</i> L.
252. <i>Fritillaria polyanthos</i> , flavo-viridis.	<i>Fritillaria Meleagris</i> L.
291. <i>Melilotus major</i> , odorata, violacea.	<i>Trifolium Melilotus cærulea</i> L.
294. <i>Viola martia</i> , purpurea, flore simplici, odoro.	<i>Viola odorata</i> L.
300. <i>Balsamina fœmina</i> , flore luteo.	<i>Impatiens Balsamina</i> L.
301. <i>Balsamina fœmina</i> , flore candido.	<i>Impatiens Balsamina</i> L.
303. <i>Luteola herba Salicis folio</i> .	<i>Reseda Luteola</i> L.
331. <i>Eryngium latifolium</i> , planum, caule [ex] viridi albescente, flore albo.	<i>Eryngium planum</i> L.
357. <i>Scorzonera latifolia</i> , sinuata.	<i>Scorzonera hispanica</i> L.
411. <i>Parietaria officinarum</i> et Dioscoridis.	<i>Parietaria officinalis</i> L.
486. <i>Rosa versicolor</i> .	<i>Rosa gallica</i> β versicolor L.

Till denna sammanställning skola fogas följande tre växtarter, vilka LINNÉ nämner i *Hortus Uplandicus* III (Ivetofta-manuskriptet, 1731) och *Adonis Uplandicus* (manuskriptet å Leufsta, 1731).

36. <i>Cornus herba</i> .	<i>Cornus Suecica</i> L.
215. <i>Rubus caule ramoso</i> , glabro.	<i>Rubus arcticus</i> L.
300. <i>Thlaspidium foliis Iberidis</i> .	<i>Iberis umbellata</i> L.

Hortus Uplandicus V upptager därjämte *Daphne Mezereum*, om vilken det heter (276): *Thymelæa lauri folio deciduo*, Tourn. 595 . . . In horto Doct. CELSII, in Roslagia sponte occurrit¹⁾. Och i dissertationen: de *Betula nana* (1743) skriver LINNÉ (enligt FRIES' översättning): »Högvördigste Doktor OLOF CELSIUS, Domprost och Theologiæ Professor primarius i Upsala, har planterat denna björk [*Betula nana*] i sin trädgård samt vårdat och skyddat densamma mer än 15 år, hvarunder den vuxit upp till storleken af ett litet träd.» Den hade, såsom LINNÉ påpekar i *Flora Lapponica* (1737),

¹⁾ Om den redan ovan nämnda *Iberis umbellata* L. heter det i samma handskrift av LINNÉ: *Thlaspidium foliis Iberidis*. Rupp. 259. Stockholmiae collegit Rev. DD. S. s. Th. O. Celsius, mihi communicavit.

påfallande stora blad: »Den berömde Teol. Dokt. CELSIUS har inflyttat densamma i sin trädgård, hvarest den, fastän jorden är torr, triffes förträffligt och utvecklar blad af sådan storlek och form, som de afbildas på tab. VI fig. 4 c.» (FRIES' svenska upplaga, p. 228). CELSIUS omnämner *Betula nana* i ett brev till LINNÉ samma år (den 14 januari 1737), där han på dennes anhållan om frön för Cliffortska trädgårdens räkning skriver: »På mitt endaste stånd finnas nu inga knoppar, och jag twiflar om the wore germinantes, om the funnes.» CELSIUS lovar emellertid att genom en släkting i Gästrikland söka anskaffa frön.

Beträffande *Rubus arcticus* meddelar LINNÉ i Flora Lapponica (p. 148): »I trädgårdar kan den ej lätt odlas och blir där vanligen steril. Den store polyhistorn och lärde botanisten, Teol. Doktor OL. CELSIUS odlade den under flera år i sin trädgård, men jag såg den där aldrig med mogen frukt».

I Hortus Cliffortianus (1737) nämner LINNÉ (p. 337) från CELSII trädgård *Sisymbrium strictissimum*: »*Sisymbrium foliis lanceolatis dentato-serratis. Crescit in montibus Rhæticiis; nec hic nec in horto Celsiano Upsaliæ, ubi eandem per plures vidi annos, fructum protulit*».

I Flora Suecica (1745) omnämnes CELSII trädgård, så vitt jag kunnat finna, endast på ett ställe. Det heter nämligen där angående *Vicia sylvatica* (p. 218): »D. D. O. CELSIUS semina mea manu lecta, me præsentē, in horto proprio seruit, e quibus præcedens planta [*Vicia sepium*] enata est.» LINNÉ tillägger emellertid försiktigtvis: »sed repetatur experimentum.»

Om den Celsiska trädgården har i övrigt föga varit bekant. Vid mina studier av CELSII botaniska anteckningar fann jag i en av handskrifterna till Flora Uplandica åtskilliga uppgifter angående densamma från åren 1737—38. Som jag på annat ställe utförligt beskrivit, äro tre manuskript till Flora Uplandica kända, ett från år 1733, å Uppsala universitetsbibliotek, ett mera utförligt från år 1730, å Lunds universitetsbibliotek, och ett tredje, väsentligen en

avskrift av Lundaexemplaret, å Riksmuseum i Stockholm. Anteckningarna rörande trädgården äro införda i Uppsalahandskriften, där hela sidor upptaga listor över frön, som CELSIUS till sin trädgårds riktande erhållit från skilda håll, från botaniska trädgårdar och privatpersoner, — anteckningar, vilka klart belysa, i vilken vidsträckt bytesförbindelse CELSIUS under en följd av år stod med institutioner och botaniskt intresserade kretsar. I anteckningarna nämnas frösändningar från Skåne (1736), Noor (Knivsta socken i Uppland), Lund (1737), Dresden (1737), Paris (1735, 1736) och Leiden (1738). Bland personer, som sänt CELSIUS frön, må nämnas LITHENIUS (1737), LINNÉ (1738 från Leiden, 1741 från Öland och Gottland) samt den beryktade karolinen RENAT, som hemförde en del frön från sin fångenskap i Kalmuckiet. Av anteckningarna framgår, att fröna i flera fall såddes i drivbänk och växterna därefter utflyttades å friland. Vid flera av dessa har CELSIUS antecknat såväl när sådden skedde som de dagar groddplantorna kommo upp.

Antalet växter, som på detta sätt ur frön uppdrogos i CELSIUS trädgård, var ingalunda obetydligt. För året 1737, då det synes ha varit störst, uppgick antalet till 113; åren 1735, 1736 och 1738 såddes 42, resp. 67 och 55 arter.

De antydda, av CELSIUS gjorda anteckningarna representera ett oskrivet och hittills så gott som okänt blad¹⁾ ur Uppsalabotani-
kens historia. Då de från såväl historisk som botanisk synpunkt torde erbjuda ett stort intresse, har jag funnit lämpligt att här offentliggöra dem. Ej minst frölistorna äro av intresse, emedan de upptaga växter, som ej förekomma i förteckningarna över den akademiska trädgårdens växter på 1730-talet, ej heller i många fall återfinnas i förteckningen från år 1745, den första LINNÉ upprättade över växterna i botaniska trädgården, sedan han blivit dess prefekt.

¹⁾ Det enda jag härom funnit i tryck är en kortfattad redogörelse av Swederus i hans arbete: Svensk hortikultur i forna dagar (Svenska Trädgårdsföreningens Tidskrift, 1880), p. 122.

I de översikter, som i det följande meddelas, upptager den första kolumnen de av CELSIUS, till stor del efter TOURNEFORTS Institutiones Rei Herbariæ, anförda växtnamnen, den andra växternas benämningar enligt nomenklaturen i LINNÉ'S Species plantarum, för så vitt det varit möjligt att med någon grad av säkerhet fastställa dessa. Synonymiken har i flera fall vållat svårigheter, och på ett par ställen, där anteckningarna äro alltför knapphändiga, är identifieringen osäker. I sistnämnda fall synes det emellertid ha varit fråga om växter, som varit obestämda och för CELSIUS obekanta. Uppenbarligen har CELSIUS haft för avsikt att närmare bestämma dem, vilket särskilt synes ha varit fallet med ett parti här ej anförda frön, som CELSIUS genom LINNÉ erhöll från Leiden (maj 1738). Dessa frön bära i anteckningarna provisoriska namn, såsom Fructus ignotus, Ignota, Ignotissima, An Coluteæ species, Reseda ni fallor, Cerinthe ni fallor. Bortsett från denna fröserie, äro emellertid uppgifterna förhållandevis fullständiga och av stort intresse, emedan de hänföra sig till växtarter, av vilka ett stort antal förr ej synas ha odlats i vårt land.

CELSII anteckningar äro följande:

Utsådt in Apr[ile] 1735 e semin[ibus] missis Lutetia Paris[iorum].

1. Abutilon Carolin[ia]num reptans fl[ore] gilvo. Act. phys.	<i>Malva caroliniana</i> L.
2. Allium latif[olium] liliflorum fl[ore] suave rub[ro]. Inst.	<i>Allium magicum</i> L.
3. Anemone Virginiana. Par. B. A.	<i>Anemone virginiana</i> L.
4. Anemo[no]spermos afra folio Jacobææ tenuiter laciniato, fl[ore] aurantio pulcherrimo. V. Ind.	<i>Arctotis aspera</i> L.
5. Apocynum Ægyptiacum majus.	<i>Asclepias fruticosa</i> L.
6. Apocynum americ[anum] foliis Androsæmi majoris. H. A. D. [H. R. P.]	<i>Apocynum androsæmifolium</i> L.
7. Aralia Canadensis. Inst.	<i>Aralia racemosa</i> L.
8. Argemone Mexicana. Inst.	<i>Argemone mexicana</i> L.
9. Astragaloides Lusitanica. Inst.	<i>Phaca bætica</i> L.
10. Astragalus orient[alis] maximus, incanus, erectus, caule ab imo ad summum florid[o]. Cor.	<i>Astragalus christianus</i> L.
11. Bupleuroides, quæ Simpla Nobla Canariensium [planta]. Pluk.	<i>Phyllis nobla</i> L.

12. Chaté. Prosp. Alp. de Pl. æg. *Cucumis Chate* L.
13. Chetme ægyptiaca. Chamæcrista pavonis. *Cassia Chamæcrista* L.
14. Cucumis ægyptius. *Momordica Luffa* L.
15. Hedysarum triphyllum Canadense. Cornuti. *Hedysarum canadense* L.
16. Heliotropium americanum cæruleum foliis Hormini. Act. Acad. R. p. *Heliotropium indicum* L.
17. Imperatoria lucida canadensis. Inst. R. H. *Angelica lucida* L.
18. Kethmia ægyptia[ca] fructu corniculato. *Hibiscus Abelmoschus* L.
19. Kethmia Americana hirsuta, fl[ore] flavo, et semine moschato. Inst. R. H. *Hibiscus Abelmoschus* L.
20. Kethmia oviqua dicta, ex Barbarinor[um] regione. *Hibiscus esculentus* L.
21. Kethmia fructu pyramidato, striato. *Hibiscus Manihot* L.
22. Kethmia Americ[ana] fol[io] papayæ, fl[or]e magno flavescente, fundo purpureo, fructu erecto, pyramidato, hexagono, semine rotundato, sapore fatuo. Boerh. tr. alt.
23. Malva Americana ulmifolia, floribus conglobatis, ad folior[um] alas. Plum.
24. Mimosa humilis frutescens, et spinosa, siliquis conglobatis. Plum. Catal. *Mimosa pudica* L.
25. Moldavica orient[alis] Betonice folio, fl[ore] maj[ore] albo. *Dracocepalum canescens* L.
26. Molucca lævis. Dod. *Moluccella lævis* L.
27. Mimosa s[eu] frutex sensibilis. Inst. R. H. *Mimosa pudica* L.
28. Mimosa altera, spinis horridiuscula, et sensitiva magis. H. R. P.¹⁾ *Mimosa sensitiva* L.
29. Morina orientalis Carlinæ folio. Cor. Inst. *Morina persica* L.
30. Myosotis orient[alis] perfoliata folio lychnidis. Cor. Inst. *Cerastium perfoliatum* L.
31. Nasturtium orient[ale] foliis inferioribus millefolium, superiorib[us] perfoliatam referentibus. Inst. R. H. *Lepidium perfoliatum* L.
32. Papaver orient[ale] hirsutissimum fl[ore] magno. Cor. Inst. *Papaver orientale* L.
33. Partheniastrum. Acta Acad. R. p. *Parthenium Hysterophorus* L.
34. Persicaria orient[alis] Nicotianæ folio, calyce *Polygonum orientale* L.

¹ Av Celsii brev till Linné den 13 januari 1736 framgår, att dessa båda *Mimosa*-arter jämte några andra växter för vintern inflyttades i landshövdingens drivhus. Celsius skriver beträffande dessa från Paris 1735 erhållna växter: »I sidste sommar hade jag många slag wackra utländska örter af frö ifrån frankrike. Och theribland en underlig gistina, som jag ej lærer känna, för än jag, will gud, får see eder wackra samling. 2 slag af mimosa hade jag ock, som nu conserveras i h. Landshöfdingens drifhus med the flera, Molucca etc.» Vad *gistina* — enligt Fries, i kommentar till brevet ifråga, sannolikt en *Genista* — varit för någon växt, har ej kunnat utrönas. I ovan anförda frölista förekommer intet av dessa namn.

- florum purpureo. Cor. Inst.
35. *Phytolacca Americ[ana]* majore fructu. Inst. *Phytolacca decandra* L.
R. H.
36. *Ptarmica orient[alis]*, foliis *Tanaceti* incanis, *Achillea pubescens* L.
semiflosculis florum brevioribus. Cor. Inst.
37. *Solanum Ægyptiacum* tomentosum, spinosum, arborescens. *Solanum tomentosum* L.
38. *Sophera*. Pr. Alp. *Cassia Sophera* L.
39. *Stramonium Ægyptiacum*, fl[ore] pleno, intus albo, foris violaceo. Inst. *Datura Metel* γ L.
40. *Valerianella cornucopioides*, flore falcato. *Valeriana cornucopiæ* L.
Moris. Umbellif.
41. *Verbena Americana*, spica multiplici, foliis *Verbena hastata* L.
angustissimis, floribus cæruleis. Prodr. par.
- Bat. Herin. parad.
42. *Zizyphus Americanus*.
- Sådde d. 30 Mart. 1736 under fenstret. Sem[ina] ifrån Paris.
1. *Kethmia Memphitica*.
2. *Melo ægyptiacus* carne albido, casun vocatus. *Cucumis Dudaim* L.
3. *Abdelavi Ægypt[orum]*. *Cucumis Dudaim* L.
4. *Nigella orientalis* fl[ore] flavescente alato *Nigella orientalis* L.
plano. Cor. Inst.
5. *Hyssopus rubro* fl[ore]. C. B. p. *Hyssopus officinalis* L.
6. *Abdelavi*. Prosp. Alp. de pl. ægypt. *Cucumis Dudaim* L.
7. *Bermudiana* iridis folio, fibrosa rad[ice]. *Sisyrinchium Bermudiana* L.
Inst.
8. *Anguria Memphitica* sem[ine] nigro. *Cucurbita Citrullus* L.
9. *Apium Macedonicum*. C. B. p. *Bubon macedonicum* L.
10. *Anguria Memphitica* vermicosa. *Cucurbita Citrullus* L.
11. *Melo Ægyptius* carne viridi, Domeris vocatus. *Cucumis Dudaim* L.
- D. 2 Apr. 1736 [sådde] under fenstret.
17. *Tagetes minor*. 1735 in h[orto] m[eo]. *Tagetes patula* L.
18. *Cyanus ind[icus]* fl[ore] albo et purp[ureo].
If[rån] Paris 1733.
19. *Cardamindum majus* 1735. *Tropæolum majus* L.
20. *Pisum angl[icum]* fl[ore] rubro 1731. *Lathyrus heterophyllus* L.
21. *Lathyrus odor[atus]*. 1734. *Lathyrus odoratus* L.
22. *Reseda Plinii vera Ariminensis*. *Reseda fo-*
liis calcitrapæ fl[ore] albo. Mor. U. Inst.
Tourn. 423. If. Paris 1734. *Reseda alba* L.
23. *Ricinus*. *Ricinus communis* L.
24. *Phaseolus ind[icus]*. *Phaseolus vulgaris* β *coccineus* L.
25. *Abutilon Carol[inianum]*, ex. semine meo de *Malva caroliniana* L.
a[nno] 1735.
26. *Karpus Noë*. 1734.

27. Cyanus Turc[icus] ex h[orto] m[eo] 1735.
28. Cucumis ægypt[ius]. lf. Paris.
29. Laburnum 1735. Upt[ægen] i Ac. træg.
30. Tagetes Nova. 1734.
31. Xeranthemum.
32. Neilicker dubbla.
33. Dito enkla.

Centaurea moschata L.
Momordica Luffa L.
Cytisus Laburnum L.

Xeranthemum annuum L.
Dianthus Caryophyllus L.
Dianthus Caryophyllus L.

I krukorna [sådde] d. 11 Apr. 1736.

1. Kethmia ex h[orto] acad[emico].
2. Malva Maurit[iana] de 1735.
3. Chrysanthemum peru[vianum] Dod.]
4. Tagetes minor fl[ore] pl[eno].
5. Cardamindum.
6. Geranium moschat[um].
7. Tagetes minor villos[a].
8. Cardamind[um] de an[no] 1734.
9. Cyanus Turc[icus] de 1734.
10. Lychnis viscos[a] fl[ore] rubr[o].
11. Mays.
12. Corona solis fl[ore] sem. priori anno duplic. fruct.
13. Malva rosea.
14. Alcæa (troligen Althæa).
15. Ranunc[ulus] arvensis echinato sem[ine].
16. Viscaria s[eu] muscipula fl[ore] albo.
17. Fransk Cleuvre. Trif[olium].
18. Hedysarum clyp[eatum].
19. Flos ☉ [solis] fl[ore] multipl[ice].
20. Cucurbita aurantia.
21. Cyanus fl[ore] lutco.

Hibiscus syriacus L.
Malva mauritiana β L.
Helianthus annuus L.
Tagetes patula L.
Tropæolum sp.
Geranium moschatum L.
Tagetes patula L.
Tropæolum sp.
Centaurea moschata L.
Silene Armeria L.
Zea Mays L.
Helianthus annuus L.

Alcea rosea L.
Althæa officinalis L.
Ranunculus arvensis L.
Silene Armeria L.
Trifolium pratense L.
Hedysarum coronarium L.
Helianthus sp.
Cucurbita Pepo β L.
Centaurea moschata L.

[Sådde] d. 16 Apr. 1736.

22. Rarius quoddam Gramen e Scania.
23. Raepsaet dicta e Scania.
24. Alcæa Mose[h]ata indic[a].
25. Isatis sativa e Scan[ia].
26. Cytiso-genista e Scan[ia].
27. Blattaria lutea fol[io] obl[ongo] lacin[iato]. C. B. 240.
28. Helianthemum polii folio. Inlagd en blomma d. 27 jul. 1736.
29. Allium sylv[estre] latif[olium].
30. Engelsk Klewer.
31. Fransk Klewer.
32. Spansk Klewer.

Brassica Napus L.
Malva moschata L.
Isatis tinctoria L.
Spartium scoparium L.
Verbascum Blattaria L.

Cistus poliiifolius L.

Allium ursinum L.
Trifolium pratense L.
Trifolium pratense L.¹
Trifolium pratense L.¹

¹ Enligt A. L y t t k e n s, Svenska Växtnamn, II, p. 707.

33. Lupin[us] fl[ore] carn[eo] minor[e]. *Lupinus angustifolius* L.
34. Lupin[us] flore cœru[leo] fol[io] ang[usto], små blommor. *Lupinus angustifolius* L.
35. Lupin[us] fl[ore] rubr[o] maj[ore].
36. Lupin[us] [flore] carn[eo] maj[ore].
37. Lupin[us] fl[ore] cœr[u]leo, stora bönor.
38. Lupin[i] variæ species.
- An. 1737 d. 12 April sådt af frö mig tillsändt ifrån Dresden.
1. Amar[anthus] glob[osus] fl[ore] rubr[o]. *Gomphrena globosa* L.
2. 7 sorter [af] Amar[anthus] crist[atus]. — *Celosia cristata* L.
29 Apr.
3. Amar[anthus] globosus fl[ore] albo. *Gomphrena globosa* L.
4. Aster Holland[icus] fl[ore] rubr[o].
5. Belvedere. *Chenopodium scoparia* L.
6. Balsam[ina] fæm[ina] fl[ore] simpl[ice]. *Impatiens Balsamina* L.
— 27 apr.
7. Balsam[ina] fæm[ina] fl[ore] plen[o]. — *Impatiens Balsamina* L.
27 Apr.
8. Basilic[um] minus. — 27 April. *Ocymum minimum* L.
9. Chrysanth[emum] fl[ore] lut[eo]. — 23 Apr. *Chrysanthemum segetum* L.
10. Chrysanth[emum] fl[ore] alb[o]. — 21 Apr.
11. Caryoph[yllus] genensis. — 23 Apr. *Dianthus Carthusianorum* L.
12. Consolida reg[alis]. *Delphinium Ajacis* L.
13. Convolv[ulus] major. — 26 Apr. *Convolvulus sepium* L.
14. Convolv[ulus] o [non] conv[olvulus] vulgo] fl[ore] cœrul[eo]. — 23 Apr. *Convolvulus tricolor* L.
15. Convolv[ulus] o [non] conv[olvulus] vulgo] fl[ore] alb[o]. — 23 Apr. *Convolvulus tricolor* L.
16. Cyanus fl[ore] luteo. — 25 Apr. *Centaurea moschata* L.
17. Flos Afr[icanus] min[or]. — 25 Apr. *Tagetes patula* L.
18. Flos Afr[icanus] maj[or] fl[ore] lut[eo]. — 23 Apr. *Tagetes erecta* L.
19. Flos Afr[icanus] maj[or] fl[ore] sulph[ureo]. — 25 Apr. *Tagetes erecta* L.
20. Flos ○ [solis] maj[or] fl[ore] plen[o]. — 23 Apr. *Helianthus annuus* L.
21. Flos mirab[ilis]. — 27 Apr. *Mirabilis Jalapa* L.
22. Flos pass[ionis] fl[ore] rubr[o]. *Passiflora incarnata* L.
23. Flos pass[ionis] fl[ore] alb[o]. *Passiflora incarnata* L.
24. Gossypium. — 29 Apr. *Gossypium herbaceum* L.
25. Genöser neliker. — 26 Apr. *Dianthus Carthusianorum* L.
26. Gyllenlack. — 25 Apr. *Cheiranthus Cheiri* L.
27. Hedysarum clypeat[um]. — 26 Apr. *Hedysarum coronarium* L.
28. Jacobæa cruciat[a] fl[ore] rub[ro]. — 26 Apr.
29. Lychn[is] Chalcedon[ica]. *Lychnis Chalcedonica* L.
30. Lathyris min[or]. — 23 Apr. *Euphorbia Lathyrus* L.

31. *Lathyrus odor[atus]*. — 27 Apr.
32. *Nigella Rom[ana]*. — 27 Apr.
33. *Oculus Christii fl[ore] lut[eo]*. — 25 Apr.
34. *Oculus Christii fl[ore] albo*. — 23 Apr.
35. *Papav[er] errat[icum]*. — 23 Apr.
36. *Piper ind[icum]*. 7 sorter. — 30 Apr.
37. Rauppenkerse. — 27 Apr.
38. *Ricinus Amer[icanus]*.
39. Schnecken-Klee. — 25 Apr.
40. *Scabiosa fl[ore] rubr[o] et nigro*. — 25 Apr.
41. *Scab[iosa] fl[ore] fistuloso*. — 30 Apr.
42. Sommer-Leucojen. — 22 Apr.
43. *Ses[amum] Saremoiedes Scollipendria*. *Lingua hortulanor[um] forte Sesamoides*. — 30 Apr.
44. *Thlaspi fl[ore] rub[ro]*.
45. *Urtica Rom[ana]*. — 25 Apr.

[Frö] ifrån Lund sådt d... Apr. 1737.

46. *Cytiso-Genista scoparia*. Tourn. 649. — 30 Apr.
47. *Genista Spartium*. — 21 Apr.
48. *Alcea mosc[h]ata*. — 21 Apr.
49. *Helianthemum polii fol[io]*.
50. *Isatis sativa*. — 24 Apr.
51. *Allium sylv[estre] latif[olium]*. Tourn. 383.
52. *Rapistrum Belg[icum] Raepsaed*. — 17 Apr. upkom.
53. *Blattaria lut[ea], fol[io] obl[ongo] laciniato*. C. B. 240.
54. *Rarius quoddam gramen*.
55. *Centaurium minus verum*.

Aliunde.

56. *Cardamindum majus*. — 26 Apr.
57. Swarta ärter ibl[and] franska Klee. — 25 Apr.
58. *Karpus sat[ivus]*. Gr[efve] Bonde.
59. *Pis[um] Angl[icum] Lath[yri] fl[ore] rubro*.
60. *Malva Maurit[iana]*. — 23 Apr.
61. Franskt färgegräs ifr[ån] Wiby. — 23 Apr.
62. *Nigella Rom[ana]*.
63. *Karpus s[eu] follic[ulus]*. — 29 Apr.
64. *Lathyr[us] fl[ore] purp[ureo] hos mig*. — 27 maj.
65. *Reseda*.
66. *Bryonia*.
67. *Locusta*.

Lathyrus odoratus L.
Nigella sativa L.
Buphthalmum spinosum L.

Papaver Rhœas L.
Capsicum annuum L.

Jatropha urens L.
Medicago (trol. sativa) L.)

Cheiranthus annuus L.
Sesamum sesamoides L.

Iberis umbellata L.
Urtica pilulifera L.

Spartium Scoparium L.

Spartium junceum L.
Malva moschata L.
Cistus poliifolius L.
Isatis tinctoria L.
Allium ursinum L.

Verbascum Blattaria L.

Gentiana Centaurium L.

Tropæolum majus L.
Vicia hirsuta L.

Lathyrus heterophyllus L.
Malva Mauritiana L.
Anthemis tinctoria L.
Nigella sativa L.

Lathyrus (trol. latifolius) L.)

Bryonia alba L.
Valerianella Locusta α oli-
toria L.

68. Lathyrus sic[ulus] fl[ore] odor[ato] hos mig 1736. — 25 Apr. *Lathyrus odoratus* L.
69. Colut[ea] vesic[aria]. — 14 Maj. *Colutea arborescens* L.
70. Bals[amina] 1736. Hos mig. — 26 Apr. *Impatiens Balsamina* L.
71. Viola noctuna Hesp[eris]. — 14 Maj. *Hesperis matronalis* L.
72. Lychnis frut[escens] myrtif[olia]. — 26 Apr. *Silene fruticosa* L.
73. Malva rosea. — 23 Apr. *Alcea rosea* L.
74. Majs. — 26 Apr. *Zea Mays* L.
75. Tagetes min[or] viscos[a]. — 21 Apr. *Tagetes patula* L.
76. Flos Adonis. — 14 Maj. *Adonis autumnalis* L.
77. Malva Venet[a]. — 25 Apr. *Lavatera arborea* L.
78. Karpus 1736.
79. Senecio s[ive] Jacobæa cruciata.
80. Viscaria fl[ore] albo. — 26 Apr. *Silene Armeria* L.
82. Cyanus or[ientalis] fl[ore] alb[o]. — 25 Apr. *Centaurea moschata* L.
83. Cyanus or[ientalis] fl[ore] purp[ureo]. — 25 Apr. *Centaurea moschata* L.
84. Isatis sativa. På sängen som Ruta och Salvia är på. *Isatis tinctoria* L.
- Semina sända ifrån Dn. L i t h e n i u s ¹⁾ d. 15 Maio 1737. Sådde hos mig d. 12 Maj.
1. Medica scutellata. *Medicago polymorpha* β scutellata L.
2. Med[ica] cochl[eata] dicarp[os] ros[ea] fol[iis] eleg[anter] dissectis. *Medicago polymorpha* ν laciniata L.
3. Med[ica] cochl[eata] lævis maj[or].
4. Med[ica] doliata lævis maj[or].
5. Med[ica] Hisp[anica] fr[uctu] tribuloide. *Medicago tribuloides* L.
6. Med[ica] turb[inata] Bauhini. *Medicago polymorpha* δ turbinata L.
7. Med[ica] lunata. *Medicago radiata* L.
8. Med[ica] cochl[eata], caps[ulis] compr[essis] hisp[anica].
9. Med[ica] cochl[eata] caps[ulis] spinos[is] minimis. *Medicago polymorpha* λ minima L.
10. Pisa parva candida, vid gårdsplanket.
11. Ferrum equin[um] ital[icum]. *Hippocrepis unisiliquosa* L.
12. Vicia Bengalensis, sem[ine] holosericeo-nigro. *Vicia benghalensis* L.
13. Cerinthe flore ex purp[ureo] et lut[eo] varieg[ato]. *Cerinthe minor* L.
14. Anonis odore Mithridatico. *Ononis mitissima* L.
15. Hedys[arum] clyp[eatum] fl[ore] rub[ro]. *Hedysarum coronarium* L.
16. Hedys[arum] clyp[eatum] fl[ore] albo. *Hedysarum coronarium* L.

¹⁾ Mårten Lithén (Lithenius) (1706—1771), läkare vid Sabbatsberg, titulärprofessor. Företog år 1735 en resa till utlandet, varunder han sände Celsius ovan omtalade frön.

17. Nast[urtium] ind[icum] majus.	<i>Tropæolum minus</i> L.
18. Scab[iosa] Hisp[anica] sem[ine] stellato;
floruit d. 24 Aug. flor[e] alb[o].	<i>Scabiosa stellata</i> L.
19. Geran[ium] Afric[anum] Carlinæ odore. Est
Geran[ium] afrie[anum] folio alchemillæ
maculato. Riv. fl. in pentap. p. 331.	<i>Geranium cucullatum</i> L.
<i>Geranium zonale</i> L.
20. Hedypnois annua s[eu] Hieracium s[emine] adunco.	<i>Hyoseris Hedypnois</i> L.
21. Glaux [marina] minor.	<i>Glaux maritima</i> L.
22. Valerianella cretica, sem[ine] vesicario.	<i>Valeriana Locusta</i> β <i>vesicaria</i> L.
23. Christophoriana.	<i>Actæa spicata</i> L.
24. Leucoj[um] luteum.	<i>Cheiranthus Cheiri</i> L.
25. Scorzonera.	<i>Scorzonera hispanica</i> L.
26. Cichoria.	<i>Cichorium Endivia</i> L.
27. Leucoji species.	
28. Lachnea maculis albicantibus.	<i>Lachnæa conglomerata</i> L.
29. Pisa parva alba.	

I några fall synas fröna ha varit felbestämda, och CELSIUS har då lämnat korrekationer av namnen. Detta är t. ex. fallet med den ovan nämnda *Geranium africanum*, som CELSIUS rättat till *Geranium zonale*. Beträffande den år 1736 sådda *Argemone mexicana* från Paris har CELSIUS antecknat: Argemone Mexicana inst. (imo prorsus alia prodiit, quæ floruit circa 24 jul. 4 petalis albis longioribus ab superiori later[e], et pistillo miro, quod cum aliquo usque rectum et unicum excrevisset, mox in partes spargebat, et in quavis hucis apeg. folia 5-fida. Planta humilis. Est Sinapist-rum pentaphyllum.) — Av ifrågavarande växt, *Cleome pentaphylla* L., har CELSIUS i manuskriptet lämnat en pennteckning, visande blommans form och byggnad.

År 1736 sådde CELSIUS som nämnt frön, vilka han erhållit av den från fångenskapen i kalmuckernas land återkomne karolinen RENAT.¹⁾ Ehuru dessa växter ej kunnat till arten bestämmas, an-

¹⁾ Johan Gustaf Renat. Fången vid Pultava och sänd till Sibirien, blev Renat år 1716 tillfångatagen av kalmuckerna, bland vilka han vistades till 1733. Han är kanske mest bekant för den karta, han upprättat över de länder, som han under fångenskapen lärde känna. Angående de omtalade växterna skriver Celsius år 1736 i brev till Linné: »Nu har jag fådt några species, som äro komne ifrån Calmuckiet, med H. René, hwilken har fördt med sig många slags fröön derifrån.»

föras de här enligt CELSIUS beskrivning, vilken säkerligen härrör från muntliga meddelanden av RENAT.

Uruck, som plommonträ, men hårdare;

Syigda. Ett wackert trä, som har stora hwassa taggar och kåda som körsbärskåda — ifrån Zongarn. [Apparuit primum 14 Maj 1736.]

Are modun. Trä som the växer på, är segt när thet brytes, men hugger man i ena ändan, så spricker det ända igenom. Växer i sandig jord, intet långt från wattnet.

Schilan på tartariska, men på kalmuckiska Schibga, nästan som körsbärsträ. Bären kokas och brukas för bröstet men stenarna äro goda för hästar, när the hafva för mycket durchlopp. [Kom up den 10 jun.]

Av de nämnda fyra växterna synas endast två, *Syigda* och *Schilan*, ha kommit upp ur frösådden. CELSIUS nämner dem i brev till LINNÉ den 14 januari 1737: »Jag har recommenderat Dno SAMZELIO, som nu är hortulanus Academicus¹⁾, mina 2 plantas Calmuckenses. . . . Jag war . . . nu på en stund i vårt ohyggeliga orangerie och såg att the stå på sig. Att the äro arbores, kan wäl skönjas; the barbariske namnen har jag ock fått på them såsom syigda etc. Jag hoppas the skola komma fort.»

Huru det senare gick med växterna i fråga är ej känt. I LINNÉS Hortus Upsaliensis (1748) nämnas de icke.

Till slut skall tilläggas, att tack vare CELSIUS räddades åtskilliga växter i den förfallna akademiska trädgården från undergång. Dessa blevo inflyttade i CELSIUS trädgård och funno där en fristad. När den akademiska trädgården år 1742 övertogs av LINNÉ och genom hans trägna arbete och outtröttliga omsorger redan samma år upprättades ur sitt förfall, återbördades dessa växter till sin rätte ägare²⁾, såsom LINNÉ tacksamt erkänner i sin dissertation Hortus Upsaliensis (1745). Säkerligen fingo då från Hortus

¹⁾ Medicine studeranden Gustaf Samzelius antogs år 1735 till akademiska trädgårdsmästare. Han avled emellertid redan efter fyra år och fick då till efterträdare trädgårdsmästaren på Hartekamp i Holland, Diedric Nietzel, som Linné lärt känna under sin vistelse hos Clifford. Nietzel innehade i nära 20 år denna tjänst, som han skötte med nit och skicklighet.

²⁾ Även vid andra tillfällen fick den akademiska trädgården i Uppsala röna bevis på hans välvilja, såsom framgår av ett brev till Linné (den 24 augusti 1739), där Celsius skriver: »Trädgårdsmästaren har nu tagit till sig thet förnämsta i mina bänkar.»

Celsianus medfölja åtskilliga andra, där odlade växter att giva ökad glans åt den återuppståndna Hortus Academicus.

FÖRKLARING

till i CELSII anteckningar förekommande auktors- och litteraturhänvisningar.

Act. Acad. R. P. — Scientiarum Academia Regia Parisiensis. Mémoires pour servir à l'Histoire des Plantes. Paris 1676.

Boerh. tr. alt. — Herman Boerhaave. Index alter plantarum quæ in horto academico Lugduni Batavorum aluntur. Lugduni Batavorum 1720.

C. B. P. — Caspari Bauhini Pinax Theatri Botanici. Basilie 1623.

Cor. Inst. — Joseph Pitton Tournefort. Corollarium Institutionum Rei Herbariæ. Paris 1700.

Cornuti. — Jacobi Cornuti Canadensium Plantarum, aliarumque nondum editarum Historia. Parisiis 1635.

Dod. — Romberti Dodonæi Mechliniensis Stirpium Historiæ Pemptades sex, sive libri XXX. Antuerpiæ 1616.

H. A. D. — Rariorum Plantarum Horti Medici Amstelodamensis Descriptio & Icones, auctore Joanne Commelino. Amstelodami 1697.

Herm. parad. — Pauli Hermanni Paradisus Batavus. Lugduni Batavorum 1705.

H. R. P. — Dionysius Jonequet. Hortus Regius Parisiensis. Parisiis 1665.

Inst. R. H. — Joseph Pitton Tournefort. Institutiones Rei Herbariæ. Parisiis 1700.

Mart. cent. — Johannes Martyn. Historia plantarum rariorum. Londini 1728.

Mor. H. R. Bles. — Hortus Regius Blesensis auctus, seu Prælua Botanica Morisoni. Londini 1669.

Moris. Umbellif. — Plantarum Umbelliferarum Distribution nova, auctore Roberto Morison. Oxonii 1672.

Par. B. A. — Pauli Hermanni Paradisus Batavus. Lugduni-Batavorum 1698.

Prodr. Par. Bat. — Prodromus Paradisi Batavi. Amstelodami cum Schola Botanica editus 1689.

Pluk. — Leonardi Plukenetii Almagestum Botanicum. Londini 1696.

Plum. Catal. — Plumerius. Description des plantes de l'Amérique. Paris 1693.

Prosp. Alp. de pl. ægypt. — Prosperi Alpini de plantis Ægypti liber. Venetiis 1633.

Riv. fl. in pentap. — Augusti Quirini Rivini Ordo plantarum quæ sunt flore regulari, pentapetalo. Lipsiæ 1699.

Tourn. — Joseph Pitton Tournefort. Institutiones Rei Herbariæ. Parisiis 1700. — Corollarium Institutionum Rei Herbariæ. Parisiis 1700.

CITERAD LITTERATUR.

- J. G. ACREL. Tal om Läkare-Vetenskapens grundläggning och tillväxt vid rikets äldsta lärosäte i Uppsala. (Presidietal i Vetenskapsakademien. Stockholm 1796.)
- O. GERTZ. Olof Celsius d. ä. och Flora Uplandica. Ett blad till Uppsala-botanikens historia. (Svenska Linnésällskapets Årsskrift. III. 1920, p. 36.)
- », Olof Celsius d. ä. och hans fyndortsuppgifter i Flora Uplandica. (Botaniska Notiser. 1925, pp. 113—149.)
- H. O. JUEL. Hortus Linnæanus. (Skrifter utgivna av Svenska Linnésällskapet. I. 1919.)
- CAROLI LINNÆI Hortus Uplandicus. I—III. Adonis Uplandicus. 1730, 1731. Utgivna av E. ÄHRLING och M. B. SWEDERUS. (CARL VON LINNÉS Ungdomsskrifter. I. pp. 107—360.)
- CAROLI LINNÆI Hortus Uplandicus. V. 1730. Utgiven av TH. M. FRIES. Uppsala 1899. Inbjudningsskrift.
- [CAROLUS LINNÆUS]. Dissertatio botanica de Betula nana, quam præside CAROLO LINNÆO publico examini subjecit LAURENTIUS MAG. KLASE. Uppsala 1743.
- [CAROLUS LINNÆUS]. Hortus Upsaliensis. Dissertatio quam sub præsidio CAROLI LINNÆI publicæ disquisitioni subjecit SAMUEL NAUCLÉR. Upsala 1745.
- CAROLI LINNÆI Hortus Upsaliensis. Vol. I. Stockholmiae 1748.
- A. LYTTKENS. Svenska växtnamn. I—III. Stockholm 1904—1915.
- [OLOF RUDBECK d. ä.]. Catalogus plantarum tam exoticarum quam indigenarum, quibus Hortum Academicum Upsaliensem primum instruxit OLAUS RUDBECK. Upsaliæ 1658.
- M. B. SWEDERUS. Botaniska trädgården i Uppsala 1655—1807. Ett bidrag till den svenska naturforskningens historia. Falun 1877.
- », Svensk hortikultur i forna dagar. (Svenska Trädgårdsföreningens Tidskrift. 1880, 1881.)

Av övrig härstädes anförd litteratur, särskilt beträffande CELSIUS och LINNÉ, har jag lämnat en utförlig förteckning i Botaniska Notiser, 1925, pp. 145—149.

DROTTNINGHOLMS LUSTTRÄDGÅRD OCH PARK.

AV NILS G. WOLLIN.

II

ÖVERGÅNGSSTILENS ANLÄGGNINGAR.

Tack vare DEZALLIER-D'ARGENVILLES arbete *La Théorie et la Pratique du iardinage* levde ANDRÉ LE NÔTRES barocka trädgårdsstil kvar i Frankrike i så gott som orubbat skick ända fram till 1700-talets mitt, *régence* och rokokoko till trots. Alltsedan anläggandet av Marly-le-Roi och Grand Trianon kunna vi visserligen märka ett ständigt ökat intresse för slingrande gångar och oregelbunden placering av boskéer inom respektive anläggningars mera perifera delar samt, sedan byggandet av Trianon de Porcelaine, en stegrad förkärlek för kinesiska eller över huvud orientaliska detaljer. Det var dock först 1753 som genom M. A. LAUGIERS: *Essai sur l'architecture* en medveten reaktion gjorde sig gällande. Starkt påverkad av de strävanden efter »naturlig» form inom trädgårdskonsten, som entusiastiskt ivrats för i England allt sedan seklets början, samt av de med denna rörelse förknippade intressena för kinesiska detaljer, uppstod den blandstil, som gick under namnet *Jardin anglo-chinois*.¹ Ur denna skulle senare utbilda sig den engelska landskapsträdgården.

Vi kunna icke tala om någon rokokoträdgård, eftersom det ej finns någon trädgårdsstil, som äger de för rokokon typiska signa.² M. L. GOTHEIN har också upptagit benämningen övergångsstil³ för att därmed beteckna denna mellantyp, som äger något både av LE NÔTRES formdisciplin och de nya kraven på »naturlig» utbildning och som från 1750-talet var på modet i Frankrike de närmaste årtiondena framåt. Bland dylika svenska anläggningar är

det i fig. 49 meddelade projektet för Rosersberg det mest representativa.⁴

Motsvarande periodindelning möta vi även i övriga Europas länder med undantag för England. Tidpunkten för övergångsstilen är dock ganska skiljaktig, beroende på beständigheten av traditionen från LE NÔTRE. I de från Frankrike mera avlägset liggande länderna försenades naturligtvis stilinflytelserna, om icke direkta förbindelser förefunnos. Den franska barocka trädgårdsstilen frodades t. ex. i Ryssland först under 1700-talets första tredjedel och i Norge under dess senare hälft,⁵ under det att i Sverige, som ovan framhållits, barock trädgårdskonst kan konstateras redan under 1660-talet. Naturligtvis kunde reaktionen gentemot barockstilen ej bli samtidig i dessa länder och icke heller övergångsstilen lika markerad, eftersom vid ungefär samma tidpunkt, nämligen 1700-talets sista årtionden, den engelska landskapsträdgården blev gemensam egendom för så gott som alla Europas länder.

Sedan man väl släppt traditionen från LE NÔTRE, hade man också skiljt sig från all typbildning. Det arkitektoniskt förebildliga efterträddes av det personligt fria i uppfattningen. Det individuella och naturliga blev dagens lösen. »Der Gartenkünstler arbeitet am glücklichsten, wenn er fast überall das Gegentheil von dem thut, was der Baumeister beobachtet», deklarerar VON HIRSCHFELD. Med den arkitektoniska disciplinen hade man i stort sett också lämnat det konstnärliga skapandet och den sista arten av trädgårdskonst i egentlig mening i Europa. De tidigare arkitektoniska värdena övergå alltmera till filosofiskt spekulativa för att slutligen helt behärskas av dessa. GOETHE betecknade, måhända med en viss sarkasm, denna typ som »den estetiska trädgården».⁶

Sedan LOVISA ULRIKA i augusti 1744 av ständerna erhållit Drottningholms slott, kallade hon det i ett brev till modern för »la plus belle maison de plaisance qu'il y ait en Suède».⁷ Med ungdomlig entusiasm biktade hon sig något senare för sin syster

Fig. 49. Rosersberg. Projekt, antagligen från 1770-talet. Rosersberg.

Projet datant probablement de 1770—1780. Rosersberg.

AMALIE: »Toute ma folie, c'est de bâtir et d'orner Drottningholm. C'est mon bijou.» Tidigare hade hon tyckt sig finna likheter mellan sitt nyförvärv och Charlottenburg vid Berlin, men nu tar hon tillbaka detta och fastslår det överlägsna hos Drottningholm.⁸

Redan 1745 satte kronprinsessan i gång med nybyggnader, vilka, som bekant, till att börja med omfattade påbyggandet av slottets flyglar med en våning. Efter ritningar av CARL HÅRLEMAN inrättades där ett antal rum⁹ »dans un goût tout nouveau»,¹⁰ som LOVISA ULRIKA levande beskriver i brev till sina tyska släktingar. Det var dock endast interiörerna, som utformades i rokoko. Exteriören anpassades strängt efter de äldre fasaderna.

Men byggnadsintresset har också sina mörka sidor. »Quand on commence à prendre goût à l'architecture, c'est une mer dont on a peine à sortir. On s'y engage avec facilité, mais on ne saurait se résoudre à finir — — —».¹¹ De årliga anslagen voro små och LOVISA ULRIKAS egna tillgångar begränsade. Detta kanske förklarar, att trädgården fick ligga tämligen orörd under de första åren av hennes härvaro.

Trädgården fann hon emellertid »très beau et d'une très grande étendue» och lät upprätta över denna tillika med hela kungsgården den karta, som, signerad GABRIEL BODING, tidigare här flerfaldiga gånger åberopats (fig. 28).¹²

Barockträdgårdens komplettering.

Från HEDVIG ELEONORAS och ULRIKA ELEONORAS tid återstodo huvudsakligen två kompletteringsarbeten i lustträdgården, nämligen kaskaderna och de två par boskéer, som lågo närmast väster om dessa.

Vad kaskaderna angå, inriktade man sig dock ej (jfr ovan) på ett fullbordande av NIC. TESSIN D. Y:s projekt utan fastmer på ett uppsnyggande av platsen. Redan 1740 hade CARL HÅRLEMAN uppgjort förslag, efter vilket man följande år igenmurade »de

fyra hwallen i Casquade Muhrarne» och 1744 sattes upp staket med grindar kring anläggningen till dennas »Conservation — — — och i synnerhet till Bly takens hängd». I sin 1760 avlåtna riksdagsrelation påpekar överintendenten greve CARL J. CRONSTEDT det angelägna med reparerandet av »de ännu ofärdiga Cascaderne». Den gamla frasen tyckes dock ej längre haft någon verkan. Ännu 1770 upptagas likväl i räkenskaperna till kaskadmurarnas reparation 4 tunnor smedjeslagg.¹

Mera framgångsrik än »kompletteringen» av kaskaderna tyckes arbetet ha varit på boskéerna. Detta utfördes av trädgårdsmästaren FABIAN LIND² under ledning av CARL HÅRLEMAN och sedermera av CARL J. CRONSTEDT. CARL GUSTAF TESSIN hade visserligen »öfverinseendet och styrelsen» under tiden 1745—1754. Hans insats synes dock ej hava varit av någon konstnärligt produktiv natur.³ De sparsamt bevarade räkenskaperna ge oss ej möjlighet att följa arbetets förlopp. Vi endast kunna fastställa, att 1750 rothöggs på gräsplanerna mellan »Casqvade murarne och Bouscacen». Med detta liksom sprängnings- och planeringsarbeten fortsattes åtminstone de närmaste tre åren. Trädgårdsdrängar från Karlberg och Svartsjö planterade »286 wilda Trän» och i gräsmattorna upptogos gångar. Huvudsakligen nämnas de två kvarteren mellan kaskadmurarna och Kronan.⁴

Huru sågo dessa boskéer ut? Ingen samtida ritning lämnar

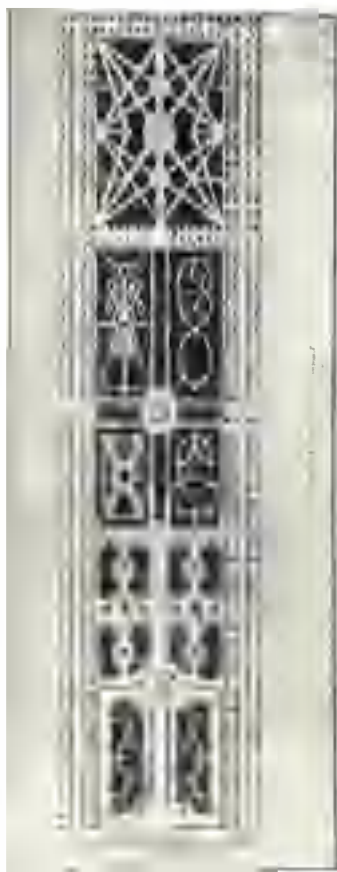

Fig. 50. Drottningholm. Plan av lustträdgården. Slottsarkivet.

Plan du jardin d'agrément.
Archives du château royal
de Stockholm.

Fig. 51. Drottningholm. Plan av lövteatern i lustträdgården. Uppmätning av Lars R. Kökeritz 1785. Slottsarkivet.

Plan du théâtre de verdure. Mesurage de Lars R. Kökeritz 1785. Archives du château royal de Stockholm.

oss besked därom. Att man icke följde NIC. TESSIN D. Y:S plan från 1681 faller av sig självt. Dels voro hans projekt för kostsamma och dels överensstämde de ej med smaken vid 1700-talets mitt.⁵ En antydning lämnar oss emellertid den i fig. 50 meddelade planen över lustträdgården, vilken förskriver sig från GUSTAV III:S tid.⁶ Den där återgivna södra boskén närmast bakom kaskaderna med sina diagonala gångar, häckar och gräsmattor måste nämligen ha utförts vid 1700-talets mitt. Med sin indelning kan den ej, såsom de två norra boskéerna, härstamma från 1780-talet. Dessa båda, vilka LOVISA ULRIKA dock ej slutgiltigt ordnade, omlades nämligen då.⁷ Diagonalboskén kan på intet sätt sägas vara originell utan visar en på sin tid ganska vanlig utformning. Intressant är i alla fall likheten med en boské, som efter ritningar av A. J. GABRIEL anlades 1756 i Fontainebleau för Madame DE POM-

PADOUR.⁸ Förutom den nämnda planteringen hörde till de äldre boskéerna en lövteater (fig. 50—51). Enligt ANDERS BJÖRKLUNDS uppgift i sin 1796 tryckta beskrivning över Drottningholm inrättades denna under ADOLF FREDRIKS regering. Detta meddelande kan säkerligen godtagas, då BJÖRKLUND såsom slottsförvaltare på platsen sedan 1792 väl kände till vad som tillkommit genom GUSTAV III, vilken för övrigt även anlade en lövteater på Drottningholm, nämligen i den engelska parken (s. 136). Att inga uppgifter förekomma i de ordinarie räkenskaperna angående ADOLF FRED-

Fig. 52. Mirabell. Interiör av lövteatern. Gravyr. (Efter I. Triggs.)

Intérieur du théâtre de verdure. Gravure (d'après I. Triggs).

RIKS lövteater kan bero på, att den bekostades av privata medel.

Från 1785 äga vi en på kungens befallning av LARS R. KÖKERITZ upprättad plan (fig. 51)⁹, som tämligen nära överensstämmer med den ännu bevarade, av lindhäckar inneslutna äldre teatern. I fonden av denna placerade GUSTAV III en marmorskulptur av APOLLO, som från åskådarplatserna förstärker djupperspektivet.¹⁰

För att ge en mera levande föreställning om denna teaters utseende hava vi, då en fotografi av den nuvarande boskén ej uttrycker den verkliga rumskaraktären, här meddelat en interiör av den likartade lövteatern i Mirabells slottsträdgård vid Salzburg (fig. 52).¹¹ Två sidotrappor leda i båda fallen upp till scenen, men murpartiet emellan dessa har på Drottningholm givits en rokokoaartat insvängd kontur.

Till de tidigaste lövteatrarna i Europa hör den i Herrenhausen i Hannover, vilken var färdig redan 1700. Under det därmed inbrutna seklet blev det allt mera vanligt med dylika levande

teatrar,¹² varför anläggandet av den på Drottningholm på sin tid ej var något särskilt anmärkningsvärt. Det bör påpekas, att åskådarplatsen där är närmast trapezformig men hade utsträckning av en cirkelsektor såväl i Herrenhausen, på Rheinsberg, där LOVISA ULRIKAS bror FREDRIK DEN STORE anlagt en trädgård, på Rosersbergs båda teatrar (fig. 49) som i den, vilken GUSTAV III anlade på Drottningholm (fig. 79).¹³

Vad ADOLF FREDRIKS trädgårdsteater beträffar, så känna vi ej till några belägg för att den togs i anspråk för sitt tillämnade ändamål av det teaterintresserade kungaparet. Den användes under GUSTAV III:s tid tydligen endast för mindre upptåg, konserter och samkväm.¹⁴

Till fullständigandet av barockträdgården hörde även ordnandet av den norra, slutna borggården, där arbetena påbörjades 1747.¹⁵ Den södra är ännu oplanerad.

Vid sidan av dessa kompletteringsarbeten hava vi att nämna ett projekt i NIC. TESSIN D. Y:s anda, delgivet i fig. 53.¹⁶ Den odatrade och osignerade ritningen ger vid handen, att förslagsställaren — vilken vi säkerligen ha att identifiera med CARL FREDRIK ADELCRANTZ — tänkt sig ett förverkligande av huvuddragen i generalplanen från år 1681 (fig. 11) beträffande området norr om lustträdgården. Utgående från träsquets dåvarande utsträckning, som angivits å akvarellen, har han utbildat en mindre damm (kvadratisk i ett alternativt förslag), vilken axiellt förbundits med en västlig allé.

Huvudsyftet med denna desseins utarbetande var tydligen åstadkommandet av större våningsutrymmen. Mindre lyckligt är förslaget med de två långa flygelarmarna (i ett detaljförslag rikare artikulerade), av vilka den norra tänktes sluta i en byggnad, som motsvarar den nuvarande teaterbyggnaden, den södra i en liten paviljong alldeles intill vattnet. Kring frukt- och köks-trädgården tänktes inramande byggnadslängor, delvis som ersättning för de vid orangeriträdgården raserade.

Det intressantaste nytilkomna i projektet knyter sig till den

Fig. 53. Drottningholm. Situationsplan med projekt av Carl Fredrik Adelcrantz.
Kungl. biblioteket.

Plan de la situation avec projet de Charles Frédéric Adelcrantz.
Bibliothèque royale de Stockholm.

tilltänkta byggnaden i lustträdgårdens fond. Tidigare hava vi fäst uppmärksamheten på det förhållandet, att Nic. TESSIN D. Y. icke arkitektoniskt utnyttjade kullen väster om trädgården och därmed skapade ett effektfullt slutperspektiv, såsom han tänkt sig bland annat i Versailles. C. F. ADELCRANTZ tog här upp denna sin store föregångares tankegång och utbildade på nuvarande Munckens kulle en rik arkitektonisk ensemble. Ovanför ett trappsystem tänkte han sig en paviljong med livligt silhuetterande takkonturer och bakom en rektangulär gård trappor, som ledde ned till en liten parterranläggning på andra sidan höjden.

C. F. ADELCRANTZ hade emellertid även att bygga på lokal tradition, när han i sitt projekt förlade en byggnad till lustträdgårdens fond. En summarisk skiss, daterad 1754, förlägger nämligen »Commedie Huset» dit (fig. 54). Ingen annan ritning eller karta bestyrker visserligen detta. Men ifrågavarande teckning verkar i övrigt vederhäftig. Räkenskaper angående teaterns uppförande eller rivande hava förgäves eftersökts. Men bland diverse ej ordnade handlingar i Slottsarkivet rörande Drottningholm nämnes det 1755 om rövning i skogsbacken »nordväst i diurgården till lustträdgårds västra ändan wid backen der gla Comediæ huset stod». Antagligen hava vi här att göra med en provisorisk byggnad, innan den större teatern under 1750-talets förra hälft uppfördes på den nuvarandes tomt, söder om vilken planeringsarbeten bedrevos redan före 1749.¹⁷

Från vilken tid förskriver sig ADELCRANTZ' projekt?

I ett koncept till en odaterad situationsplan över slottet och kungsgården finna vi även en fondanordning angiven väster om lustträdgården.¹⁸ På samma plan återfinnes ej teatern invid slottet. Om ritningen är tillförlitlig, bör den alltså förskriva sig från tiden närmast efter augusti 1762, då teaterhuset brann ned.¹⁹ Då ett nytt snart uppfördes på samma plats, är ritningens tillkomsttid därmed given. En annan stödjepunkt finna vi i markeringen av det nuvarande Kina-slottet, vars grundsten lades den 31 maj 1763. Kina återges även i akvarellen (fig. 53) samt en

Fig. 54. Drottningholm. Situationsplan med lustslottet Kina 1754.
Kungl. biblioteket.

Plan de la situation avec le château de plaisance »La Chine».
Bibliothèque royale de Stockholm.

byggnad, som skulle kunna vara det efter 1762 uppförda teaterhuset. Projektets tillkomsttid bör alltså i det närmaste sammanfalla med situationsplanens och vara 1762 eller något senare.

Till vad praktiskt ändamål ADELCRANTZ' fondbyggnad var ämnad är ovisst och i denna undersökning av underordnat intresse. Det konsthistoriskt viktiga ligger givetvis i det arkitektoniska utnyttjandet av platsen och i arkitektens anslutning till Tessinsk tradition.

Detta genom 1700-talet fortlevande klassiska arv vid sidan av ett mera tidsfärgat skapande finna vi flera prov på inom trädgårdskonsten. Den i LE NÔTRES skola uppfosttrade NIC. TESSIN D. Y. efterträddes av CARL HÅRLEMAN. Genom studier bl. a. hos CLAUDE DESGOTS, LE NÔTRES systerson och lärjunge, hos vilken även fadern JOHAN HÅRLEMAN studerat²⁰, knöts traditionens band fastast möjligt för att senare föras vidare av den in i nyklassicismens skede verkande CARL FREDRIK ADELCRANTZ. Under rokokon upprätthölls den äldre stilen även av andra arkitekter, såsom CARL WIJNBLAD.²¹ Traditionalismen kunde till och med taga sig sådana uttryck, att mästestycken i Stockholms trädgårdsmästareämbete så sent som under GUSTAV III:s tid föllo tillbaka på typer, som voro moderna vid 1650-talet.²² Att en dylik klassisk linje även finnes inom den rena arkitekturen, har ANDREAS LINDBLOM tidigare intressant påpekat.²³

Kina.

I de här delgivna, utförda eller endast tilltänkta kompletteringsarbetena har lynnet från 1700-talets mitt knappast röjt sig. Endast några detaljer från LOVISA ULRIKAS förströelser komma oss att ana tidens romantiska natursvärmeri och spirande sentimentalitet. Sålunda skriver hon en augustidag 1746 till modern, att hon roat sig »à la noce de cinq paysannes que j'ai fait marier». Den oförställda glädje, som dessa visade så väl vid måltiden som vid dansen, vilken slutade först sent på natten, hade kommit henne att känna en uppriktig saknad.¹ Är det icke något i denna genrebild av WATTEAU-stämning med dess stilla vemod och ett av grundackorden i 1700-talets rousseauanska längtan bort från kulturens tvång.

Fig. 55. Drottningholm. Lustslottet Kina. Komp. av Carl Fredrik Adelcrantz.
Uppsala universitetsbibliotek.

Le château de plaisance «La Chine» par Charles Frédéric Adelcrantz.
Bibliothèque de l'université d'Upsal.

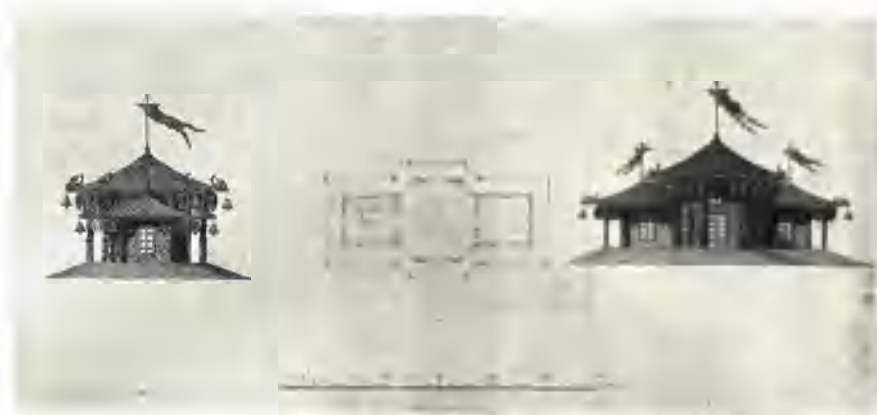

Fig. 56. Drottningholm. Lustslottet Kina. Projekt till corps de garde.
Kungl. biblioteket.

Le château de plaisance »La Chine». Projet d'un corps de garde.
Bibliothèque royale de Stockholm.

Drottningholms slott med dess praktgemak från le grand siècle tillfredsställde ej längre. LOVISA ULRIKA hade ju visserligen så gott som omedelbart efter sitt tillträde låtit inrätta nya rum, vilka direkt anslöto sig till modet för dagen. Men slottet stod där ändock grundmurat och allvarligt, när hon med tidens nervösa och njutningslystna temperament fordrade något av improvisationens glädjeyttringar och en fläkt av det pastoralt tillgängliga och naturliga. Teatern förde henne visserligen ut i denna drömvärld. Och fester i boskéerna med baletter och upptåg gävo näring åt de svärmiska känslorna.² Det var dock först genom inrättandet av ett litet lustslott i skogsensamheten, som hon fick åt sig ordnad den miljö, som stämde överens med hennes lynne och därmed också tidssmaken.

Det var på hennes födelsedag den 24 juli 1753, som hon möttes av denna överraskning. Efter en teaterföreställning föreslog kungen henne en promenad genom trädgården. Antagligen vandrade de genom den stora fondboskén och gingo söder ut in i den kuperade terrängen, då plötsligt, liksom ridån gått upp för en ny akt, »un palais chinois» låg framför henne.³

Fig. 57. Drottningholm. Karta över trakten kring lustslottet Kina av Jonas Collin 1760 (kop.). Slottsarkivet.

Plan des alentours du château de plaisance »La Chine» par Jean Collin 1760 (copie). Archives du château royal de Stockholm.

Även om denna anläggning gjorts i största hemlighet av ADOLF FREDRIK, så var den till sin art långt ifrån främmande för hans gemål. Säkert hade de många gånger tillsammans talat om liknande små lustslott.

Det intresse för kinesisk arkitektur och konstslöjd, som under 1600-talets senare hälft bland annat tog sig uttryck i Trianon de Porcelaine, slog under 1700-talet ut i full blom.⁴ Vid seklets mitt eller tredje fjärdedel fanns det knappast någon större trädgårdsanläggning, där man förgäves letade efter någon Kina-associerande detalj. Vad Kina på Drottningholm beträffar, har denna anläggning väl närmast influerats av liknande, som drottningens närmaste släktingar låtit utföra på sina slott i Tyskland. LOVISA ULRIKAS bror, FREDRIK DEN STORE, var ju den konstnärlige fadern till Rheinsberg (invigt 1747) och Sanssouci. Att de, system och brodern, stodo i kontakt med varandra, även när det gällde deras byggnadsplaner, är känt. Sålunda utlovade han i ett brev 1747 ritningar över det sistnämnda slottet, och LOVISA ULRIKA sände å sin sida ritningarna av sitt Kina några år senare. Brodern HEINRICH, sedan omkring 1760 bosatt på Rheinsberg, samt system, markgrevinnan WILHELMINE av Bayreuth, hade också utpräglat sinne för trädgårdsanläggningar med kinesiska detaljer, till vilka vi senare skola återkomma.⁵

Någon mera utpräglad kinesisk karaktär hade »Kongl. Maj:ts Chinesiska Lust Palais» dock icke utan visade med undantag för vissa detaljer en tämligen ordinär, anspråkslös västerländsk byggnadstyp. Men den stämning, som den ingav samtiden, tyckes oinskränkt ha varit den tillämnade. En åtminstone i det väsentliga trovärdig föreställning om huvudbyggnadens och de två flyglarnas karaktär ger oss fig. 55.⁶ Huvudbyggnadens H-formade planutbildning bestyrkes ytterligare av den här tidigare nämnda situationsplanen, daterad 1754 (fig. 54), av JONAS COLLINS karta 1760 (fig. 57) samt av planskissen i en anonym »Beskrifning om det Chinesiske Slottet».⁷

Den timrade huvudbyggnaden hade ovan en gråmålad sockelmarkering »rödt i rödt korgwärc» samt grönmålat listverk. Hörnen voro prydda med palmträd »försilfrade med grönt öfverstrukne». Taket, som med sin veckning och drakliknande kartusch ovan ingången är det enda, som ger den moderna betrakta-

Fig. 58. Drottningholm. Lustslottet Kina. Förslag till paviljong,
komp. av Carl Fredrik Adelcrantz. Fullerö.

Le château de plaisance »La Chine». Projet de pavillon par Charles
Frédéric Adelcrantz. Fullerö.

ren någon påminnelse om kinesisk stil, skulle enligt den nämnda beskrivningen varit utfört av järnplåt samt »öfwerdragit med ett gult Tält rundt omkring i festoner med blå agrémens och stora tåfzar» med glasklockor. Å ritningen (fig. 55) verkar det hela som plåt och som om endast bjällror hängde ned från takkanten. I en räkenskapsbok 1755 förekommer dock följande post under fjärde kvartalet: »inbärgat Segeldukstaken — — wid Chinesiske huset».⁸ Över taknocken vajade »gula taffts wimplar».

Flyglarna, vardera inrymmande endast ett rum, utgjorde för-
enklade varianter av huvudbyggnaden.⁹

Fig. 59. Drottningholm. Lustslottet Kina, komp. av Carl Fredrik Adelcrantz.
Uppsala universitetsbibliotek.

Le château de plaisance »La Chine» par Charles Frédéric Adelcrantz.
Bibliothèque de l'université d'Upsal.

Varken i grundplanen eller fasadutbildningen finna vi här den regelrätta rokokon men väl något av rokokolynnets förkärlek för det improvisatoriska och det exotiska. Sålunda skvallra både korgflätningen och det dekorativa utnyttjandet av palmerna om tillkomsttiden.

Dessa motiv återfinna vi, men mera rustikt utbildade, i ett för Kina antagligen något senare projekterat corps de garde (fig. 56).¹⁰

Med vaken blick för platsens arkitektoniska värde hade — antagligen med CARL FREDRIK ADELCRANTZ' hjälp — ett höjdläge valts, varifrån huvudbyggnaden och de båda paviljongerna behärskade nedåt sluttande alléperspektiv. Men tätt intill dessa slöto sig bergshöjder med barrskog, vilka gävo trakten ett övergivet, romantiskt utseende, som lätt kunde sätta fantasien i rörelse och få vandraren att tro, att han befann sig fjärran från kulturens

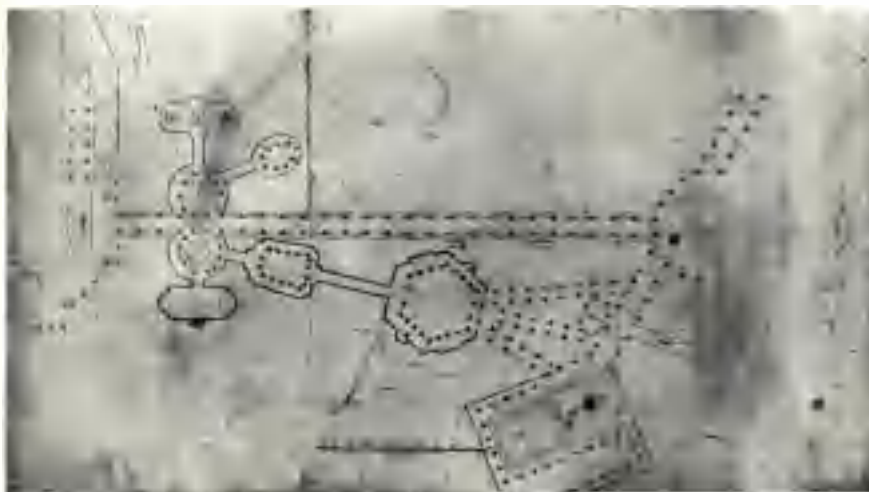

Fig. 60. Drottningholm. Situationsplan av trädgården vid lustslottet Kina, komp. av Carl Fredrik Adelcrantz. Kungl. biblioteket.

Plan du jardin du château de plaisance »La Chine» par Charles Frédéric Adelcrantz. Bibliothèque royale de Stockholm.

råmärken.¹¹ Mot öster kunde man dock efter endast några stenkasts promenad med blicken nå det stora slottet.

Med detta hade Kina som synes intet arkitektoniskt samband. Rokokoartat nyckfullt låg det inne i skogen med huvudentrén skevt inriktad mot lustträdgårdens fondboské.

Traditionen från LE NÔTRE var dock för stark för att icke växtbeståndet närmast byggnaderna skulle bli föremål för en bestämd, efter dessa anpassad utformning. Sålunda meddelas det i ovannämnda beskrivning, att huvudbyggnaden var förenad med flyglarna genom höga häckar, vilka även inramade borggården. (Se fig. 54).¹²

Att Kinaanläggningen vid LOVISA ULRIKAS första besök ej var fullbordad säger sig självt. Troligen tog man omedelbart efter invigningsfesten itu med kompletteringsarbetena, vilka bedrevos ännu under 1760-talets senare hälft. Men då hade dessa förts så långt, att icke mycket återstod av det första Kinas karaktär. Till följd av kungaparets allt större kärlek till platsen utbyttes som

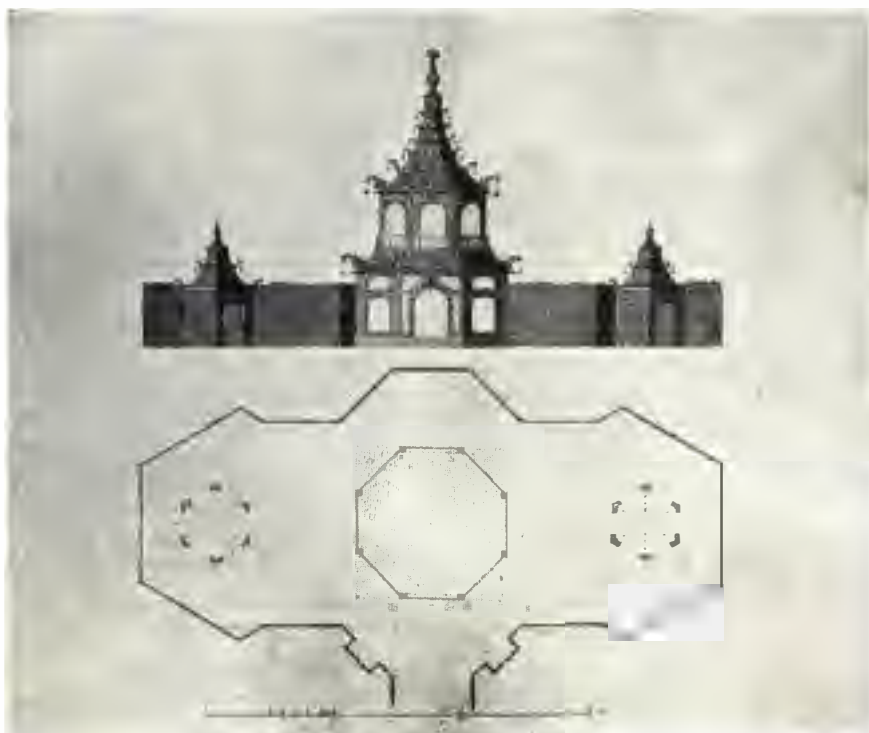

Fig. 61. Drottningholm. Lustslottet Kina. Förslag till boské med fågelhus, komp. av Carl Fredrik Adelcrantz. Kungl. biblioteket.

Le château de plaisance »La Chine». Projet d'un bosquet avec volière par Charles Frédéric Adelcrantz. Bibliothèque royale de Stockholm.

bekant trähusen av dylika i sten, men dessa gestaltades i en ädlare form av mera utpräglad rokokolynne. Samtidigt ändrades också den närmaste omgivningen och dess trädgårdsanläggningar.

Detta ur flera synpunkter ytterst intressanta förlopp kunna vi emellertid endast knapphändigt följa, då räkenskaperna över dessa arbeten, vilka till stor del bekostades med medel ur kungaparets privata kassa, äro förkomna. Tack vare diverse, tidigare ej beaktade strödda handlingar i Slottsarkivet samt ritningar och kartor är det emellertid möjligt att få vissa hållpunkter.

Redan 1754 funnos de nämnda häckarna (av granris) samt alléerna.¹³ Innan de sistnämnda hunnit bliva slutgiltigt ordnade,

Fig. 62. Drottningholm. Lustslottet Kina. Förslag till fågelhus, komp. av Carl Fredrik Adelcrantz. Drottningholms slottsbibliotek.

Le château de plaisance »La Chine». Projet d'une volière par Charles Frédéric Adelcrantz. Bibliothèque du château de Drottningholm.

tog det dock ett antal år. I några måste vissa bergpartier sprängas bort och i andra, där den något kuperade marken var sidländ, de genombrutna jordlagren stödas med stenmurar.¹⁴ Kring träden, vilka delvis eller enbart bestodo av hästkastanjer¹⁵, uppsattes spaliér med tolv spjälor runt varje, varannan målad i spanskt grönt, varannan i rött (1756).¹⁶

Ute i terrängen mellan alléerna högg man bort buskar och underkvistade skogen samt planterade in ett antal vilda träd.¹⁷

Hela området tyckes ha varit inhägnat. Alléerna stängdes av grindar. År 1759 gjordes huvudingången vid norra alléns början emot stora boskén mera representativ. En portal utfördes av järn-

smide och samtidigt uppfördes en sträckstensmur¹⁸ vid en halvcirkelformigt utvidgad vändplats. I LARS R. KÖKERITZ' karta 1779 över trakten kring Kina¹⁹ (fig. 64) är denna entré angiven. Portalen har där fått samma grundkaraktär som lustträdgårdens övriga. Sanningshalten angående denna detalj är obestyrkt.²⁰

Det nuvarande Kina får ej, vilket redan framhållits, anses såsom en helt ny skapelse utan som en allt efter tidssmakens förskjutning och kungaparets fordringar mera utvecklad och förädlad produkt av det tidigare lustslottet. Det tyckes, som nämnts, hava varit först så småningom, som man kom fram till det slutgiltiga resultatet.

Sålunda voro vattentaken 1756 belagda med plåt, som detta år målades med grön oljefärg och gula flammor. Samtidigt nämnes grönmålning av trægaller på taken, en anordning, som ej fanns från början, men som pryder det nuvarande Kina (se fig. 59, 128).²¹

När år 1763 efter CARL FREDRIK ADELCRANTZ' ritningar den nya huvudbyggnaden började uppföras i sten²², utgick man från den äldre och sammanband de tre husen med böjda flygelarmar (fig. 59).²³ År 1760 fanns enligt J. COLLINS karta (fig. 57) en byggnad med tillhörande liten triangulär trädgård, där nuvarande nordöstra flygeln med tornklockan är belägen²⁴. ADELCRANTZ uppförde senare en pendang på andra sidan huvudallén. En skiss till dessa (fig. 58), som arkitekten senare i det stora hela följde, visar också en intressant övergångstyp mellan det första Kina (korgflättningsmotivet, palmerna) och den mera kulturbetonade typ, som blev den definitiva (fig. 129).²⁵ Slutligen tillkommo även ett par flyglar närmare huvudbyggnaden.

Trots denna gradvisa utveckling kom Kina-anläggningen att präglas av en påfallande homogen karaktär. Genialt har arkitekten löst problemet, helt utnyttjande situationens möjligheter. Märkligast är anordnandet av huvudentrén med de över den djupt nedskurna allévägen från var sitt berg (jfr fig. 54) dominerande yttre flygelparen, vilka axialt inriktats mot huvudbyggnaden och förbundits med denna genom alléer. De inre fria flyglarna öka

Fig. 63. Drottningholm. Lustslottet Kina. Fågelhus,
komp. av Carl Fredrik Adelcrantz.

Le château de plaisance »La Chine». Volière par Charles Frédéric Adelcrantz.

rytmen och betona ytterligare det graciösa och spänstiga i kompositionen.

Bland svensk rokokkoarkitektur intar som bekant denna anläggning en rangplats.²⁶ Rokokostilen är nämligen den dominerande. De kinesiska inslagen utgöra liksom i det första Kina en-

dast ett svagt ackompanjemang. Vi erinra oss från fig. 55 de veckade taken med ringklockorna och palmerna i hörnen. Men ackordet har tack vare C. F. ADELCRANTZ blivit avsevärt finare nyanserat och, bland annat genom införandet av meandrar, tillförts även en klassicistisk underton.²⁷ Det litet tillfälliga och lantliga har fått utpräglad högre-ståndskaraktär.

Endast sparsamt tyckes ADELCRANTZ begagnat sig av samtida kinesiska mönsterblad men desto mera låtit sig påverka av fransk byggnadskonst, som genialt anpassats efter den nya miljön.

En närmare analys av det nuvarande Kinas arkitektur kunna vi här ej inlåta oss på.²⁸

Den trädgård, som anlades vid det nya Kina, förlades huvudsakligen på båda sidor om den mot slottet löpande östra allén och kom där att utgöras av ett antal av höga lindhäckar begränsade boskérum. Att utsträckningen av dessa blev den nuvarande berodde på situationen. Terrängskissen från 1754 (fig. 54) och den definitiva planen (fig. 60) visa tydligt den jämna mark, som där stod till arkitektens disposition. De förslag, som uppgjordes och finnas bevarade i skilda samlingar, stämma i det närmaste överens med varandra och det slutgiltigt utförda. Räkenskaper saknas med undantag för några utgifter år 1758 angående grundmurning av ett fågelhus.²⁹ Det är dock tvivelaktigt att därmed åsyftas något av dem, som uppfördes i boskéerna, eftersom ingen markering av dessa anläggningar finnas på 1760 års karta (fig. 57). Tack vare ritningar och den fylliga beskrivning, som L. R. KÖKERITZ meddelat å sin karta över Kina 1779, kunna vi dock få en tämligen fullständig bild av trädgården. Det sistnämnda dokumentet är visserligen sent. Men då det stämmer överens med en på GUSTAV III:s befallning 1777 upprättad karta³⁰ (fig. 67) och i flertalet fall med en odaterad, ävenledes anonym, på order av LOVISA ULRIKA tillkommen situationsplan³¹, så kunna KÖKERITZ' uppgifter anses tillförlitliga även för det tidigare skede, som nu sysselsätter oss.

Lagd parallellt med Kinaanläggningens längdaxel omfattade den närmast lustslottet befintliga boskégruppen en i det närmaste

symmetrisk sammanställning av cirklar och rektanglar (fig. 60).³² I den norra rektangeln uppfördes av trä en åttsidig fågelbur i pagodstil, på båda sidor omgiven av ett halvsfäriskt lusthus i »Espalie wärcke och med Caprifolie-Blomster-Ranckor omväxte.»³³ Ett förslag av C. F. ADELCRANTZ till denna ensemble återges i fig 61. Vid fågelburens uppbyggnad följde man emellertid endast dörr- och fönsterinramningarnas utformning, medan i övrigt den i fig. 62 återgivna ritningen med den mera smäckra resningen närmast tjänade som förebild. Det framgår tydligt vid jämförelse med fig. 63.³⁴ Av visst intresse är att jämföra denna byggnad med pagoden på Klausberg i Sanssouci, vilken uppfördes omkring 1756.³⁵

I den motsvarande rektangulära boskén på andra sidan allén fanns likaledes en fågelbur, vars utseende vi dock ej känna till, samt en »Salon kringväxt af Syrener».³⁶

Från de cirkelformade boskéerna närmast allén utgå två från varandra divergerande boskésystem. Det norra består dock endast av en oval, beroende på det strax intill hindrande berget, men det södra utgöres av en rik sammanställning av olika geometriska former, alltjämt begränsade av lindhäckar. Vägarna ända³⁷ vid en intim mindre trädgårdsanläggning, som var förbunden med ett menageri. »En liten lustträdgård» anlades där så tidigt som 1758³⁸ intill en då redan befintlig damm samt inhägnades med träplank. Först efter 1760 (jfr J. COLLINS karta 1760) anlades menageriet. På L. R. KÖKERITZ' karta 1779 såges det vara nedlagt men nämnes i räkenskaperna ännu 1790.³⁹

Med rokokotidens utpräglade djurintresse⁴⁰ och romantiska känsloliv måste det ha lockat LOVISA ULRIKA och hennes samtida att i denna »bornerade»⁴¹, avskilt liggande trakt besöka menageriet. Ömmare känslor slogos an inför den lilla fågelburen i boskén, där näktergalar kvittrade, medan kuriositetsintresset väcktes vid det kinesiska fågelhuset, där större fåglar förvarades.⁴²

Hos drottningens bror, prins HEINRICH på Rheinsberg, fanns även ett fågelhus i kinesisk stil.

Fig. 64. Drottningholm. Karta över trakten kring lustslottet Kina
av Lars R. Kökeritz 1779. Slottsarkivet.

Plan des alentours du château de plaisance »La Chine» par Lars R. Kökeritz 1779.
Archives du château royal de Stockholm.

Efter studiet av denna trädgårdsanläggning vid Kina är det påtagligt, att ADELCRANTZ, även om han i den fria grupperingen givit vika för sin tids smak, i själva verket fortfarande byggde på traditionen från LE NÔTRE. En dylik sammanställning av olikartade boskérum var ju långt ifrån främmande för den franska

Fig. 65. Drottningholm. Karta över trakten närmast öster om lustslottet Kina 1779. Slottsarkivet.

Plan du terrain adjacent à la partie orientale du château de plaisance »La Chine» 1779. Archives du château royal de Stockholm.

trädgårdsbarocken. I det föregående hava vi dock fäst uppmärksamheten på det samband, som Kinaanläggningen måste ha stått i till flera tyska anläggningar. Men detta är på intet sätt motsägande. Det var nämligen endast de franskt påverkade, genom den formstränge H. G. W. VON KNOBELSDORFF och FREDRIK DEN STORE komponerade anläggningarna ⁴³, som kommo att här göra sig gällande. Ytterligheter såsom de, vilka kommo till uttryck hos Lovisa Ulrikas syster, markgrevinnan av Bayreuth ⁴⁴, vunno ej insteg på Drottningholm.

En viss konservativ ståndaktighet, en konstnärlig återhållsamhet ger Kina något av svensk särart.

En bland de märkligaste kinesiska fester, som anordnades där,

ägde rum i samband med prins HEINRICH av Preussen besök 1770. Av intresse är det sätt, varpå byggnaderna och planteringarna då användes i rent teatraliskt syfte.⁴⁵

Samtidigt med detta lustslott uppväxte i dess närhet några andra anläggningar, vilka, om också av föga konstnärlig kvalitet, dock böra omnämnas. En av dessa möter oss i J. COLLINS karta 1760, angiven som »Åbyggnad med Trädgård» (fig. 57). Framför den anspråkslösa manbyggnaden med fritt grupperade uthus finna vi en dekorativ anordning, bestående av ett halvsfäriskt vändplan och från denna mot Kinas huvudentré utlöpande divergerande alléer, vilka senare⁴⁶ kompletterades med en tredje allé. Där uppstod alltså en komposition i barock anda. Byggnaderna, vilka uppfördes under 1750-talet, antagligen för bössespannaren CARL MAISCH, som 1757 fick fullmakt och jägmästares namn, erhöilo, åtminstone vad bostadshuset beträffar, något senare en mera representativ utformning.⁴⁷ Jfr LOVISA ULRIKAS odaterade och GUSTAV III:S år 1777 daterade kartor.

Utmed MAISCHS hus löpte likaledes en (år 1757 anlagd) allé⁴⁸, vilken mot norr ledde till det av ADOLF FREDRIK och LOVISA ULRIKA grundade samhället Kanton.⁴⁹ Syftemålet med detta var att bilda ett industrisamhälle, varigenom enligt frihetstidens omhuldade idéer den svenska, inhemska produktionen skulle ökas. Ett brev 1752, vari LOVISA ULRIKA tackar modern för en spets, som hon fått från den nya fabriken i Potsdam, vilken till hennes förvåning på kort tid lyckats imitera Brüsselspetsar, låter oss ana åtminstone en bidragande impuls till anläggandet av dessa svenska fabriker, vilka påbörjades samma år som gamla Kina invigdes (1753).⁵⁰ Två år senare nämnes en mullbärsplantage, som var förlagd till Malmen, och 1758 en band- och strumpfabriksbyggnad, »som hans Maj:t Konungen för Thes egne höga räkning uppfördt wid diurgårds västra porten och alleen till Lofö kyrckia».⁵¹

Alltifrån denna tid började små, enkla träbyggnader uppföras väster om nuvarande Munckens kulle utmed de två nämnda vägarna. Den som allé ordnade vägen till Lovö kyrka hade på-

Fig. 66. Drottningholm. Lustslottet Kina. Corps de garde av Carl Fredrik Adelcrantz 1781. Slottsarkivet.

Le château de plaisance »La Chine». Corps de garde par Charles Frédéric Adelcrantz. Archives de château royal de Stockholm.

börjats redan 1753.⁵² Sedan kungen 1760 köpt ytterligare mark (se J. COLLINS karta samma år), bedrevs byggnadsverksamheten ännu livligare.

Samtiden tyckes ha trott på denna industriby. Sekreta utskottet beviljade medel och beslöt att i underdånig tacksamhet för deras majestäters insatser prägla tvenne guldmedaljer.⁵³ Med beundran besågo riksens ständers handels- och manufaktur-deputation 1765 de olika anläggningarna.⁵⁴

För modern uppfattning blir Kantonanläggningen mera ett pikant inslag i den miljö, som uppväxte kring Kina.⁵⁵ Någon som helst kinesisk karaktär utöver namnet hade samhället dock ej. M. L. GÖTHEIN far därför vilse, när hon, utgående från F. ANDREAEs uppgifter, anger Kanton som en by i kinesisk stil och jämnställer den med en dylik i Wilhelmshöhe vid Cassel.⁵⁶

Det enda komplement, som Kina erhöll under de följande åren, var ett corps de garde, som uppfördes nordväst om huvudbyggnaden invid sluttningen ned mot lustträdgården. Ritningar, approberade den 2 april 1781, visa en rektangulär byggnad av tältliknande form⁵⁷ (fönsteröppningarna vetta åt baksidan) med en för tiden utmärkande blandning av klassicism och festlig improvisation.⁵⁸ Säkerligen är det C. F. ADELCRANTZ, som med denna komposition fullbordat Kinaanläggningen.⁵⁹

Frånsett den med lilla riksvapnet och krigiska emblem krönte frontespisen samt vasarna följdes ritningen och upptogs byggnaden redan i 1781 års byggnadsförslag. De plåttäckta väggarna målades i blått och gult av hovmålaren L. BOLANDER.⁶⁰

Att detta corps de garde, tillfälligt insatt invid en backslutning med fri vegetation, stilistiskt bröt sig ur den kinesiska miljön, som C. F. ADELCRANTZ tidigare skapat åt LOVISA ULRIKA och ADOLF FREDRIK, hade säkerligen samtiden icke blicken öppen för. Det exotiska draget var tillräckligt enande. Men GUSTAV III stod långt ifrån oberörd inför de kinesiska formerna. Själv synes han ha tecknat byggnader i kinesisk stil och vistades gärna på Kina. Sålunda skriver v. FERSEN i juli 1783: »Nous sommes rarement ou jamais, pour ainsi dire, au château; la Chine nous possède tous les jours, et ce qui est réellement plus agréable que jadis, c'est que le Roi dine auprès du bosquet des Canaris, en pleine air».⁶¹

Efter den konsthistoriskt betydelsefulla resa, GUSTAV III 1783—1784 företog till Italien och Frankrike, då den nyklassicistiska smaken allt mer vunnit terräng och de anläggningar norr om barockträdgården, vilka vi i det följande komma att behandla, vuxit upp, tyckes emellertid Kina alltmera ha förlorat sin dragningskraft. De glimtvis förekommande räkenskaperna omfatta endast reparationsarbeten. Nya röda drakflaggor anskaffas och vaktmästaren får en ny kinesisk dräkt.⁶² I trädgården omnämnas lusthuset och kanariefåglarna. Men redan 1788 hade alla djuren dött ut i djurgården och det började bli tyst i boskéerna vid de kinesiska husen.⁶³

DEN ENGELSKA PARKEN. LUSTTRÄDGÅRDENS OMLÄGGNING.

»Ces beaux jardins naissans de Drottning-
holm, ouvrage chéri de mes loisirs et douces
retraites de mes peines.»

(Gustav III. 1791¹.)

ETT nytt kapitel i Drottningholms historia inleddes i och med slot-
tets överlåtelse på GUSTAV III. Denna akt approberades av
kungen den 17 mars 1777.² Säkerligen med rätta anmärker F. A.
V. FERSEN, att GUSTAV III »sedan lång tid avundats sin moder —
denna possession». Efter återkomsten från S:t Petersburg den
29 juli samma år sysselsatte han sig, enligt samme sagesman, den
närmaste tiden icke heller med annat »än att försköna detta sitt
lustslott».³

Fakta styrka detta påstående. År 1777 befallde han, vilket
redan nämnts, att en karta skulle upprättas över Drottningholm,
och samma år, antagligen på hösten, utarbetades en »Plan du
Nouveau Iardin à l'Anglaise» (fig. 68).⁴ Denna följdes två år se-
nare av en något förenklad »Plan du nouveau Iardin à l'angloise
planté a Drottningholm, en MDCCLXXVIII & MDCCLXXIX».⁵

Med något av eruptiv kraft hade denna förstnämnda dessein
tagit gestalt, omfattande en markareal, som var mångfalt större
än lustträdgårdens. Redan tidigare tyckes visserligen en utvidg-
ningsplan hava varit i tankarna. Å den sid. 130 nämnda koncept-
kartan från omkring 1762 lämna nämligen blyertsritningar å de
kuperade områden, som 1760 inköptes väster om Kina vid
Rinkeby, vittnesbörd om en tillämnad anläggning med kinesiska
lusthus. Det var dock först GUSTAV III, som fick ögonen öppna för
möjligheten att utnyttja det sumpiga området norr om lustträd-
gården samt trakten bortom Kanton för utformandet av en lik-
nande anläggning.

Fig. 67. Drottningholm. Anonym karta, upprättad på Gustav III:s befallning 1777.
Drottningholms slottskontor.

Plan anonyme dressé sur l'ordre de Gustave III 1777. Bureaux du château
de Drottningholm.

Fig. 68. Drottningholm. »Plan du Nouveau Iardin à l'Anglaise» 1777. Slottsarkivet.

»Plan du Nouveau Iardin à l'Anglaise» 1777. Archives du château royal de Stockholm.

Ledmotivet utgjordes av en kanal, som utgick från det dränerade träsket och i kraftiga slingringar sträckte sig långt väster om Kina intill det nuvarande Edeby. Höjderna voro utnyttjade för monument. Det förnämligaste, ett »Chateau Ghotique», för-lades till det gamla Glia backe. På kullen väster därom hade GUSTAV III tänkt sig ruiner av ett antikt tempel samt kolonner, vilka skulle bilda en grupp tillsammans med en obelisk strax intill. I fonden för lustträdgården önskade han bygga ett »Temple de la Gloire» och strax bakom detta utmed vägen till Lovö kyrka en »Collonne Triomphale pour Gustave Adolphe». Ett berg vid Rinkeby, väster om Kina, var reserverat för en »Kiosque Turque». Slutligen skulle mitt i anläggningen norr om lustträdgården nära »la Maiterie» och »la Maison du Fermier» (Kungsgårdens gamla byggnader) resas ett »Temple de L'Amour».

Den slingrande kanalen åtföljes eller skäres av vägar, delvis planterade med alléer. Nedanför sluttningen till Glia backe samt här och var i hörnen äro boskéer av 1600-talstyp nyckfullt utströdda. Endast den som angivits väster om orangeriet har i projektets teckenförklaring särskilt omnämnts. Den betecknas som »Labirinthe imité de celui de la Vigne Altieri à Rome».⁶ Särartat är området väster ut bortom Kanton med ett rikt system av raka vägar sammanlöpande till ett antal stjärnplatser.⁷

Detta parti liksom de små boskéerna, utom den italienska, hava bortfallit i den senare desseinen.

Båda dessa ritningar, och av dem särskilt den tidigare, ge en tämligen god föreställning om den diletantiska utformning av en trädgård, som vid ifrågavarande tid var på modet i Frankrike, med vars kultur GUSTAV III ju stod i livlig kontakt.

Den reaktion, som vid 1750-talet började göra sig gällande emot den arkitektoniska trädgårdsstilen, hade under de närmast påföljande årtiondena till den grad vunnit terräng, att det nära nog var med hätskhet, som man nämnde den tidigare skolans representer. Sålunda höll R. L. DE GIRARDIN före, att ANDRE LE NÔTRE hade »massacré la Nature».⁸ De långa alléernas monumentalitet

stod man oförstående inför. Gärna såg man, att enstaka träd höggos ned för att därmed minska enformigheten. Alla litterärt intresserade fransmän, som besökte England, bidrogo till att ytterligare stärka denna reaktion.⁹ Vi få nämligen erinra oss, att trädgårdskonsten icke längre var en arkitektonisk disciplin utan »un objet également intéressant aux Artistes & aux Littérateurs»¹⁰ och att den desslikes var ett av de förnämsta uttrycken för sin tids andliga frihetsbegär. Detta förklarar, att trädgårdsintresset omfattades av så många individer, och att diskussionerna angående den nya fordran på »naturlig» utformning fördes med sådan lidelsefullhet.

Redan 1712 hade ju J. ADDISON, påverkad av lord SHAFTESBURY, i *The Spectator* gjort sig till tolk för detta krav på frigörelse, som praktiskt började tillämpas i trädgårdskonsten av målaren WILLIAM KENT. Bland hans många efterföljare vilja vi här endast nämna den svenskfödde WILLIAM CHAMBERS, som efter målmedvetna studier såväl i Kina som i äldre europeisk konst genom anläggandet av trädgårdarna i Kew (från 1758)¹¹ sammankopplade tidens krav på »landskapsträdgård» och olikartade byggnader, vilka hade sitt berättigande som väckare av olika stämningar.

Icke minst 1770-talet var rikt på litteratur, som allt ivrigare propagerade för dessa »jardins anglo-chinois». Sålunda utgav W. CHAMBERS 1772 *Dissertation on oriental gardening*. Nio år tidigare hade hans betydelsefulla verk över Kew publicerats. År 1774 påbörjade G. L. LE ROUGE i Paris gravyr-serien med *Jardins anglo-chinois à la mode* och samtidigt publicerade i London abbé Avril *Temples anciens et modernes, ou observations historiques et critiques sur les plus celebres monuments d'architecture greque et gothique*. År 1775 utkom i Paris *Sur la formation des jardins* av A. N. DUCHESNE samt 1776 *Traité des edifices, meubles — — — des chinois* av W. CHAMBERS etc.

Denna förteckning, som med lätthet kan kompletteras, hava vi meddelat, därför att dessa betydande arbeten även funnos i GUSTAV III:S bibliotek.¹² Att han även före sitt tillträde till Drott-

ningholms slott ägde ett utpräglat intresse för trädgårdskonst nämner bland andra GUSTAF JOHAN EHRENSVÄRD, som påpekar, att kungen ofta om aftnarna vid ritbordet uppgjorde förslag till trädgårdar.¹³ Detta låg ju i tiden. Men GUSTAV III hade också påbrå. Såväl modern som dennas syskon hade varit amatörer och morbrodern, FREDRIK DEN STORE, en amatör av betydande mått.

Vem som utfört förslagen till nyanläggningarna på Drottningholm är ej avgjort. Men det antagligaste är, att GUSTAV III åtminstone till stor del däri nedlagt sin fantasi. CARL FREDRIK ADELCRANTZ kunna vi däremot svårigen spåra i komponeringen, vilken i så hög grad saknar arkitektonisk enhetlighet. ADELCRANTZ, som fick överinseendet över trädgårdarna¹⁴, visar ju i sin byggnadsverksamhet en betydande anpassningsförmåga efter olika smakriktningar. Men allt, som han lagt handen vid, adlas av en aristokratisk klassicism, som vi förgäves leta efter i denna »jardin anglais». Att han dock personligen ingrep i vissa detaljer framgår av det följande. Antagligen hava vi till en del också honom att tacka för att mycket av det diletterantiska i projekten ej realiserades. En konstnärligt förädlade inverkan på GUSTAV III ligger nära till hands att förmoda.

Anslutning till någon direkt utländsk trädgård hava vi ej funnit i Drottningholmsprojekten, vilka närmast äro att betrakta som ett konglomerat av de då i Frankrike rådande stilriktningarna. Särskilt det första förslaget med dettas konservativa bibehållande av barocka boskéstyper verkar avgjort franskt. Den senare mera renodlade desseinen företer en starkare anglisering, som vi bland franska 1770-talsanläggningar finna särskilt utpräglad i ANTOINE RICHARDS förslag till Petit Trianon (1774)¹⁵, vilket spreds i gravyr med förklarande text och säkerligen tidigt fann vägen till GUSTAV III.

Med det efter ritningar av RICHARD MIQUE 1778 där utförda Temple de l'Amour hade den på Drottningholm motsvarande helgedomen dock inga direkta överensstämmelser, även om de äro samma andas barn, med Vestatemplen i Tivoli och Rom som an-

Fig. 69. Drottningholm. Förslag till Temple de l'Amour av Carl Fredrik Adelcrantz.
Kungl. byggnadsstyrelsen.

Projet du Temple de l'Amour par Charles Frédéric Adelcrantz.
Direction royale du bâtiment.

fäder. Vi hålla nämligen för högst sannolikt, att den i fig. 69 meddelade tuschlavyn är ett förslag av C. F. ADELCRANTZ till GUSTAV III:s anläggning. Den i Louis seize elegant omformade klassicistiska byggnaden, sparsamt dekorerad med girlander, medaljonger samt löpande hund, kröntes av en ystert gestikulerande amor på kupolens hjässa.¹⁶

En annan av Drottningholmsförslagets byggnader, vars formgivning också i ritningar bevarats till vår tid, är det »gotiska» palatset.

Åtminstone verkar det synnerligen antagligt, att grundplanen och fasaden meddelade i fig. 70 hänvisa till denna byggnad. Påskriften »Plan d'un chateau ghotique marqué A. sur le plan General» överensstämmer också med A-beteckningen å den stora planen. En senare blyertsanteckning på detaljritningen lyder: Af Konung GUSTAF III:s Hand.¹⁷

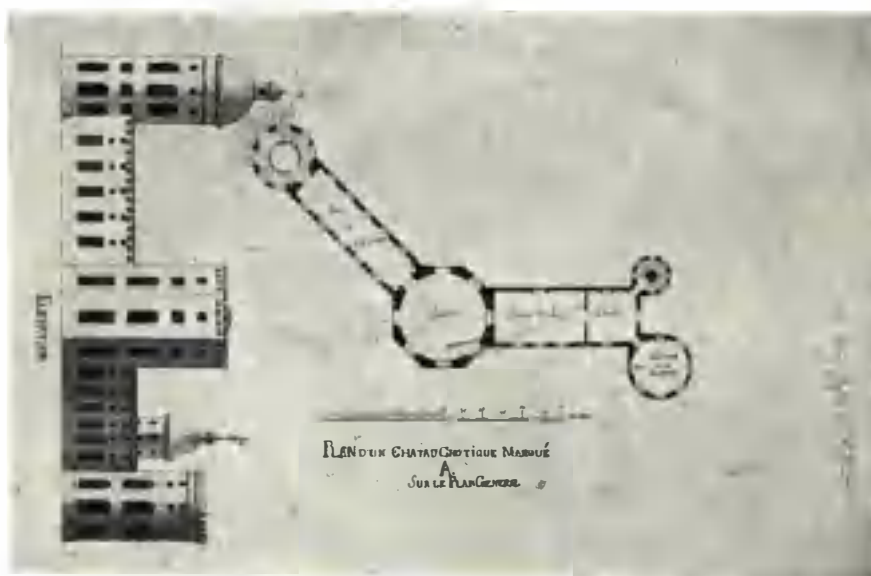

Fig. 70. Drottningholm. Förslag till »gotiskt slott». Slottsarkivet.
 Projet du »château gothique». Archives du château royal de Stockholm.

Den tvårlängade borgen med sitt 8-sidiga mittorn och tre runda sidotorn äger näppeligen något arkitektoniskt värde men väl ett trädgårds- och kulturhistoriskt.

En monumental fritrappa¹⁸ ledde in i det södra tornet, som utgjorde entré till den närmaste flygellängans Salle a Manger. Mittornet inrymde en rund sallon och den norra flygeln Sallon du Jeu samt Cabinet, med dörrar till det större gaveltornets Cabinet de la Lecture samt till det mindre trapptornet, varifrån man kunde bestiga slottets med krenelerat bröstvärn försedda tak.

Förgäves söker man i detta Château gothique, med en vad exteriören beträffar närmast romansk utbildning, efter några gotiska karaktäristika. Ordet gotik hade emellertid på 1700-talet en annan innebörd än nu. Sålunda anger JOHANN GEORG SULZER på 1790-talet i sin Allgemeine Theorie der Schönen Künste angående ordet gotik, att »Man bedient sich dieses Beyworts in den schönen Künsten vielfältig, um dadurch einen barbarischen Geschmack anzudeuten».¹⁹

Fig. 71. Drottningholm. »Château de la roche Galtare» vid karusellen 1779. Oljemålning av Per Hilleström. Drottningholms teatermuseum.

»Château de la roche Galtare» lors des tournois de 1779. Peinture à l'huile de Per Hilleström. Musée du théâtre de Drottningholm.

I den engelska parkstilen tjänade dessa »gotiska» byggnader samma syfte som de kinesiska, turkiska, tartariska, grekiska etc., nämligen att väcka nya stämningar. En av den samtida engelska trädgårdskonstens främsta mål var ju att tillföra vandraren nya intryck och därmed icke endast förströ hans sinne utan också förädla hans personlighet.²⁰

Vad det gotiska palatset på Drottningholm beträffar, så förverkligades det först flera år senare och då i en betydligt enklare form. Redan 1779 i samband med den stora karusellen uppfördes emellertid en borg, som slog an samma stämningsvärden. Den romantiska silhuett, som byggnaden fått i PER HILLESTRÖMS två kända oljemålningar i Drottningholms teatermuseum, är dock icke i allt att lita på (en av dem i fig. 71). Det framgår bl. a. därav,

att bilderna sinsemellan ej helt stämma överens.²¹ Misstanken av mindre vederhäftigt verklighetsunderlag stärkes av en tredje oljemålning, som konstnären utförde över samma karusell och som nu tillhör författaren VERNER VON HEIDENSTAM.²² Men L. R. KÖKERITZ' 1779 i november och december upprättade, här redan nämnda karta över trakten kring Kina anger troligen sanningsenligt en »Plan eller Grundlemningen» av detta »Château de la roche Galtare» (fig. 64), som med sex torn och kurtin mellan två rundlar höjde sig i bergssluttningen nedanför nuvarande Floras kulle. Än tydligare framstår planen i en samtida ritning, som meddelats i fig. 65.²³

Av intresse är det att här kunna få detta påfallande tidiga belägg för medeltidsromantiken, som på kontinenten uppträdde betydligt senare. Ett klarläggande av hur dessa stämningsvärden togo sig uttryck såväl i tornerspelen som i uppsättningen av skådespelen förberedes av en annan penna.²⁴

Det typologiskt närmaste projektet för gotisk byggnad på Glia backe möter oss i ett av FREDRIK MAGNUS PIPER i ren engelsk parkstil utformat, osignerat och odaterat generalförslag för omläggning av Drottningholms trädgård (fig. 78).²⁵ Ett tredje betydligt reducerat projekt, säkerligen av GUSTAV III, visar en rektangulär byggnadslänga med ett runt torn å den ena kortsidan och två smärre på den andra, alla tre med karnisformade huvar och flöjelprydda lanterniner. Fritrappsanläggningen är direkt överflyttad från det första förslaget (fig. 73 och 72).

Detta sista projekt utformades i sammanhang med en omplanering av platsen närmast intill Glia med boskéer, upplösta av slingrande gångar samt en labyrinth av arkaiserande typ (fig. 74).²⁶ Grundplanen å denna situationsritning samt å detaljdesseinerna (fig. 73 och 72) överensstämde ursprungligen med varandra. Av en radering å den i fig. 73 meddelade planen framgår det nämligen, att det osymmetriskt insatta trapptornet tillkommit senare.²⁷

Att GUSTAV III vid komponeringen av denna byggnad låtit sig påverka av det då i ruin liggande Svartsjö gamla slott ligger nära

Fig. 72. Drottningholm. Fasadförslag till »gotiskt slott». Kungl. biblioteket.

Projet de façade du »château gothique». Bibliothèque royale de Stockholm.

Fig. 73. Drottningholm. Planförslag till »gotiskt slott». Kungl. biblioteket.

Projet de plan du »château gothique». Bibliothèque royale de Stockholm.

till hands att misstänka. Kungen ägde särskilt intresse²⁸ för denna Vasaborg, vilken i rikt mått kunde skänka de associationer, som tiden eftersträfvade.²⁹ Att det dock icke var ruinen,

Fig. 74. Drottningholm. Projekt till ordnandet av Glia med uppförandet av ett »gotiskt slott». Kungl. biblioteket.

Projet d'aménagement de la colline de Glia avec la construction d'un »château gothique». Bibliothèque royale de Stockholm.

som blev förebildlig, utan J. LE PAUTRES stick för Svecia 1669, kanske får anses ha berott på inflytanden från ADELCRANTZ. I varje fall kommo aldrig på Drottningholm de ytterligheter till uttryck, vilka voro så vanliga i samtida europeiska anläggningar.³⁰

Innan vi gå vidare och behandla dessa »gotiska» förslags slutliga resultat, som tillhör först 1790-talets början, söka vi lämpligen fastställa, i vad mån påskriften på generalplanen 1778—1779, att den utgjorde en redan utförd anläggning, överensstämde med verkligheten. Då emellertid räkenskaper saknas ända fram till 1787, är det i regel ogörligt att följa utvecklingens gång, vilket även, om också i mindre grad, är fallet efter nämnda årtal, då vanligen räkenskapernas lokalbestämning är ytterst summarisk.

Att emellertid planen 1777 icke endast var ett hugskott, vittnar bland annat inkallandet av en engelsk trädgårdsmästare, WILLIAM PHELAN, samt en promemoria angående anläggandet av en trädskola på Drottningholm.³¹ I sin anhållan 1778 till statskontoret angående medels utbekommande motiverar C. F. ADELCRANTZ denna därmed, att »början redan är gjord med åtskillige byggnader och nya Trädgårdsanläggningar, hvilka efter Kongl. Maj:ts nådigste befallning innevarande Sommar komma att värckställas — — — hvarvid en myckenhet arbetsfolck mot dagspenning sysselsätts».³² De följande årens inlagor hava samma innebörd. En enstaka handling, daterad juni 1780, meddelar, att bönder uppkört och harvat i kungsgårdens västra åkergärde, »hvarest den nya Engelska Plantagen blifvit anlagd, och hvaruppå efter nådig befallning nu hafra blifvit utsädd».³³

Tydligen hade alltså arbeten påbörjats redan 1777, vilka gingo ut på planering av området norr om lustträdgården. Den oss veterligt tidigaste ritning, som meddelar arbetsresultatet, är en av L. R. KÖKERITZ 1781 upprättad karta, vilken, som framgår av fig. 92, dock endast anger den obetydliga areal, där träsket tidigare varit beläget. Trakten visar sig emellertid vara dränerad (om också ännu delvis sumpig) och en smal kanal utgrävd, vilken till

sin utsträckning stämmer överens med projektets (fig. 68) första serpentin.

Om fortsättningen av arbetena veta vi följande. FREDRIK MAGNUS PIPER anmärker i ett »Project till en arbetsplan»³⁴, vilken bör vara författad under 1780-talets första år, på att kanalen är för smal och förordar därför, att »2:ne af dess starkaste krökningar förenas till att formera en stor och tillräckel:e hög och kullrig holme där Templet bör bli».

I en plan från 1784—85 (fig. 76; jfr s. 126) finna vi den västligaste serpentinen angiven fram till landsvägskräken norr om Glia backe (eller den plats, där kanalgrävningen definitivt avslutades) och alléplanterade vägar liksom på GUSTAV III:s projekt (fig. 68). Dessa fakta samt PIPERS kritik av den plats, där Temple de l'Amour skulle uppföras, ge oss anledning fastslå, att kungens förenklade projekt verkligen utfördes vad planering och plantering beträffar. Planen å fig. 76 visar också, att F. M. PIPERS önskemål angående kanalens utvidgning åtminstone delvis följts. Den ö, som tecknats in i högra nedre hörnet av ritningen, hör nämligen till PIPERS förslag och blev också senare utförd. Jfr fig. 79.

Även om vi icke kunna följa arbetenas gång, kunna vi dock konstatera, att dessa fortsattes de närmaste åren framåt.

Någon stagnation ägde ej rum, när kungen vistades på sin icke minst konsthistoriskt märkliga resa till Italien och Frankrike 1783—84. I båda länderna blev honom Drottningholms nyanläggningar flera gånger aktuella. Genom brevväxling med ADOLF FREDRIK MUNCK, som sedan 1781 verkade som ståthållare på Drottningholm³⁵ och ängsligt rivaliserade med CARL FREDRIK ADELCRANTZ om högsta makten³⁶, hölls GUSTAV III underkunnig om det, som hände. Hade det varit ADELCRANTZ i stället, som ombesörjt denna korrespondens, skulle vi säkerligen fått veta flera intressanta fakta och färre oväsentligheter än nu är fallet.

Det kanske värdefullaste resultatet av dessa brev från MUNCK ligger däri, att de fastslå kungens personliga ingripande vid trädgårdens utformning. Observera också kungens yttrande å sid. 151!

Fig. 75. Drottningholm. Projekt till anläggning nordväst om lustträdgården.
Slottsarkivet.

Projet de construction au nord-ouest du jardin d'agrément. Archives du château royal de Stockholm.

Genom biskopen friherre CARL EVERT TAUBE sändes d. 27 jan. 1784 till GUSTAV III i Neapel en karta, som på kungens befallning upprättats över »den delen af engelska trädgården vid Drottningholm, som arbetet uti våhr kommer at skie», varmed tydligen hän-syftades på trakten kring det förra träsket. Samtidigt översändes en liten karta över nämnda plats, upprättad av den engelska trädgårdsmästaren WILLIAM PHELAN och kompletterad av L. R. KÖKERITZ. Den större kartan önskade MUNCK tillbaka om möjligt till maj månad med eventuella ändringar. I april sändes ytterligare ritningsmaterial³⁷ samtidigt som MUNCK rapporterade, att ett antal av 4,000 träd, som införskaffats från England, frostskadats i Göteborg.³⁸ I juni meddelar MUNCK, att han emottagit »grundritningen på orangerihuset» samt att dalkarlar arbeta vid den nya anläggningen vid operahuset, där tidigare ett antal mindre hus (kojor) blivit nedrivna (fig. 93). Vad orangeriet och anläggningen vid teatern angå, skola vi senare återkomma till dem (s. 169, 154 o. f.).

Fig. 76. Drottningholm. Projekt till anläggning nordväst om lustträdgården.
Slottsarkivet.

Projet de construction au nord-ouest du jardin d'agrément. Archives du château
royal de Stockholm.

Några intryck från Italien, vilka GUSTAV III direkt omsatte på Drottningholm, hava vi ej funnit, fränsett ett antal marmorskulpturers uppsättande i boskéerna (se s. 132 o. f.) — endast att han från det främmande landet ledde arbetet i trädgården. Vad vistelsen i Frankrike beträffar, är förhållandet det motsatta. Några brev därifrån angående arbetena på Drottningholm känna vi ej till. Flera detaljer tala däremot oförtydbart om ej endast inflytande därifrån utan också direkta lån för den svenska anläggningens vidkommande. Dessa hämtades i synnerhet från Parc Monceau, som LOUIS CARROGES DE CARMONTELLE omkring 1780 anlagt för den för nymodigheter alltid intresserade hertigen av Chartres, känd under namnet PHILIPPE-EGALITÉ (fig. 77).³⁹ Denne hade GUSTAV III träffat bland annat 1780 under sitt besök i Spaa.⁴⁰ I sitt 1779 utgivna bildverk över anläggningen framhåller CARMONTELLE följande ståndpunkt: »L'agrément d'un Jardin naturel, est d'y trouver à chaque pas des Tableaux, & chaque objet doit être disposé de maniere à en produire beaucoup, selon les differentes effets de lumière». Författaren berömmer också hertigen för att han gjort av »un jardin pittoresque un pays d'illusion».⁴¹

I denna engelskt påverkade anläggning entusiasmerades emellertid GUSTAV III huvudsakligast av det enda parti, som ägde mera fransk prägel, nämligen huvudpaviljongen med närmaste boskéomgivning. En förenklad variation återfinna vi i en illa medfaren ritning i Slottsarkivet (fig. 75). Att denna verkligen var ämnad för Drottningholm, finna vi bestyrkt av en samtida variant, här i annat sammanhang redan nämnd, där en del av Kanton och lustträdgården är angiven (fig. 76).⁴² Tydligen är det en del av området väster om Glia backe, som GUSTAV III tänkt ge denna utformning, sedan han frångått det tidigaste förslaget med antikt tempel, kolonner etc. Att förslagsritningen i fig. 76 är intressant även ur den synpunkten, att den anger vissa partier av den utförda nyanläggningen, är av oss framhållet.

Väster om lustträdgården slingrar sig en väg uppför Munckens backe till en skulptur (?) å höjdens krön. En bild av Flora var

Fig. 77. Monceau. Generalplan över trädgården. Kopparstick
av L. C. de Carmontelle.

Plan général du jardin. Gravure de L. C. de Carmontelle.

där uppställd 1785.⁴³ Detta ger stöd åt dateringen av teckningarna (fig. 75 och 76), vars tillkomsttid bör förläggas till 1784 eller 1785.

Här må lämpligen påpekas den i flera handlingar nämnda labyrinten, som synes mellan den oordnade Glia backe och lustträdgården. Huru mycket denna kom att likna den tidigare projekterade irrgången (fig. 74) är okänt.⁴⁴ År 1795 meddelar emellertid J. C. LINNERRHELM, att labyrinten »blifvit förvandlad till endast tvänne stora kretsar», alltså samma form som i nämnda dessein.⁴⁵

Ännu ett utslag av GUSTAV III:S intresse för Parc Monceau möta vi i hans uppdrag åt L. R. KÖKERITZ 1784 att utföra en »Plan och Högde Ritning» över ett berg »Med Et derå Projecterat Tattariskt Läger».⁴⁶ I hertigens av Chartres trädgård fanns nämligen ett sådant, vilket naturligtvis tillfredsställde tidens smak. Det var säkerligen till berget väster om lustträdgården invid Rinkeby, som GUSTAV III tänkt sig förlägga tartarlägret. Detta förverkligades

emellertid lika litet som det nyssnämnda större projektet väster om Glia.

Intrycken från Frankrike tyckas emellertid, som direkt följd, hava föranlett till en mera moderat anglisering av Drottningholms-trädgårdarna. Vid sina besök hos MARIE-ANTOINETTE i Petit Trianon hade GUSTAV III ej funnit den irriterande omväxlingsrika anläggning, som projekterats av ANTOINE RICHARD, utan den mera enkla och förfinade, som utbildats genom samarbete mellan greve DE CARAMAN och arkitekten RICHARD MIQUE med i vissa fall konstnären HUBERT ROBERT som rådgivare. A. RICHARDS kraft hade utnyttjats endast vid arbetets verkställande.⁴⁷ Det ligger nära till hands, att denna förenkling verkat tilldragande på kungen, som, märk väl, från Parc Monceau ej exporterat några av dennas excentriciteter med undantag för det tämligen oskyldiga tartariska lägret. Hemkommen till Sverige påbörjade GUSTAV III också anläggningar, där träd och blommor otvunget fingo dominera utan intrång av artificiella byggnader. Ja, redan något tidigare finna vi honom mottaglig för denna renodlade parkstil. Sålunda meddelar HEDVIG ELISABETH CHARLOTTA, dåvarande hertiginna av Södermanland, i ett brev till grevinnan SOPHIE PIPER den 27 augusti 1784, att kungen »avait fait abattre plusieurs bosquets et surtout un berceau qui étoit au fond du jardin; il y avait fait mettre une pelouse, sur laquelle différents arbres et fleurs avoient été placés au printems, ce qui formoit un vrai jardin anglois».⁴⁸

De boskéer, som brevskriverskan hänsyftade på, voro säkerligen de båda bakom den norra kaskadanläggningen, vilkas fria utformning kan studeras å den tidigare redan nämnda planen (fig. 50).⁴⁹ Härmed hade tydligen de boskéer, vilka ännu 1779 betecknats som ofärdiga, äntligen slutgiltigt ordnats.⁵⁰

Det huvudsakliga området, där den engelska parkstilen vann terräng, hörde emellertid ej till lustträdgården utan »plantagen» norr därom. Den smala kanalen och den sumpiga marken med enstaka träd kunde i längden ej gärna tillfredsställa kungens smak, allra minst då på hans andra favoritslott, Haga, en engelsk.

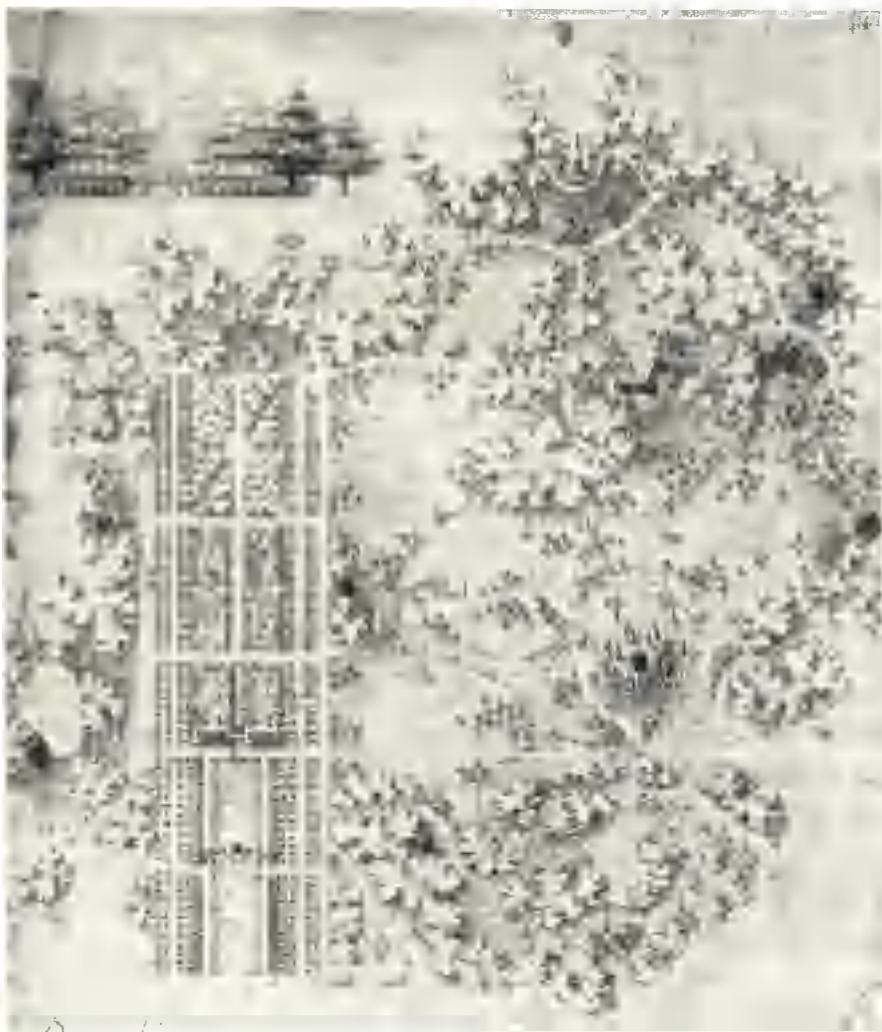

Fig. 78. Drottningholm. Projekt till trädgårdarnas omläggning
av Fredrik Magnus Piper. Slottsarkivet.

Projet pour la transformation des jardins par Frédéric Magnus Piper.
Archives du château royal de Stockholm.

lummig park sedan 1781 höll på att utformas under ledning av arkitekten FREDRIK MAGNUS PIPER.⁵¹

Denne hade tack vare energiskt bedrivna studier i Italien, Frankrike samt först och sist i England utbildat sig till vår främsta

anläggare av trädgårdar i engelsk parkstil. Knappast begåvad med djupare konstnärligt ingenium eller rörlig, produktiv fantasi, hade han emellertid med hänförelse tecknat av anläggningarna vid Stourton nära Bristol, vilka tillhörde bankiren HENRY HOARE, MR HAMILTONS Payneshill nära London och flera andra parker, vars karaktäristika han försökte portionera ut här och var i Sverige, sedan han återvänt hit 1780. Bland dem, som genast togo hans krafter i anspråk, var som sagt GUSTAV III, vilken samtidigt utnämnde honom till hovintendent.⁵²

När F. M. PIPER började befatta sig med Drottningholms anläggning är ej känt. Det här påpekade »Project till en arbetsplan att följas wid nya trädgårdsanläggningen på Drottningholm» visar emellertid tydligt arkitektens avståndstagande från den sedan 1777 följda planen. För PIPER var ju kanalen för smal och enformig, varför vissa partier borde utvidgas och andra förses med kaskadrar. Träd borde inköpas (inom landet och från Hamburg) för att delvis formera täta bestånd. En stor körväg skulle desslikes anläggas runt hela området med mindre vägar löpande in mot centrum — en anordning, som LANCELOT BROWN infört i den engelska landskapsträdgården redan kring 1700-talets mitt.⁵³

Tidigare än denna PIPERS skrift måste emellertid det projekt till nyanläggning vara, som vi i förbigående nämnt i anslutning till det gotiska palatset (fig. 78). Sålunda saknas å denna ritning bland annat den perifera körvägen. Senast 1785 måste skriften dateras, vilket framgår av fig. 76 med det där angivna vidgade kanalpartiet. (Tre år senare nämnas »holmarne i Engelska Plantagen»)⁵⁴. Antagligen utfördes ritningen under något av 1780-talets allra första år — ja, man skulle kunna misstänka redan 1780 eller 1781 med tanke på PIPERS flit och iver att genast söka vinna anslutning till de nya idéerna. Med PIPER kom nämligen en delvis ny trädgårdsstil hit, som mindre var inriktad på stämningsväckande byggnader än på ett effektfullt arrangemang av trädgrupper, på målerisk motsättning mellan öppna grässlutningar och täta buskager eller enstaka fritt vuxna träd. PIPER hade med

ganska stor smak avhållit sig från landskapsträdgårdens adiafora och anammat det väsentliga, de i längden bärande principerna i denna till att börja med så grundligt missförstådda trädgårdskonst. Naturligtvis fordrade även PIPER vissa enligt tidsuppfattningen oundgängliga byggnader, vilka — förenade med effektivt anordnade perspektiv — liksom höllo samman anläggningarna till en enhet. Men dessa gävos en behärskad form inom den trånga marginal, där PIPER rörde sig.

Den förmåga, han visade sig äga, när det gällde rena nyanläggningar och detta i synnerhet i vid terräng, krympte emellertid samman, när han sökte omkomponera barocka trädgårdar. PIPER insåg ej den nya stilens begränsning — att landskapsträdgården fordrade stora vidder för att göra sig gällande.⁵⁵

FREDRIK MAGNUS PIPER kan sägas bilda epok i den svenska trädgårdskonstens historia och hans återkomst hit sägas utgöra tidpunkten för den engelska landskapsträdgårdens genombrott i Sverige.

För städernas vidkommande tyckes 1784 vara tidigaste kända datum för den fria trädgårdsstilens införande.⁵⁶

F. M. PIPERS första förslag till omläggning av Drottningholms trädgård i engelsk parkstil går liksom hans senare »arbetsprojekt» främst ut på ett anpassande av den redan befintliga anläggningen efter de ideal, som arkitekten förfäktade. Beroende på PIPERS slappa teckningssätt, är det svårt att å den här meddelade ritningen (fig. 78) få klarhet i den nyprojekterade kanalens utsträckning. Så mycket är dock tydligt, att PIPER genom differentiering samt utbildandet av holmar förde in ett naturligt behag. Av den största betydelse är också den fria, om ock synnerligen medvetet, anordnade vegetationen, där man förgäves letar efter någon boskëbildning i LE NÔTRES anda. — Bland parkens nybyggnader märkes ett antal smärre paviljonger, av vilka två placerats som fondperspektiv söder om lustträdgården. Från Munckens backe reser sig en kolonn med en skulptur samt nordväst därom en obelisk på den kulle, invid vilken GUSTAV III ämnat anlägga den i fig. 76 meddelade trädgården.

Detta PIPERS projekt har sitt reella värde däri, att det kom att utgöra utgångspunkten för en förändring av det egentliga parkområdet, det vill säga trakten norr om lustträdgården. Vare sig den slutgiltiga ritningen eller tiden för det nya arbetets påbörjande äro emellertid kända.

Ett moment, som ytterligare försvårar framställningen av arbetets gång, är den egendomliga omständigheten, att GUSTAV III inom denna engelska park lät anlägga en trädgård, som med sina geometriska boskéer kom att utgöra ett förnekande av landskaps-trädgårdens suveränitet. Att PIPER skulle ha bidragit till detta boskékomplex är med tanke på hans trogna lärjungeskap till engelska ideal uteslutet. I hans »Utkast till General-plan af Drottningholms Lustparks Anläggningar med förbättringar»⁵⁷ fem år efter GUSTAV III:S död framgår det också av hans behandling av detta område, att han ogillade denna komposition (fig. 105).

Åren närmast efter GUSTAV III:S återkomst från Italien och Frankrike nämnes i ståthållare MUNCKS memorial till statskontoret angående medels utbekommande, att betydande arbetskommanderingar voro förlagda till Drottningholm.⁵⁸ I vad mån dessa voro ämnade för parken är emellertid ovisst. Under tiden 1784—1787 krävdes nämligen ett stort antal folk för bro- och vägbygge mellan Drottningholm och Stockholm.⁵⁹ Då emellertid, vilket redan nämnts, dalkarlar 1788 uppburo likvid för »gräfning och sjöns ränsning wid holmarna i Engelska Plantagen» och, enligt de allt ifrån 1787 bevarade räkenskaperna, ett flertal träd planterades i parken de närmast påföljande åren⁶⁰, måste vid denna tidpunkt (1787) kanalernas omgrävning i det närmaste hava varit avslutad. Ännu 1789 fick emellertid »Directeuren PHELAN en discretion för flit och tillsyn wid en holmes förfärdigande i Engelska Plantagen».⁶¹

Vad boskéanläggningen angår, äga vi ännu färre hållpunkter än vad den engelska parken beträffar. En anteckning 1788, att dalkarlar lagt grunder »till statuerne i Engelska Plantagen», ger emellertid en fingervisning.⁶² GUSTAV III, som i Italien inköpt ett

Fig. 79. Drottningholm. Karta upprättad 1811 av Carl Gustaf af Forsell och
laverad av prins Oskar. Ståthållareämbetets å Stockholms slott arkiv.
Carte dressé par Charles Gustave de Forsell en 1811, aquarelle du prince Oscar.
Archives de la direction du château royal de Stockholm.

antal marmorkopior efter kända antika original för Drottningholms räkning, lät nämligen uppställa de flesta i denna boskéavdelning.⁶³ I GUSTAV III:s bouppteckning 1792 och i ANDERS BJÖRK-

LUNDS beskrivning 1796 äro de angivna i samma ordning, som de ännu kvarstå. Någon förändring mellan 1788 och 1792 är ej antaglig. Å PIPERS ovannämnda plan 1797 äro skulpturerna i boskén utmed landsvägen markerade. Jfr även fig. 79.

Anläggningen består, vilket tydligast framgår av fig. 79, av en centralt belägen större oval plats⁶⁴, varifrån utlöpa femton raka vägar mot »sex lefvande Salonger» (BJÖRKLUND) samt en lövteater. Något engelsk-influerad är den boské, som sträcker sig öster därom utmed landsvägen, där slutperspektivet dock medvetet inriktats genom en arkitektoniskt hållen plantering av lindar med en marmorstaty av Demostenes som point de vue (fig. 123). Där uppsattes vidare marmorbilder av Herkules Farnese, Germanicus och Antinous. Söder om mittplanen placerades i längdaxeln Arcs Ludovisi samt strax intill vid kanalen mitt emot GUSTAV III:s monumentholme Achilles.⁶⁵

I detta sammanhang må även nämnas, att en marmorbild av Diana uppsattes på en ö mellan denna boskéanläggning och slottet. Lindar planterades symmetriskt på två sidor om skulpturen, lämnande fri utsikt i ost-västlig riktning.⁶⁶

Orsaken till att GUSTAV III lät utföra detta boskékomplex berodde, skulle vi vilja hålla före, på hans önskan att få en för hans karuseller och teatraliska upptåg lämplig plats. VON FERSEN meddelar, att kungen »allt sedan sin återkomst från Italien mediterat ett karusells-divertissements uppförande». Ett sådant arrangerades också hösten 1785.⁶⁷ Platsen härför var dock mindre lättfunnen på Drottningholm, där ängen nedanför nuvarande Floras kulle ej särskilt var tillrättalagd för dylika fester, även om sådana som bekant redan hållits där, och planen öster om teatern, vilken enligt en målning av ELIAS MARTIN använts för torneringen, 1784 blivit omlagd (se sid. 156). Att kungen ej var nöjd med någon av dessa platser framgår av ett förslag att förlägga en del av festligheterna 1785 till den stora boskén i barockträdgården. Mittplanen där skulle utgöra »Sallon des Festins» och en lövteater skulle anordnas väster därom inom samma boské.⁶⁸

Fig. 80. Ekolsund. Plan av 1600-tals boskén Parnassen med angivande av festliga anordningar från 1760- och 1770-talen. Kungl. biblioteket.

Plan du bosquet du »Parnasse» datant du 17e siècle avec les arrangements en vue des solennités 1760—1780. Bibliothèque royale de Stockholm.

Detta blev emellertid ej av, utan platsen nedanför Floras kulle utnyttjades och samtidigt avhölls i den södra längdallén en marknad efter franskt mönster. Festens romantiska karaktär känna vi väl till tack vare memoarverk och akvareller av ELIAS MARTIN.⁶⁹

Tiden närmast efter dessa divertissemangs avhållande skulle vi vilja hålla för troligt, att nyanläggningen i den engelska parkens norra del påbörjades. I en av CARL GUSTAF AF FORSELL 1811 »recognoscerad» och av den då 12-årige prins OSKAR laverad, här redan tidigare påpekad karta (fig. 79)⁷⁰ betecknas den stora mittplatsen som »Caroussells Plan».⁷¹ Grundlämningar tyda på, att smärre byggnader, såsom läktare, där varit uppförda. Detta äger också sin riktighet. Lämningarna härröra sig från de två sista och stora »Torner- och Riddare-Spel» på Drottningholm, som avhölls 1799 och närmast påföljande år. Av det program, som i samband därmed upprättades, framgår det tydligt, att det var i

nämnda boské, som spelen utfördes.⁷² Angående spelen och den för drottningen uppförda läktaren finnas några räkenskaper bevarade.⁷³ Bland de mindre boskéerna lägger man särskilt märke till en lövteater, liknande den, som GUSTAV III 1785 planerat i barockträdgårdens fondboské. Antagligen bör den lika litet som ADOLF FREDRIKS och LOVISA ULRIKAS lövteater uppfattas som tillämnad plats för verkliga teaterföreställningar utan mera som en boské särskilt lämpad för konserter eller uppläsningar. Jfr de båda ungefär samtidigt med denna komponerade lövteatrarna i projektet för Rosersberg (fig. 49) och de levande teatrarna t. ex. i Petit Trianon (av A. RICHARD), i Parc Monceau samt i Roissy⁷⁴, alla med åskådarerummet i form av en cirkelsektor.⁷⁵

Boskéers lämplighet för festers avhållande hade GUSTAV III ej lärt känna i dåtidens Frankrike, till exempel hos hertigen av Chartres i Parc Monceau eller hos MARIE-ANTOINETTE i Petit Trianon⁷⁶, men väl i Sverige och där särskilt på Ekolsund. I den 1600-talsanläggning, som gick under namn av Parnassen, med dennas stjärnsystem av gångar och många runda boskéöppningar⁷⁷, hade han flera gånger som kronprins anordnat festligheter (fig. 80).⁷⁸ För övrigt finna vi redan i Drottningholmsprojektet 1777 likartade boskéer (fig. 68).

Antagligt är det, att Ekolsunds Parnass tjänat som förebild för båda anläggningarna på Drottningholm. Den senare tillrättalades emellertid efter de då skärpta fordringarna. Det ligger nära till hands att antaga, att CARL FREDRIK ADELCRANTZ bidrog vid omkomponeringen.

Medan denna senfödda lustträdgård under jämförelsevis kort tid tog gestalt, fullbordades den engelska parken endast så småningom. Först ett stycke in på 1800-talet kan denna nämligen sägas ha blivit slutförd i sin nuvarande utsträckning.

De nya projekt, som framkommo, omfattade vanligen endast detaljer, bland vilka särskilt märkas ett antal byggnader. Påfallande är dock den fattigdom på byggnader, som — trots dessa förslag — kom att utmärka parken. Detta särdrag, som ter sig

desto tydligare, när vi erinra oss andra samtida trädgårdar⁷⁹, måste ha berott ej endast på bristande medel utan först och främst på GUSTAV III:s skärpta fordran på enkel och värdig form. Intet av PIPERS paviljongförslag tyckes kungen ha antagit⁸⁰, och de av LOUIS JEAN DESPREZ' projekt, som gillades, äga en påfallande åtstramning i formen.

L. J. DESPREZ, vilken som bekant genom ett kontrakt, upprättat i Rom den 28 april 1784, länkades samman med det gustavianska skedet⁸¹, kom att dela sitt arbete som kunglig arkitekt mellan Haga och Drottningholm. Medan på det förra stället det gigantiska slottsprojektet och i samband därmed hörande byggnader togo hans skaparförmåga i anspråk, var det relativt obetydliga uppgifter, som förelades honom på Drottningholm. Mest omfattande gestaltade sig förslaget till ett stallkomplex, approberat 1785⁸². Det som här mera intresserar oss är emellertid några smärre byggnader för parken samt teaterhusets déjeunersalong. Innan vi behandla dessa, vilja vi fästa uppmärksamheten på den i fig. 81 meddelade akvarellen, där DESPREZ sammanfört samtliga »byggnader och prydnader», som GUSTAV III beställt av honom. Som utopi i nyklassicismens tecken utgör denna dessein en motvarighet till konstnärens samtida bild i Louvre över Stockholm, sett från FERSENSKA terrassen.⁸³

Ett arbete saknas emellertid på detta Drottningholmsblad, nämligen en obelisk. I sin förteckning över arbeten för slottet upptar DESPREZ: »Un obelisque de granit (exécuté mais non encore posé)». Denna höggs på Svartsjö och transporterades därifrån 1790 efter ganska stora besvärigheter. År 1791 förekomma räkenskaper angående »finhuggning på piedestalen till Obeliskens på Kjersön». En akvarell i Slottsarkivet visar, att denna var ämnad att stå i ett visst arkitektoniskt samband med slottet. Den låg dock kvar vid Drottningholmsbron ännu 1792. Efter GUSTAV III:s död tyckes ingen ha intresserat sig för obeliskens förrän vid 1830-talet, då den kom väl till pass vid resandet av ett monument i Odinslund i Uppsala för firandet av 200-årsminnet av GUSTAV II ADOLF.⁸⁴

Fig. 81. Drottningholm. Akvarell av Louis Jean Desprez angivande de nybyggnader, som Gustav III där beställde av honom. Kungl. vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien.

Aquarelle de Louis Jean Desprez représentant les nouvelles constructions dont l'avait chargé Gustave III. Académie royale des Belles-Lettres, d'Histoire et d'Archéologie de Stockholm.

Vi återgå till de av DESPREZ å akvarellen angivna projekten.

Liksom för Haga⁸⁵ komponerade DESPREZ för Drottningholm (1788; fig. 82) ett lusthus i kinesisk stil, vilken ännu var på modet om också ej till den grad som årtiondena dessförinnan.⁸⁶ Liksom under rokokon finna vi det kinesiskt säregna först och främst i de svängda, klockbärande taken. Men dessa hava här samkomponerats med klassiska arkitekturmotiv och rundbågslistor av »gotisk» karaktär, för att använda den tidens uttryckssätt.⁸⁷ Den tidigare eleganta färgställningen i rosa, grönt och gult har förbytts i grått med gälla klanger i rött och gult samt gråblått. Byggnadens abstrakta karaktär belyses icke minst av interiörerna (fig. 83).

Tornet var ämnat att resas på nuvarande Floras kulle (fig. 81). Men den på PIPERS projekt 1797 där angivna pagoden har 6-sidigt grundplan, medan DESPREZ' visar 8-sidigt.

Ett samarbete mellan dessa två så olikartade konstnärsnaturer hade tidigare ägt rum på Haga.

Samma år som pagodteckningen approberades, godkände GUSTAV III en ritning av DESPREZ till ett »Pæstist Tempel». Bland grekiska helgedomar, vars åskådande enligt uppfattningen under 1700-talets senare hälft verkade stimulerande på sinnet, var under här berörda tid de i Pæstum särskilt uppskattade. Redan 1769 hade ett arbete utkommit över »Les ruines de Pæstum autrement Possidonia», vilket i två exemplar var representerat i GUSTAV III:s boksamling.⁸⁸ Under sina vidsträckta resor i södra Italien för den rike abbén RICHARD SAINT-NONS stora avbildningsverk *Voyage pittoresque* hade DESPREZ också besökt Pæstum och utfört en teckning, som graverades av C. G. GUTTENBERG.⁸⁹

Om Pæstum-templets förhållande till Drottningholmsanläggningen känna vi till den omständigheten, att vid den högtidliga invigningen den 19 augusti 1787 av den sedan länge planerade och då slutligen tack vare C. F. ADELCRANTZ' kunnighet färdigbyggda bron mellan Lovö och Kersö⁹⁰ ett dylikt tempel var ämnat att uppföras vid det östra landfästet (fig. 84).⁹¹ Då tyckes det dock endas! hava varit fråga om en stämningsväckande fasad⁹², insatt i en för

Fig. 82. Drottningholm. Kinesiskt torn. Projekt av Louis Jean Desprez 1788. Slottsarkivet.

Tour chinoise. Projet par Louis Jean Desprez 1788. Archives du château royal de Stockholm.

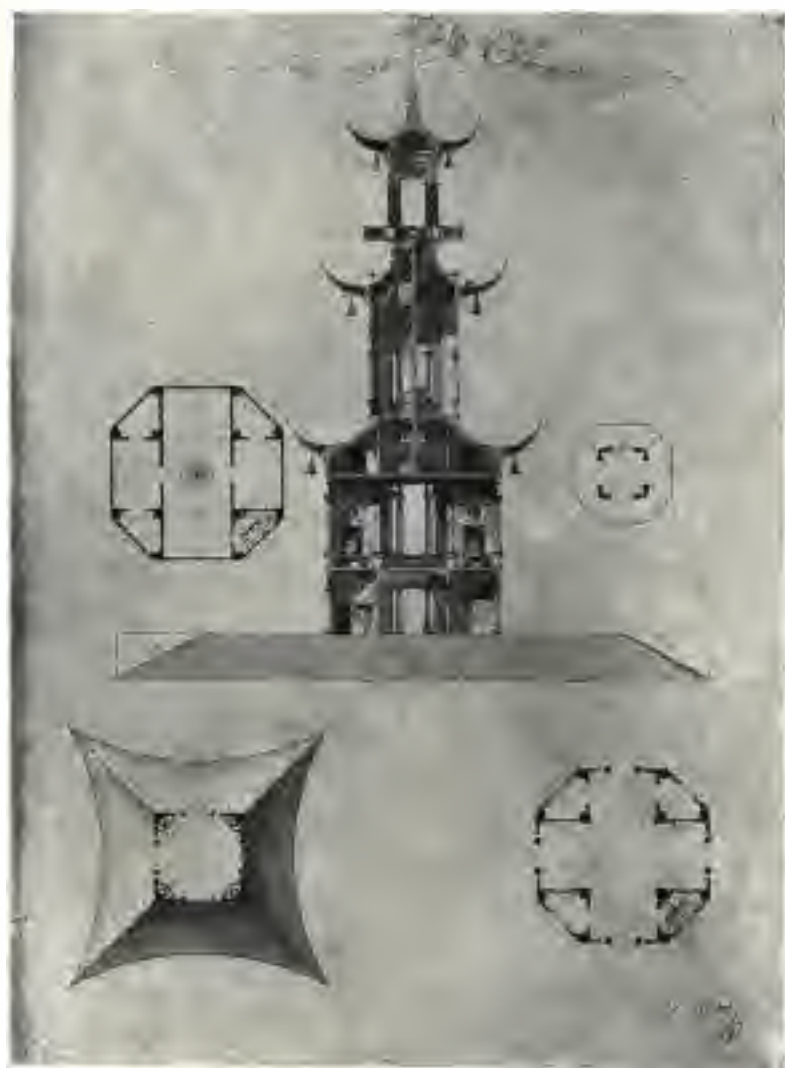

Fig. 83. Drottningholm. Kinesiskt torn. Projekt av Louis Jean Desprez 1788.
Slottsarkivet.

Tour chinoise. Projet par Louis Jean Desprez 1788. Archives du château
royal de Stockholm.

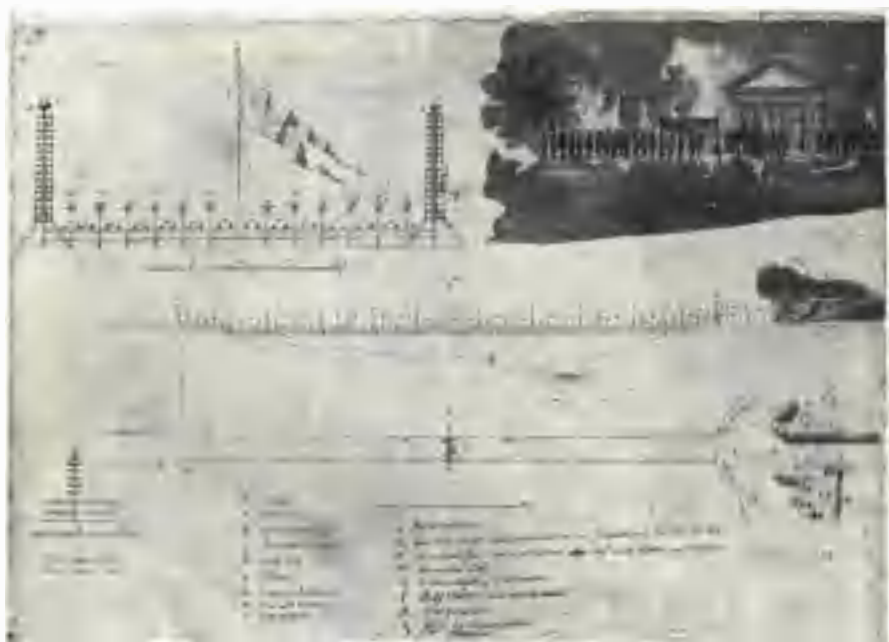

Fig. 84. Drottningholm. Festliga anordningar vid invigningen av Kersö bro 1787. Slottsarkivet.

Dispositions en vue des cérémonies de l'inauguration du pont de Kersö 1787. Archives du château royal de Stockholm.

denna ytterst främmande miljö. Eftersom anordningarna visa sig vara så karaktäristiska för tiden, vilja vi här helt kort ange dem med stöd av ritningens påskrifter.

På andra sidan vid nämnda brofäste motsvarades templet av ett »Rome antique»⁹³ samt två gravvårdar föreställande en »General som dör uti striden» samt en »slaf som Gråter sin Maitre». Framför dessa arrangemang skulle uppstaplas en »Stock Eld» på varje sida om vägen. Med de klassicistiska byggnaderna silhuetterande mot aftonhimlen och reflekterande de virvlande ljuslågorna samt med ljudet från de paraderande militärernas hornmusik och pukslagare måste det hela gjort ett fantastiskt intryck.⁹⁴

En gravyr från omkr. 1800 av JOHAN FREDRIK MARTIN visar det mera alldagliga utseendet av bron med landfästet vid Kersön i förgrunden (fig. 86).⁹⁵

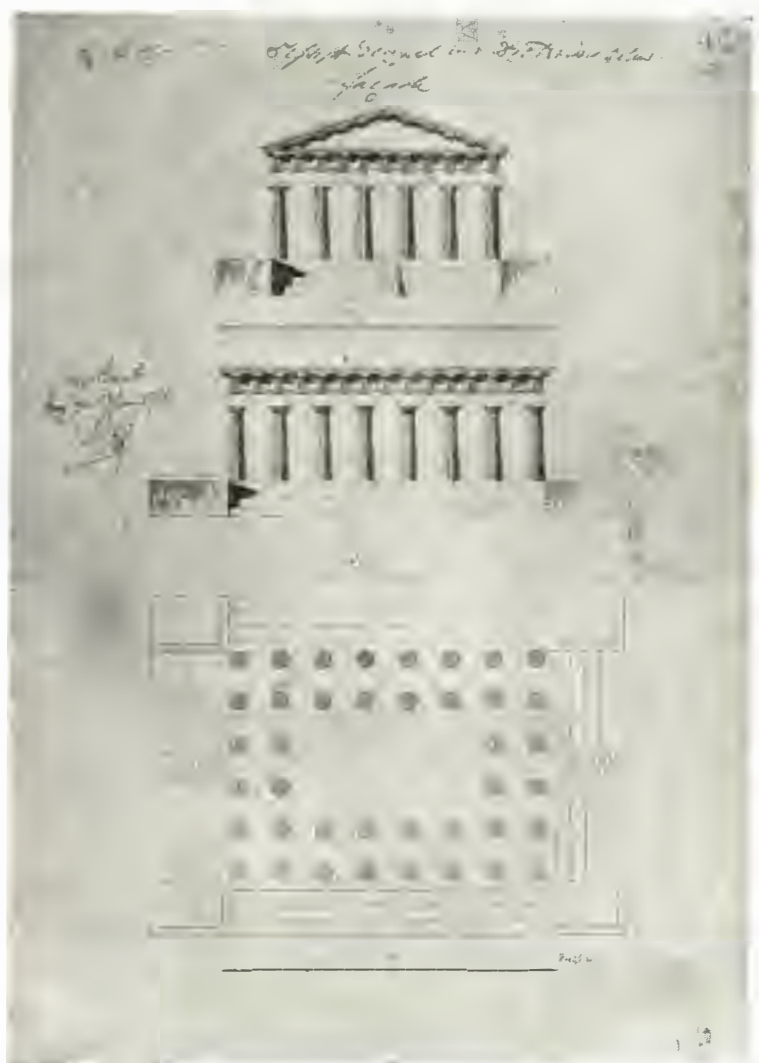

Fig. 85. Drottningholm. Prästiskt tempel. Projekt av Louis Jean Desprez 1788.
Slottsarkivet.

Temple pæstumniën. Projet de Louis Jean Desprez 1788. Archives du château royal de Stockholm.

Fig. 86. Drottningholms slott och Kersö bro sedda från öster. Gravyr av Johan Fredrik Martin, omkr. 1800.

Le château de Drottningholm et le pont de Kersö vus de l'est. Gravure de Jean Frédéric Martin de 1800 environ.

Först sedan denna broinvigning ägt rum, vars regi kungen väl själv förestått, tyckes DESPREZ fått i uppdrag att utarbета mera fullständiga tempelritningar med både fasader och plan, vilka approberades på Haga nästföljande år i juni⁹⁶, några dagar innan det ryska kriget bröt ut (fig. 85). Byggnaden var ämnad att förläggas till Glia backe norr om nuvarande Götiska tornet (fig. 81). Det hela stannade emellertid endast vid projektet.

Tidens ohistoriska och ovetenskapliga orientering framgår i detta sammanhang av att det pæstiska templet för Drottningholm, vilket väl närmast skulle efterlikna Poseidontemplet i Pæstum, visar en med detta betydligt avvikande planutbildning.⁹⁷

Bland samtida utländska analogier till detta Pæstumförslag må nämnas arbeten av den franske arkitekten CLAUDE NICOLAS LEDOUX i Courcelles och Paris. I Sverige uppfördes efter ritningar

Fig. 87. Drottningholm. »Tempel åt Castor och Polux». Projekt av Louis Jean Desprez. Slottsarkivet.

Le »Temple de Castor et Polux». Projet de Louis Jean Desprez.
Archives du château royal de Stockholm.

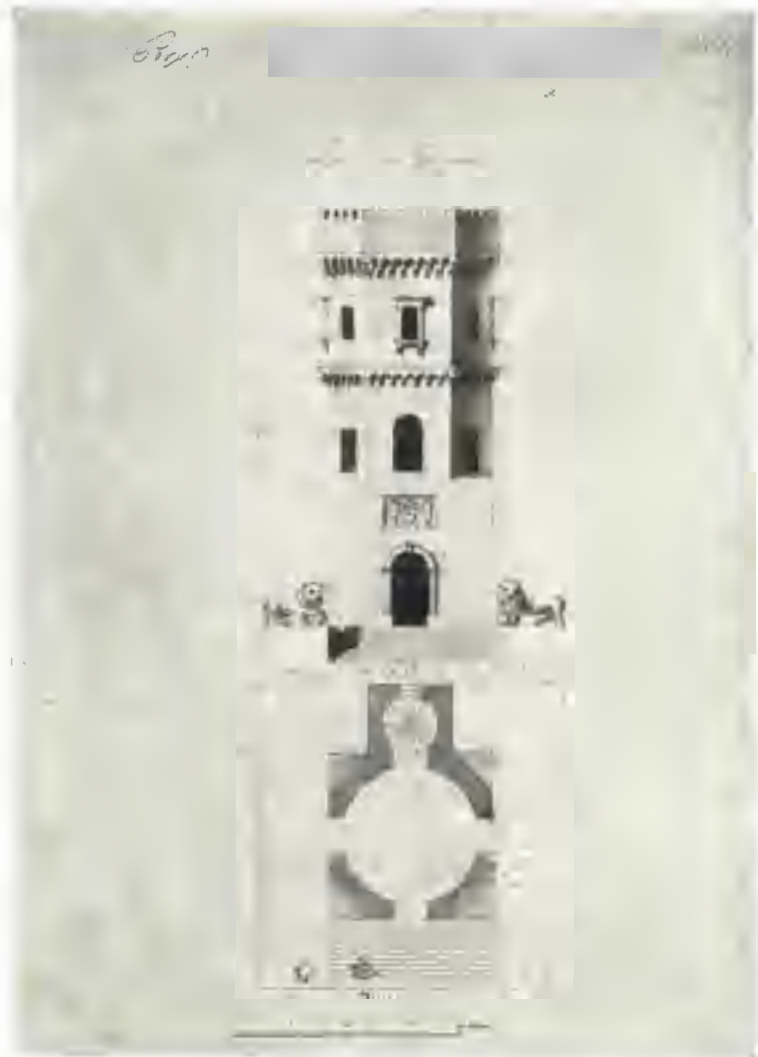

Fig. 88. Drottningholm. Götiska tornet av Louis Jean Desprez. Slottsarkivet.
La tour gothique de Louis Jean Desprez. Archives du château royal de Stockholm.

av CARL AUGUST EHRENSVÄRD för presidenten JOHAN GUSTAF VON CARLSSON på Mälby ett tempel, vilket, såsom J. C. LINNÉRIHELM karaktäristiskt för tidsuppfattningen uttrycker sig 1795, »är byggdt efter Thesei Tempel i Athén, i Pestisk smak».⁹⁸

Fig. 89. Drottningholm. Götiska tornet av Louis Jean Desprez. Slottsarkivet.
La tour gothique par Louis Jean Desprez. Archives du château royal de Stockholm.

Klassisk typ ägde även en annan byggnad, som DESPREZ komponerade för Drottningholm, likaledes kallad för tempel men ämnad att inrama en marmorgrupp föreställande »Castor och Polux» (fig. 87).⁹⁹ Sedan skulpturbilden föreställande Flora,

vilken åtminstone 1785 stod på krönet av Munckens backe (se sid. 127), 1788 bortflyttats¹⁰⁰, placerades denna grupp där, såsom en mera verkningsfull fond för slottet.

DESPREZ' enkelt hållna fondkuliss med skulpturgruppen och kolonnerna avtecknande sig mot västerhimmeln var teatraliskt effektiv. Projektet blev dock aldrig utfört men inspirerade antagligen den något senare ännu bevarade kompositionen med i halvcirkel planterade lindar. De påminna osökt om arkitektens kolonnanordning.

Nedanförl i backsluttningen placerades en getbärande faun av marmor utan något arkitektoniskt samband med omgivningen.¹⁰¹

Den enda trädgårdsbyggnad, som verkligen kom till utförande efter den fransk-svenske konstnärens förslag, är det ännu kvarstående Götiska tornet.

Vi erinra oss den serie förslag, som tidigare utformats allt ifrån 1777. Av de tre projekt, som L. J. DESPREZ enligt samtida uppgift lämnade fram, känna vi endast till det som av GUSTAV III approberades.¹⁰² Detta (fig. 88 och 89)¹⁰³ utgör en fullt logisk slutpunkt i nämnda serie, där varje nytt förslag visat en förenkling av det närmast föregående. DESPREZ' byggnad återfinna vi sålunda i det första gotiska palatsets mittorn (fig. 70). Längre kunde ej reduceringen gå. Med de rektangulära och rundbågiga fönsteröppningarna samt det krenelerade bröstvärdet överensstämma exteriörerna så mycket med varandra, att DESPREZ måste ha känt till detta tidigare projekt. Genom rundbågsfriserna, det utkragade krönet samt genom den översta våningens fönsteromfattningar har emellertid DESPREZ givit det hela en arkitektoniskt mera verkningsfull och klassicistisk karaktär. Det från tornets ena sida framskjutande trapphuset kan däremot knappast anses vara till vinst för utseendet. Men detta blev till en nödvändighet för att ej någon inkräktning skulle göras på interiören med dennas för sin tid fullt moderna utformning med tre väl proportionerade kupolrum (fig. 90).

Fig. 90. Drottningholm. Götiska tornet av Louis Jean Desprez. Slottsarkivet.
 La tour gothique par Louis Jean Desprez. Archives du château royal de Stockholm.

Exteriören skulle alltså kunna anses som resultatet av ett samarbete mellan GUSTAV III och DESPREZ, medan den sistnämnde ensam tyckes ha svarat för interiörens utformning.¹⁰⁴

Man synes här ha gått lika försiktigt tillväga som under NIC. TESSIN D. Y:s tid, innan det slutgiltiga byggnadstillståndet givits, ty förrän stenhuggare och murare fingo sina uppdrag, sattes det upp en modell bestående av mellan träramar spänt, målat tyg. Hithörande räkningar äro daterade december 1791 och januari 1792.¹⁰⁵ Två månader senare kvitterades emellertid utgifter för »Borrning och sprängning af berg, till grunden för Göthiska Tornet».¹⁰⁶ Befallningen att byggnaden skulle uppföras synes alltså ha hört till GUSTAV III:s sista dagar. Trots hans död den 29 mars fortsattes arbetet med intensitet, dock ej under ledning av DESPREZ, vilken endast levererade ritningarna. En elev vid Målareakademien, I. S. L. EDBERG, antogs däremot 1792 »för tillsyn vid arbetet» på Drottningholm.¹⁰⁷

Redan i augusti och september levererades engelskt bly till takbetäckningen. Samma år hade genom slottsstenhuggaren GUSTAF BLOM både »Arcad Portar med sina Consoller och reflate Pilastrar» samt »Profilerade fönster med sina Consoller» huggits i »gottlandsten».¹⁰⁸ Först 1793 nämnes uppsättandet av »En gothisk List utvändigt», d. v. s. den romanska rundbågslisten.¹⁰⁹

I juni 1793 voro »tvene hvalf Coupor med sina Lister» förfärdigade av murare. Under nästa månad nämnas två golv.¹¹⁰ Detta senare arbete gällde första och andra våningen. Bottenvåningens golv är nämligen belagt med sten. Under juli mottog en murare likvid för att han »förfärdigat nedersta Rummet — — till väggar och tack». Närmare kunskap om rummens utformning lämna oss varken räkenskaper eller inventarier. Men även i sitt nuvarande förfallna tillstånd vittna de tre rummen om att man följt DESPREZ' ritning, åtminstone i det huvudsakliga, om också den målade dekoreringen kanske aldrig kommit till stånd (fig. 90). Det understa rummet har alltså liksom å ritningen insänkta fält. I mellanvåningen hava såväl sockeln som fönstrens pilasteromfattningar utförts (furu). Takets kupolvalv visar en vulstlist kring hjässan. Det översta rummet har likaledes sockel och pilastrar (furu) med en kraftigt utvecklad arkitrav (gips). Å väggfälten äro

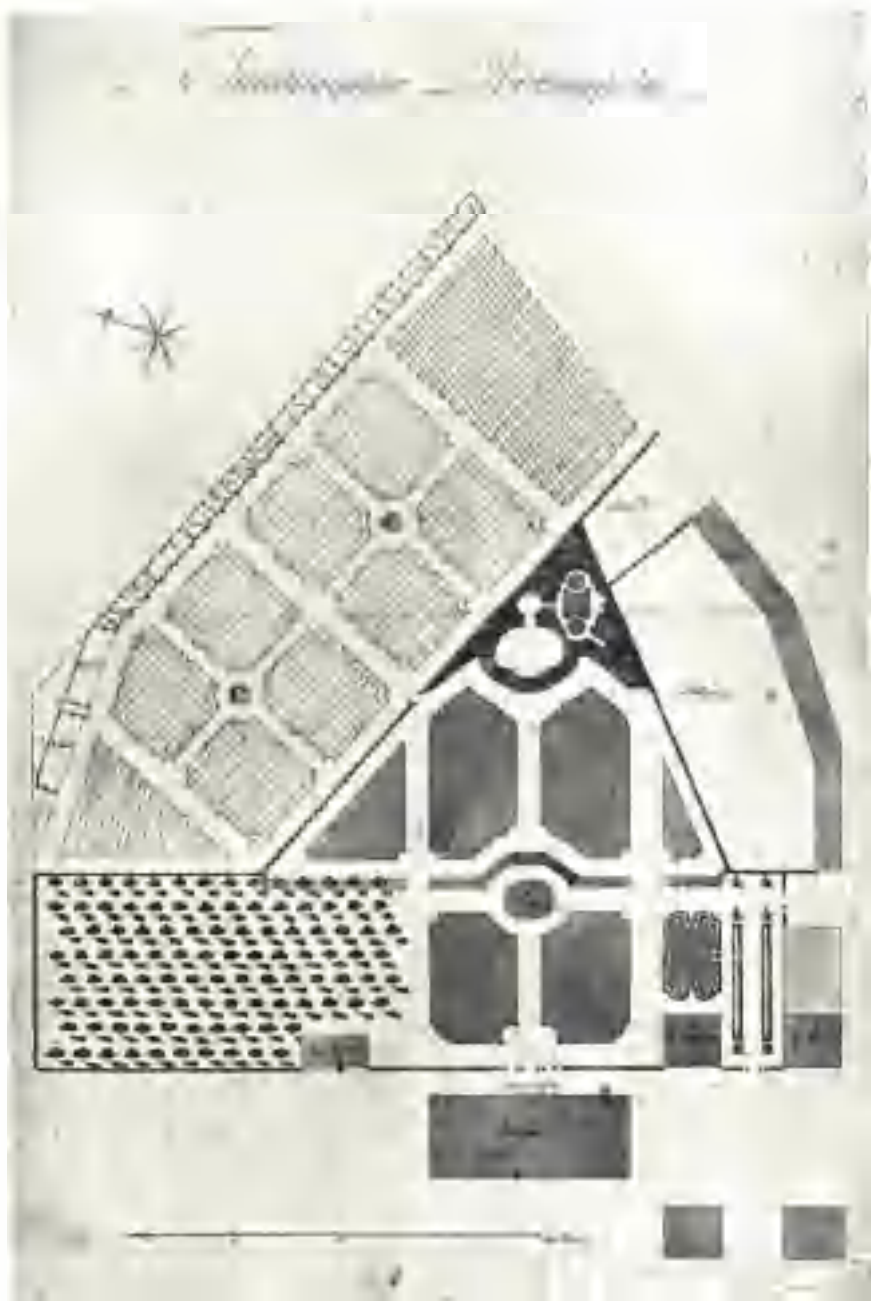

Fig. 91. Drottningholm. Förslag till omläggning av platsen öster om teaterhuset
av Carl Fredrik Adelcrantz. Slottsarkivet.

Projet de remaniement du terrain situé à l'est du théâtre par Charles Frédéric
Adelcrantz. Archives du château royal de Stockholm.

Fig. 92. Drottningholm. Karta över trakten kring teaterhuset av Lars R. Kökeritz 1781. Slottsarkivet.

Carte des alentours du théâtre par Lars R. Kökeritz 1781. Archives du château royal de Stockholm.

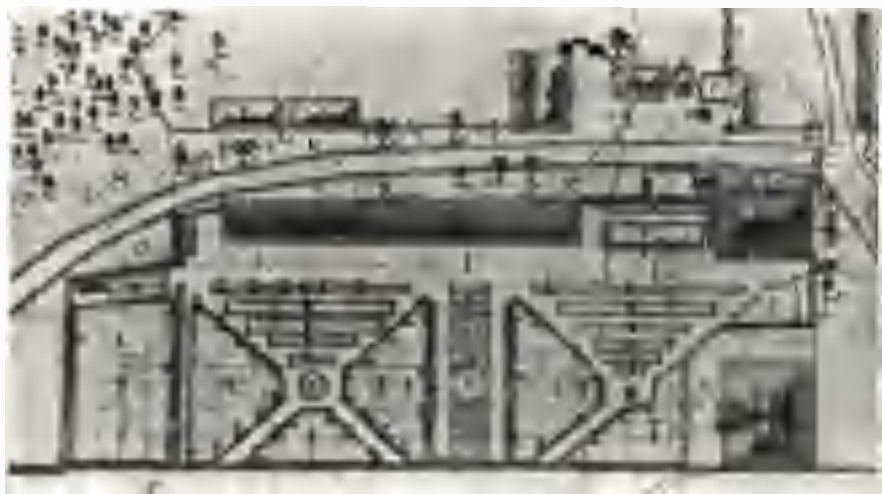

Fig. 93. Drottningholm. Orangerigården. Detalj av fig. 92.

L'orangerie. Détail de la figure 92.

liksom å ritningen 8-sidiga infällningar. Genom det sedan en tid söndriga, odekorerade innertaket kan man studera kupolens enkla träkonstruktion.

I de nu helt vitkalkade rummen lever ännu trots förfallet skönheten. Man glömmer kontrasten gentemot tornets exteriör och gripes av rummens harmoniska karaktär. Med sina klassiska måttförhållanden förenade dessa interiörer också tidens naturdyrkan. Underbar måste utsikten hava varit, när blicken, ringande in parken och slottet, över vatten och vida skogar kunde skymta Stockholms tornspiror.¹¹¹

En detalj, som vi tidigare ej omnämnt, gäller tegelmaterialet. I DESPREZ' lavyrer har murverket karaktär av putsad yta, men i verkligheten kom teglet att stå bart. Därigenom fick tornet ytterligare den medeltida romantiska karaktär betonad, som var ett av huvudsyftena för dess uppförande.

Vem som gav uppslaget till denna fasadbehandling, GUSTAV III eller L. J. DESPREZ, är oviss.¹¹²

Bland samtida liknande torn i de kontinentala trädgårdarna vilja vi här endast fästa uppmärksamheten på La Tour de Gabriele i Ermenonville, som GUSTAV III besökte 1784.¹¹³

En annan byggnad, som tillhör samma tid som Götiska tornet på Drottningholm och som, om också i mindre grad än detta, kan räknas till den engelska parken, var den »Sallon pour les Festins & Les Ballets» eller vanligen kallade »Dejeuner salongen»¹¹⁴, som 1791 tillbyggdes teaterhuset mot väster efter ritningar av LOUIS JEAN DESPREZ. Innan vi behandla detta, skola vi lämpligen ge en orientering av platsens utseende de närmast föregående årtiondena.

Vi erinra oss, att det teaterhus, som uppfördes av CARL FREDRIK ADELCRANTZ (ej CARL J. CRONSTEDT) under 1760-talet¹¹⁵, hade ett läge, som var allt annat än representativt. Endast den södra kortfasaden hade möjlighet att ge ett dekorativt inslag såsom fond för stora slottsterrassen. Platsen hade antagligen ursprungligen valts (teatern från 1750-talet låg som bekant på samma plats) för att maskera utsikten mot träsket.¹¹⁶

På ett arkitektoniskt fulländat sätt fullföljdes senare kompositionen med uppbyggandet av fyra flyglar, varigenom bildades en sluten förplats till den större borggården.¹¹⁷ Den förra pryddes med en marmorkopia av Apollo di Belvedere.¹¹⁸

Bland C. F. ADELCRANTZ' ritningar till teaterbyggnaden lägga vi särskilt märke till en över den västra längdfasaden med rikt arkitektoniskt system¹¹⁹, som står i visst släktskap med det gamla operahuset i Stockholm. Motiveringen till denna rika artikulering finna vi i den i fig. 91 meddelade, osignerade och odaterade ritningen.¹²⁰ Med några få grepp visar sig ADELCRANTZ där ha anpassat den Tessinska anläggningen (fig. 11 och 28) efter den nya situationen och givit teaterbyggnaden en monumental förplats, samtidigt som han tillfredsställt det dåtida kravet på större utrymme för köksträdgården. Den representativa förplatsen framför teaterhusets tillämnade östfasad erhöll ADELCRANTZ endast genom att utöka den redan befintliga parterren mot väster över

Fig. 94. Drottningholm. Karusell, avhållen öster om teaterhuset. Oljemålning av Elias Martin. Drottningholms teatermuseum.

Les tournois à l'est du théâtre. Peinture à l'huile par Elias Martin.
Musée du théâtre de Drottningholm.

den mellanliggande fruktträdgården. Indelningen med fyra tapis verts gav sig nästan självt. Fonden tillfördes arkitektonisk enhetlighet med en rikt profilerad halvcirkelmur — en anordning som anslöt sig till Tessinsk tradition (t. ex. Rosersberg). Med beundransvärt tillvaratagande av utrymmet förlade han köksträdgården till det rektangulära markområdet öster ut invid landsvägen, väl skyddat mot norr av byggnadslängor med drivhus samt bostadsrum för trädgårdspersonalen. På motsatta sidan observera vi stallgården med det ursprungliga stallet utökat med två tredjedelar. I en år 1770 från sekreta utskottet till Kungl. Maj:t ställd skrivelse angående tillståndet vid Drottningholm påpekas också som önskvärt en ny fruktträdgårds anläggande med därtill hörande byggnader samt »wärkställigheten af en länge tillärnad Stall och Wagnshus-Byggnad».¹²¹ Denna senare uppfördes under 1780-talets förra hälft, varefter en 1752 efter CARL HÅRLEMANS ritningar framför denna stall-länga uppbyggd sjöflygel revs ned.¹²²

Av L. R. KÖKERITZ' karta 1781 (fig. 92) finna vi, att ADELCRANTZ' förslag realiserats både angående stallen och i det närmaste också angående köksträdgården med ett orangeri i det nordvästra hörnet. Det arkitektoniskt viktigaste partiet — parterren — har dock icke blivit utfört. Teaterhuset fick ju också behålla sin enkla östfasad. Å platsen för den närmast intill stötande fruktträdgården är utan anslutning till sin omgivning emellertid upptagen en rektangulär plan, vilken betecknats som ridbana. v. FERSEN meddelar, att GUSTAV III 1781 ånyo började öva ringränning och att dylika samt tornerspel då utfördes en gång i veckan under juli, augusti och september.¹²³ För detta ändamål hade också antagligen denna plan ordnats, som under en dylik situation återgivits i en oljemålning av ELIAS MARTIN (fig. 94).¹²⁴ I ett projekt till tomtreglering för Malmen, som L. R. KÖKERITZ upprättade 1783, är områdets utseende detsamma¹²⁵, men i en likartad tomtreglering, som den samme utförde nästpåföljande år¹²⁶, har axiellt framför teaterhuset lagts en av enkla trädrader och häckar innesluten halvcirkelformad parterr, i fonden avslutad av en allé. Alltså något av samma idé som i det tidigare projektet (fig. 91). Det måste vara utförandet av denna ännu bevarade parterrbildning med holländska lindar, som åsyftas i det här redan nämnda brevet den 11 juni 1784 till GUSTAV III från A. F. MUNCK, där det meddelas, att »Dalkarlarna arbeta med all möjlig flit uppå den nija anläggningen vid operahuset». Säkerligen är det C. F. ADELCRANTZ, som gestaltat denna i all sin enkelhet monumentala anordning, som återspeglar både NIC. TESSIN D. Y:s komposition av köksträdgården och en i Sverige under 1600- och 1700-talen traditionell parterrutformning (jfr sid. 115 Lustgården 1926).

Samtidigt med den engelska parkens plantering fordrade teaterhusets västfasad en mera representativ karaktär än tidigare, då den vette mot träsket. Det nakna utseendet före tillbyggnaden framgår av en ritning i Slottsarkivet. I själva verket var dock redan i den första teatern denna sida med direkt ingång till parketten tänkt som huvudfasad och utbildad med en öppen loggia.¹²⁷

Fig. 95. Drottningholm. Situationsplan över området öster om teaterhuset av Lars R. Kökeritz 1784. Slottsarkivet.

Plan du domaine situé à l'est du théâtre par Lars R. Kökeritz 1784.
Archives du château royal de Stockholm.

I två planritningar av den nuvarande teatern har också C. F. ADEL-CRANTZ i väster utformat en motsvarighet till östfasadens tilltänkta mittrisalit. Huvudingången blev i verkligheten dock endast markerad med en smal, utmed fasaden parallellt gående provisorisk trappa (fig. 92—93), tills L. J. DESPREZ utförde den ovan nämnda déjeunersalongen (fig. 96). Den slutgiltiga ritningen approberades den 25 april 1791.¹²⁸ Att arkitekten studerat byggnaden på platsen framgår av lavyren med ängsslutningen angiven framför den rundbågiga arkaden. Själv tyckes han dock lika litet, som när det gällde Götiska tornet, fått leda arbetena. En julidag 1791 inspekterade han emellertid bygget tillsammans med LOUIS MASRELIEZ.¹²⁹ Att DESPREZ' ritningar fullföljdes framgår

Fig. 96. Drottningholm. Teaterhusets västra fasad med déjeunersalongen
av Louis Jean Desprez 1791. Slottsarkivet.

La façade occidentale du théâtre avec la salle à déjeuner par Louis Jean Desprez
1791. Archives du château royal de Stockholm.

av här meddelad fotografi (fig. 97). Det insänkta rektangulära fältet nedanför tympanon blev aldrig dekorerat.

Även den övriga delen av västfasaden ändrades enligt DESPREZ' förslag och tillfördes rustik indelning. Däremot stannade konstnärens projekt för den norra och södra fasaden på papperet.¹³⁰ För det kupolbyggnadsförslag, som skymtar i fig. 81, känna vi ej till några ritningar.

Med sin fil av stora, ända till marken gående franska fönsteröppningar visar déjeunersalongen, liksom den nästan samtida GUSTAV III:s paviljong på Haga¹³¹, sambandet med den utanför liggande parken. Kanske har paviljongen i detta fall varit förebildlig. Breda trappor på Drottningholm, bevakade av egyptiska marmorlejon¹³², ledde också direkt ut i en orörd natur. Den svagt kuperade ängsslutningen lät man smyga ända fram till teaterfasaden, där den ena trappan direkt övergick i en slänt (fig. 97). DESPREZ, vilken som äkta fransman höll före, att platsen närmast intill en byggnad borde äga en arkitektoniskt sluten form¹³³, tyckes

Fig. 97. Drottningholm. Teaterhusets västra fasad efter ombyggnaden 1791.
La façade occidentale du théâtre après les travaux de reconstruction 1791.

i denna detalj ej haft att bestämma utan snarare PIPER med sin utpräglad engelska smakriktning (jfr fig. 105).¹³⁴

Bland övriga byggnader, vilka hade samband med den engelska plantagen, men med vilka DESPREZ ej tyckes ha befattat sig, uppmärksamma vi det lilla rundtempel, som är angivet redan på 1777 års projekt och till vilket C. F. ADELCRANTZ antagligen uppgjorde en ritning (fig. 69). I FREDRIK MAGNUS PIPERS första trädgårdsutkast finna vi det också markerat (fig. 78). Ett nytt förslag till Temple de l'Amour beställde kungen 1791 av ADELCRANTZ' skyddsling, arkitekten CARL FREDRIK SUNDVALL, som senhösten samma år återvänt till Sverige efter en längre utomlandsresa, under vilken han vistats i Rom nära tre år.¹³⁵ Romerska intryck hava också satt sin prägel på denna allvarliga klassicistiska byggnad (fig. 98), som minst av allt synes lämpad för den skälmaktige kärleksguden. Bland samtida arkitekter tyckes SUNDVALL tagit intryck av den betydande MARIE-JOSEPH PEYRE, vars odelade entusiasm för de antika förebilderna framgår av hans yttrande:

»Toutes les fois qu'on a voulu s'écarter des principes généraux que les anciens ont adoptés, on a fait de mauvaises choses»,¹³⁶

C. F. SUNDVALLS förslag lände dock ej till någon åtgärd.¹³⁷

Strax efter GUSTAV III:S död aktualiserades återigen byggnadsplanerna, men då gällde det ett monument över kungen. Detta skulle utgöras av en väldig jordkulle, krönt av en skulpturgrupp med moder Svea och det svenska lejonet sörjande vid en bröstbild av monarken. Nedanför kullen tänktes resta två runstenar (fig. 99).¹³⁸

Detta fornnordiska motiv med gravkullen, karaktäristisk för tidens läggning, associerar Gamla Uppsala högar. En närmare förebild synes emellertid vara att finna i den likartade gravkulle, som LOVISA ULRIKA efter ritning av JEAN E. REHN år 1769 lät uppföra på Lovö kyrkogård över OLOF VON DALINS och SAMUEL KLINGENSTIERNAS stoft.¹³⁹

ANTON BLANCK har klarlagt, att forntidskulten fortlevde i en så gott som obruten tradition ända från OLOF RUDBECKS dagar fram till omkring 1700-talets mitt. Men även om från och med då, just genom OLOF V. DALINS insats, forntidens historia kom att behandlas med större kritik, fortfor man att upptaga motiven som stämningsväckande moment. Mot slutet av 1780-talet uppstod en »liten litteraturgrupp med nationell nordisk tendens och motivval». JOHAN GABRIEL OXENSTIERNA sjöng om vikingarnas gravar och GUSTAV III tog gärna upp fornnordiska motiv för att därmed stärka ett fosterländskt patos.¹⁴⁰

Drottningholmsmonumentet som sådant är emellertid att betrakta som en direkt kopia av, ja delvis en överflyttning från den likartade dekoration, som uppfördes i koret i Riddarholmskyrkan till GUSTAV III:S begravning den 14 maj 1792 (fig. 100).¹⁴¹

Enligt egen uppgift i ett brev till målaren ADOLF ULRIK WERTMÜLLER skulle SUNDVALL fått i uppdrag att vid detta tillfälle utföra dekorationerna i kyrkan, för vilket han erhöll fullmakt som hovintendent.¹⁴² I räkenskaperna för konungens begravning är han dock ej upptagen, men ADELCRANTZ med 1,000 Rdlr för »möda och omsorg med Kyrkans beklädande» samt SERGEL med 1,500 »för Ca-

Fig. 98. Drottningholm. Temple de l'Amour. Projekt av Carl Fredrik Sundvall.
Nils Personnes samling.

Temple de l'Amour. Projet de Charles Frédéric Sundvall.
Collection de M. Nils Personne.

thafalkens förfärdigande».¹⁴³ SUNDVALLS insats får väl därför anses som tämligen underordnad.¹⁴⁴ Det som för oss i detta sammanhang är av största intresse, är fonddekorationen, vilken, såsom GEORG GÖTHE redan framhållit, tillhör SERGELS produktion. Av gravkullen med den stora gipskompositionen finnes i Nationalmuseum några skisser av hans hand.¹⁴⁵

Projektet vann gillande och på platsen för GUSTAV III:S tilltänkta Temple de l'Amour började arbetare ej mycket senare forsla fram jord och sten till »ättehögens» uppkastande. Den var under fullbordande, när ANDERS BJÖRKLUND publicerade sin Drottningholmsbeskrivning.¹⁴⁶ Samma år (1796) framkom emellertid ett nytt förslag av PIPER, vilket med intresse upptogs av dåvarande ståthållaren, friherre CLAES RÅLAMB.¹⁴⁷ Det gick ut på att kullen skulle avjämnas »till en proportionerlig högd, för att däruppå upföra ett rundt och öpet Odödlighetens Tempel med collonner, hvaruti Högstbemålte Konungs statue kunde placeras».¹⁴⁸

Liksom hetsad av förhoppningen att få ett av sina förslag realiserat utför PIPER under den närmaste tiden ett flertal ritningar,

Fig. 99. Drottningholm. Förslag till monument över Gustav III med skulpturgrupp av Johan Tobias Sergel. Slottsarkivet.

Projet d'un monument en mémoire de Gustave III avec une sculpture par Jean Tobias Sergel. Archives du château royal de Stockholm.

vilka dock äro tämligen ensartade. Alla gå de ut på att uppföra ett rundtempel, först tänkt med åtta, senare med tio kolonner, vilket liknar R. MIQUES Temple de l'Amour i Petit Trianon men närmast torde gå tillbaka på en förebild från W. CHAMBERS.¹⁴⁹

I »1:er Esquisse» placerar PIPER, därvid följande uppställningen i Riddarholmskyrkan, en minnessten på vardera sidan nedanför templet.¹⁵⁰ Markerande grevarna GUSTAF FILIP CREUTZ' och CARL FREDRIK SCHEFFERS grifter, utarbetade han dessa i en »högre stil» med form av stympade pyramider, varå angivits diverse emblem¹⁵¹ (fig. 101 och 102). En lutande runsten utgör förgrundsstaffage.¹⁵² I ett sista projekt i denna serie har CREUTZ' gravsten givits formen av en refflad, stympad kon och SCHEFFERS blivit rektangulär. Två från varandra lutande runstenar hava insatts i förgrunden.¹⁵³

Den engelska parkstilens gråtmilda sentimentalitet, såsom den kom till uttryck i dessa projekt av PIPER, lyckades trots RÅLAMBS tidigare visade intresse ej vinna gehör. Ursprungsför-

Fig. 100. Riddarholmskyrkan. Interiör visande anordningarna vid Gustav III:s begravning den 14 maj 1792. Nationalmuseum.

Eglise de Riddarholmen de Stockholm. L'intérieur avec les arrangements en vue des obsèques de Gustave III le 14 mai 1792. Musée national de Stockholm.

Fig. 101. Drottningholm. Monument över Gustav III. Projekt av Fredrik Magnus Piper. Konstakademien.

Monument en mémoire de Gustave III. Projet de Frédéric Magnus Piper. Académie des beaux-arts de Stockholm.

slaget med en hög kulle, till vars med stenar belagda avplanade krön ledde en i spiral löpande gångstig, blev däremot utförd (fig. 103).¹⁵⁴ Och överst restes av gråsten i kallmur en hög piedestal, vilken 1799 tyckes hava blivit färdig, ty då borttogos byggnadsställningar.¹⁵⁵ Kungens bild synes emellertid aldrig ha ditsflyttats.¹⁵⁶

Till följd av PIPERS initiativ att plantera träd på kullens sluttningar (fig. 103) förtogs intrycket av kompositionens monumentalitet. Synnerligen verkningsfull är däremot arkitektens anordning med från »ättehögen» radiellt utlöpande rader holländska lindar, vilka i verkligheten dock ej sträcktes utanför holmens areal. Trädplanteringen fullbordades vid sekelskiftet. »Konungens egen Grenadier Bataillon» deltog i arbetet.¹⁵⁷

Fig. 102. Drottningholm. Monument över Gustav III. Projekt av Fredrik Magnus Piper. Konstakademien.

Monument en mémoire de Gustave III. Projet de Frédéric Magnus Piper.
Académie des beaux-arts de Stockholm.

Efter ett flertal projekts utarbetande under mer än tjugo års tid hade alltså denna holme äntligen slutgiltigt ordnats. Ursprungligen hade den ju ämnats för ett Temple de l'Amour i 1700-talets svärmiska Trianon-stämning. I verkligheten kom den att bli en minnesvård. Med sina högresta lindrader, som lämna vida perspektiv ut mot parken över kanaler och ängsmarker men som å andra sidan löpa samman i skuggan kring ättehögen, utgör denna ö ett centrum i den engelska parkanläggningen, rikt associerande minnet av den man, till vars ihågkommelse den är skapad.

Monumentholmen kan sägas utgöra epilogen av GUSTAV III:S insats på Drottningholm.

När ANCKARSTRÖMS dödande kula träffade GUSTAV III, fick den konstnärliga odling, som blomstrat under hans dagar, också dödsstöten. Den livgivande impulsen, det eldande initiativet, detta

sinnelag, som ägde både av den svenska storhetstidens monumentalitet och dådkraft och av den franska 1700-talskulturens förfining, kom under de närmaste åren endast att leva kvar i form av traditionsbetingad konstnärlig instinkt för att slutligen i brist på näring tyna bort. På Drottningholm fortsatte visserligen, vilket redan påpekats, arbetena i parken efter kungens död. Men de kommo huvudsakligen att utgöra ett fullföljande av tidigare planer.

För en dåtida engelsk parkanläggning var den stämning, som den skänkte, av avgörande betydelse. Denna kunde bero på ett flertal små detaljer, vilka endast den skickligaste regissör förstod att iscensätta. Efter GUSTAV III:s död levde den på Drottningholm endast kvar som ett eko, under årens lopp allt vanskligare att uppfatta, sedan 1700-talets spiritualitet förbytts mot 1800-talets slätstrukna borgerlighet. Svårt hava vi därför nu att helt förstå den gustavianska tidens sätt att anamma denna anläggning, som trots sin förkonstling i mer eller mindre grad var ett uttryck för århundradets rousseauanska frihetsbegär. I stället för parterrerernas buxbomsmönster möttes ögat av blommor¹⁵⁸ på de mjukt böljande sluttningarna, där träden i ovetskap om sax och skära fritt utvecklade sina kronor. På eftersommaren, när gräset stod manskögt, ryckte slätterfolket¹⁵⁹ in i parken och satte upp volmar i långa rader. Svanor simmade i kanalerna under högt välvda broar i italiensk och gotisk stil¹⁶⁰ och får betade i backarna.¹⁶¹ Men det var i själva verket mera en lek med naturen än naturen själv. Parken blev som en stor teaterscen med ständigt växlande tablåer. Perspektiv öppnade sig åt olika håll med skiftande dagar och skuggor. Bakom trädgrupperna utfördes stundom musik¹⁶² för att förtäta stämningen, och på vattnet roddes drakliknande slupar.¹⁶³ (Se slutvignetten sid. 174.) Till och med kunde det hända, att man bland träden träffade på en eremit, som för den spörjande vandraren berättade sina öden.¹⁶⁴

Tidens teatraliska natursvärmeri kanske klarast belyses därmed, att fåren, dessa oundgängliga staffagefigurer i en engelsk

Fig. 103. Drottningholm. Monument över Gustav III. Projekt av Fredrik Magnus Piper. Konstakademien.

Projet d'un monument en mémoire de Gustave III par Frédéric Magnus Piper.
Académie des beaux-arts de Stockholm.

park¹⁶⁵, vallades av en herde och en herdinna, till vilka Drottningholms operaskräddare sytt särskilda dräkter. I grönt, vitt och rött och med stora halmhattar samt pumpskor med sidenband fullgjorde de sin gärning och stärkte intrycket av arkadiskt lycklig nejd.¹⁶⁶

Det finnes en utsiktssbild över den engelska plantagen från 1790-talet, tecknad av ELIAS MARTIN, antagligen från Götiska tornets tak (fig. 104)¹⁶⁷. Med de bågformigt slingrande små lindalléerna ger den en intressant föreställning om anläggningens spröda karaktär, innan träden hunnit växa upp. Men denna naivt

Fig. 104. Drottningholm. Den engelska parken sedd från väster. Teckning av Elias Martin, antagl. 1790-talet.
Uppsala universitetsbibliotek.

Le parc anglais vu de l'ouest. Dessin d'Elias Martin probablement de 1790—1800.
Bibliothèque de l'université d'Upsal.

förenklade stil tyckes också ha överdrivits av konstnären. Vi böra också uppmärksamma det förhållandet, att det mera lummiga och olikartade, av ett flertal perspektiv genomkorsade trädbeståndet tillhörde områdets östligare partier. Det framgår tydligt av FORSELLS karta 1811 (fig. 79), vilken, om den också icke är helt tillförlitlig i varje detalj, väsentligt kompletterar vår kunskap om den engelska parken.¹⁶⁸

Angående de arbeten, vilka i mer eller mindre direkt anslutning till den engelska parken utfördes tiden närmast efter GUSTAV III:s bortgång, kunna vi fatta oss kort.

Sedan trädgårdsmästarens bostad rivits för att lämna utrymme åt den sista av de fyra paviljongerna vid teaterhuset, fanns det ingen anledning att bibehålla orangeri och blomstergården på deras gamla plats.¹⁶⁹ Orangeriet kunde knappast heller uppfylla dåtidens fordringar. Under 1780-talet hade det dock flera gånger använts vid festliga tillfällen.¹⁷⁰ Sedan déjeunersalongen uppförts, var det emellertid överflödigt även ur denna synpunkt. Det gamla huset revs också ned och hantlangare avslutade arbetet med teglets »uppränsning» två dagar innan GUSTAV III träffades av det dödande skottet.¹⁷¹ Kungen hade emellertid uppdragit åt SUNDVALL att upprätta ritningar, vilka utfördes i en tämligen torr nyklassicism (fig. 109).¹⁷² Först under årtiondets senare hälft kommo byggnadsarbetena i gång, men efter enklare ritningar än SUNDVALLS.¹⁷³ Orangeriet förlades norr om landsvägen axialt inriktat mot »Caroussells Plan», varigenom det kom att utgöra slutpunkten för ett förhållandevis långt perspektiv (fig. 105). Ännu under 1800-talets andra årtionde arbetades på byggnader, som stodo i samband med orangeriet samt på planeringen närmast intill.¹⁷⁴ — En enkel plantering anlades bakom prinsessans och hertigens paviljonger först sedan arkitekten AXEL NYSTRÖM 1831 därom avgivit förslag.¹⁷⁵

Nära det nya orangeriet väster ut hade sedan HEDVIG ELEONORAS tid ladugården legat med sina uthus och ännu något längre bort

ladugårdens manbyggnad. Av G. BODINGS karta 1745 (fig. 28) framgår det, att denna senare bestod av ett större hus med två flyglar. Nedanför låg en damm, kryddgård och humlegård. Samma anordning finna vi å kartan 1777 (fig. 67).¹⁷⁶ När manbyggnaden 1782 revs ned, var den sedan flera år utdömd. Ritningar uppgjordes för ett nytt corps de logis i trä med en ståtligt anlagd loggia av doriska kolonner. Bland samtida byggnader finna vi liknande fasadutbildning t. ex. på Gunnebo, uppfört 1786 av CARL WILHELM CARLBERG.¹⁷⁷ Planen godtogs, men huset uppfördes i sten (före 1788). I stället för att vara ladugårdsbyggnad uppläts det senare till ståthållarebostad.¹⁷⁸ Ett förslag till fasad å en aldrig utförd flygel är komponerat av C. C. GJÖRWELL, vilket stärker det förmodandet, att denna arkitekt även ritat huvudbyggnaden.¹⁷⁹ Hans engelskt inriktade smak framgår särskilt av flygelprojektet, som visar sig vara ett lån från W. CHAMBERS.¹⁸⁰

Med sin dekorativa fasad i nyklassisk stil utgör denna byggnad en präktig fonddekoration för några av parkens längre perspektiv, dels mot söder över den framförliggande kanalarmen, inramad som den är åt detta håll av kulissartat anordnade trädgrupper, dels mot prinsessans paviljong invid teaterhuset tack vare en uthuggning genom det mellanliggande trädbeståndet. Se FORSELLS karta 1811 (fig. 79).¹⁸¹

I den engelska parkens nordvästra hörn, ett hundratal meter utanför det egentliga området, uppfördes under 1790-talet på befallning av hertigen-regenten och efter ritningar av DESPREZ »un petit château de plaisance avec dépendances» för balettmästaren LOUIS GALLODIER.¹⁸² Inriktat mot Götiska tornet, visade anläggningen sin samhörighet med parken.¹⁸³

I sitt »Utkast till General-Plan — — — med förbättringar, projecterade åhr 1797», har PIPER angivit de tre här nämnda byggnaderna (fig. 105). Strax intill GALLODIERS bostad är markerat ett eremitage — möjligen en hänsyftning på »en med måssa klädd Grotta», som enligt A. BJÖRKLUND fanns där 1796.¹⁸⁴ Häremellan och Kanton på den höjd, invid vilken GUSTAV III under 1780-talet

Fig. 105. Drottningholm. Generalplan »med förbättringar» av Fredrik Magnus Piper 1797. Konstakademien.

Plan général avec les »améliorations» par Frédéric Magnus Piper 1797.
Académie des beaux-arts de Stockholm.

tänkt förlägga den från Parc Monceau influerade paviljongen (fig. 76) och där ännu 1745 funnos fornlämningar av en »ättebacke» (fig. 28), önskade PIPER se ett »Tält, orneradt i turkisk stil.»

Projektet resulterade i en symmetrisk plantering av holländska lindar, något påminnande om den på GUSTAV III:S monumentholme. Nedanför kullen mot sydost planterades också ute på åkerfältet en trädgrupp, som på högsommaren vackert avtecknar sig mot den gula säden.¹⁸⁵ Dessa små planteringar äro av intresse, ty i och med dem hade den engelska parken fått den västliga ut-

sträckning, som GUSTAV III tänkte sig redan i det 1777 utarbetade förslaget. Vad beträffar kanalens »continuation efter Högstsal. Konungens Eget höga project», väster om Glia backe, blev desseinen däremot aldrig verkställd.

För övrigt visar PIPERS »Utkast — — — med förbättringar» en fortgående tendens mot formupplösning. De utmed kanalbredderna fortlöpande alléerna, vilka vi erinra oss från GUSTAV III:s första projekt (1777), äro sålunda slojade och ersatta av enstaka träd och buskar. Detta bestyrker ytterligare vår tidigare framställning, att det ej var PIPER utan GUSTAV III, som var initiativtagaren till och försvararen av denna för Drottningholmsparken så karaktäristiska men emot den renodlade landskapsträdgården stridande anordning.¹⁸⁶

Till tiden efter GUSTAV III tyckes tillämpningen av den engelska parkstilen på området söder om lustträdgården helt höra. Det huvudsakliga arbetet samlades där kring den branta bergshöjd, på vars sluttning GUSTAV III 1779 i samband med karusellen uppförde »Le château de la roche Galtare» (fig. 65, 71). Från och med det nya seklets inbrott påbörjades där sprängnings- och planeringsarbeten, varigenom området fick ett mindre vilt utseende och blev lättare tillgängligt från den nedanför liggande ängen.¹⁸⁷ Olika träd och buskar planterades, och platsen fick namnet Floras kulle efter den marmorskulptur, som dithyattats från sin tidigare plats väster om lustträdgården. För tillsynen över nyanläggningen uppfördes 1823 en vaktstuga, målad i ljusröd oljefärg. Vidare ordnades platsen vid sjön, där stranden utformades med holmar, mellan vilka broar spändes, och planterades träd utmed en väg, som från badhuset (1792) nedanför Kina fortsätter till Kanton.¹⁸⁸

Härmed hade den engelska parken fått sin slutgiltiga utformning.

Innan vi övergå till nästa avdelning rörande lustträdgårdens omläggning, hava vi att lämna några meddelanden angående växtbeståndet i parken.

Vi erinra oss från den barocka lustträdgården, att växtbeståndet hade betydelse endast i den mån det arkitektoniskt kunde samverka med ensemblen. Blommor, huvudsakligen lökväxter, funnos egentligen endast i parterrernas lister, inramade av buxbom. För övrigt var det träd och buskar, som formerade alléer och häckar, bestående av lind, alm, bok, ek, gran och berberis samt formträd av gran och buxbom. I och med den engelska parkstilens genombrott föll buxbomsritningarna helt bort och blomsterodlingarna förlades i regel endast till växthusen och köksträdgården. Det huvudsakliga intresset inriktades däremot på trädbeståndet, vilket, formerat i grupper eller som solitärer, fick en första möjlighet till individuell utveckling. Då den engelska parkstilen ju också eftersträvade olikartade färgställningar, hade detta till följd en betydande import av främmande trädslag. Vid sidan av de högstammiga träden förekommo också i stor utsträckning buskar, ej sällan planterade invid träden för att delvis skyla deras stammar.¹⁸⁹

För Drottningholmsparkens vidkommande var och är fortfarande växtbeståndet av mindre betydenhet, väl närmast beroende därpå att flertalet inköp av ekonomiska skäl gjordes inom landet.

När den dendrologiskt intresserade professor JOHAN LOSTBOM 1777 avfattade sitt ovannämnda memorial angående inrättandet av en trädskola på Drottningholm med anledning av den då planerade parkanläggningen, antecknade han almar, lönnar, askar, oxlar, ekar, kastanjer och »ärteträn» samt lindar. Angående de sistnämnda ansåg han, att man inom Sverige skulle kunna uppbringa lika goda om ej bättre än de holländska. Tyvärr veta vi ej karaktären av de mer än 4 000 träd, som sändes från England 1784, eller arten av dem, som MUNCK i stället för dessa, som frös bort, ämnade införskrifta.¹⁹⁰ Under de närmast påföljande åren importerades emellertid från England askar, almar, lindar, ekar, popplar av olika slag, korneller, snöbollsbuskar och rosenträd. Från Tyskland sändes bland annat lindar, från Uppsala över 3 000 olika slags lövträd, 2 000 vilda träd från Närlunda gård på Ekerö.

1 500 vilda träd levererades av kommerserådet ANDERS VON PLOMGREN (lönnar, rönnar, oxlar och lindar), diverse träd uppgrävdes på Kungl. Djurgården i Stockholm o. s. v. Även införskrevos holländska högstammiga lindar och häcklindar.¹⁹¹ Den betydande dåtida exporten till Europa av nordamerikanska träd tyckes däremot ej ha nått Drottningholm förrän ett stycke in på 1800-talet.¹⁹²

Slupstäv av snidat och polykromerat trä. Drottningholms teatermuseum.
 Proue de bateau en bois polychrome sculpté. Musée du théâtre de Drottningholm.

I den föregående framställningen, alltifrån behandlingen av projektet 1777, har barockträdgården omnämnts endast i förbigående. Under GUSTAV III:S tid tyckes den också fått ligga tämligen orörd med undantag för den omläggning av de två boskéer, som redan påpekats. Från denna tid eller kanske rättare LOVISA ULRIKAS hör emellertid nyomläggningen av buxbomsparterrens broderimönster (fig. 50). Redan vid 1700-talets mitt var man trött på denna slags dekorerings och föredrog större ytor av obruten grästorv.¹⁹³ »Rien de plus triste, de moins naturel que ces broderies. J'aime mieux un pré tout simple», skrev LAUGIER 1753. Det sedan 1600-talets senare del ofta förekommande palmettmönstret finna vi bland franska anläggningar omkring 1750 t. ex. i Petit Trianon, i Compiègne och i Madame de Pompadours Ermitage i Fontainebleau.¹⁹⁴ (Den försänkta Drottningholmsparterren bibehöll denna utformning fram till 1811, s. 220.)¹⁹⁵ Möjligen skedde förändringen samtidigt som man lade om terrasserna och trapporna framför slottet, vilket gjordes under 1760-talet. Vid omsättningen av terrassmuren mot parterren bibehöll man den ursprungliga kompositionen med det undantaget, att man borttog rustiken av småstenar, som nu endast är bevarad i fälten söder om södra gallergrinden.¹⁹⁶

Angående vattenkonsterna under 1700-talet känna vi endast till då och då återkommande reparationer, bland vilka särskilt märkes den, som utfördes 1756, sedan fördämningen brustit vid Rättardammen.¹⁹⁷ Arbetet med fontäneriet tyckes under ifrågasvarande århundrade dock varit alltmer i avtagande, kanske delvis av ekonomiska skäl. När den föga fackkunnige och konstnärligt utbildade ANDERS LAUNER dog 1765, stod hans plats vakant till 1768, då en interimfullmakt utfärdades för den likaledes konstnärligt utbildade PETTER LIND.¹⁹⁸ Denne kvarstod ännu 1770 som interimfontänör. I senare tillgängliga räkenskaper är befattningen indragen. I vilken utsträckning vattenkonsterna fungerade under GUSTAV III:S tid, är ej känt. När vid hans övertagande av slottet ett inventarium upprättades, upptogs emellertid Kronan

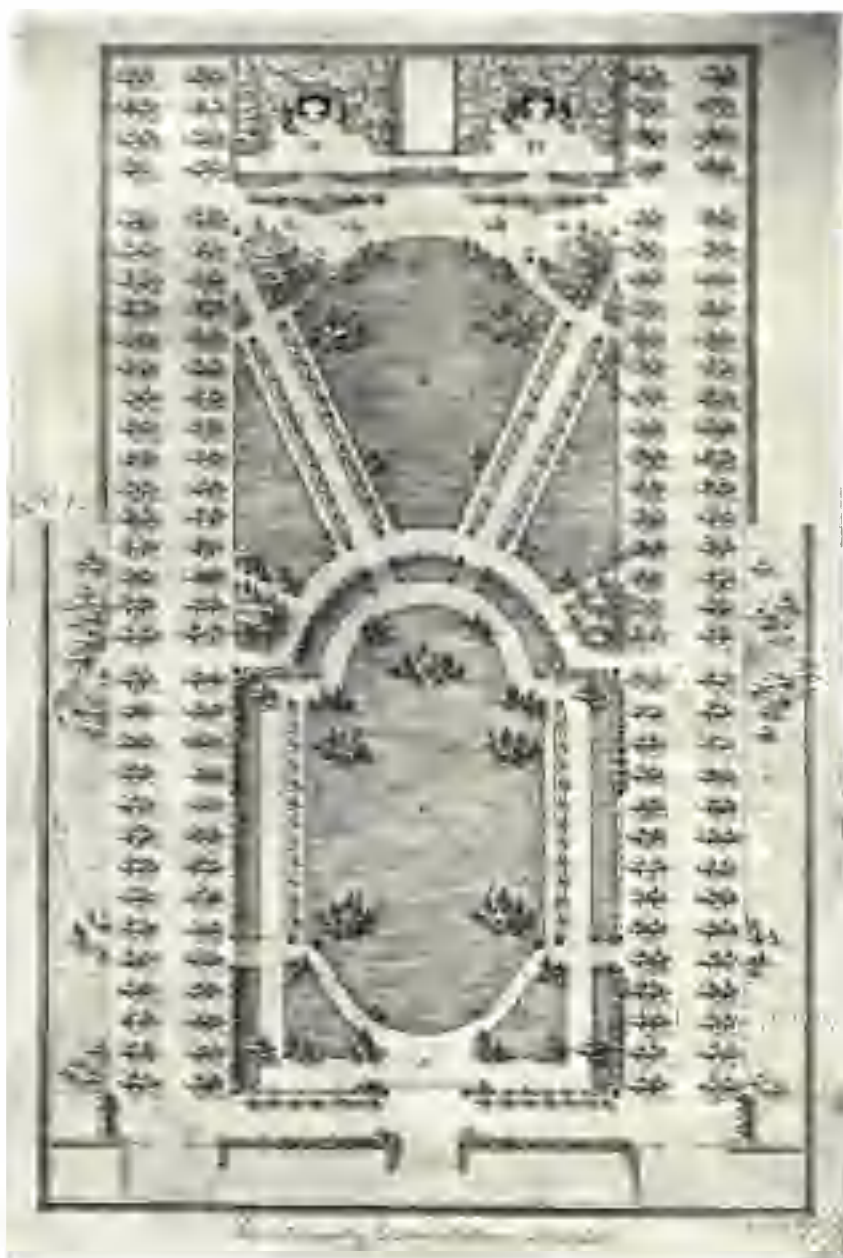

Fig. 106. Drottningholm. Projekt till omläggning av lustträdgårdens parterrer av Fredrik Magnus Piper 1803. Kungl. biblioteket.

Projet pour le remaniement des parterres du jardin d'agrément par Frédéric Magnus Piper 1803. Bibliothèque royale de Stockholm.

Fig. 107. Drottningholm. Projekt till ändring av kaskadanläggningen av Fredrik Magnus Piper 1810. Konstakademien.

Projet pour le remaniement des cascades par Frédéric Magnus Piper 1810.
Académie des beaux-arts de Stockholm.

bland de föremål, som voro förvarade i materialmagasinet.¹⁹⁹ Lustträdgården tyckes i själva verket endast ha intresserat kungen i den mån den kunde utgöra ram för de av honom anordnade festligheterna, vilka vi i detta sammanhang dock ej ha tillfälle att behandla utöver vad som tidigare här redan gjorts. Att den gamla lustträdgården ej var honom till fyllest framgår bl. a. av boskēanläggningen i engelska parken.

Mindre pietet än konstnärlig instinkt tyckes ha avhållit kungen från att förändra lustträdgården, varför den också fick ligga i det närmaste orörd trots smakens strömkantring. I Sverige kan emellertid liksom i Frankrike konstateras, att de i barock stil utförda trädgårdarna i regel ej spolierades såsom i England, utan lades nyanläggningarna kring de äldre. Redan i sitt första projekt till engelsk park inryckte emellertid FREDRIK MAGNUS PIPER lustträdgården i det allmänna programmet, därvid fullständigt nonchalerande TESSINARNAS verk (fig. 78). De båda parterrerna tänkte han sig som två rektangulära dammar, åtskilda av Herkulesfontänen. Kaskadanläggningen skulle anordnas som en medelst en

bro fortlöpande balustradprydd terrass, på vardera sidan krönt av arkader. I fonden bortom de omplanterade boskéerna skulle från Munckens backe höja sig en kolonn med HEDVIG ELEONORAS staty.

Ett liknande förslag möter oss i arkitektens generalplan 1797 (fig. 105). I en beskrivning omnämner han »de gammelmådige Parterrerens Förvandling uti 2:ne Bassins af olika högd (så att watten från den öfre och längre bort belägna må nedfalla öfver ojemna kring Herculis statue ställde rochéer i den nedre)». Detta skulle enligt hans uppfattning »utgjöra en mycket prydeligare och för slottet passande Trädgårds-Decoration än den nuwarande i gamla fransyska smaken anlagde.»²⁰⁰

Med tröttande energi utarbetar PIPER 1803 ytterligare förslag med tre alternativ till parterrerernas och kaskadernas omläggning.²⁰¹ Samtliga ha de betydligt modererats under årens lopp.

Det första och mest genomgripande projektet, meddelat i fig. 106, visar betydande likheter med omändringsförslaget för Kungsträdgården i Stockholm 1796.²⁰² Den breda mittgången, bibehållen i de två övriga och mindre omfattande alternativen, har igenlagts med gräsmattor, här och var prydda med buskar. Alla vattenkonster hava likaledes igenlagts. Herkulesstatyn står dock kvar på sin gamla plats, men delvis skyddad av buskage. Avsättningsmurarna kring den förra broderiparterren hava rivits och nivåskillnaderna utjämnats med doceringar. Kaskaderna hava ändrats till två rustika grottor. Ovan terrasserna, fortfarande tänkta förbundna med en bro, höja sig halvcirkelformade »Cabinetter el:r så kallade alcouver». Kolonnen i fonden har fått en annan utbildning. En senare akvarell visar oss närmare dessa anordningar (fig. 107).²⁰³

Utan ställningstagande till dessa projekt infordrade emellertid GUSTAV IV ADOLF nya förslag till parterrerernas omläggning. Skrivelsen, som sändes till överintendenten genom överstekammarherren greve FABIAN v. FERSEN, är daterad Stockholm den 3 augusti 1809, d. v. s. flera månader efter sedan kungen abdikerat

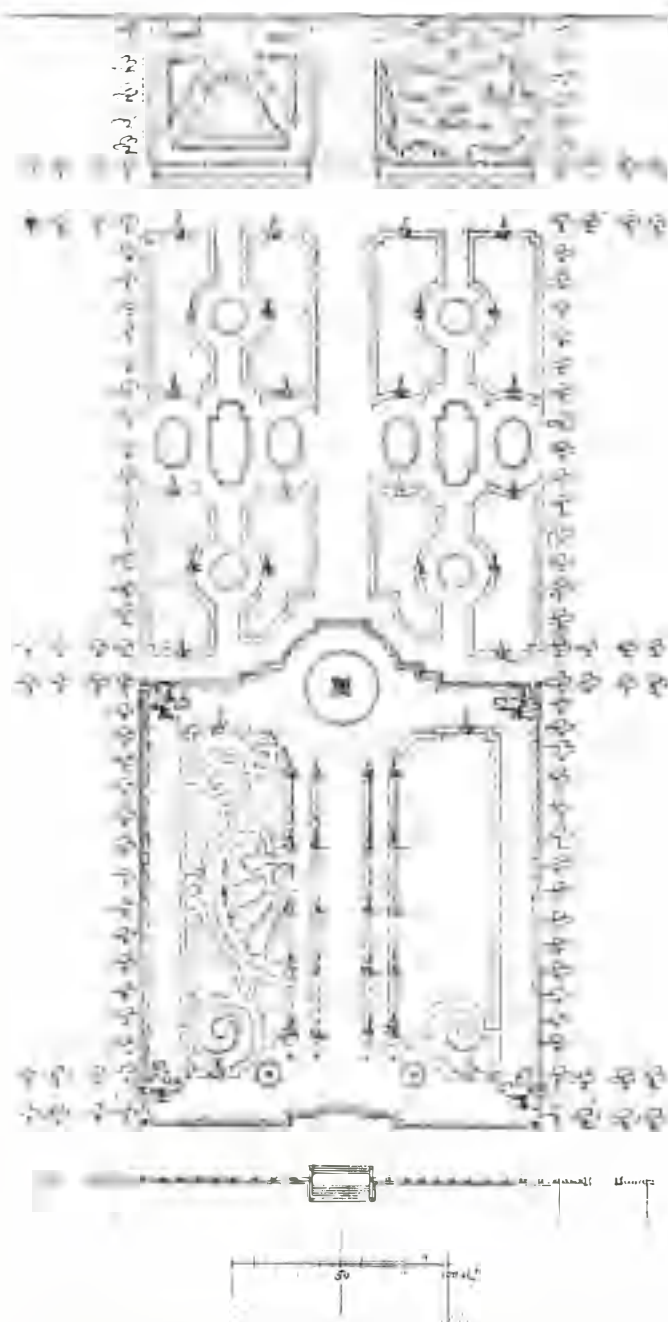

Fig. 108. Drottningholm. Plan av lustträdgårdens parterrer före omläggningen 1811. Teckning av Fredrik Magnus Piper. Konstakademien.

Plan des parterres du jardin d'agrément avant les travaux de transformation 1811.

Dessin par Frédéric Magnus Piper. Académie des beaux-arts de Stockholm.

och samma månad som prins KRISTIAN AUGUST av Augustenburg valts till svensk tronföljare.²⁰⁴ Denna verkligen i sista stund givna förordning fick emellertid avgörande betydelse.

Av största intresse är kungens fordran, att desseinen skulle »vara i en regulier och Ornerad Stil, passande till Slottets facade» och att de på parterren stående bronsgrupperna därvid skulle komma till användning. I skrivelse uppdrogs det åt överintendenten att vända sig till de »Herrar Architecter och Andre», som stodo under dennes »Öfverstyrelse», och önskade kungen vid sidan av en ritning, som återgav anläggningens dåvarande karaktär, ett flertal projekt, »innan han sin tancka där öfver vill stadga».

Trots förändringarna i statsstyrelsen verkställdes den avsatte kungens befallning. Ritningarnas utförande uppdrogs åt PIPER. Trädgårdens dåvarande utseende finna vi säkerligen återgiven i den pennteckning, som meddelas i fig. 108.²⁰⁵ PIPERS nya projekt har däremot ej kunnat påträffas.²⁰⁶

Redan 1811 påbörjades arbetena, vilka huvudsakligen gingo ut på en förenkling av den äldre kompositionen. Lyckligtvis gick man mindre brutalt tillväga här än i Kungsträdgården i Stockholm, vilken som bekant förvandlades till en sandplan. Drottningholmsparterrererna fingo således bibehålla sina huvudmått. Inga nya gångar upptogos. Men å vattenparterren bortbrötos sandstensbassängerna, rothöggos träd och buskar och förvandlades hela området till två obrutna gräsmattor.

På samma sätt förenklades buxbomsparterren. Avsättningsmurarna raserades och utfördes doceringar i likhet med PIPERS förslag 1803. Samtidigt ändrades den västra terrasslinjen. Ifrån att i avtrappningar ha skjutit fram ganska långt in i vattenparterren fördes den nu i en mera grund halvcirkel på båda sidor om en bredare trappa. Härigenom förrycktes ej obetydligt de ursprungliga proportionerna. Träden i parterrens fyra hörn, vilka planterats under 1700-talets senare hälft för att med sina skylande kronor något förta den arkitektoniskt stränga uppbyggnaden, fingo självfallet stå kvar.

Fig. 109. Drottningholm. Växthus. Projekt av Carl Fredrik Sundvall.
Slottsarkivet.

La serre. Projet de Charles Frédéric Sundvall. Archives du château
royal de Stockholm.

Vid denna tid (1811) upptages i räkenskaperna bland dal-karlsarbetet »gamla Lindträns rothuggande uti alléerna». PIPERS förslag att delvis såga ned 1600-talslindarna, för att därmed göra alléerna mindre enformiga (jfr fig. 105), vann lyckligtvis intet gehör, utan tyckas på de gamla trädens plats nya ha planterats.²⁰⁷ När murarna och planken kring lustträdgården bortbrötos, kan ej med bestämdhet avgöras. Antagligen skedde det redan vid 1780-talets mitt.²⁰⁸

År 1813 antecknas »nedtagning af gaml. Casquadmurn». Detta arbete fullbordades dock först 1822 (jfr Lustg. 1926 s. 88).²⁰⁹ Dessförinnan (1817) hade arkitekten GUSTAF AF SILLÉN föreslagit, att arkaderna skulle användas till en då projekterad stallbyggnad samt att »de två Blindfenstren med omfattningar» (jfr fig. 37 och

Fig. 110. Drottningholm. Brunnsförslag av Gustaf af Sillén 1817
Kungl. byggnadsstyrelsen.

Projet de fontaine par Gustave de Sillén 1817. Direction
royale du bâtiment.

44) skulle nyttjas för ett brunnshus mellan slottet och Malmen och inrama en relief föreställande Mälaren (fig. 110).²¹⁰

Under tiden arbetades fortfarande med »parterrernas planering». När ståthållaren, friherre RÅLAMB 1826 till följd av sjuklighet ingav sin avskedsansökan, beviljades den av KARL XIV JOHAN, emedan denne ansåg, att RÅLAMB icke utan risk för sin hälsa kunde fortfarande sköta sin befattning, allra helst med tanke på »de anläggningar i Franska Trädgården, Wi äro betänkte att låta utföra».²¹¹ I hans ställe tillkallades hovarkitekten AXEL NYSTRÖM, som året dessförinnan återkommit från en sexårig fransk-italiensk studieresa. Dennes betydelse för trädgården på Drottningholm blev dock ej påfallande. Arbetena efter den 1824 döde FREDRIK MAGNUS PIPERS dessein tyckes då emellertid i det närmaste hava varit avslutade. De rabatter med allehanda lökväxter (hyacinter, tazetter, jonkviller, tulpaner etc.), som anordnades, äro detaljer, som här knappast intressera. Bland smärre förändringar må nämnas »röjning och rothugning af för detta Labyrinten», som sedan GUSTAV III:s tid vuxit till »tät Bocage» men nu återställdes

Fig. 111. Drottningholm. Projekt till omläggning av kaskaderna av Axel Nyström 1826. Slottsarkivet.

Projet pour le remaniement des cascades par Axel Nyström 1826.
Archives du château royal de Stockholm.

till sitt äldre skick med två kretsar. Möjligen var det vid samma tillfälle, som Ares Ludovisi ditflyttades.²¹²

Det väsentliga, som kungen hade i tankarna vid NYSTRÖMS anställning, rörde sig vad trädgården anbelangar väl närmast om

Fig. 112. Drottningholm. Projekt till omläggning av kaskaderna av Axel Nyström. Slottsarkivet.

Projet pour le remaniement des cascades par Axel Nyström. Archives du château royal de Stockholm.

ordnandet av platsen, där kaskaderna legat. Redan 1826 framlade också arkitekten ett projekt, återgivet i fig. 111.²¹³ I detta för den tidens uppfattning stränga, från allt fritt artisteri främmande förslag, finna vi ett uttryck för den nya stilhistoriska skola, som NYSTRÖM skulle inleda i svensk byggnadskonst.²¹⁴ Den tidigare sentimentaliteten hade så småningom efterträtts av en strävan efter saklighet med god avvägning och logisk form. Det rent arkitektoniska kommer vackrast fram i terrassernas sidofasad.

Ett senare förslag gick ut på att utbilda sluttningarna som blomsterterrasser (fig. 112). Kostnader lade dock hinder i vägen för sådana förslagens utförande.²¹⁵

Resultatet blev det enklast tänkbara — en docering täckt av grästorv.

På NYSTRÖMS förslag till ändring av boskéerna närmast »val-larna» (fig. 111) kunna vi dock ej utläsa den vederhäftighet, som var utmärkande för hans byggnadsproduktion. Vi möta i stället den ohjälpligt torra, själlösa utformning, som blev en av den engelska parkstilens slutliga konsekvenser. Genom en viss symmetri och användande av häckmotiv visade sig NYSTRÖM emeller tid ha anslutit sig till den under 1820-talet inträffade reaktionen till förmån för den franska trädgårdsstilen.²¹⁶

Redan före A. NYSTRÖMS tid hade en förändring ägt rum å området närmast slottet. Från G. BODINGS karta 1745 erinra vi oss den symmetriska anordningen av gräsmattor på borggårdarna vid slottet. Under årens lopp hade denna strikta komposition alltmer fallit isär, vilket framgår av L. R. KÖKERITZ' karta 1781 (fig. 92). Vid sekelskiftet²¹⁷ bortgrävdes samtliga gräsmattor — även framför teatern — och grusades planerna. NIC. TESSIN D. Y:s förslag gick därmed i fullbordan. — Under 1830-talet ombyggdes terrassen mot sjön.²¹⁸

Till ordnandet av trakten närmast slottet hörde även ombyggnaden 1834 av »Sjö- och Economie Flyglarna» söder om slottet (fig. 113). Det sätt varpå denna utfördes, vittnar om NYSTRÖMS förmåga att anpassa stilen efter miljön.²¹⁹ Mellan flyglarna före-

Fig. 113. Drottningholm. Sjö- och ekonomiflyglarna av Axel Nyström 1838. Slottsarkivet.

Pavillons par Axel Nyström 1838. Archives du château royal de Stockholm.

slog han upprättandet av en grind lika med dem, som stå framför alléerna. Då nyanskaffandet av en sådan knappast varit ifrågasatt, tyder det på, att NYSTRÖM åsyftat kaskadgrindarna, vilka vid denna tid sedan länge voro satta ur funktion. Härmed hade denna plats alltså slutgiltigt ordnats. Ännu 1781 låg det, liksom på BODINGS karta 1745, ett litet tvätthus av trä på tomten utan varje arkitektoniskt sammanhang med omgivningen.²²⁰

När AXEL NYSTRÖM 1838 begärde sitt entledigande, var omläggningen av lustträdgården sedan flera år fullbordad. Med utgången av hans verksamhetstid som slottsarkitekt kunna vi också säga, att lustträdgårdens och parkens konsthistoriskt intressanta utveckling nått sin slutpunkt. Efter AXEL NYSTRÖM drogs slottsarkitektbefattningen in och lönen lades till kamrerarens.²²¹ Betydande för situationen är också den överenskommelse, som 1832 träffades med den då tillträdande preussiska trädgårdsdirektören G. A. BUSSLER, enligt vilken denne skulle övertaga köksträdgård och växthus till fri disposition och samtidigt bibehålla »åligganden

med parken, så kallade ritningar, plantering vid China och Flora samt Hennes Kongl. Höghet Kronprinsessans Trädgård», varför han skulle erhålla till hjälp två trädgårdsgesäller och två trädgårdsdrängar. Några år senare framhöll dåvarande ståthållaren greve CARL AXEL LÖWENHJELM, att då för trädgårdsdirektören (BUSSLER tjänstgjorde som sådan till sin död 1850) utöver ovannämnda arrende ingen annan befattning återstod än tillsynen över parken, vilken tjänst enligt LÖWENHJELM vore alltför obetydlig för att därmed avlöna en trädgårdsdirektör, så föreslog han, att tjänsten skulle överflyttas på den, som hade tillsynen över Kungsgårdens arbetsfolk.²²² Härmed hade kulmen nåtts i bristande förståelse för trädgårdarnas konstnärliga betydelse. Grotesk är den tanken, att arbetsförmannen efterträtt NIC. TESSIN D. Y. och CARL FREDRIK ADELCRANTZ som vårdaren av Drottningholms lustträdgård och park.

Utvecklingen är på sätt och vis dock fullt logisk. Sedan arkitekterna från den arkitektoniska stilens genombrott fram till 1700-talets mitt varit trädgårdarnas självskrivna formgivare, efterträddes de av målare och diktare, som i den engelska parkstilen funno ett medel att uttrycka sina och tidens andliga frihetsbegär och sentimentala känsloliv. Reaktionen under 1800-talets förra hälft fick ingen varaktig betydelse, utan intresset slappnade allt mer för trädgårdarnas konstnärliga kvalitet och efterträddes av rent hortikulära syftemål. Detta stadium befinna vi oss fortfarande i. Men under 1800-talets andra hälft började spira ett historiskt intresse för de äldre anläggningarnas egenart, vilket blivit av konserverande betydelse.

Drottningholms anläggningar belysa också den konstnärliga kurvans katastrofala nedåtgång vid 1800-talets mitt samt uppåtgående tendens under senare år, varför vi i ett följande kapitel lämpligen ge en framställning av förändringarna under ifrågasvarande perioder.

Fig 114. Drottningholm. Parterrerna sedda från väster. 1860-talet.

Les parterres vus de l'ouest 1860—1870.

TIDEN EFTER 1838.

Uppförandet av en Schweizer-hyddas på Floras kulle och en grindstuga vid den norra längdalléns västra ända hör till de byggnadsföretag, som voro aktuella under 1840-talet.¹ Ritningar utfördes av arkitekten F. W. SCHOLANDER. Bland det då nytillkomna växtbeståndet må nämnas syrener, törnrosbuskar, lärkträd, sibiriska ärtträd, pyramidpopplar samt 10 st. weihmouthtallar.² Av de sistnämnda finnas ännu några exemplar vid Floras kulle, Munckens backe och sydost om Götiska tornet.³ Bland planteringarna samlades det dåtida intresset särskilt kring Floras kulle, där marmorbilden omgavs av gräsmattor, som utmed kanterna pryddes av osymmetriskt ordnade blomsterrabatter och smärre träd i en stil, som visar släktskap med anläggningarna i furst Pücklers Muskau, den engelska landskapsträdgårdens sista utlöpare.⁴

Fig. 115. Drottningholm. Slottet sett från sydost, 1860-talet.

Le château vu du sud-est 1860—1870.

I parken tillkom en liten marmorskulptur av J. N. BYSTRÖM, Amor med juvelskrinet, som uppställdes på Josefinaholmen, sydost om karusellplanen.⁵

År 1862 sattes arbeten i gång för att få den sedan länge förfallna Herkulesfontänen i stånd. Vatten leddes från dammen strax bakom Floras kulle, där under 1760-talet menageriet uppfördes. Att utnyttja Rättardammen, som under årens lopp allt mer grott igen (den igenlades till odlingsbar mark 1877), hade ställt sig alltför kostsamt.⁶ Samtidigt placerades i den stora basängen de två tritoner, vilka ursprungligen stått på båda sidor om mittgången vid trappan från den västra slottsterrassen. (Senare anbragtes där på föranstaltande av OSKAR II avgjutningen av en tredje triton, som under 1700-talet sänts från Drottningholm till Karlberg, men senare förvärvats av en privatperson.) Arbetena voro slutförda 1885. Vattnet befordrades med en ångmaskin.⁷

Från denna tid förskriver sig en fotografi av parterrerna med utsikt mot slottet (fig. 114). Endast några rabatter avbryta de

Fig. 116. Drottningholm. Slottet sett från öster 1926 med den 1874 anlagda planteringen.

Le château vu de l'est en 1926 avec les plantations aménagées en 1874.

vida gräsmattorna. Efter jämförelse med WILLEM SWIDDES kopparstick 1692 med ungefär samma utsikt är det uppenbart, att förenklingen knappast kunde gått längre.

Denna Jägersbild kompletteras av en fotografi, varå slottet synes från sjön (fig. 115). Frånsett »Vasapilen», som vi erinra oss från 1700-talsbilder, ligger stranden helt fri från vegetation.⁸ Mäktigare än vår generation lärt känna slottet breder det här ut sin långa välproportionerade fasad. Så hade också NIC. TESSIN D. Y. tänkt sig slottet och så även hans fader. Vi återupprepa här detta faktum och förstå genom denna bild dettas konstnärliga innebörd. Likaledes klargör den, att en sjögård, även ur rent arkitektonisk synpunkt, hade varit betydelsefull som förmedlare mellan byggnaden och vattnet.

Utan hänsyn till traditionen inhägnades emellertid 1874 platsen mellan den östra terrassen och sjön och planterades där, efter komposition av trädgårdsdirektören på Haga, NILS ERICSSON, omkring 600 st. vilda träd och buskar, beställda hos WILHELM TJÄDER

Fig. 117. Drottningholm. Lustträdgården sedd från slottet.

Le jardin d'agrément vu du château.

Fig. 118. Drottningholm. Herkulesfontänen med de tre tritonerna.

La fontaine d'Hercule avec les trois tritons.

i Stockholm. Den förändrade karaktären framgår av fig. 116.⁹ Samtidigt inköptes järntråd, som anbringades utmed mittgången framför slottet mot Herkules-fontänen för att stödja vildvinsrankor. Även den stora västra terrassens fasad inkläddes med vildvin.¹⁰

En sista förändring av lustträdgårdens parterrer ägde rum i samband med den stora restaureringen av slottet 1907—1911, vilken närmast tack vare drottning VICTORIA och JOHN BÖTTIGER fick en reaktionär, stilhistoriskt betingad karaktär.¹¹

Alla vildvinsspaliéer borttogos och stora delar av den västra terrassmurens vittrade sandstenspartier höggos nya, så att detta arkitektoniskt viktiga parti av trädgården åter fick göra sig gällande (fig. 120 och 121). Samtidigt nyhöggos de mindre skulptursocklarna samt komponerades en helt ny under Neptunus.¹² Den främre parterrens två gräsmattor gåvos en ytterkontur, som påminner om den forna broderiparterrens. Utmed mittgången anordnades plates-bandes, till vilka blomplanteringenarna förlades. Övrig dekoration utfördes i låga pyramider samt klot av tuja.

Fig. 119. Drottningholm. Detalj av den försänkta parterren med docering längs den södra längdallén. Observera hörnträdet i fonden.

Détails du parterre rabaissé avec la pente en contre-bas de la grande allée méridionale. Observer l'arbre du coin dans le fond.

Fig. 120. Drottningholm. Terrassen mot lustträdgården. I fonden teaterhuset.
La terrasse attenant au jardin d'agrément. Dans le fond le théâtre.

Fig. 121. Drottningholm. Detalj av huvudtrappan ned till lustträdgården.
Détail de l'escalier principal vers le jardin d'agrément.

Fig. 122. Drottningholm. Järnporten framför den norra längdallén.

Portail de fer devant la grande allée septentrionale.

Likaledes omlades den övre parterren, så att gräsmattornas konturer kommo att ungefärligt överensstämma med den ursprungliga kvarterindelningen. De gamla fontänerna blevo dock ej återställda. Den halvcirkelformade terrassböjningen kring den breda trappan vid Herkules-fontänen, doceringarna kring den försänkta parterren och de i hörnen av denna stående träden (fig. 117—119), som förtaga intrycket av den Tessinska kompositionen, förblevo däremot orörda. I fonden försökte man framgräva kaskad-anläggningarna, ovetande att dessa på sin tid bortsprängdes.¹³ Förutom den eleganta nedre sandstensskonungen hava därför endast bergets såriga ytor blottats.¹⁴ En där nyordnad »rock-garden» har intet med vare sig tradition eller nuvarande omgivning att skaffa. De märkliga järnportalerna framför lindalléerna restaurerades (fig. 122).¹⁵

Vad alléerna beträffa hava flera nya träd planterats. Men liksom under JOHAN HÅRLEMANS tid är växtkraften ännu på vissa områden, särskilt i den södra alléns västra del, synnerligen svag.¹⁶

Fig. 123. Drottningholm. Boské med marmorskulptur av Demostenes i fonden.
Bosquet avec le marbre de Démosthène dans le fond.

Fig. 124. Drottningholm. Teaterhuset sett från norr. T. h. »alskogen», platsen för kärret före 1780-talet.

Le théâtre vu du nord. A droite »le bois d'aunes», à l'endroit où se trouvait un marais avant 1790.

Fig. 125. Drottningholm. Gustav III:s monumentholme, sedd nedifrån kullen.

L'îlot du monument de Gustave III vu depuis le bas de la colline.

Fig. 126. Drottningholm. Parti av den engelska parken, sedd från ståthållarens bostad.
Partie du parc anglais vu du logement du gouverneur du château.

Fig. 127. Drottningholm. Parti av den engelska parken med götiska tornet i fonden.

Partie du parc anglais avec la tour gothique dans le fond.

Fig. 128. Drottningholm. Lustslottet Kina, huvudbyggnaden.

Le château de plaisance »La Chine», le corps de logis.

De mäktigaste exemplaren påträffas omedelbart innanför järnportarna, där omkretsen vid brösthöjd når ända till 550 cm.¹⁷

Den i förhållande till de medel, som stodo till förfogande, i det stora hela synnerligen lyckade restaureringen omfattade endast parterrerna. Boskéerna hava med undantag för ADOLF FREDRIKS lövteater alltmera fått förvildas.¹⁸ Av Stjärnan återstår nu inga häckar, endast ett glest trädbestånd med ytterst få avenbokar. Ett flertal bokar och ekar nedhöggos där under 1890-talet. Ekar planterades 1908 i tvärgången på båda sidor om platsen för Kronan. Ännu för några få år sedan visade en fördjupning i marken, var denna vattenkonst varit belägen.

Den engelska parken har också förvildats, särskilt partierna kring karusellplanen vid orangeriet. Av häckar återstå endast några obetydliga spår. Den ursprungliga kompositionens huvuddrag kunna dock studeras, såsom stjärnplatserna och den kilfor-

Fig. 129. Drottningholm. Lustslottet Kina, den nordöstra flygeln.

Le château de plaisance »La Chine», pavillon du nord-est.

miga lindplanteringen vid Demostenes (fig. 123). Point de vuerna från skulpturerna, som med undantag för Ares fått bibehålla sina platser sedan GUSTAV III:s tid, hava emellertid i regel vuxit igen. Bland de bäst bevarade anläggningarna, som förskriva sig från den epoken, är GUSTAV III:s monumentholme, där lindarna trots den fuktiga marken vuxit slanka och höga (fig. 125). (Vartannat träd borthöggs under 1890-talet.) Tyvärr hava dock genom nyplanteringar dess skönhetsvärden satts på spel. Den för den engelska parkstilen så betydelsefulla motsättningen mellan slutna trädgrupper samt öppen ängsmark har därmed börjat neutraliseras och parken förlora sin karaktär av konstnärlig skapelse.¹⁹

Bland de partier, där den engelska parkstilen ännu helt kommer till sin rätt, är platsen framför ståthållarebostället (fig. 126), där vida perspektiv ännu bevarats. Detsamma är förhållandet öster om Götiska tornet (fig. 127).

Kravet på naturlig vegetation är kanske bäst tillgodosett i den under 1800-talet så kallade alskogen nedanför teatern. Vid dräneringen av platsen under 1770—80-talen började genom självsådd ett albestånd växa upp, vilket sedan dess i det närmaste lämnats orört (fig. 124).²⁰ Tyvärr hava nyligen för miljön främmande trädslag såsom lärkträd planterats.

Mellan Kina och Floras kulle finnas endast häckar, alléer, det större fågelhuset samt dammen vid f. d. menageriet bevarade. Av lindalléerna till de yttre Kinaflyglarna nedhöggos 1908 varannan (fig. 129) och hela alléen framför huvudbyggnaden. Den sistnämnda har dock återplanterats.

Till följd av den bristande förståelse för trädgårdskonst, som mer eller mindre präglat hela 1800-talet, är det naturligt, att även anläggningarna på Drottningholm förlorat en hel del av sin egenart. Bland de fria konsternas representanter är det knappast någon som till den grad är beroende av ständig omvårdnad som trädgårdskonsten. Icke minst i den engelska landskapsträdgården måste regissören-trädgårdsmästaren alltid ha uppmärksamheten vaken.

Trots allt äger ännu lustträdgården tack vare sina mått och parken tack vare sina måleriska kvaliteter stora och egenartade skönhetsvärden. Ännu gäller GUSTAV III:s yttrande 1777, att Drottningholm »är det enda af mina ställen på landet, som har ett kungligt utseende.»²¹

NOTER.

TIDEN FÖRE HEDVIG ELEONORA.

1. Erich Jörenssohn (Tegel): Her Gustaffs — — — Historia — — —. Sthlm 1622, s. 32. Tegel anger felaktigt, att Glia låg »ther nu Drotningeholms Hws bygt är». Under julaften 1521 levererades där en drabbning, som hade till följd, att danskarna blevo slagna på flykten. U. U. B. Palmskiöldska saml. nr 278. Se för övrigt den mindre tillförlitlige J. Ph. Tollstorp: Stockholm och dess omgifning. Sthlm 1839, s. 67—68, samt Octavia Carlén: Drottningholm. Dess historia, samlingar och närmaste omgifningar. Anteckningar. Sthlm 1861, s. 22—23.
2. Joh. Ax. Almquist: Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630. Sthlm 1917, II: 6: 1, s. 172. Meddelanden från svenska riksarkivet. (Ny följd.)
3. Att Hans Forssell i sitt arbete: Sverige 1571. Sthlm 1883, häfte 2 (Bihang till Statistisk tidskrift) felaktigt identifierat kungsgården Glia med ett lika benämnt hemman i Bromma socken, har påpekats av J. A. Almquist a. a. s. 172 not 1. Här må ytterligare hänvisas till Palmskiöldska (nr 278) och Nordinska (nr 998) saml. i U. U. B., arvsdelningskommissionens handlingar i R. A. och slutligen till Gabriel Bodings kartor 1745 (Lantmäteristyrelsens arkiv) samt 1746 (K. B. Handritade kartor, stora formatet) över Drottningholms kungsgård, å vilka platsen för det gamla Glia är betecknad. Den sistnämnda kartan bär påskriften: »Glia backen, hwarest ännu synas qwarlefwor af den fordna gården Glia». G. Bodings karta (1745) är tidigare reproducerad av John Böttiger i Hedvig Eleonoras Drottningholm. Ny illustrerad upplaga. Sthlm 1897. Pl. XLIX. (cit. Drottningholm.) En äldre av samme författare å Pl. LVI meddelad karta över trakten kring Drottningholms slott (Schiörberg, 1695) lämnar oss inga intressanta upplysningar. Samtidigt bör här påpekas en karta från 1698 av samme Schiörberg, där »Watn konst Dammen» är angiven samt ett samtida kartkoncept (utan namn och sign.) med bl. a. Drottningholms ladugård (Stockholms läns lantmäterikontor). Glia är där emellertid ej upptaget.
4. J. A. Almquist a. a. s. 172. R. R. d. 9 mars 1576. Avtryckt av Viktor Granlund som nr 464 i Konung Johan III:s bygnads- och befästningsföretag. Bref ur riks-registraturet 1568—1592, I—II. (Historiskt bibliotek utgifvet af Carl Silfverstolpe. Sthlm 1875—76.)
5. V. Granlund a. a. nr 464 not 1 samt bilaga II i August Hahr: Studier i Johan III:s renässans. II. Willem Boy: Bildhuggaren och byggmästaren. Uppsala och Leipzig 1910. (Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. XIII, 2.)
6. V. Granlund a. a. nr 40.
7. Ibid. nr 42.

8. R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta. Detta jämte flera andra fakta rörande det äldre Drottningholm äro påpekade av John Böttiger i Bronsarbeten af Adrian de Fries i Sverige, särskildt å Drottningholm. En konsthistorisk undersökning. Sthlm 1884. (cit. A. de Fries.) Se även samme författares Drottningholm a. a.
9. J. A. Almquist a. a. s. 172.
10. Ka. A. Räntekammarboken 1582.
11. Ibid. 1586.
12. Ka. A. Sandbergs saml. F. F. s. 1256.
13. Ka. A. Slott och gårdar. 1594. Ibid. 1601 och 1602. — Från och med 1600 och de närmaste åren framåt heter trädgårdsmästaren Frans.
14. V. Granlund a. a. Se register s. 251. Se även Magnus Bernhard Swedérus: Svensk hortikultur i forna dagar (Svenska Trädgårdsföreningens tidskrift 1880, s. 10 o. f.) och Carl W. Schnitler: Trädgårdskonstens historia i Europa. Sthlm 1917, s. 159. Jfr ang. tidigare trädgårdars växtbestånd Hans Forssell: Anteckningar om Sveriges jordbruksnäring i sextonde seklet. Sthlm 1884, s. 88.
15. Ka. A. Slott och gårdar. Ännu 1680 upptages en å mellan nämnda vattensamling och sjön. U. U. B. Nordinska saml. nr 998.
16. J. A. Almquist a. a. s. 172 och 35. Enl. s. 35 kan ifrågasättas, huruvida änkedrottning Katarina någonsin avträdde själva slottet Drottningholm.
17. Lars Salvius: Beskrifning öfver Sverige. Sthlm 1741, s. 215. Jfr Nordinska saml. (nr 293 fol.) U. U. B.
18. R. R. 1633, s. 859.
19. R. A. Carl Gyllenhielms saml.
20. Ibid.
21. Ibid. 1640: 15 hjortar, 1 råbock, 8 bockar, 17 killingar. Nordinska saml. (nr 293 fol.) U. U. B. Salvius (a. a. s. 215) framhåller återuppförandet av man- och ladugården.
22. L. Salvius a. a. s. 215. Förläningen till M. G. De la Gardie ägde rum d. 16 april 1651.
23. D. 28 mars 1653. Avskrift i R. A. M. G. De la Gardies godshandlingar.
24. D. 9 juli 1655. Avskrift i R. A. Ibid.
25. D. 20 juli 1655. Avskrift i R. A. Ibid.
26. D. 7 maj 1657. Avskrift i R. A. Ibid.
27. I en odat. jordebok från denna tid nämnes: »Ett Tresk der som wanckar stora Rudher». R. A. M. G. De la Gardies godshandlingar.
28. R. A. M. G. De la Gardies godshandlingar. — En byggnad flyttades från Ladugårdslandet vid Stockholm.
29. Ibid. Drottningholms melioration och byggningsbekostnad 1650—61 på riksänkedrottningens befallning.
30. R. A. M. G. De la Gardies godshandlingar. Aug. Hahr: Konst och konstnärer vid Magnus Gabriel De la Gardies hof. Uppsala och Leipzig 1905, s. 19. (Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. IX, 4.) (cit. Konst och konstnärer.)
31. Lunds universitetsbibliotek. De la Gardieska arkivet. Topografi. Drottningholm 1656. Intill ovannämnda förteckning är skrivet: »Trägården haar inthet mehr inbrackt 1651».

32. R. A. M. G. De la Gardies godshandlingar 1652 d. 30 juni. »Träädgården: Port medh 4 gånge Jern gamble, dubbel- 1, Stockelååss 1, Kannor aff Koppar at watna mz 2, Spadar 3, Hacka 1, Skiyffel 1, Yxssa 1.» Följande års inventarium d. 16 april 1653 har i det närmaste liknande sammansättning.
33. R. A. M. G. De la Gardies godshandlingar. Drottningholm 1653. »af Cassan in octobr till frucht beer trään 150 dlr smt.» — Följande år nämnes en trädgårdsmästare Gillius Rossiau.
34. Ang. denna penningtransaktion se arvsdelningskommissionens handlingar i R. A. samt J. Böttiger: Drottningholm a. a. s. 6.
35. R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta med två nästan lika lydande exemplar. Ännu ett i M. G. De la Gardies godshandlingar. Jfr ovan not 8.
36. Hänсыftar på inventariets: »Nya träbygningen på norra sidan om steen husset». Den synes med sin höga takresning på en ej fullföljd skiss till Svecia (K. B.) samt på Carl Gripenhielms karta 1689. Repr. i J. Böttiger: Drottningholm a. a. Pl. IV. — Erik v. Ehrenheim: Gripenhjelms målar-karta. Några anteckningar med särskildt afseende på de uppländska egendoms-vyerna. Sthlm 1899. (Separat ur Från uppländsk bygd.)
37. V. Granlund a. a. nr 34,463 (not) etc.
38. Ibid. nr 298.

BAROCKTRÄDGÅRDEN.

NICODEMUS TESSIN D. Ä:S FÖRSLAG.

1. J. Böttiger: A. de Fries a. a. s. 3 anser »sannolikast, att branden ägt rum den 31 Dec. år 1661» och Aug. Hahr: De svenska kungliga lustslotten etc. Sthlm 1899—1900 (cit. Lustslotten), s. 282, konstaterar att händelsen ägde rum den 30 dec. 1661, därvid hänvisande till U. U. B. Palmskiöldska och Nordinska samlingarna. Här bör dock påpekas, att Palmskiöld även ger den stridiga uppgiften (nr 278, s. 63), att slottet »brunnit af åhr 1661, in Januario, som sees af Secret. H. Brenners bref till Kgl. Rådet H. Bengt Horn de dato diurs-holm 17 Janu 1661». Palmskiöld har här tydligen läst fel på årtallets sista siffra, som Brenner i själva verket skrivit likt en etta. Brenners meddelande till Horn d. 12 jan. 1662 lyder: »för någre dagar sädhan bran drottningholm up. hennes Mt är åt Rosenbergh, så Ubsala, Mulhammar, Mörbj och sidst hijt till diurssholm». (R. A. Bengt Horns saml. Skrivelser till Bengt Horn, 4.) Se även C. Eichhorn, som i Svenska studier. Strödda bidrag till fädernes-landets odlings-, litteratur- och konst-historia. Sthlm 1869, s. 127—145, givit den första på arkivforskningar grundade framställningen av Drottningholms historia.
2. U. U. B. Palmskiöldska saml. nr 278. Jfr J. Böttiger: A. de Fries a. a. s. 3 och dme: Drottningholm a. a. s. 7.
3. Osvald Sirén: Gamla Stockholms hus I. Sthlm 1912, s. 93—95. — Redan före Hedvig Eleonoras tillträde till Drottningholm hade Tessin besökt slottet. I M. G. De la Gardies räkenskaper april 1651 upptages nämligen en utgift för båtlega mellan Stockholm och Drottningholm för »Ingenieuren Nicodemus».

Ver. 13 nämner honom som byggmästare (R. A. M. G. De la Gardies godshandlingar. H. IV). Detta skulle alltså ägt rum strax före hans utländska resa, som anträdde på våren nämnda år. (Tord O:son Nordberg: Stockholms gamla slott under 1600-talets senare hälft. Rtg 1924, s. 92.) I Nordisk Familjebok, band 28, sp. 979, Sthlm 1919, står felaktigt 1650.

4. Ritningen, utförd i blyerts, tillhör N. M. Celsingska saml. nr 33/1875 (28 cm × 82,5 cm). Ingen vattenstämpel. Jfr J. Böttiger: Drottningholm a. a. s. 86.
5. Ritningen, utförd i penna och akv., tillhör N. M. Celsingska saml. och består av två hälfter, nr 34/1875 och nr 35/1875 (resp. 43,5 cm × 57 cm och 42 cm × 57 cm). Vattenstämpel: sköld vari tvärbjälke.
I arvsdelningskommissionens värderingshandlingar ang. Drottningholm (R. A.) hålles det — med orätt — för antagligt, att det från slottet ursprungligen sprungit fram två flyglar. Troligt är däremot meddelandet, att flygelpartierna kring en sydlig och nordlig gård visat sig nödvändiga för att få tillräckligt utrymme, bl. a. för betjäningen.
6. Ännu 1667 nämndes platsen väster om slottet för djurgård. Se J. Böttiger: Drottningholm a. a. s. 27.
7. T. ex. Valleri. Stick av Jacques Androuet Ducerceau repr. i Marie Luise Gothein: Geschichte der Gartenkunst. Jena 1914, I—II. Abb. 323. — Av detta standardverk har 1926 utkommit en ny, oförändrad upplaga.
8. M. L. Gothein a. a. II, s. 281 o. f. M. B. Swedérus a. a. s. 13 o. f. C. W. Schnitler a. a. s. 163 o. f. — Schnitler ger där en sammanfattning av Mollets konstnärliga program, varför vi här hänvisa till denna.
9. Nils G. Wollin: Kungsträdgården i Stockholm, s. 46 o. f. (Samf. S:t Eriks årsbok 1923 I.) Densamme: Ulriksdal. En historisk översikt över trädgårdsanläggningarna, s. 81. (Lustgården 1925.)
10. Jfr fig. 3 i N. G. Wollin: Kungsträdgården a. a. Schnitlers uppfattning (Trädgårdskonstens historia a. a. s. 165), att Mollet »ganska sannolikt» komponerat Ulriksdal, har Wollin i Ulriksdal a. a. visat vara oriktig. (Tidigare [1914] har Gothein a. a. II, s. 231, påpekat likheten mellan Perelles Ulriksdalsbilder och Mollets partermönster.) Likaledes för Schnitler »med stor sannolikhet» till Mollet lustträdgården vid Skokloster (a. a. s. 170). I själva verket var Jean De la Vallée den ursprunglige arkitekten. Att Mollets mönsterbok därvid kan ha verkat inspirerande är däremot ej uteslutet. Se vidare not 15, detta avsnitt.
11. Jean Mollet inkom antagligen samtidigt som André till Sverige men stannade kvar här, när denne lämnade landet. Han tjänstgjorde bl. a. i Kungsträdgården och Humlegården i Stockholm och arrenderade Svartsjö träd- och humlegård från 1674. Se nedan not. 63, detta avsnitt.
12. Avbildning av Lantmäteristyrelsens original i Ragnar Josephson: Svenska stadskartor och stadsplaner intill 1800-talets början. Göteborg 1923, s. 10. En 1700-tals kopia finnes i U. U. B. (Top. pl. nr 46080), av vilken vi meddela en detalj i fig. 1.
13. M. L. Gothein a. a. II, s. 40. Avslutandet av trädgården med en halvcirkel eller amfiteater var för övrigt ett motiv, som efter italienskt renässansmönster ganska allmänt upptogs i den franska barockträdgården. Jean Cordey: Vaux-le-Vicomte. Paris 1924, s. 94.
14. Se not 10, detta avsnitt.

15. En odat, vävuppfodrad, akvarellerad ritning af J. De la Vallée finnes å Skokloster, som visar den av arkitekten komponerade trädgården (fig. 2). En modifiering härav ger en karta 1674 ibid. Jfr härmed Lars Kietzlings karta 1704, renoverad 1741. (Lantmäteristyrelsens arkiv.) När lustträdgården började anläggas lämnar Rydboholmssamlingen i R. A. inga meddelanden om. Den vattenkonst, som där omtalas 1675, hörde ej, såsom jag förmodat, till lustträdgården utan borggården, vilket vänligt meddelats mig av friherre Rudolf Cederström. Pumpstockar inköptes detta år från professor Olof Rudbeck d. ä. och nedlades i jorden. (R. A. Rydboholmssaml. Skokloster 30: B.) Å Skokloster finnes även en äldre plan, å vilken inritats en kvarterindelning av barock karaktär. I fondens exedra är insatt en paviljong. Projektet förskriver sig säkerligen från Nic. Tessin d. ä. Bladet bär på baksidan anteckningen: »bekommet af Spijlers äncka angående Skokloster». Arkitekten Mattias Spihler (död 1691) biträdde både Nic. Tessin d. ä. och sin svärfar, Jean De la Vallée, vid utförandet av ett antal byggnadsverk. (Gustaf Upmark: Byggnadskonsten under det karolinska tidehvarvet. Svensk konsthistoria utg. af A. L. Romdahl och J. Roosval. Sthlm 1913, s. 338.) — I förbigående må här påpekas, att ovannämnda kartor från resp. 1674 och 1704 med de spridda anläggningarna av fruktträdgård, humlegård, klosterträdgård och kyrkogård å ena sidan och den axiellt inriktade lustträdgården å den andra sidan ge ett skolexempel på trädgårdens förhållande i allmänhet till bebyggelsen under 1600-talets förre och senare del.
16. Den veterligt äldst bevarade, tidigare ej påpekade planen upprättades 1769 av J. Brelm. (K. B. Tilas. Tom IV s. 61.) Redan 1661 var emellertid bruket i gång. En kalk av O. Ljunglöfs 1823 upprättade karta, som älskvärt ställts till mitt förfogande av disponenten på Latorps bruk, C. D. Burén, samt av överlantmätaren i Örebro län, visar trädgården kring den med flyglar försedda huvudbyggnaden. I sin uppsats: Historiskt-fotografiska utställningen i Örebro, september 1902 (Meddelanden från Nerikes fornminnesförening, 1905, III, s. 45) nämner Eugène Lewenhaupt, utgående från felaktigt meddelande av herr Axel Borg: »I århundradets allra första början (1800-talet) bebyggdes sålunda — — Garphyttan, där blott ett par flyglar uppfördes.» Räkenskaper från 1600-talet och kartmaterial utöver det här anförda hava av mig förgäves efterforscats. Av Garphyttans äldre handlingar återstå sedan 1902 endast ett antal pärmar efter en av dåvarande disponenten föranstaltad uppbränning av samtliga äldre papper. Benäget skriftligt meddelande av disponenten Burén.
17. U. U. B. Top. pl. nr 48816. På det akvarellerade bladet står antecknat: »Wengarn ej Tullgarn». Det kan dock ej råda något tvivel om att det här är fråga om Ekolsund.
18. D. 22 juli 1666 gav Claes Tott fullmakt åt Nic. Tessin d. ä. att ha överinseendet över arbetena vid Ekolsund. R. A. Cl. Totts saml.

I förbigående må här meddelas, att utvecklingen av Ekolsunds trädgårdsanläggningar som konsthistoriskt höra till de intressantaste i Sverige, kan följas tack vare ett rikt material av både planer och arkivalier. Vi hoppas komma i tillfälle att utge en specialundersökning. (Bl. Ekolsundspapperena finnas två ej tidigare påpekade pennteckningar, antagligen av M. G. De la Gardie, med situationsplaner från omkr. 1660 över Jakobsdals lustträdgård, vilka ypperligt belysa dennas renässanskaraktär.)

19. Befallning att »förfärdiga en rätt Dessein» över denna trädgård gavs av Karl XI 1665. Rudbecks förslag äro publicerade av Th. M. Fries (Caroli Linnæi Hortus Uplandicus. Upsala Universitets Årsskrift 1899. Program I, s. 35 o. f. samt opag. plansch) och av Aug. Hahr (Uppsala slott i Svenska slott och herresäten. Ny följd. Uppland. Sthlm 1923, s. 1 o. f. — Projekten delgivas å s. 4 och 14.) Jfr även Åke Stavenow: Sjuttonhundraålets Upsala. Ett bidrag till stadens byggnadshistoria under frihetstiden. Uppsala 1923.
20. Gustaf Upmark d. ä.: Svensk byggnadskonst 1530—1760. Sthlm 1904, s. 129. — Aug. Hahr: Konst och konstnärer a. a. s. 89.
21. Avmätt 1727 av Lars Kietzling. (Lantmäteristyrelsens arkiv.) — Jfr terrassernas plan med dem på Öster Malma, som dokumentariskt komponerats av J. De la Vallée, se not 23, detta avsnitt.
22. Jfr Aug. Hahr: Läckö slott och andra De la Gardieska monumentalbyggnader i Västergötland. Göteborg 1923. X, s. 169 o. f. (Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårs jubileum etc. XVIII.) Den av honom reproducerade utsikten av trädgården sedd från sjön (fig. 82) — ej en damm, såsom där framhålles — kompletteras utmärkt av C. Hjerpes karta 1722 i Lantmäteristyrelsens arkiv samt av en blyertsteckning till Suecia i K. B. »Platsen som nye trädgården skal blifva håller nu på att planeras», rapporterar konduktören O. Falk till Magnus Gabriel De la Gardie i ett brev dat. d. 28 nov. 1666. (R. A.) En situationsplan över Höjentorp från 1660-talet återfinna vi i en anonym pennteckning i R. A. Cl. Totts saml. Godshandl. Ekolsund.
23. Sven Brandel: Öster Malma (Svensk arkitektur 1916, II).
24. Dateringen hämtad ur Suecia antiqua et hodierna (utg. under redaktion av Erik Vennberg. Sthlm 1924).
25. En svag strävan att betona längdaxeln såsom i Rosersbergs trädgård på 1660-talet när ej heller över renässanstypen. Se en plan betecknad »Haus undt Garten zu Rosersberg» på baksidan av en av E. Dahlberghs Rosersbergsritningar för Suecia. (K. B.)
26. Ragnar Josephson har tidigare (Svenska Riddarhuset. Ord och Bild 1926, s. 193 o. f.) kraftigt framhållit Jean De la Vallée som sin tids originella kraft, särskilt i anslutning till husbyggnadskonsten. Se även Tord O:son Nordberg a. a. s. 91.
27. Men när Tessin tre år senare utarbetade en trädgårdsplan för det mindre slottet Näsby, grep han tillbaka på ett äldre formschema. Visserligen axiellt med huvudbyggnaden men utan mera energisk rörelseriktning. Även i upplåtandet av flertalet kvarter till nyttbruk återfinna vi där en äldre typ. Se »explication» och ritningar i N. M. Tessinska saml. samt Petter Arosanders karta 1668 i Lantmäteristyrelsens arkiv (kop. i U. U. B. Top. pl. nr 48145). — G. Upmark d. y.: Näsby. (Svenska slott och herresäten. Uppland. Sthlm 1909, s. 38 o. f.)
28. J. Cordey a. a. ger å s. 85—98 den hitintills bästa skildringen av trädgårdsanläggningen. Se även Rodolphe Pfnor: Vaux-le-Vicomte. Paris 1888, med talrika avbildningar samt Gothein II a. a. s. 129 o. f. I N. M. finnas över Vaux-le-Vicomte elva stück av Israel Silvestre (Ornamentsticksamlingen. De bära Härlemans stämpel. Två äro repr. här i fig. 6 och 16), en situationsplan i blyerts (Celsingska saml. nr 123/1875) samt en detaljuppmätning av broderi-

- parterren med tvärdammarna (Blyerts och penna. Skala i »eschelle de cent pas». Tessinska saml. nr 289/1863). En del av sistnämnda ritning är återgiven i fig. 17. Vidare märkas några detaljer såsom av kaskaderna m. m. — Vaux-le-Vicomte har tack vare intresse och förståelse av sin nuvarande ägare, M. Sommier, genomgått en ingående restaurering, varför det nu hör till Frankrikes kanske mest illusoriska anläggningar från 1600-talets andra hälft.
29. Stjärnplatsmotivet, som uppkom inom trädgårdskonsten och i särskilt stor utsträckning användes under barocktiden, finna vi redan i den 1631 av kardinal Richelieu grundade staden med samma namn (A. E. Brinckmann: Platz und Monument als künstlerisches Formproblem. Berlin 1923, s. 128, 163 och Abb. 69. R. Josephson: Stadsbyggnadskonst i Stockholm intill år 1800. Akad. avh. Uppsala 1918, s. 125).
 30. Edmond Bonnaffé: Le Surintendant Fouquet. Paris 1882, s. 12, 15. Se äv. dme: Dictionnaire des amateurs français au XVII:e siècle. Paris 1884. — Av Fouquets S:t Mandé återstår intet mer än namnet. Dess ursprungliga område upptages nu av en staden Paris tillhörig école d'arboriculture samt förstadsbebyggelse. — Nationalmusei S:t Mandé-plan är desto värdefullare som Bonnaffé ej publicerat någon som helst plan och såväl Bibl. Nat. (Cab. des Estampes. Top. de la France) som Archives Nationales i Paris sakna avbildningar från anläggningen. (N. M. Tessinska saml. nr 429/1863. Penna, akv. [89 cm × 53 cm]). Vattenstämpel: torn med BSE.
 31. J. Böttiger: Drottningholm a. a. s. 74.
 32. O. Sirén: Gamla Stockholms hus a. a. s. 95. Brev från Tessin till C. G. Wrangel d. 26 juli 1662.
 33. N. M. Celsingska saml. nr 31/1875. Penna (77 cm × 50 cm). Vattenstämpel: sköld vari lilja. I. H. S.
 34. N. M. Celsingska saml. nr 30/1875. Penna, akv. (47 × 35 cm). Vattenstämpel: posthorn.
 35. N. M. Celsingska saml. nr 32/1875. Penna, blyerts (67 × 46 cm). Vattenstämpel: lilja i sköld.
 36. I Danmark anlades den första barockträdgården omkring 1700 i och med Frederiksberg, som efter vad Ragnar Josephson påvisat, sannolikt komponerats av Nic. Tessin d. y. (Tessin i Danmark. Sthlm 1924, s. 108 o. f.). Clemen Jensen: Kongelige Haver s. 243 (Svend Bruun og Axel Lange: Danmarks Havebrug og Gartneri til Aaret 1919. Köpenhamn och Kristiania 1920). — Norge nådde den barocka trädgården först vid 1700-talets mitt och utvecklades där särskilt under seklets andra hälft. C. W. Schnitler: Norske haver i gammel og ny tid. Kristiania 1916. II, s. 39 och densamme: Trädgårdskonstens historia i Europa a. a. s. 198.
 37. Se t. ex. en anonym plan av Nic. Tessin d. ä. med alnmått och angivandet av diverse trädslag (K. B. Teckningar till Suecia) och Hans Barckhus' 1688 avmätta karta i Lantmäteristyrelsens arkiv.
 38. Repr. i Wollin: Kungsträdgården a. a. fig. 7 och 8. Båda dessa planer böra, att döma av stilen och bladens tekniska utförande, attribueras till Nic. Tessin d. ä.
 39. R. A. Cl. Totts saml. I brev från sekr. Måns Persson Loch till Claes Tott bl. a. d. 14 sept. 1666 talas om arbete på kanalen. Över denna finnes bland de

Tottska papperena en arbetsritning från denna tid med skala och diverse anteckningar.

40. Brev till M. G. De la Gardie från N. E. Aspegren d. 8 aug. 1673. R. A. — Rosersbergs slottsträdgård erhöll även under 1600-talets senare del en kanal.
41. Sätessgården grundades av Eric Lindskiöld 1675. I sitt testamente, dat. d. 20 nov. 1676, bestämde han, att alla räkningar rörande slottsbygget skulle brännas för att ej bliva den kommande fideikommissarien till hindres. (E. Ingers: Erik Lindschöld. I. Akad. avh. Lund 1908, s. 219.) Se J. Svaneholms geometriska karta, avmätt 1687 men jämförd med själva planen, uträknad och beskriven i maj 1719 (Lantmäteristyrelsens arkiv) och en 1700-talsbeskrivning av Stavsund i Löfvenskiöldska saml. i Linköpings stiftsbibl., s. 55 (B. 91).
42. Geometrisk karta utförd 1725 av L. Lindgren. (K. B. Handritade kartor.)
43. C. W. Schnitler: Trädgårdskonstens historia i Europa a. a. s. 178. — Axel L. Romdahl: Sturefors (Svenska slott och herresäten. Östergötland. Sthlm 1909, s. 1 o. f.) meddelar fotografisk bild av dammen men intet angående trädgårdsanläggningens historia. — Schnitler omnämner Tureholm som en karolinsk anläggning och framhåller det ovanliga med trädgårdens spegeldamm. (Trädgårdskonstens historia i Europa a. a. s. 184—185.) Denna måste dock ha tillkommit först under 1700-talets senare hälft. Se illustrationerna i Gunnar Wetterling: Tureholms slott (Sv. Arkitektur. Sthlm 1916, s. 69 o. f.).
44. St. Wäsby kom 1668 i De Geerska släktens ägo. På Leufsta finnes en målning över St. Wäsby med hela barockträdgården synlig. Denna målning förskriver sig enl. älskvärt meddelande av f. d. riksbibliotekarien E. V. Dahlgren antagl. från 1690-talet. I N. M. Hårlem. saml. (nr 246/1863) finnes en ritning av Johan Hårleman med påskrift: »parter de Wesbij A:e 1692». En rågångsbestämning 1724 (Lantmäteristyrelsens arkiv) är mig veterligt den tidigaste karta, som konstaterar befintligheten av barockträdgården kring den nämnda spegeldammen. — G. Upmark d. y. har i Stora Wäsby (Svenska slott och herresäten. Uppland. Sthlm 1909, s. 249 o. f.) påpekat ovannämnda målningens befintlighet på Leufsta. — C. W. Schnitler har i Trädgårdskonstens historia i Europa a. a. s. 187 felaktigt tagit Stora Wäsby som »exempel på sammanhanget mellan den karolinska stilen och rokokons senaste period».
45. Plan i N. M. Hårlemanska saml. (nr 7858/1863).
46. Ka. A. Slott och gårdar. Drottningholm 1662, s. 22—24. I förteckningen på inköp nämnes bl. a. 5 hästar samt 10 skyfflar till dalkarlar, som skola gräva dammen i trädgården, och 20 skyfflar till trädgårdsmästaren Mr. Wilhelm.
47. S. A. Drh. R. 1665 ver. 226. Kontraktet är undertecknat d. 10 september 1664. — Balthasar Gyldenhoffs instruktioner av d. 8 aug. 1664 finnas i R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta.
48. S. A. Drh. R. 1665 ver. 227.
49. J. Böttigers påpekande i Drottningholm a. a. s. 75, att man 1664 började planera »i främre delen av parken» samt att den nuvarande terrassen mot trädgården med undantag för terrassmuren och balustraden redan 1665 »er höll sin karakter» är därför delvis missvisande.
50. R. A. Drh. R. 1668 ver. 44 och 46. S. A. Drh. R. 1668 ver. 148 och 1669 sid. 255 med tillh. ver.

51. Det var mycket beroende på Hedvig Eleonoras inrådan, som Nic. Tessin d. y. 1671 slog sig på Architecturam civilem. O. Sirén: Tessins studieresor i Danmark, Tyskland, Holland, Frankrike och Italien. Anteckningar, bref och ritningar. Sthlm 1914, s. VII.
52. Den av änkedrottningen appr. Strömsholmsritningen finnes i U. U. B. Top. pl. nr 53013. Den omnämnes ej av Gunnar Mascoll Silfverstolpe varken i hans Hedvig Eleonoras Strömsholm (Västmanlands fornminnesförenings årsskrift XI) eller i Strömsholm (Svensk arkitektur, Band III, Sthlm 1921—22). Framhållandet av Strömsholms trädgård som Tessin d. y:s skapelse i dennes friherrebrev 1699 är missvisande, eftersom Tessin d. y:s insats där åtminstone huvudsakligen anslöt sig till broderiparterren. Jfr planen 1680 och en plan från Carl Hårlemans tid (Kungl. byggnadsstyrelsen). — Denna Tessins anonyma originalritning (1693) i N. M. har felaktigt tillskrivits Drottningholm (Tessinska saml. nr 279/1863). Jfr för övrigt Westphals underd. mem. d. 5 april 1693 (R. A. Hedvig Eleonoras koncept). — Nic. Tessin d. y:s penn-teckning av ifrågavarande parterr på S:t Maur finnes i N. M. Tessinska saml. (nr 299/1863). Dess likhet med nr 279/1863 har G. Upmark d. ä. angivit i samma års inventarium. En situationsplan av S:t Maur, tecknad av Carl Hårleman, tillhör N. M. Hårlemanska saml. (nr 7715/1863).
53. Mr. Wilhelm nämnes 1662 i anslutning till trädgårdsredskaps inköp. Ka. A. Slott och gårdar. Drottningholm. — Enl. avlöningsstaten 1666 hade den tyske trädgårdsmästaren i lön 360 och den svenske 140 dlr smt (R. A. Drh. R. 1666—76).
54. Som hopman tjänstgjorde Balthasar Gyldenhoff till midsommaren 1668, då han efterträddes av Johan Barthold (Hammerich) Gyllencrona. Efter honom kom Knut Person Törnhielm (1677—1700) och dennes son, konstsamlaren Mårten Knutsson Törnhielm, vars mandat utgick 1719, då en omorganisation ägde rum. — Bland guvernörerna må nämnas Claes Christoffer Lützow (död 1669), friherre Gustaf Soop (död 1679) och greve Carl Gyllenstierna (död 1723). År 1720 överlämnades »inseendet af Directionen» över kungsgårdarna Drottningholm och Ulriksdal åt landshövdingen, friherre Olof Törnflycht. (S. A. Hedvig Eleonoras Hovkb. och Drh. R. Ang. omorganisationen: bl. a. Drh. R. 1720 fol. 19 (kop.) och Riksm. ämb. arkiv. Kungl. brev.) Jfr J. Böttiger: Drottningholm a. a. s. 113.
55. Ang. instruktion för hopmannen Balthasar Gyldenhoff se not 47 detta avsnitt. I den följande hopmannen Knut Person Törnhielms instruktion d. 5 jan. 1678 (R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta) tillägges denne något av en polis-mans myndighet över trädgårdsmästaren, som bör tillhållas att noga leverera hovmarskalken allt det som »faller af fruckt eller annat», vilket är ämnat för drottningen. (Törnhielm erhöll enl. skrivelse av d. 3 april 1678 flyttningshjälp från Vadstena, där han tidigare tjänstgjort som hopman. S. A. Hedvig Eleonoras Hovkb. 1679, ver. 414.)
56. S. A. Drh. R. 1668. — Han attesterar en verifikation på dalkarlsarbete i djurgården d. 6 juni (R. A. Drh. R. 1666—76, ver. 46).
57. R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta. Skrivelse från hopmannen Johan Barthold Hammerich till guvernören Gustaf Soop d. 28 okt. 1671. — Instruk-

- tionen finnes i R. A. Hedvig Eleonoras koncept. Den har ett tillägg, dat. Strömsholm d. 3 sept. 1679: »Zu gesetzet von Meister Zacharias Hesse.»
58. Fullmakten är dat. d. 10 juli 1679. R. A. Hedvig Eleonoras koncept.
 59. N. G. Wollin: Ulriksdal a. a. s. 70, not 1. År 1669 fick en skeppare betalt för frakt och kost åt Hesse. S. A. Hedvig Eleonoras Hovkb. 1669, s. 23.
 60. Ka. A. Slott och gårdar. Drottningholm 1662, s. 52. — S. A. Drh. R. 1663, s. 44.
 61. Se bl. a. S. A. Hedvig Eleonoras Hovkb. 1668, s. 26. I ver. 444 nämnes även Svartsjö, Eskilstuna, Strömsholm och Gripsholm. Ang. Christian Horleman se N. G. Wollin: Kungsträdgården a. a. s. 53. Å Stavenow: Johan Hårleman. En trädgårdsarkitekt under stormaktstiden. (Tidskrift för Konstvetenskap 1923—24. Arg. 8, s. 53 o. f.)
 62. S. A. Hedvig Eleonoras Hovkb. 1670 ver. 165 och 167. Förteckningen av år 1673 förekommer först 1677, ver. 368.
 63. Bl. a. S. A. Drh. R. 1674 ver. 445. Soops fullmakt för Svartsjöarrendet finnes i R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta. Skrivelser till och från G. Soop.
 64. R. A. Brev till Hedvig Eleonora från Johan Leijonbergh d. 8 april, 6 juni och 5 dec. 1673. Ang. breven mellan Johan Leijonbergh och M. G. De la Gardie se N. G. Wollin: Ulriksdal a. a. bil. E och F.

NICODEMUS TESSIN D. Y:S FÖRSLAG OCH DETTAS UTFÖRANDE.

Projektets karaktär.

1. Brevet, vari Tessin kallas till kungl. slotts- och hovarkitekt, är avtryckt i O. Sirén: Tessins studieresor a. a. s. XXX.
2. S. A. Hedvig Eleonoras Hovkb. 1669, s. 18 och ver. 144. Arbetet gällde »Strömsholms hus afrijtning». Bristen på goda ritare belyses av Nic. Tessin d. ä. i hans brev till C. G. Wrangel (den 26 juli 1662), som önskar några Drottningholmsritningar: »Bitte Ewer Hochgräfl. Excell:ce wollen mir gnädig verzeihen das ich die anderen faciaten nicht mit schicken können, ich habe so niemandt der mir einige gutte copijen machen kan, besondern muss alles selber thuen.» (O. Sirén: Gamla Stockholmshus a. a. s. 95.)
3. O. Sirén: Tessins studieresor a. a. s. XXVII.
4. Ibid. s. XLIV.
5. Nic. Tessin d. ä. utkvitterade fullt för 1680 (S. A. Drh. R. Ver. förstörd) och sonen fr. o. m. 1681 (ibid. 1681 ver. 26 dat. 2 maj 1682).
6. S. A. Drh. R. 1680 ver. 238. Ibid. 1681 ver. 164, dat. 26 febr.
7. N. M. A. 88, 89. — N. M. nr 90/1903 (52,5 cm × 39 cm). Vattenstämpel: posthorn i krets. Bladet inköptes tillsammans med flera andra arkitektur- och ornaments-teckningar nämnda år genom landsarkivarien L. Weibull i Lund. Efter att ha tillhört De la Gardieska arkivet på Löberöd kom det i statsministern greve A. Posses ägo å Charlottenlund (Nationalmusei nämndprotokoll d. 8 maj 1903). Vid sidan av denna ritning hava vi i fig. 12 meddelat Martin Meytens' för Suecia 1695 stuckna plan, vars akvarellerade förlaga finnes i N. M. Celsingska saml. nr 40/1875 (26 cm × 39 cm). Vattenstämpel: fransk lilja. Påskrift: Plan pour les jardins de Drotningholm dessiné et projecté par N. Tessin. Några smärre skiljaktigheter förefinnas mellan Tessins originalplan och

- Meytens' stick, såsom förbindelsen mellan västra slottsterrassen och lustträdgården samt å sidokaskaden. Dessa bero dels på att förlagan och sticket ange ett senare stadium än ursprungsritningen (östra ingången till lustträdgården), dels på ett mindre noggrant utförande (sidokaskaden).
8. Jfr R. Josephsons karaktäristik av Stockholms slott: Stockholms slott. En stilstudie (Samf. S:t Eriks årsbok. Sthlm 1922, s. 49 o. f.).
 9. Nic. Tessin d. y. ägde 12 utsikter över Vaux-le-Vicomte, graverade av Israel Silvestre (Catalogue Des Livres, Estampes & Desseins, du Cabinet Des beaux Arts, & des Sciences, Appartenent Au Baron Tessin, Maréchal de la Cour du Roy & Sur-Intendant de Battiments & Jardins Royaux de Suede. Sthlm 1712, s. 19).
 10. Denna uppmätning är desto intressantare som J. Cordey (a. a. s. 98 not 3) ej känner till någon teckning av broderimönstret utöver Silvestres ovannämnda stick.
 11. Jules Guiffrey: André Le Nostre. Paris u. å. s. 107. (Brev från Le Nôtre till earlen av Portland.) Endast från Nic. Tessin d. y:s resa 1687 känna vi till något yttrande ang. Chantilly. O. Sirén: Tessins studieresor a. a. s. 88 o. 233. (Endast den senare sidan är upptagen i Siréns register.)
 12. J. Guiffrey a. a. s. 55.
 13. Detaljritningen av Chantilly vattenparterr (fig. 31) i N. M. Celsingska saml. nr 41/1875. Blyerts med diverse måttuppgifter i toises (54,5 cm × 42 cm). Vattenstämpel: vindruva inom dubbel cirkel. — Totaluppmätningen (fig. 18; i N. M. Tessinska saml. Penna, akv. nr 219/1863 (64,5 cm × 95 cm). Vattenstämpel: krönt dubbelörn med hjärta. — Situationsplan (fig. 19) i N. M. Härlemanska saml. Penna, akv. nr 7924/1863 (51 cm × 73 cm). Vattenstämpel: malteserkors inom krets. — Särskilda anteckningar av Tessin ang. Chantilly ävenledes i N. M. Tessinska saml., signum: tillhör nr 219.
 14. L. Dussieux: Le Château de Versailles, histoire et description I—II. Versailles 1885, s. 239. Boskén förekommer ej i I. Silvestres plan över Versailles 1674 men är upptagen i hans stick 1680. Repr. i resp. August Grisebach: Der Garten. Eine Geschichte seiner künstlerischen Gestaltung. Leipzig 1910. Abb. 32 och M. L. Gothein a. a. II, Abb. 396.
 15. Pierre de Nolhac, den mest auktoritativa kännaren av Versailles' historia och egenart, framhåller, att »tout le mérite de ce bosquet est dans la ligne d'architecture». P. de Nolhac: Histoire du Château de Versailles I—II. Paris 1911, s. 37. — Till följd av sitt förfallna tillstånd hålles boskén stängd sedan 1804. L. Dussieux a. a. II, s. 239.
 16. P. de Nolhac: Histoire du Château de Versailles a. a. I, s. 161—64. L. Dussieux a. a. II, s. 248 o. f. Angående boskéns ursprungliga popularitet framhåller L. Dussieux: »Le Théâtre d'Eau était l'une des merveilles que les étrangers admiraient le plus parmi les fontaines du jardin».
 17. Ang. denna jfr reproduktionen nederst å s. 4 i P. de Nolhac: Les Jardins de Versailles. Paris 1906. — Nationalmuseum äger även två senare utförda planer av dessa två boskéer: nr 7787/1863 och 7790/1863.
 18. Ericsbergs arkiv. Ej avtryckt hos O. Sirén. Sticket av I. Silvestre, 1684, finnes bl. a. repr. i M. L. Gothein a. a. II, Abb. 404. Partiet om Versailles finnes i avskrift i Biblioteket i Versailles (R. Josephson: Apollotemplet i Versailles,

- Uppsala universitets årsskrift 1925. Uppsala 1925. Särtryck. Not s. 81). Enl. benäget meddelande av doc. Josephson är denna avskrift under utgivande i *Revue de l'Histoire de Versailles et de Seine-et-Oise*. Bibliotekets i Versailles conservateur, Ch. Hirschauer, har emellertid skriftligt underrättat mig, att publiceringen fördröjts, varför jag endast kan nämna publikationen i efterföljande litteraturförteckning.
19. Pierre Bonnassieux: *Le Château de Clagny et Madame de Montespan etc.* Paris 1881. Om trädg., s. 68—69. — P. de Nolhac: *Clagny* (*Revue de l'Histoire de Versailles et de Seine-et-Oise*, 1900). M. L. Gothein a. a. II, s. 155. — P. de Nolhac påpekar i *Clagny* a. a., att 1674 upprättades i »les registres des Bâtiments» ett nytt konto under titeln: »Pour la construction d'une maison à Versailles pour Messeigneurs les enfants naturels du Roi», varmed åsyftades *Clagny*. Se äv. Ch. Harly: *Le château de Clagny à Versailles*. Restitution. Notices. Iconographie. Versailles u. å. Av *Clagny* återstår nu intet.
 20. A. Perelles stick visar samma plan som ett av M. Hardouin, dat. 1680 (*Bibl. Nat. Cab. des Estampes. Top. de la France. Va 360*). Smärre avvikelser förefinnas däremot i en situationsplan *ibid.*, publ. å pl. 13 i Henri Stein: *Les Jardins de France. Des origines à la fin du XVIII:e siècle*, Paris 1913, samt å en situationsplan i N. M. Hårlemanska saml. (nr 7938/1863).
 21. Ericsbergs arkiv. Ej avtryckt hos O. Sirén. Ang. växtbeståndet jfr P. de Nolhac: *Clagny* a. a. med citat ur *le Mercure*.
 22. G. Loisel: *Histoire des Ménageries de l'antiquité à nos jours*. Paris 1912, II, s. 102 o. f. med rikligt bildmaterial. Tidigare hade djuren varit spridda i ett flertal byggnader. Först med detta menageri samlades de i en enda byggnad, som också var ämnad att bli »le palais le plus magnifique que les animaux aient au monde». (Påskrift å en gravyr i *Bibl. Nat. Cab. des Estampes. Top. de la France. Va. 356*, cit. av P. de Nolhac: *La Création de Versailles, etc.* Versailles 1901, s. 42). Se även Ch. Mauricheau-Beaupré et E. Hennet de Goutel: *Le Château de Versailles et ses jardins*. Paris 1924, s. 26 o. f. — M. L. Gothein a. a. II, s. 147 nämner felaktigt Mansard som menageriets arkitekt. — En akvarellerad plan över Versailles menageri, ritad av Carl Hårleman, finnes i N. M. (nr 7739/1863).
 23. L. Dussieux a. a. II, s. 247. Uppgiften bekräftas av P. de Nolhac i *Quelques ouvrages de Le Notre et de Mansart* (*Le Carnet historique et littéraire*, 1901, tome VIII, s. 354 o. f.).
 24. Vertugadin användes ännu som beteckning för »un glacis de gazon en amphithéâtre, dont les lignes circulaires qui la terminent ne sont pas parallèles (P. de Nolhac: *Histoire du Château de Versailles* a. a. I, s. 45).
 25. L. Dussieux a. a. II, s. 267 och P. de Nolhac: *Histoire du Château de Versailles* a. a. I, s. 168.
 26. Ericsbergs arkiv. Ej avtryckt hos O. Sirén. Jfr Rigauds stick i P. de Nolhac: *Les Jardins de Versailles* a. a. s. 158. C. W. Schnitler (*Trädgårdskonstens historia* a. a. s. 174) framhåller, att »vissa drag synas direkt lånade från Versailles», bl. a. l'Isle royal. — Versaillesplanen i N. M. Hårlemanska saml. Penna, akv. nr 7921/1863 (106 cm × 101 cm). Uppfodrad på grov väv.
 27. Victor Advielle: *Histoire de la Ville de Sceaux. Sceaux*, Paris 1883, s. 179, 187—88.

28. Modern uppmätning med höjdkurvor i Sceaux.
29. V. Advielle a. a. s. 191. En »Plan du Chateau, et Parc de Seaux» från denna tid finnes i N. M. (nr 7946/1863). Penna, akv. (42,5 cm × 88 cm). Vattenstämpel: malteserkors inom krets. Denna Nationalmusei ritning, som Advielle ej känner till, tyckes vara den enda, som åskådliggör anläggningens karaktär under Colberts tid. Förgäves har jag eftersökt någon samtida ritning i Bibl. Nat. (både i Cab. des Estampes och Dep. géographique) i Arch. Nat. och i Sceaux. Känd däremot är en senare plan med den långa, ännu befintliga kanal, som anlades under Colberts efterträdare, Seignelay, någon gång mellan 1685 och 1700 (V. Advielle a. a. s. 192). Ang. denna se bl. a. Advielle; anonym gravyr i Bibl. Nat. Cab. des Estampes. Top. de la France Va 209 a; karta (penna och akv.) från omkr. 1695—1710 i Bibl. Nat. Dep. géographique. Ge B 1913 samt »Plan du Parc du Chateau de Sceaux levé en 1786» (penna och akv. i Arch. Nat. Seine N. II. 40.).
30. N. M. Tessinska saml. nr 226/1863 och tillhörande blad med anvisningar. Utkast till plan av kaskaderna m. m. — I Carl Gustaf Tessins katalog (29: 1) upptages: »1 étude de la cascade à Sceaux». — I Nic. Tessin d. y:s resejournaler hava vi ej funnit något yttrande om Sceaux antagligen beroende därpå, att dessa angående Frankrike förskriva sig från hans tredje resa, då hans Sceaux-studier redan lågo några år bort i tiden.
31. Bibl. Nat. Cab. des Estampes. Top. de la France. Sceaux. Ej hos V. Advielle a. a.
32. Jfr även en större akvarellerad uppmätning av Sceaux-kaskaderna i N. M. med påskrift av Johan Hårleman, Hårlemanska saml. nr 7779/1863 (174 cm × 41,5 cm).
33. N. M. Tessinska saml. (nr 5078/1863). Bladet, som intill kaskadskissen bär minnesanteckningen »NB Drottningholms general plante oder Copie von Graf Dahlberg» är repr. av R. Josephson i Stockholms slott. En stilstudie, a. a. fig. 18. Gottorpsprojektet är repr. av O. Sirén i Tessins studieresor a. a. fig. 60. Se även ibid. s. XXXVI. Av originalteckningen i Tessins resejournal 1687 (Ericenberg) finnes en kopia i penna, N. M. Hårlemanska saml. nr 7642/1863 (47,5 cm × 30,5 cm). Gottorpsförslaget är även repr. i R. Josephson: Tessin i Danmark a. a. fig. 72 i anledning av denna kompositions (enl. R. Josephson) släktskap med Frederiksbergs slottsträdgård (s. 112).
34. Schnitlers uppgift (Trädgårdskonstens historia i Europa a. a. s. 172) att centralaxelns breda vägg löpte »tvärs igenom hela anläggningen» är felaktig liksom att de fyra boskéerna närmast bakom kaskaderna ursprungligen »höjde sig över de omgivande gångarna». Denna sistnämnda anordning tillkom senare på initiativ av Johan Hårleman, vilket närmare meddelas i det följande. O. Sirén har i Tessins studieresor a. a. s. XXXI o. f. givit en kort karaktäristik av Tessins lustgård på Drottningholm samt mera allmänt framhållit dennas likhet med franska anläggningar.
35. De likheter, som enl. J. Böttiger: A. de Fries a. a. s. 1—2, förefunnos mellan Drottningholms och Gottorps lustträdgårdar, tyckas endast hava varit av mera allmän karaktär, varför någon direkt påverkan knappast är tänkbar.
36. M. L. Gothein a. a. II, s. 191. — Numera anser man för givet, att La Théorie etc. är sammanställd av A. J. Dezallier-d'Argenville. Sålunda upptages han som författaren i Bibl. Nat. huvudkatalog (1910).

37. R. Josephson: Tessin i Danmark a. a. s. 111. — Josephson har haft vänligheten att fästa min uppmärksamhet på detta aktstycke och dessutom ställa en avskrift av detsamma till mitt förfogande, för vilket jag härmed hjärtligt tackar. — Konceptet bär titeln »Remarques touchent les Jardins de propreté, et premierement de leur Situation». (cit. Remarques.)
38. Av d'Argenvilles arbete äger K. B. ett exemplar av första upplagan (1709) med Lovisa Ulrikas alliansvapen på pärmen. Det har tidigare tillhört Drottningholms bibl. Av upplagan 1713 med författarens initialer finnes ett med Carl Gustaf Tessins namn å pärmen. Slutligen äger K. B. ett, ävenledes franskt exemplar, tryckt 1739.

Arbetena påbörjas.

1. Jfr J. Böttiger: Drottningholm a. a. s. 10, där flera värdefulla upplysningar lämnas angående arbetsfolket, löner etc.
2. »Bärgsprängare utj Nija Stora trädgården vidh djurgården sprängt på stora Bärget». S. A. Drh. R. 1681, ver. 164.
3. S. A. Drh. R. 1682, ver. 223. I ver. 216 omnämnes arbete i stora graven vid ändan mot sjön och 1683 s. 444¹/₂: »Utj den stora gråstensgraven tvärt igenom nija stora trädgården från träsket ått Sjön är lagt till hammarband under gråstenen samt Bågar och Skåhlbrädr» (ver. dat. 11 jan. 1684).
4. På den något beskurna pennteckningen (N. M. Celsingska saml. nr 42/1875, 51 cm × 36 cm. Vattenstämpel: sköld vari lilja) har Tessin antecknat: »NB. Von diesem A muss das Treske abgeleitet werd[en] wie die punctirte linie andeütet, nemblich durch B. C. D. E. biss F. und nicht weiter.» — Till följd av det svåra arbetet i graven beviljade Hedvig Eleonora d. 2 sept. 1682 förhöjd avlöning för 5 månader framåt. (Ka. A. Livgedinget. Skrivelser från Hedvig Eleonora.)
5. S. A. Drh. R. 1683 ver. 338 och 296 gälla norra och ver. 297 den södra allén. Ibid. ver. 369. Vid täckdikningen 1926 påträffades en del av den norra trumman ungefär mitt för parterren.
6. S. A. Drh. R. 1682 ver. 213, 215.
7. S. A. Drh. R. 1683 ver. 338, 227, 344. J. Böttigers uppgift i Drottningholm a. a. s. 75, att alléerna började anläggas under slutet av 1660-talet beror uppenbarligen på ett misstag.
8. S. A. Drh. R. 1682 bl. a. s. 81 (ver. 146), 173, 216, 219. År 1683 ver. 287, 288, 338, 345. På trappstenen bakom Herkulesfontänen arbetades ännu 1686 (se bl. a. ver. 194 och 228).
9. Se ang. denne J. Böttiger: Drottningholm a. a. s. 9. Samme förf. meddelar i a. a. s. 76 en avbildning efter en blyertsteckning i N. M. Celsingska saml. nr 93/1875, vilken skulle visa de »lägre terrasserna». Något stöd härför har jag ej funnit.
10. S. A. Drh. R. 1682 ver. 168. År 1683 enl. ver. 299 slöts kontrakt med stenhuggarna Anders Edter och Rudolf Binntz ang. det arbete, som skulle utföras i gottlandssten.
11. S. A. Drh. R. 1684 ver. 286, 1685 ver. nr oläsligt, 1686 s. 110. Enligt Värderingen skulle av dessa trappor, som senare tyvärr omlagts, den övre bestå av

- nio trappsteg, ett vilplan och ytterligare sex trappsteg. Den nedersta och bredare (33 alnar) trappan med svängda stödmurar hade två vilplan och två gånger sju trappsteg. Jfr Vaux-le-Vicomte. M. Meytens' stick visar enklare trapputformning än Tessins plan 1681. Ang. trapporna se bl. a. S. A. Drh. R. 1684 ver. 272, 276 o. f. — På ett onumrerat manuskript i N. M. (1863 års ornaments- och arkitekturritningssamling) har Nic. Tessin d. y. antecknat några mått på trappstenar för Drottningholm. Betecknande för arkitekten är att han på samma papper kastat ned några jämförande trappstegsmått hämtade efter Palladio samt efterbildliga byggnadsverk såsom i Versailles, Rom (Berninis trappa i Vatikanen) etc.
12. Genom vattenkonstmästaren vid Ulriksdal, Carlo Carove, hopsamlades 30,000 småsten till Drottningholms trädgårdsmur. S. A. Hedvig Eleonoras Hovkb. 1684 ver. 238, dat. 3 dec. 1684.
 13. Att ge några franska exempel kan synas överflödigt, då under Ludvig XIV:s tid terrassernas stödmurar i regel visade samma utformning, som den nämnda på Drottningholm. Här må dock nämnas trappornas fasadmurar vid kaskaderna på Sceaux. (Anonymt stick i Bibl. Nat. Cab. des Estampes. Top. de la France. Va. 209 a.) Fontainebleau, litografi (ibid. Va 339) med utsikt från den långa kanalen mot kaskaderna, vars rustikfält tyckas bestå av småsten. Jfr härmed foto (ibid. Va 340) samt fotografisk repr. i Georges d'Esparbès: Le Palais de Fontainebleau. (Figaro illustré 1908, nr 220.) Slutligen Rueil, gravyr av Aveline, med slottets trappa mot trädgårdssidan. Observera där anordningen med blomkrukorna på balustraden (ibid. Va 349). Angående balustraden på Drottningholmsterrassen jfr ritning i N. M. Hårlemanska saml. nr 6123/1863 (15 cm × 13,5 cm). Vattenstämpel: ingen.
 14. R. A. Tessinska saml. Konsth. ämnen. Akten befinner sig i defekt tillstånd, varför ej hela skriften kan läsas.

Inkallandet av fontänör och trädgårdsmästare.

1. I R. A. Hedvig Eleonoras koncept finnes bl. a. ett Litera recredentials ad Regem Gallia pro Abligato Extraordin. de Feuquiére. Stockholmia 30 julij 1682. — Alltså samma dag som Feuquiére lämnade Stockholm och sin därvarande tjänst. Se J. Th. Westrin: Feuquiéres (Nord. Famb.).
2. Jfr J. Böttiger: A. de Fries a. a. s. 3 o. f. samt densammes Drottningholm a. a. s. 75, 77.
3. R. A. Hedvig Eleonoras koncept 13 april, 18/28 maj 1683.
4. Äsyftas greve Nils Bielke, f. 1644, död 1716.
5. Äsyftas Jean de La Quintinye, som var »directeur de tous les iardins fruitiers potagers du Roi». Sin stora specialkunskap på detta område har han delgivit i två digra volymer: Instruction pour les iardins fruitiers et potagers. I—II. Paris 1690.
6. Här äsyftas Johan Hårleman, som under 1680-talets förra hälft vistades utomlands i ett flertal länder, bl. a. Frankrike, »hwarest herrlige Lustgårdar uti myckenhet finnes inrättade». I sin uppsats Johan Hårleman a. a. s. 53 o. f., varur det sist anförda citatet hämtats, har Åke Stavenow också s. 63 riktigt nämnt honom »som den utan tvivel förnämste av tidens svenska dendrologer».

7. Feuquiére hänsyftar på Fran ois Francine, son till en florentinsk ingenjör, Tommaso Francini, som redan under Henrik IV inkom till Frankrike. Se bl. a. P. de Nolhac: *La Création de Versailles* a. a. s. 55.
8. De tre breven finnas i R. A. Hedvig Eleonoras koncept 17 april och 4 augusti 1683 samt ibid. Skrivelser till Hedvig Eleonora: Feuquiére (7 juni 1683).
9. R. A. Hedvig Eleonoras koncept, 25 okt. 1683.
10. S. A. Hedvig Eleonoras Hovkb. 1684 ver. 229 undertecknad Stockholm d. 31 jan. 1684 av Carl Gyllenstierna. Se  ven R. A. Hedvig Eleonoras koncept d. 30 jan. s.  . — Monsr. Lefontaine uppbar d. 31 jan. 1684 likvid för 6 veckors kost »till dheer 3e Frantzoserne på Drottningeholm». S. A. Hedvig Eleonoras Hovkb. 1684 s. 44. Se även ibid. s. 24. — N. Sevins fullmakt i två exemplar, avfattad på resp. svenska och franska (Bil. C.) finnes i R. A. Hedvig Eleonoras koncept.

Vattenledningarna.

1. De Cussy fick sin säkerligen ej alltför inventi sa verkstad förlagd till »diurhuset, som uplagades» (S. A. Drh. R. 1684 ver. 246). I förbigående m  här nämnas, att ännu 1680 hade man haft ett ej obetydligt djurbest nd i Drottningholms djurgård, nämligen 8 hjortar och 22 hindar, inkl. kalvar. Bland fj derf  funnos samma  r 22 kalkoner, 81 höns och 70 duvor (S. A. Drh. R. 1680, s. nr borta).
2. S. A. Drh. R. ver. 179, attesterad av Z. Hesse d. 10 okt. 1681.
3. Se koncept till G. Bodings karta 1745 (Stockholms läns lantmäterikontor).
4. R. A. Arvsdelningskommissionens handl.
5. S. A. Drh. R. 1684. Utgifter under rubriken: På stoore damben. Se bl. a. ver. 243, 245, 276—77, 314, 315, 318. Arvsdelningskommissionens handl. R. A.
6. Ang. måtten S. A. Drh. R. 1694 ver. 173 och 1692 ver. 163. De Cussy utkvitterade respengar till Gripsholm d. 30 okt. 1686. (S. A. Hedvig Eleonoras Hovkb. 1685 ver. 553.)
7. O. Sirén: Tessins studieresor a. a. s. 88.
8. En av N. U. Uberg 1831 uppritad karta visar markens lutning från Rättardammen (Drottningholms Slottskontor). — O. Sirén: Tessins studieresor a. a. s. 88.
9. Bl. a. S. A. Drh. R. 1695 ver. 192; 1698 ver. 162—164, 196; 1699 ver. 278.

Buxbomsparterren.

1. S. A. Drh. R. 1684 ver. 344. Följande  r nedlades »stora rännor av hammarband för vattnets avfall från buxbomen åt södra sidan» (Ibid. 1685 ver. 282 samt i r kning i maj nr 19). L vvverk  r h r synonym med buxbomsritning och parterrm nster.
2. S. A. Drh. R. 1686 s. 114 och ver. 218. Nedl ggandet av pumpstockarna: S. A. ibid. 1685 d. 5 juni (ver. nr. ol sligt).
3. L nsell upptages i byggnadsstaten f r Drottningholm 1684 efter de Cussy som »dess Gesell Bastian». Felaktigt anges han som Sebastian Lafontaine i Hedvig Eleonoras Hovkb. 1684 s. 24 (S. A.). Hedvig Eleonoras befallning till guvernören att ge L nsell särskild gratifikation återfinnes i hennes Hovkb.

- 1686 ver. 528 (S. A.) samt i hennes koncept d. 30 okt. 1686 (R. A.). Pass utfärdad d. 16 okt. 1686 i Carl Gyllenstiernas koncept (R. A.).
4. Se även Aug. Hahr: Lustslotten a. a. s. 287 och densamme: Vasatidens borgar. Studier i nordisk konsthistoria. Sthlm 1917, s. 4.
 5. S. A. Drh. R. 1695 ver. 174, 175; 1696 ver. 216, 223. För att få arbetet avslutat knogade man några dagar i maj ända till kl. 9 och 10 på aftonen, varför också Hedvig Eleonora tilldelade folket »en lijten recreation» i form av öl. (S. A. Drh. R. d. 22 maj 1696.) — Den samvetsgranne och flitige Johan Hårleman, som 1687 efterträtt sin fader som ordinarie kungl. trädgårdsmästare och följande år av Karl XI fått sig anförtrott inspektionen »öfwer alla dess Träa- och Lustgårdar här i Rijket», ryckte efter N. Sevins död 1691 omedelbart in som trädgårdsmästare på Drottningholm men utnämndes officiellt först 1692. Se vidare nedan. N. G. Wollin: Kungsträdgården a. a., A. Stavenow: Johan Hårleman a. a., S. A. Drh. R. 1691 ver. 71. I ovannämnda, i flera hänseenden klarläggande uppsats, där Hårlemans insats säkerligen fått en i det stora hela riktig värdesättning, utgår dock Stavenow (s. 62) från en mindre lycklig utgångspunkt för bedömandet av Hårlemans självständiga insats som trädgårdsarkitekt, när han väljer Läckö trädgård. Enligt vår uppfattning består Hårlemans arbete där ej i någon nyanläggning av trädgården, som med sina många smärre, var för sig inneslutna områden hade närmast en nordisk renässanstyp, utan endast i smärre detaljers modernisering, såsom den rektangulära ritning, vars utformning med palmetter väl stämmer överens med den tid (1697), då Hårleman bevisligen besökte Läckö.
 6. 1710 nämner visserligen dåv. trädgårdsmästaren Carl Ljungman, att man »omplanterat en stoor buxboms parterre framför slättet, som är ett stoort arbete» (S. A. Drh. R. 1710 ver. 80), men någon omläggning av mönstret torde det då ej ha varit fråga om. Den akvarellerade planen, utförd av signaturen C. M. (200 cm × 45,5 cm), tillhör Fullerö.
 7. Daniel Rabel: Livre de differants desseings de parterres. Paris 1630. J. Boyceau: Traité du iardinage. Paris 1638. I Nationalmusei konstsöjdsavdelning finnes ett spanskt träsnideri från 1500-talet med utbildade »pärlband» (nr 21/1924).
 8. Anteckning å ritningen, av vilken en del är avb. i fig. 17.
 9. R. A. Tessinska saml. Brev till Nic. Tessin d. y. från G. J. Adelcrantz d. 4 sept. 1705.
 10. Så nämnes t. ex. 1723, att slottet delvis omstrukits med »Tegelfärga» (S. A. Drh. R. 1723 ver. 319). Angående denna och den för övrigt använda vita färgens fördelning se en bild av slottet från öster å den praktfulla karta över Drottningholm, som G. Boding avmätte 1746 (K. B.). Jfr J. Böttiger: Drottningholm a. a. s. 17 ang. avfärgningen av slottet i rött och grått under 1600-talet.
 11. Huruvida några slag av dessa buskar växte på båda parterrererna eller endast på en av dem framgår ej av Värderingen. Enl. inventariet 1737 funnos på den främre parterren 22 st. granar och lika många syrener samt i avsättningsmurens häck 18 granar. Angående växtbestånd i samtida svenska slotts- och herrgårdsträdgårdar se Th. M. Fries a. a. och där gjorda litteraturhänvisningar. — Enligt muntlig uppgift av slottsförvaltaren på Drottningholm Ernst

Björkman skulle bland de äldre ritningar rörande Drottningholm, vilka där påträffades på en vind omkr. 1909 och nu till största delen befinna sig i Slottsarkivet i Stockholm, även ha funnits en ritning av Nic. Tessin d. y. över buxbomsparterren med de olika växtsorterna angivna. Energiska efterforskningar såväl på Drottningholm som i Stockholm, vid vilka jag på det mest älskvärda sätt hjälpts av ståthållaren Adolf Murray, hava icke lämnat något positivt resultat.

Vattenparterren.

1. S. A. Drh. R. 1684 ver. 319, enl. vilken dammarna hade följande storlek. De mångsidiga $43\frac{3}{4}$ alnar i längd, 24 alnar i bredd och 2 alnar djupa. De ovala 24 alnar i längd, $16\frac{3}{4}$ alnar i bredd och 7 kvarter i djup. De runda hade en diameter av $17\frac{1}{2}$ alnar och voro lika djupa som de ovala bassängerna. Jfr J. Böttiger: Drottningholm a. a. s. 77. — En enkel plan av vattenparterren, kon-
turtecknad med penna, finnes i N. M. Hårlemanska saml. (nr 7893/1863).
2. S. A. Drh. R. 1684 ver. 296, 297, 298, 311, 319; 1685 ver. 268, okt., ver. 39; 1686 bl. a. ver. 231. — Cement tyckes ha varit det vanligast använda materialet i bassängbottnarna. Till följd av sin dyrbarhet och därför att det lätt kunde stjälas användes bly endast i undantagsfall (Jfr Remarques).
3. N. G. Wollin: Ulriksdal (Lustgården 1925) a. a. s. 90. — Beskrivning från 1700-talet över Stavsund i Löfvenskiöldska saml. Linköpings stiftsbibl. B. 91. — I Uppsala förra slottsträdgård, nuv. Botaniska trädgården, kvarstå de under 1600-talets senare hälft planterade granarna. A. Stavenow: Sjuttonhundra-
talets Upsala a. a. s. 64. — Steninge räkenskaper 1695 ver. s. 64. Stavsunds arkiv. — Se vidare Th. M. Fries a. a. s. 31, 32.
4. R. A. Tessinska saml. Brev till Nic. Tessin d. y. från G. J. Adelerantz d. 16 maj 1705.
5. Repr. t. ex. i M. L. Gothein a. a. Abb. 426.

Skulpturerna.

1. R. A. Tessinska saml. Konsth. ämnen.
2. J. Leijonbérgh erbjuder 1687 riksänkedrottningen sina tjänster för att pryda hennes trädgårdar och rekommenderar särskilt »blijij Statyer, som här göras öfuer mottan skiöna så att Prinsen af Oranien och andre flehre hafua köpt een stohr qvantitet af dhem, hwarom Mon:r Sylvius kan gifwa en godh informa-
tion (R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta. Brev till Carl Gyllenstierna, dat. London d. 31 maj 1687). Med Sylvius hänsyftas på den Johan S., som var verksam vid Drottningholms slott som målare.
3. Lagg märke till att Tessin i sin ritning 1681 angivit de två små fontänerna framför broderikvarteren, vilka däremot M. Meytens förbisett att ge vatten-
markering i sitt stick 1695 (fig. 12).
4. Vid redogörelsen för skulpturerna, vilka här endast komma att behandlas kortfattat, utgå vi huvudsakligen från J. Böttigers grundliga, här tidigare flera gånger återopade, rikt illustrerade undersökning: Bronsarbeten av Adrian de Fries i Sverige särskildt å Drottningholm. Stockholm 1884. Se äv. Agnes Bran-
ting: En resande svensks anteckningar från Danmark 1659 (Ord och Bild 1908 s. 116).

5. »Milich att betala (400 dlr, kmt.) ett partije grön Marmor, som skall brukas i stora Bassinen på Drottningholm under den store hvijte Marmorstatuen». S. A. Drh. R. ver. 156. Här må meddelas, att redan 1665 hade en vattenkonst transporterats från Stockholm ut till Drottningholm. Huruvida denna var av någon konstnärlig betydelse eller om den över huvud taget kom till användning är dock ovisst. (S. A. Hedvig Eleonoras Hovkb. 1665, s. 59 och ver. 337.)
6. R. A. Hedvig Eleonoras koncept 31 okt. 1684. Den enl. brevet inneslutna räkningen från Millich har ej kunnat påträffas.
7. J. Böttiger: A. de Fries a. a. s. 5 not 2. N. G. Wollin: Ulriksdalsstudier, s. 140, fig. 24. (Samf. S:t Eriks årsbok 1926.)
8. Några av de bronsarbeten, som uppställdes, härröra dock ej, vilket Böttiger påpekat, från A. de Fries' hand utan äro anonyma tyska arbeten.
9. Redan när Corfitz Braem d. 18 dec. 1671 besökte slottet funnos några av de »räddade» skulpturerna där, att döma av hans annotering (s. 38): »Vdj een Gallerie stode adschillige Schilderier, som Dronningen hadde wunnen; oc Statuer, som wore komne fra Prag.» Corfitz Braems uppgift 1671 (s. 40), att »den stoere kobber Fontaine som stod paa Fredrichsborg» skulle uppställas i trädgården, är antagligen gripen ur luften eller grundar den sig på ett snart övergivet projekt. (Dagbok under en resa i Sverige åren 1671 och 1672. Utgifven af Bert Möller. Sthlm 1916.)
10. J. Böttiger: A. de Fries a. a. s. 32.
11. O. Sirén: Tessins studieresor a. a. s. 27—28.
12. Nr 130/1892. Penna, lavyr i brunt och grönt, förhöjd med vitt (49,5 cm × 43 cm). Vattenstämpel: Augsburgs vapen. Ritningen — på vilken amanuensen Gunnar Wengström haft vänligheten göra förf. uppmärksam — inropades på Eichhorns auktion 1891 av ingenjören G. M. Lamm (pris kr. 1: —) och ingick i dennes testamentgåva till Nationalmuseum 1892. Priset finnes antecknat i ett exemplar i Nationalmuseum av Bukowski auktionskatalog nr 66. — A. E. Brinckmann känner i Süddeutsche Bronzeshildhauer des Frühbarocks, München 1923, icke till någon originalritning av denna Augsburgerbrunn. — Carl Gustaf Tessins kat. i N. M. A. 89. Tiroir nr 29. Cahier 2:me. —
13. I Catalogue etc. a. a. Sthlm 1712, s. 21 äro upptagna »les trois fontaines d'Aougsbourg». De tre sticken efter Adrian de Fries och Hubert Gerhards brunnar finnas bl. a. i Berlins Staatl. Kunstbibl. (Grafische Sammlung nr 1468). De saknas i N. M. och, enl. uppgift av förste bibl. G. Adde, även i K. B. Däremot finnes i N. M. ett kopparstick av Herkulesbrunnen utfört efter en teckning av Jan van Achen, liksom det å fig. 33 meddelade, men graverat av Jan Müller 1602 (Bartsch 86). Då å det här delgivna sticket endast är angivet »exudit», är det, efter vad dr Axel Widstrand benäget meddelat, antagligen Müller som utfört båda bladen och det här repr. endast förlagt av Kilian. Bladen (resp. 47,2 cm × 35,8 cm, fig. 33; 57,2 cm × 51,5 cm) överensstämman nämligen motiviskt på några dekorativa detaljer när (emblemerna, vattenstrålarna, klubban etc.) mycket nära med varandra. Även en detalj med Herkulesbilden finnes i N. M. (Bartsch 87). — Under sin vistelse i Augsburg besökte Nic. Tessin d. y. kopparstickaren Bartolomæus Kilian, som var son till Wolfgang Kilian (död 1662). Se O. Sirén: Tessins studieresor a. a. s. 28 och Andreas Andresen: Handbuch für Kupferstichsamler. I. Leipzig 1870. Kopparsticket

- meddelat i fig. 33 är varken upptaget av Adam Bartsch: *Le peintre graveur*. III. Leipzig 1854, eller av Charles Le Blanc: *Manuel de l'amateur d'estampes* I—IV. Paris 1854.
14. Carl Gustaf Tessins kat. i N. M. A. 88, s. 168. — Planerna i N. M. Den här reproducerade i Tessinska saml. nr 411/1863. Penna, akv. (43 cm × 32 cm, varav endast halva arket är utnyttjat). Vattenstämpel: orm. Den andra planen, antagligen kopierad av Johan Hårleman, i Hårlemanska saml. nr 6153/1863. Penna, akv. (20,5 cm × 32 cm). Vattenstämpel: ingen. Påskrift: »plan du piedestal d'Hercule d'en le jardin de Drottningholm». — Endast den förstnämnda har katalogiserats och av G. Upmark d. ä. karaktäriserats som plan av en vattenkonst.
 15. Det sista på de 1400 dlr kmt utkvitterades d. 22 okt. 1684. Kontraktet hade underskrivits d. 11 juni s. å. S. A. Drh. R. 1684 ver. 269.
 16. S. A. Drh. R. 1684 ver. 255.
 17. S. A. Drh. R. 1686, s. 112 o. f., ver. 240, 304; 1687 ver. 151. Brokamp meddelar i okt. 1687, att han måst nedtaga, det han förliden höst satt upp och ånyo mura upp samma partier. År 1688 i april attesterar Louis de Cussy: 2 tungor, som draken skall ha i munnen (Ibid. ver. 155). Ang. skurningen av piedestalen. S. A. Drh. R. 1689 ver. 172.
 18. S. A. Drh. R. 1691 ver. 220, 1692 ver. 154 o. f. Förutom J. Böttiger har Johnny Roosval omnämnt detta Prechts arbete (Hofbildhuggaren Burchardt Precht. Sthlm 1905, s. 100. Sveriges Allm. Konstförenings publ. XIV).
 19. S. A. Drh. R. 1698, s. 113—114 Hedvig Eleonoras resolution ang. musslors utförande. D. 4 mars 1699 undertecknades i Hårlemans närvaro kontraktet mellan hopmannen Törnhielm och »styckgjutaren Ereborne och Konstrijke Mester Gerhard Meyer om fyra st. Metall Musslors omgiutande» till Herkules piedestal. S. A. Drh. R. 1699 ver. 134. Redan d. 14 juni s. å. voro de levererade (ver. 136). Trämodellen för de nya musslorna utfördes av Caspar Schröder (S. A. Drh. R. 1699, ver. 138).
 20. Se bl. a. R. A. Hedvig Eleonoras koncept d. 20 april 1700 samt S. A. Hedvig Eleonoras Hovkb. ver. 542 med mem. fr. Törnhielm. S. A. Drh. R. 1700, s. 124; 1701 s. 290 (aug. 31); 1702 ver. 47. R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta: Underd. ödmjuk påminnelse ang. byggeriet till guvernören från M. K. Törnhielm (d. 29 apr. 1701).
 21. Se Sueciabilderna! Samtidigt med utfallna Brunkebergsstenar på stora terrassen nämnas utfallna stenar på Herkules piedestal. S. A. Drh. R. 1699, bl. a. ver. 121. År 1686 utsändes, som ovan nämnts, Chr. Edter till Salbergsgruvan för att skaffa »någon serdeles Steen» att sätta i fälten.
 22. S. A. Drh. R. 1684 ver. 366. J. Böttiger: A. de Fries a. a. Är det mer än en tillfällighet, att hörnsocklarnas fält fått samma rombindelade rustik som Thetis grotta i Versailles? Se bl. a. A. Perelles stick i M. L. Gothein a. a. Abb. 399. — Några ritningar av hörnsocklarna finnas bevarade i N. M.: fasad med en lisen en face och två i profil. Tessinska saml. nr 4450/1863. Tuschlav. och blyerts (31 cm × 21,5 cm). Vattenstämpel: orm under krona. Påskrift: Piedestalen i Drottningholms trädgård (fig. 30). Fasad med ett rusticafält en face. Celsingska saml. nr 94/1875. Tuschlav. (27 cm × 19,5 cm). Vattenstämpel: orm under krona. Teckning efter denna i J. Böttiger: Drottning-

- holm a. a. s. 83. — Fasad som föregående, men det krönande listverket endast skisserat, detalj med lisen samt tillhörande krön och slutligen en grundplan. N. M. Hårlemanska saml. nr 2943/1863 och 2944/1863 (ett ark) Tuschlav. och blyerts av Johan Hårleman (42 cm × 32,5 cm). Vattenstämpel: två manspersoner.
23. J. Böttiger: A. de Fries a. a. s. 5.
 24. Ibid.
 25. Ver. 194 i S. A. Drh. R. 1686 omnämner endast uppsättandet av den ena tritonen. Jfr J. Böttiger: A. de Fries a. a. s. 5, som nämner båda tritonernas uppställning men endast har ovanstående hänvisning.
 26. Jfr tuschlavyr av Johan Hårleman (N. M. Hårlemanska saml. nr 2944/1863).
 27. De antagligen redan från början grönmålade och delvis förgyllda blomsterurnorna äro av två typer. De mindre och talrikare hava blomsterdekoration runt namnchiffret, medan detta å de större pjäserna bäres upp av två genier. Inventariet 1737 (S. A. Drh. R. 1739) upptar 5 st. »Stora Blom Pottor av Jern med Högst Sahl. Hennes Kongl. Maj:ts Rikz Enckie Drottningens Namn, en deraf Sönder», samt »18 St: Dito mindre». De sakna fabriksstämpel. Ett antal gjutjärnsurnor, vilka 1670 avfördes som odugliga, härrörde från Hulta bruk. (R. A. Arvsdelningskommissionens handlingar. Drottningholms värdering, s. 111^{1/2}.) Under 1900-talets början hava flera av samma typ nygjutits. De bära stämpeln: Bolinder's.
 28. S. A. Drh. R. 1691, sept. (metallbildernas överförande), nov. (pedestalernas utförande) o. ver. 206. Vattenparterrens skulpturer ibid. 1698, s. 343.
 29. Jfr J. Böttiger: A. de Fries a. a. s. 6.

Kaskaderna.

1. R. A. Arvsdelningskommissionens handlingar, s. 115—117.
2. R. A. Tessinska saml. Konsth. ämnen. J. Böttiger antar också i Drottningholm a. a. s. 75 ang. det myckna sprängandet i de båda bergen: »Den omfattning arbetet erhöill torde berott dels på afsikten att förlägga trädgården i jämna plan, dels ock å behovet af sten till öfriga anordningar.»
3. Teckningen med den södra kaskadens södra fasad (N. M. Tessinska saml. nr 4351/1863. Lav. i tusch och akv. 31,5 cm × 52,5 cm. Vattenstämpel: sköld vari lilja) har tidigare reproducerats av J. Böttiger i Drottningholm a. a. pl. LII. Förutom denna upptar G. Upmark d. ä. i sin summariska katalog över 1863 års ornaments- och arkitekturritningssamling i N. M. (vanl. kallad Tessin-Hårlemanska samlingen) nr 4352/1863, som ävenledes skulle vara en Tessinritning över kaskaderna och bära Hedvig Eleonoras namnteckning. Denna dessein har ej kunnat påträffas. Däremot har Upmark ej beaktat en plan och en fasad, Hårlemanska saml. nr 7798/1863. Penna, akv. (62 cm × 45,5 cm). Vattenstämpel: sköld vari lilja. — Ibid. nr 7799/1863. Penna, akv. (50 cm × 91,5 cm). Vattenstämpel: sköld vari lilja. Av en underskrift synas endast de övre staplarna å det nedtill beskurna bladet. Möjligen har Johan Hårleman lagt sin hand vid det manuella utförandet. (Obs. den piktur, med vilken alnmåttet är angivet.) Av dessa två blad finnas samtida och bättre bevarade, noggrant utförda kopior (med vissa *smärre* skiljaktig-

- heter) i K. B. (teckningar till Suecia, stora formatet). — J. Böttiger, som endast utgick från nr 4351/1863 och Sueciagravyrerna ansåg med rätta »det ganska svårt att bilda sig en föreställning om» kaskaderna (s. 76—77).
4. Jfr även de starkt nedskurna musslorna på kaskaden i L'Isle d'Amour (Teckning i N. M. Tessinska saml. märkt 2114—23/1863). Angående fontängatan i Villa d'Este se bl. a. B. Patzak: *Die Villa d'Este in Tivoli*, s. 120 o. f. (Zeitschrift für Bildende Kunst, 1906). Bland de franska fontänanläggningarna, vilka som bekant stodo i starkt beroende av de italienska, må bl. a. nämnas sidokaskaden i Vaux-le-Vicomte och i Chantilly.
 5. Att musslorna även i verkligheten fingo denna vassa kontur, därom lämnas upplysning i flera bilder, som publ. av A. E. Brinckmann: *Süddeutsche Bronzebildhauer des Frühbarocks*, a. a.
 6. Anordningen med den rundbågigt genombrutna häcken utanför kolonnen finnes varken i Tessins generalplan eller i Suecias bilder.
 7. Den här meddelade kolonnen är detalj av en lavyr (tusch och akv.) i N. M. Tessinska saml. nr 240/1863 (41 cm × 56 cm). Vattenstämpel: barn med kors. Till Villa Aldobrandini i Frascati lade kardinalen Pietro Aldobrandini grunden 1598. Den uppfördes efter ritningar av Giacomo della Porta. Vad trädgården beträffar ägde ett samarbete rum med Giovanni Fontana och ingenjören Olivieri. Georges Gromort: *Jardins d'Italie*. Paris 1922, I, s. 21. — M. L. Gothein I, a. a. s. 332.) — Påfallande är den likhet som Tessin givit kolonnkrönet med Chigi-vapnets sex berg och stjärna.
 8. Se t. ex. A. Perelles kopparstick repr. som fig. 6 i R. Josephson: *Apollotemplet i Versailles*, a. a. Fotografiska reproduktioner av deras nuvarande läge på sidoparterren ovanför orangeriet finnas å sid. 16 och 17 i P. de Nolhac: *Les Jardins de Versailles* a. a. Genierna götos i brons 1670 av Ambroise Duval efter en modell av Jacques Sarrazin. Marmorsfinxerna äro av Louis Lerambert.
 9. Jfr stick av I. Silvestre, återgivet bl. a. i M. L. Gothein a. a. Abb. 431. I N. M. Härlemanska saml. (nr 7755/1863) finnes en pennteckning utförd av Johan Härleman.
 10. S. A. Drh. R. 1686 ver. 208. Kontraktet ingicks med hopmannen Knut Törnhielm efter guvernören Carl Gyllenstiernas befallning d. 5 mars 1686. S. A. Drh. R. bl. a. 1685 ver. 257; 1686 ver. 229, ver. 214—217. Se J. Böttiger: *Drottningholm* a. a. s. 77.
 11. S. A. Drh. R. 1687 ver. 184; 1687 ver. 168; 1725 ver. 736.
 12. Arkadritningarna med de numrerade stenarna finnas i S. A.: en med de båda dubbelarkaderna, två med den norra och den södra enkelarkaden. Se vidare nedan. Pennteckningen, fig. 42, tillhör Konstakademien.
 13. »Geleuert op drongningholm Een Baerleeuf de historie van Numa en Egeria van Loodt geaccord.» D. 15 oktob. 1686. Nicolas Millich. Summan betalades d. 23 april 1687 (S. A. Drh. 1687, ver. 121). På Millichs kvitto har Törnhielm antecknat, att reliefen var insatt »uthi archaden på södra enden». J. Böttiger har missuppfattat detta och ansett platsen varit »troligen väl invid den från Herkules fontän kommande gången». (J. Böttiger: *Drottningholm* a. a. s. 83.) Carl R. af Ugglas: 1600-talets skulptur (A. L. Romdahl och J. Roosval: *Svensk konsthistoria*. Sthlm 1913, s. 289). Båda författarna nämna 1687 som tillkomståret.

14. R. A. Hedvig Eleonoras koncept d. 21 mars 1694 omnämner de stora kolonnerna, som voro »ärnade på Cascaderna». S. A. Drh. R. 1694 ver. 29: »— — på Colomner till Cascadernes förfärdigande som och nu ej blier giordt — —», och ver. 168 nämner stenen, som var ämnad till kolonnen vid kaskaderna. — Ibid. 1686, s. 128, ver. 210, 213.
15. S. A. Drh. R. 1692 ver. 172; 1694 s. 163 ver. 162. År 1691 hade sprängts i mellersta allén för att ge plats åt de nya murarna.
16. S. A. Drh. R. 1705, s. 400. Hedvig Eleonora förklarade i resolution d. 26 aug. 1704 (R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta, kop.) på mem. från Härleman, att hon tillfullo gillade dennes förslag, men att man till en början endast skulle uppföra de två murarna i mittgången.
17. S. A. Drh. R. 1688 ver. 146 (kontrakt dat. d. 14 maj 1688. Arbetet var slutfört d. 13 nov. s. å.), 1687 ver. 170. Byggmästare Petter Mårtensson reste på sommaren 1688 till Gripsholm och vidare till några bruk »at utsökia det smedieslagg, som tiänligt skulle vara till Caschaderne at insettia ibland de huggna lister af godtlandzsten». (S. A. Drh. R. 1688 ver. 147, s. 19; 1689 s. 209). Om hur slaggen konstnärligt utnyttjades får man ännu en god uppfattning av t. ex. de rustika fälten å trappterrassen framför Perraults »Pavillon de l'Aurore» i Sceaux. — Förutom på Drottningholm använde Tessin smedjeslagg som dekoration bl. a. på Steninge. (Steninge räkenskaper 1703, ver. 16. Stavsunds arkiv.)
18. Fullständigades 1689 (S. A. Drh. R. 1689 ver. 111).
19. S. A. Drh. R. 1688 ver. 146, 1689 ver. 270.
20. S. A. Drh. R. 1689 ver. 109 (kontraktet dat. d. 8 juli 1689). Felaktigt förklaras arbetet vara slutfört d. 8. okt. 1689, ver. 34. Detta var ej fallet förrän sommaren 1690. Samtidigt hade också arbetet avslutats med ingjutandet av klamrar (S. A. Drh. R. 1690, s. 322).
21. R. A. Hedvig Eleonoras koncept. Mem. från Törnhielm d. 29 okt. 1692. Tessin och Carl Gyllenstierna voro 1693 personligen ute på Drottningholm och funno, »att Gotlandsstenmuren nödvändigt måste betäckas med bly». (R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta. Brev från K. Törnhielm. Mem. d. 10 okt. 1693). — Ang. jordfyllningen: R. A. Hedvig Eleonoras koncept d. 12 juli 1693. S. A. Drh. R. 1694 ver. 164.
22. S. A. Drh. R. 1694 ver. 165. Senare bl. a. år 1739 (ver. 1701) målades »casquadeafsättningen».
23. R. A. Hedvig Eleonoras koncept. Törnhielms mem. d. 28 febr. och d. 4 mars 1695 med änkedrottningens resolution sistnämnda månad. S. A. Drh. R. 1695 ver. 190—191.
24. Louis de Cussy utkvitterade lön d. 19 okt. 1690 sista gången (S. A. Drh. R. 1690 ver. 42). D. 12 nov. s. å. utkvitterade Sevin den kvartalslön, som Hedvig Eleonora låtit utanordna till fontänörens begravning (S. A. Hedvig Eleonoras Hovkb. 1690, s. 68). I A. de Fries a. a. s. 6 uppger J. Böttiger: »under loppet av året 1690 afreste» de Cussy. Carlo Carove upptogs på Drottningholms byggnadsstat med 700 dlr smt och erhöill sin företrädares bostad. (S. A. Drh. R. 1691: Hedvig Eleonoras resol. 1692 — ver.-nr borta). Se vidare J. Böttiger: Drottningholm a. a. bl. a. s. 27. Sedan Carove, vilken redan 1669 anställts som stuckatör vid Drottningholm, 1697 avlidit (se J. Böttiger: Drott-

- ningholm a. a. s. 27) övergick tjänsten till Johan Härleman (S. A. Drh. R. 1698 ver. 38). Denne klagade 1698 över, att han icke erhållit någon fullmakt för skötseln av »vattenkänsterna och font[ain]verket». (Brev d. 23 jan. 1698. R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta.
25. Detta negativa resultat framgick av en provgrävning, verkställd sommaren 1926. — Till följd därav att nämnda kanaler icke utfördes blev tvärgången, intill vilken kaskaderna lågo, något bredare än ursprungligen var beräknat.
 26. Steninge räkenskaper 1702 ver. 71—83 ang. murnings- och hantlangningsarbete i Dalkarlsbacken. År 1702 besökte både Tessin och Härleman Steninge. (Steninge räkenskaper 1702 ver. 21).
 27. R. A. Cl. Totts saml. Godshandl. Ekolsund. — I ett inventarium ibid. av d. 14 maj 1670 nämnes i punkt 17 i vilken utsträckning kaskaderna då fullbordats. Beskrivningen till Hans Barckhus' karta över Ekolsund 1688 (Lantmäteristyrelsens arkiv) upptar 24 st. »wattsprång upemot steenuusen». Teckningen till kaskaderna finnas bl. a. i K. B. bland ritningar till Suecia.

Kronan.

1. Jfr blyertsskiss i N. M. Härlemanska saml. nr 7747/1863 (33 cm × 20,5 cm). Vattenstämpel: ryttare till häst.
2. S. A. Drh. R. 1694 ver. 169; 1695 ver. 251, 172, s. 330; 1696 ver. 201, s. 342, s. 368.
3. S. A. Drh. R. 1705 s. 357, ver. 207. Beskrivningen av fontänen 1706 ver. 213. Änjo — — — uppmurat en piedestal som står mellan slottet och siön under »statyren Neptunus» (1724 ver. 575). »Vid Bassain der Cronan sitter — —» (1725 ver. 577). J. Böttiger: A. de Fries a. a. s. 6 (med felaktigt angivande av fontänens plats) och dme: Drottningholm a. a. s. 78 och 83. — Den här åsyftade vattenkonsten i Vaux-le-Vicomte anlades till vänster om parterren från slottet räknat (fig. 16).

Boskéer och alléer.

1. S. A. Drh. R. bl. a. 1686 ver. 225, 226; 1689 ver. 174, 175; 1690 (d. 3 sept) ver. 171. R. A. Hedvig Eleonoras koncept d. 21 okt. 1689.
2. S. A. Drh. R. 1686, s. 128. För hagboken »fuller intet betalas någon fracht, efter som det är Cronans fahrkost». Men skepparen fick som drickspengar 50 dlr smt (S. A. Hedvig Eleonoras Hovkb. 1686 ver. 529. R. A. Hedvig Eleonoras koncept 1686 d. 4. nov.).
3. R. A. Hedvig Eleonoras koncept 1689 med Törnhielms skrivelse dat. d. 21 okt., följd av änkedrottningens resolution d. 25 okt. s. å.
4. N. Sevin, som genom hovkassören Zacharias Törnros sista gången utkvitterade lön d. 1 aug. 1691 (S. A. Drh. R. 1691 ver. 55), reste över Helsingör och Köpenhamn till Holstein, Schleswig och Lübeck. Träden köpte han av trädgårdsmästare Daniel Bartold Iürgen. Hemvägen gick över Stralsund, Ystad, Grenna och till Nyköping (S. A. ibid. 1691). Barberaregesällen Johan Westberg i Nyköping (själv kallar han sig för studiosus chirurgiæ) gav i Stockholm en skildring av »sahl. frantzöske trädgårdsmestarens Siwins (!) dödellige afgång», för vilket han uppbar särskilt arvode. Sevin tyckes i motsats till

- Feuquieres farhågor trivts ganska bra i Sverige. Sålunda ingick han här äktenskap med Beata Elisabet Sundell. (S. A. Hedvig Eleonoras Hovkb. 1691, s. 106, ver. 949; 1692 ver. 822.) Räkningen på svepning etc. för Sevin är dat. d. 26 okt. 1691 (S. A. Drh. R.).
5. S. A. Hedvig Eleonoras Hovkb. 1691 ver. 438, 912. Ibid. Drh. R. 1691 ver. 71, 72. N. G. Wollin: Kungsträdgården a. a. s. 69 och A. Stavenow: Johan Hårleman a. a. s. 56.
 6. S. A. Drh. R. 1700 ver. 159. År 1710 (ver. 176) inköptes kronskyfflar, ymp-sågar och daltåg till »Laborinthen eller Buscagiens afskiärande i lustträdgården som af den starka vintern blef bortfrussin. Ultimo dec. Å:o 1710. C. Liungman».
 7. R. A. Brev till Nic. Tessin d. y. d. 12 juni 1705.
 8. S. A. Drh. R. 1706 ver. 211.
 9. Mail, som spelades med klubbor och kulor av buxbomträ, var i bruk under 1600- och särskilt 1700-talet.
 10. I ett inventarium uppsatt d. 12 jan. 1737 får labyrinten följande beskrivning: »Buscasien på Västra ändan i Trädgården af allahanda Wildträn, fanns på åtskillige ställen utgången» (bil. F).
 11. Bl. a. S. A. Drh. R. 1696 ver. 218; 1697 ver. 230; 1702 ver. 142. R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta d. 11 apr. 1702 (kop.). Ibid. Hedvig Eleonoras koncept d. 11 apr. 1702. S. A. Drh. R. 1702 ver. 140. Ibid. Hedvig Eleonoras Hovkb. 1703 ver. 511. R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta 1704, resolution d. 26 aug. 1704. S. A. Drh. R. 1704 ver. 175, 199 o. f. — J. Böttiger: Drottningholm a. a. s. 78 anger felaktigt de fyra boskéernas areal som 6,250 kvadrat-famnar.
 12. Våren 1684 anlände 300 st. lindar (R. A. Hedvig Eleonoras koncept, Törnhielms mem. d. 20 okt. 1685). Träden hade antagligen inköpts av trädgårdsmästaren på Strömsholm, J. Flodhman, som d. 12 jan. 1684 utkvitterade respengar till Holland (S. A. Hedvig Eleonoras Hovkb. ver. 237). — Levererades 1688 d. 25 april 50 st. holländska lindar, som kvitterades d. 16 dec. 1689 av Hårleman (S. A. Drh. R. 1689 ver. 143). 60 högstammiga lindar från Ekolsund utkvitterades av Hårleman d. 29 okt. 1697 (S. A. Drh. R. 1697 ver. 237). Flera av dessa voro dock skadade (Ibid. ver. 238). — 120 st. högstammiga, stora holländska lindar levererades d. 27 apr. 1701 av Michael Wassenberg. Enl. anteckning av Hårleman skulle de utplanteras i lindalléerna. (S. A. Hedvig Eleonoras Hovkb. 1701 ver. 696). — Att livgedinget kunde leverera betydande kvantiteter framgår bl. a. av en sändning 1703 till Carl Gyllenstierna, greven till Steninge, med 1 200 lindar, som skulle avhämtas i Gripsholms län (R. A. Hedvig Eleonoras koncept d. 17 sept. 1703). S. A. Drh. R. 1684 s. 466 meddelar, att en steg inköptes till Sevin för att denna skulle kunna jämna lindarna.
 13. R. A. Hedvig Eleonoras koncept d. 22 juli 1698. (S. A. Drh. R. 1698 s. 109—110).
 14. S. A. Drh. R. 1698 ver. 194. Kompletteringsarb. Ibid. bl. a. ver. 195.
 15. S. A. Drh. R. Skrivelse undertecknad av Hedvig Eleonora d. 16 juni 1709 (kop.). Fullmakten i R. A. Hedvig Eleonoras koncept.

16. R. A. Hedvig Eleonoras koncept. Brev d. 24 juli 1702. Fru Hårleman uppbar lön 1718. Följande år saknas räkenskaperna och 1720 förekommer hon ej. Hon dog först 1744.
17. Löneförhöjning enl. handl. dat. d. 13 okt. 1715 (R. A. Hedvig Eleonoras koncept). S. A. Drh. R. 1715 ver. 71. — S. A. Drh. R. 1716 ver. 69 dat. d. 25 apr. 1717.
18. S. A. Drh. R. 1736 s. 11. Fabian Lind erhöill fullmakt d. 2 dec. 1736 (S. A. Drh. R. 1737 ver. 89, kop.).
19. Ödmjukt mem. från Hårleman d. 1 apr. 1707 (R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta). Ang. Michael Launer se ansökan, godkänd av Hedvig Eleonora d. 7 nov. 1707 (R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta) samt S. A. Drh. R. Byggningsstaten. Han dog 1724, då änkan utkvitterade inestående lön för första kvartalet. För ombesörjandet av fontänerna erhöill Anders Launer vid årets slut en mindre ersättning. Först 1725 uppbar han full lön som fontänör. (S. A. Drh. R. 1724 ver. 363, 365; 1725 ver. 351.)
20. Fullmakt dat. d. 16 maj 1710 (R. A. Hedvig Eleonoras koncept). — Drottningholms och Ulriksdals slotts- och kungsgårdsstater 1727. (S. A.)

Inhägningen.

1. S. A. Drh. R. bl. a. 1683 s. 449 ¹/₂, ver. 288; 1686 s. 106. Beskrivningen 1726 (bil. D). S. A. Drh. R. 1686 s. 106 meddelar Hedvig Eleonoras resolution ang. murarnas fält. Den n. muren: ibid, bl. a. 1685 okt., dec.; 1686 s. 106. Den s. muren: ibid. bl. a. 1688 ver. 138, 132. Målning: ibid. bl. a. 1686 s. 106; 1694 ver. 186. Planket: ibid. bl. a. 1692 ver. 260; 1696 ver. 220; 1703 ver. 130. — R. A. Tessinska saml. Konsthist. ämnen, 1685.
2. Ej angiven i den av M. Meytens 1695 stuckna planen i Suecia (fig. 12).
3. R. A. Hedvig Eleonoras koncept d. 12 juli 1693.
4. N. M. Hårlemanska saml. nr 4346/1863. Penna (42 cm × 32 cm. Endast halva arket är utnyttjat). Vattenstämpel: kvinna med hjälm, lejon båda inom staket. Pro patria. Sign. »Hårleman f. 1695». Teckningen är reproducerad som fig. 2 i Å. Stavenow: Johan Hårleman a. a.
5. S. A. Drh. R. Modellen: 1695 ver. 189. Kontrakt med Johan Grimsten: ibid. 1696 ver. 213. Han fick enligt detta 300 dlr kmt för varje port. Det fyrkantiga järnet smiddes 1695 enligt ver. 178. Murgesällarbetet: ibid. ver. 173. Daniel Stawert: ibid. 1696 ver. 214. Siraten på snirkelarna, varmed åsyftades de konsolliknande sidostyckena på ömse sidor om portalen, utförde Grimsten av koppar våren 1697 (S. A. Drh. R. 1697 ver. 228). Likaså gjordes då 36 mässingsknoppar under järnporten (ibid. 1697 ver. 226). — Av portaldetaljen med Hedvig Eleonoras krönte namnchiffer finnes en osign. blyertsteckning i N. M. Hårlemanska saml. nr 8647/1863 (32 cm × 20,5 cm).
6. R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta maj 1697. S. A. Drh. R. 1699 ver. 119, s. 272. Jfr den likartade kompositionen i Fontainebleau med nedgångarna från parterren till kanalen. Gravyr av Aveline repr. i G. d'Esparbès a. a.
7. En gesäll antogs i klensmedjan i jan. 1697 (S. A. Drh. R. 1697 ver. 227). Jfr arbetsförslaget maj 1697, punkt 3 (R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta).
8. I juli samma år hade murgesällar »inlagt på begge öppningarne i lustträdgården med sandsten hvarest begge järngallren emellan långmurerna insetties

- samt vid änderna halfpelerne fyra st. af murtegel up- och inmurat». (S. A. Drh. R. 1697 ver. 211). Jfr en teckning (penna och akv.) i N. M. Hårlemanska saml. nr 4344/1863 (20 cm × 32 cm) sign.: »J. Hårleman 1695». Den föreställer ett mellan rustiker löpande obrutet järngaller med över mittpartiet riksänknedrottningens krönte namnchiffer omgivet av akantusslingor och girlander liksom å grinden nr 4346/1863. Men (det överklustrade) namnchiffret är olikartat.
9. R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta 1697. S. A. Drh. R. 1697 ver 222. N. M. Hårlemanska saml. nr 4347/1863. Tuschlav. (26,5 cm × 41,5 cm). Vattenstämpel: ingen. Teckningen är delgiven av J. Böttiger i Drottningholm a. a. s. 80, som även anfört räkenskapernas viktigare uppgifter ang. trädgårdens fyra stora portaler.
 10. Mattis Kesmackers yrkesskicklighet känna vi tidigare till bl. a. genom den södra porten in till Kungsträdgården, vilken han smidde 1693. (J. Böttiger: Studier rörande Stockholms slott. II. En krönika om den Tessinska slotts-kyrkan 1693—97. Sthlm 1918, s. 33).
 11. Kick (Kickow), Johan Ulrich, blev mästare i Stockholm 1689 och verkade som guldsmed till 1709 (Gustaf Upmark d. y.: Guld och silversmeder i Sverige 1520—1850. Sthlm 1925).
 12. Caspar Schröder: S. A. Drh. R. 1697 ver. 222. M. Kesmacker: *ibid*, ver. 223. Christoffer Höneman och J. U. Kick: *ibid*. ver. 224. Ombytet av portalerna: *ibid*. ver. 225, 229. Den fjärde portalen: *ibid*. 1698 ver. 184 och 186. Kontraktet med J. U. Kick är dat. d. 6 april 1698. »Rustiquerna»: *ibid*. bl. a. 1698 ver. 32, 33, 273; 1699 ver. 119; 1700 ver. 144, s. 235, 239; 1701 s. 288. — S. A. Drh. R. 1700 s. 122, ver. 144. Nils Jonsson Rytter högg pelarna.
 13. Ang. Sceaux se gravyrer av Jean Rigaud meddelade i V. Advielle a. a. Ang. Grand Trianon och menageriet i Versailles se bl. a. gravyrer av Aveline (Bibl. Nat. Cab. des Estampes. Top. de la France. Va. 370 och Va. 366). — Daniel Marot meddelar en portal krönt med akantusblad på ömse sidor om ett krönt vapen. Alltså principiellt samma komp. som å Drottningholm, men med mera lätta och graciösa ornament. (Oeuvres du s:r D. Marot. — — Haye [1701?]). Daniel Marot verkade i Paris och Haag omkr. 1660—1710. — Rika akantusblad i franskt metallsmide finna vi flerfaldiga exempel på bl. a. hos Jean Le Pautre eller i Liure Nouveau pour l'art de serrurier, inuenté par Jean de Rembeur et Nicolas Seigneurie. Paris 1668. — Järnsmidet under Ludvig XIV:s tid är ännu icke konsthistoriskt behandlat, men ett arbete över detsamma förberedes av M:lle Ballot.
 14. Jfr Å. Stavenow: Johan Hårleman a. a. s. 60. — Kungsträdgårdsgrinden med sitt överstycke visar så stora likheter med Drottningholmsgrindarna, särskilt med den i fig. 46 här återgivna, att samma inventor är högst sannolik. (Se S. A. Slottsboken 1693 ver. 679). — Bland Johan Hårlemans teckningar i N. M. må särskilt påpekas nr 4345/1863 (Hårlemanska saml).

Trakten närmast slottet.

1. S. A. Drh. R. 1697 ver. 232. Jfr Nic. Tessin d. ä:s plan repr. å s. 12 i J. Böttiger: Drottningholm a. a. (N. M. Celsingska saml. nr 43/1875.) År 1707 näm-

- nes staketet i anledning av en reparation (S. A. Drh. R. 1707, s. 310). Arvsdelningskommissionens omnämmande av staketet har J. Böttiger anfört i A. de Fries a. a. s. 8.
2. I sin bild över Drottningholm från söder 1694 har W. Swidde i motsats till M. Meytens i hans plan 1695 felaktigt markerat platsen för den mittre borggårdens norra och södra begränsning.
 3. Ritning sign. d. 14 maj 1669 J. De la Vallée samt en samma år daterad osignerad »explikation». Skoklosters bibl. — Motivet återkommer i A. Perelles stick för Suecia 1674.
 4. O. Sirén: Gamla Stockholmshus a. a. s. 49 med repr. av original från Skokloster.
 5. Osign. ritning antagl. av Nic. Tessin d. ä. Skoklosters bibl. Denna sjögård utfördes före 1674 (jfr karta från detta år å Skokloster) av trä med stenkistor i de yttre båda hörnen. År 1671 arbetade timmermän på »stoora Siöö gårds Byggningh». Gallerierna nämnas särskilt 1672. (R. A. Skokloster. Rydholmssamlingen.) Den på Lars Kietzlings karta 1704 (Lantmäteristyrelsens arkiv, se äv. U. U. B. Top. pl. nr 48376) vid sidan härav synliga sjögården anlades först senare.
 6. Karlberg: Stick för Suecia av Willem Swidde 1690. I vad mån sjögården realiserades ämna vi i ett annat sammanhang söka utreda. Steninge: stick för Suecia av M. Meytens 1695.
 7. J. Böttiger ger i Drottningholm a. a. s. 87 en kort skildring av sjögårdens anläggning med flera repr. av slottet från sjösidan, bl. a. A. Perelles stick, som särskilt omnämnes s. 87. — Observera likheten mellan kajernas artikulering på Drottningholm och Vaux-le-Vicomte!
 8. R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta 1666—76. S. A. Drh. R. 1667, materialr. s. 9. — S. A. Drh. R. bl. a. 1682 s. 79, ver. 144, s. 290, s. 298; 1683 s. 442 $\frac{1}{2}$; 1688 ver. 226. C. Gripenhielms bild av Drottningholm är repr. av J. Böttiger: Drottningholm a. a. Pl. IV.
 9. S. A. Drh. R. 1697 ver. 218, s. 427.
 10. Fyllning fördes från Kersö bl. a. 1694 (S. A. Drh. R. ver. 161). År 1695 inköptes trappsten för vilket ändamål redan 1693 avslutits kontrakt (Ibid. ver. 152, 153) och pålades samt arbetades med själva stentrappan: Ibid. bl. a. 1695 s. 132; 1697 s. 141, ver. 217. R. A. Hedvig Eleonoras koncept. Mem. fr. Knut Person Törnhielm d. 4 apr. 1698. S. A. Drh. R. 1699 ver. 130; 1705 e. 107 och 109; S. A. Hedvig Eleonoras Hovkb. 1708 ver. 650. S. A. Drh. R. 1709 ver. 182, 184. Reparation: R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta. Brev till C. Gyllenstierna från H. Möller med nämnda bilaga av G. J. Adelcrantz.
 11. J. Böttiger: A. de Fries a. a. s. 6—7, dme: Drottningholm a. a. s. 87—88.
 12. C. Hårlemans projekt i N. M. Hårlemanska saml. nr 6391/1863.

Blomstergården och Vingården.

1. S. A. Drh. R. 1685, dec.: utanför nya trädgården åt träsket är efter guvernörens befallning ett nytt korsvirkeshus av fem rum uppsatt för trädgårdsmästaren Mr Sevin. Emot ängen timrades en trappa 1686 (ibid. s. 120). Ibid. Drh. R. 1686 s. 353. Angående blomsterhusen bl. a: ibid. 1686 ver. 405; 1687 ver. 191;

- 1688 ver. 171, 216, 222; 1697 s. 402; R. A. Hedvig Eleonoras koncept d. 15 jan. 1698; R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta d. 25 juni 1700; S. A. Drh. R. 1701 ver. 41, 153; 1702 s. 284; 1704 ver. 399; 1712 ver. 61; 1713 ver. 64, 67, 163; 1714 materialr. ver. 2, ver. 199; 1715 materialr. d. 10 dec.; ver. 173 o. f.; 1716 materialr. d. 20 okt. enligt vilken orangeriet var helt färdigt. Inhängnaden: S. A. Drh. R. 1692 s. 356; 1697 ver. 231.
2. R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta. Brev till C. Gyllenstierna från J. Leijonbergh d. 8 mars 1687. Förteckningen upptar bl. a.:
primula, narciss, dubbel jonkvill, cyklamen, colchicum, caltha, blåsippa (dubbel blå och dubbel vit), dictamnus, två sorter helleborus, jucca, campanula, gullregn, rosor, acasia, passionsblomma, »Althea arborescens», jasminum, Judasträd, »Laurus tinus», dubbel clematis.
 3. Bl. a. S. A. Hedvig Eleonoras Hovkb. 1686 ver. 632; R. A. Hedvig Eleonoras koncept. Brev till J. Leijonbergh d. 24 maj, d. 26 nov., d. 11 dec. 1686. — Ibid. Hedvig Eleonoras livgedingacta. Brev från J. Leijonbergh d. 6 aug. 1686. — Ibid. Hedvig Eleonoras koncept. Order till guvernören d. 21 dec. 1686. — S. A. Drh. R. 1687 ver. 225. — Ibid. Hedvig Eleonoras Hovkb. 1687 ver. 347. — Ibid. 1689 ver. 550. — Ibid. 1703 ver. 526. — S. A. Drh. R. 1730. Mem. ver. 599 med kvittens av (Carl) von Hårleman 1731 för sex st. orangeträd, som han i jan. 1709 införskaffat. Se även ver. 601. År 1718 d. 24 mars kvitterar Michael Wassenberg förteckningen å ett flertal växter, som genom Johan Engman lämnats från Ulriksdal. (R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta.)
 4. R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta. Resolution på Hårlemans underd. mem. d. 26 aug. 1704. S. A. Drh. R. 1733 ver. 592; 1735 ver. 1489.

Frukt- och köksträdgården.

1. Bl. a. S. A. Drh. R. 1684 ver. 334 o. f.; 1685, dec.; 1686 ver. 252; 1687 ver. 129, s. 312. R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta. Brev från K. P:son Törnhielm d. 29 nov. 1687. S. A. Drh. R. 1689 d. 28 sept.; 1692 ver. 33. Zacharias Hesse dog i augusti 1688. (S. A. Drh. R. 1688, resolution, kop., ver. 70.)
2. Bl. a. S. A. Drh. R. 1692 ver. 50, 268, 272. R. A. Hedvig Eleonoras livgedingacta. Underd. förslag av J. Hårleman d. 16 dec. 1692. Bland det som föreslogs till inköp 1693 märkas äpple-, päron-, körsbärs- och plommonträd samt svarta, röda och vita vinbärsbuskar. — S. A. Drh. R. saknas för år 1693. — S. A. Drh. R. 1694 ver. 170, 174, s. 316, 318, 322; 1695 ver. 171; 1696 ver. 221; 1697 ver. 44, 230. Till fruktträdgården inköptes 1697 (ibid. ver. 233) 60 högstammiga lindar, 25 högstammiga päronträd, 1698 (ibid. s. 327) lagades planket vid vedgården, emedan det var så förfallet, »at ingen veed der utj förvaras kunde». 1702 (ibid. ver. 146) inköptes för fruktträdgården 200 högstammiga, holländska äppleträd från Amsterdam. — Ibid. Div. räkenskaper ang. plankreparationer.
3. S. A. Drh. R. 1737 ver. 1300. Förslagsritningar i N. M. Celsingska saml. (Hårlemans stämpel, nr:is 17/1875 och 18/1875) med resp. två sido- och ett mitt-torn, av vilka intet utfördes.

Den utförda trädgårdens karaktär.

1. Nic. Tessin d. y:s förteckning över sitt bibliotek belyser ypperligt ägarens mångsidighet. — I. N. M. (1863 års ornaments- och arkitekturritningssamling) finnes ett onummererat manuskript, vari Tessin berör tekniska spörsmål ang. vattenkonsterna på Drottningholm. För övrigt hänvisas till Tessins resejournaler.
2. T. ex. det kanalomflutna Haus Neuburg. M. L. Gothein a. a. II, s. 307 och Abb. 541.
3. J. Guiffrey a. a. s. 19.
4. Jfr ritning i N. M. Tessinska saml. nr 2949/1863 eller M. Meytens' plan i Suecia med en karta av I. Ström 1774 i Stockholms läns lantmäterikontor.
5. Jakob Brauns karta 1708 i Lantmäteristyrelsens arkiv. Bland övriga längd-anläggningar utmed en längdaxel må anföras Salsta. Jfr plan i K. B. bland teckningar till Suecia och Jakob Brauns karta 1711 i Lantmäteristyrelsens arkiv. Dessa, av vilka särskilt den sistnämnda bilden är av betydelse vid utrönandet av vad som egentligen blev utfört, nämnes ej av Erik Fant i hans uppsats om Steninge (Svensk arkitektur. Sthlm 1914, band II). Vidare Sandemar (jfr J. v. d. Aveelens stick i Suecia 1699 och karta förvarad på Sandemar) samt Noor (N. G. Wollin: Noor i Uppland. En anläggning av Johan Hårleman. Saisonen 1923: I).
6. R. Josephson: Apollotemplet i Versailles a. a. s. 12.
7. Ang. Näsby se t. ex. Petter Arosanders karta 1668 i Lantmäteristyrelsens arkiv (kop. fr. 1800 i U. U. B. Top. pl. nr 48145). Strömsholm: Nic. Tessin d. ä:s förslag 1680. U. U. B. Top. pl. nr 53013.
8. N. M. Tessinska saml. nr 2997/1863. Påskrift: »N. Tessin inv. et fecit 1697». Det är dock tvivel underkastat, om det verkligen är fråga om projekt för Humlegården i Stockholm. Carl Gustaf Tessin har antecknat å bladet: »Je crois c'est pour le jardin du Roi nommé Hummelgården». Ang. Rosersberg se Suecia.
9. Se t. ex. R. Josephson: Stockholms slott a. a. s. 49 o. f. Konkreta belägg kunna lätt erhållas, bl. a. i Nic. Tessin d. y:s resejournaler, där författaren t. ex. i Holland kunnat påpeka uppenbara lån från franska förebilder.
10. Ericsbergs arkiv. R. A. Tessinska saml. Koncept till brev etc. (samtida avskrift).
11. Efter riksänknedrottningens frånfälle (1715) upplöstes helt naturligt hennes livgeding och Drottningholm kom att — dock först från 1719 — tillhöra Stockholms län. Aug. Hahr: Lustslotten a. a. s. 281.
12. Att trädgårdarna också voro starkt i behov av tillsyn framgår bl. a. av ett större reparationsförslag 1735. Kungl. Byggnadsstyrelsen. Avgjorda mål före 1811. — Reparationernas gång följas förutom i Drh. R. i »Drottningholms byggnings- och reparationsmemorialer och förslag 1720—1739», båda i S. A. — Det prekära ekonomiska läget närmast efter riksänknedrottningens död belyses av ett underd. mem. 1719, vari Carl Gyllenstierna anför Michael Wassenbergs uppgift om »utj hwad älendigt tillstånd Trägårdz drengarne der samma-städes (Drottningholm) äro, så att de af hunger och nakenheet måge försmekta» (R. A. Kungsg. och kungsladug. Drh.) — Lars Salvius' skildring av sin tids Drottningholm ger intet utöver det som här redan delgivits (Beskrifning öfver Sverige a. a. Sthlm 1741).

ÖVERGÅNGSSTILENS ANLÄGGNINGAR.

1. M. L. Gothein a. a. II, s. 378. Redan 1728 frågar sig Batty Langley i *New Principles of Gardening etc.* London 1728, s. IV: »Is there anything more shocking than a stiff, regular garden».
2. C. W. Schnitler (*Trädgårdskonstens historia i Europa a. a. s. 120*) framhåller som en jämförelsevis självständig tysk insats »den dekorativa utformningen av rokokoträdgården». Men denna rokoko kom förutom i vissa accessoarer endast till uttryck i boskéernas upplösta snirklar.
3. M. L. Gothein a. a. II, s. 366.
4. Penna och akv. (210 cm × 179 cm). Rosersbergs slott. Projektet förskriver sig antagligen från 1770-talet. Se s. 298 not 13.
5. M. L. Gothein a. a. II, s. 286. Se ovan s. 273 not 36.
6. C. C. L. Hirschfeld: *Theorie der Gartenkunst* (I—V. Leipzig 1779—1785) I, s. 138. M. L. Gothein a. a. II, s. 377, 396.
7. Överlåtelsen till Lovisa Ulrika av Drottningholms slott med möbler och tillhörigheter, underskriven av Fredrik I, är dat. Karlberg d. 25 aug. 1744. S. A. Drh. R. 1744 ver. s. 25 (kop.). Se äv. *ibid.* s. 27—28. Fritz Arnheim: *Luise Ulrike, die schwedische Schwester Friedrichs des Grossen. Ungedruckte Briefe an Mitglieder des preussischen Königshauses. I—II. Gotha 1909—1910.* Brev till modern den 4 sept. 1744 (I, nr 80 s. 68). Se äv. Nils Erdmann: *Gustaf III. De första bladen i hans lifs historia.* Sthlm 1907. Detaljer ang. trädgårdsanläggningen på Drottningholm äro felaktiga.
8. F. Arnheim a. a. II, nr 191 s. 156.
9. 1745 inköptes murtegel till flygelbyggnaderna. S. A. Drh. R. 1745 ver. 362. Se Aug. Hahr: *Lustslotten a. a. s. 311 o. f.* Åke Stavenow förbereder en monografi över Carl Hårleman, vartill hänvisas för studiet av dessa nybyggnader.
10. F. Arnheim a. a. I, nr 322 s. 301. Brev till system Amalie, d. 8 aug. 1746.
11. *Ibid.* II, nr 123 s. 107. Brev till modern (Sophie Dorothee) dat. (21) maj 1748.
12. *Ibid.* I, nr 322 s. 302. Brev till system Amalie d. 8 aug. 1746. — Ang. G. Bodings karta se S. A. Drh. R. 1747 s. 81 och ver. s. 585—586.

BAROCKTRÄDGÅRDENS KOMPLETTERING.

1. S. A. Drh. Div. handl. 1740. Underd. mem. (kop.). — *Ibid.* Drh. R. 1744 ver. 375, 376. — R. A. Statsdep. handlingar 1760—62 s. 1709 o. f. — S. A. Drh. R. 1770 ver. 219.
2. Fabian Lind erhöill på egen begäran d. 25 jan. 1762 avsked från sin trädgårdsmästarebefattning efter att hava uppehållit den i 26 år. Han dog d. 20 nov. samma år. S. A. Drh. kopiebok 1762 s. 289. *Ibid.* Drh. Div. handl. d. 25 jan. 1762. *Ibid.* Drh. R. 1762 ver. 187. — Lind efterträdades av Johan Daniel Happée. Den 20 juli 1762 inventerades trädgården av Lind till Happée, som erhöill fullmakt d. 6 dec. 1762. S. A. Drh. R. 1761 ver. 361. *Ibid.* Drh. kopiebok 1762, s. 293. *Ibid.* Drh. Div. handl. 1762. Happée erhöill t. o. m. 1762 medel

- ur drottningens handkassa. Från 1763 är han uppförd på ordinarie stat. S. A. Drh. R. 1763 s. 26. Se s. 308 not 31.
3. S. A. Kungl. maj:ts brev och resolutioner. Skrivelse från Lovisa Ulrika d. 19 mars 1745 (kop.). Tessin efterträddes av friherre Gustaf Jacob Horn. S. A. Ibid. Skrivelse d. 13 mars 1754 (kop.).
 4. S. A. Drh. R. 1750 s. 311 o. ver. 373; 1751 ver. 473, 475, 555—56; 1752 s. 495 ver. 583—84, s. 494; 1753 s. 437.
 5. Jacques-François Blondel: *Architecture française etc.* I—IV. Paris 1752—1756, framhåller bl. a. fordringar på en trädgård »qu'en donnant de la variété aux différentes pièces de verdure, on tâche qu'elles imitent la nature dans ses productions: imitation toujours préférable à la contrainte de l'art, & qui dans toutes les occasions & chez presque tous les Peuples est regardée comme le principal objet du Jardinage (del I, s. 46).
 6. S. A. Penna och akv. (97 cm × 39,5 cm).
 7. Se s. 168. Å trädgårdsprojektet 1778—1779 står det angående dessa boskeer: »Petits Bosquets dont un reste a planter».
 8. de Fels: Ange-Jacques Gabriel etc. Paris 1912 [1911] s. 149, pl. XXX. Jfr även ett förslag till förändring av Ekolsunds trädgård, utarbetat 1759 av den franske arkitekten Contant d'Ivry. (Å. Stavenow: Johan Hårleman a. a. s. 61.) Förutom det blad på Fullerö, som Stavenow påpekat, finnes ett i K. B. Vasabibl.
 9. Anders Björklund: *Beskrifning öfver Kongl. Lust-Slotten Drottningholm och China* (1796), s. 11. A. Björklund erhöi d. 20 dec. 1792 konstitutorial som slottsförvaltare vid Drottningholm (S. A. Drh. R. för löningsmedlen 1793 s. 107, kop.). — Planen över lövteatern finns i S. A. Uppmätning 1785 av L. R. Kökeritz. Penna och akv. (29,5 cm × 47 cm; å fig. 51 är bladet beskuret). — Att det redan under 1700-talets senare hälft stundom var ogörligt att åtkomma de räkenskaper, som rörde arbeten, vilka bekostats av de kungligas privata medel, framgår av en skrivelse av C. F. Adelcrantz, där denne säger sig fåfängt ha sökt upplysning ang. några skulder, som gjorts på Drottningholm under Lovisa Ulrikas tid. Kamreraren vid »Hennes Maj:ts Hand Cass: Contoir» vistades nämligen då ej längre i Stockholm, och ingen kunde ge upplysning om var räkenskaperna från ifrågavande tid voro att tillgå. Ka. A. Andra avräkningskontoret. Hovet. Nr 156.
 10. Se s. 311 not 63. Repr. av skulpturen i Aug. Hahr: *Lustslotten* a. a. s. 95.
 11. H. Inigo Triggs: *Garden craft in Europe*. London 1913, s. 248 (fig.) och 252.
 12. M. L. Gothein a. a. II, s. 210, fig. 451 och 452, s. 146.
 13. Ang. Rheinsberg se Ed. Jobst Siedler: *Die Gärten und Gartenarchitekturen Friedrichs des Grossen* (Zeitschrift für Bauwesen. Jahrgang LXI. Berlin 1911) sp. 15. Abb. 7, sp. 18 o. f. — Ang. Rosersberg: se det här i fig. 49 meddelade projektet. Endast teatern närmast slottet utfördes. Då denna ej är angiven å en på hertig Karls befallning av Pär Alfvig 1773 upprättad karta (på Rosersberg) måste den ha tillkommit efter detta år. I ett förslag till förändring av parterren på Rosersberg 1797 har G. af Sillén givit en åskädlig bild av en del av teatern. (K. B. Skön konst.)
 14. U. U. B. Gust. saml. F. 413 s. 546 (en inhyllad teaterföreställning 1782). Rudolf Maurits Klinckowström: Riksrådet och fältmarskalken m. m. grefve

- Fredrik Axel von Fersens historiska skrifter. I—VIII. Sthlm 1867—72. V, s. 169. (cit. v. Fersen.)
15. S. A. Drh. R. 1747 s. 420, 421.
 16. Denna akv. (74,5 cm × 54 cm; å fig. 53 är bladet beskuret) jämte några med denna besläktade skisser tillhöra K. B. Vasabibl.
 17. K. B. Vasabibl. Penna och blyerts (58,5 cm × 47,5 cm; å fig. 54 är bladet beskuret). S. A. Drh. Exp. att. Ibid. Drh. R. 1749 s. 335. — I K. By. finnes en senare ritad »Plan öfwer Drottningholms Theater uppbyggd År 1755 afbrann A. 1762.» Tusch. (45,5 cm × 63 cm) Att en teater funnits före den nuv. meddelar bl. a. A. Björklund a. a. s. 139 och C. Eichhorn a. a. s. 141. — Redan 1744 hade Lovisa Ulrika inrättat en teater på Ulriksdal. Den teater, som tidigare funnits på slottet i Stockholm, flyttades 1746 till Drottningholms slott (Salle des noces). Nils Personne: Svenska teatern under gustavianska tidehvarvet. Sthlm 1913 s. 80—81.
 18. K. B. Vasabibl. Penna och blyerts (96 cm × 75 cm).
 19. Förutom den ovan i not 17 nämnda ritningen finnas några i Nordiska Museet, på vilka intendenten Agne Beijer fäst min uppmärksamhet. För kännedom om byggnaden, som ej varit föremål för någon undersökning, hänvisas till S. A., särskilt serien Drh. Exp. att. innehåller flera uppgifter.
 20. A. Stavenow: Johan Hårleman a. a. s. 54.
 21. Se bl. a. Generalplaner til fem sätesgårdar uti koppar stuckne med deras förklaring. Upritade och til en del anlagde af Carl Wijnblad. Sthlm 1765. C. W. Schnitler: Trädgårdskonstens historia i Europa a. a. s. 187.
 22. Se t. ex. fig. 9 i Carl Forsstrand: Trädgårdar och trädgårdsmästare i 1700-talets Stockholm (Samf. S:t Eriks årsbok 1927). Gustaf Munthes katalog: Äldre svenska teckningar till rumsinredning och konstslöjd. Göteborg 1924, s. 80 (cit. Katalog). Där har dock ovannämnda mästarprouv av F. Levander felaktigt angivits vara från 1762 i st. f. 1772. — Som exempel på arkitektoniskt bundna trädgårdsanläggningar under Gustav III:s tid flera år efter den engelska parkstilens genombrott i Sverige kan nämnas Jean E. Rehns förslag till plantering vid S:t Johannes kyrka i Stockholm 1783 (R. Josephson: Stadsbyggnadskonst a. a. fig. 112) och trädgården vid Gunnebo 1785—1796. (Axel L. Romdahl: Gunnebo. Svenska slott och herresäten. Västergötland. Sthlm 1910, s. 65 o. f. Arvid Bäckström: Studier i Göteborgs byggnadshistoria före 1814. [Akad. avh.] Sthlm 1923, s. 136—137, fig. 71.)
 23. Andreas Lindblom: Rokokoinredningar å Stockholms slott och deras mästare (Svensk Nyttokonst 1924 s. 31).

KINA.

1. F. Arnheim a. a. I, nr 327 s. 307.
2. F. Arnheim a. a. II, nr 385 s. 310.
3. F. Arnheim a. a. II, nr 410 s. 329, brev till modern d. 27 juli 1753; nr 411 s. 330, brev till Fredrik II d. 31 juli 1753. — C. Eichhorn (Svenska studier a. a. s. 136—137), Aug. Hahr (Lustslotten a. a.) och andra författare stödjade sin framställning av det första Kinas invigning på den först under 1800-talets början avfattade relationen, som tryckts i det av P. Wieselgren publicerade

- De la Gardieska archivet (del XVII, s. 26—29) med årtalet 1752 angivet i st. f. 1753. v. Fersen (a. a. II, s. 45 o. f.) anger också felaktigt årtalet 1752 och att Kina uppförts av Lovisa Ulrika för att fira kungens återkomst från Finland. En välkomstfest hölls också (i aug. 1752) men i barockträdgårdens stora boské. Se Lovisa Ulrikas brev till modern d. 29 aug. 1752. (F. Arnheim a. a. II, nr 387 s. 312.) — I Svenska Magazinet, Sthlm 1766, s. 641 står det riktigt uppgivet, att det äldre Kina uppfördes 1753.
4. P. de Nollac: *Trianon de Porcelaine* (Revue de l'Histoire de Versailles et de Seine-et-Oise 1901). — M. L. Gothein a. a. II, s. 162 o. f.
 5. Friedrich Andreae: *China und das achtzehnte Jahrhundert* (Grundrisse und Bausteine zur Staats- und zur Geschichtslehre. Berlin 1908, s. 121—200). E. J. Siedler a. a. Sanssouci-planen utlovades enl. brev från Lovisa Ulrika till modern d. 8 dec. 1747, F. Arnheim a. a. II, nr 98 s. 87 och Lovisa Ulrika utlovade Kinaritningar i brev d. 3 juli 1753, F. Arnheim a. a. nr 411 s. 330.
 6. U. U. B. Top. pl. nr 47277. Lavyr i tusch och akv. (36,5 cm × 23 cm). — I G. Munthe: Katalog a. a. angiven som »Kina slott. Förslag till paviljong. Huvudfasad, kortsida (!) och planritning» (nr 59). Antagligen har Adelcrantz ej varit ensambestämmande vid utformningen.
 7. Jonas Collins karta förekommer endast i två, angående överensstämmelsen med originalet bestyrkta av Olof Bergenson resp. d. 20 aug. (fig. 57) och d. 24 nov. 1760, utförda kopior. Båda (58 cm × 46,5 cm) tillhöra S. A. Färghållningen och den dekorativa utstyrseln är skiljaktig. Originalet har ej återfunnits. Beskrivningen över Kina finnes i R. A. Kungs- och kungsladugårdar. Drh. Den författades antagligen något av de närmaste åren efter in-
vigningen.
 8. S. A. Lovisa Ulrikas Handkb. ver 10.
 9. På Fullerö finnes en variant till fig. 55 med drakar i hörnen och varje fönsteröppning indelad av två rundbågar. G. Munthe: Katalog a. a. nr 58.
 10. K. B. Vasabibl. Penna och akv. — rött, grönt och gult — (38 cm × 54 cm; å fig. 56 är bladet beskuret).
 11. Uppgiften att Kina skulle ha byggts i ett kärr, vilket angivits i De la Gardieska archivet a. a. s. 26, och upptagits av senare forskare som Aug. Hahr, är missvisande. Bl. a. 1755 och 1756 sprängdes mellan huvudbyggnaden och den västra paviljongen. S. A. Drh. Exp. att. 1755. Men trakten nedanför väster och norr ut var sank.
 12. På borggården stodo två höga stänger »med mycket trianglar, på hvilcka hängde glasklockor som giorde cavillon». År 1755 nämnas »flaggstänger wid Chinasiske huset». (S. A. Drh. R. 1755 s. 683.)
 13. I S. A. Drh. Exp. att. 1754 nämnes, att till deras maj:ters namnsdagar d. 4 och 18 juli förbättrades granrishäckar och alléer kring Kinahusen. Jfr fig. 54/1754.
 14. S. A. Drh. R. och Exp. att. 1755—57; Lovisa Ulrikas Handkb. 1755—56.
 15. Hästkastanjen, som under 1700-talets förra hälft hörde till sällsyntheterna i mellersta Sverige, började från sekelmitten mera allmänt komma i bruk. Th. M. Fries a. a. s. 29. Redan 1753 införskrev Lovisa Ulrika 400 st. hästkastanjer från Tyskland för plantering i Drottningholms lust- och köks-trädgård. S. A. Drh. R. 1753 ver. 483.

16. S. A. Drh. R. 1756 ver. s. 357. Ibid. Drh. Exp. att. 1756.
17. S. A. Drh. Exp. att. 1755, 1756, 1757.
18. Som fond för en av allcérna projekterades en halvcirkelformad treillagebyggnad i Louis seize rikt prydd med skulpturverk. Lovisa Ulrikas namnchiffer över huvudingången. I Nordiska Museet finnes av detta förslag en kopia (lav. i tusch och akv. — grönt —, 48,5 × 59 cm) med påskrift: »Project d'un Berceau de Treillage pour servir de decoration, à une des avenues de la Chine à Drottningholm». Ibid. äv. ett likartat detaljförslag. 1754 göres en ny nyckel till porten vid sjön och omnämnes en grind vid östra allén. Följande år göres en nyckel till »Chinaporten för kgl. prinsarnes Carls och Friedrichs samfalte tjänst» (De voro då resp. 7 och 5 år gamla.) Den förre fick samtidigt en liten arbetsspade, polerad, till »tjänst wid China». S. A. Drh. Exp. att. 1754 och 1755. Ang. ordnandet av huvudingången se S. A. Drh. Div. handl. 1759.
19. Den utfördes på Gustav III:s befallning. S. A. Penna och akv. Uppfodrad på grönt siden (96,5 cm × 72,5 cm). På kartans nedre del (utesluten i fig. 64) är en beskrivning meddelad.
20. Jfr en lavyr i tusch och akv. (36,5 cm × 52 cm) i K. By., som visar en portal med Lovisa Ulrikas och Adolf Fredriks namnchiffer under kunglig krona. Möjligen föreställer den Kinaporten.
21. S. A. Drh. Exp. att. 1756.
22. Aug. Hahr: Lustslotten a. a. s. 221—222. Svenska Magazinet. Sthlm 1766, s. 641. Inrikes tidningar 1763, nr 43. A. Björklund a. a. s. 141 uppger felaktigt 1768. Denna passus har citerats av Aug. Hahr: Lustslotten a. a. s. 236, men årtalet angivits vara 1766.
23. Ritningar till det nuvarande Kina finnas i U. U. B. (se G. Munthe: Katalog a. a. s. 27—28), i K. By och S. A.
24. Se ang. denna trädgårds beskrivning texten å L. R. Kökeritz' karta 1779, till vilken vi i det följande återkomma. Den upptar också traktens trädbestånd. — År 1758 nämnes en gråstensmur vid planeringen till grund under tillämnade två paviljonger (?) vid Kina på båda sidor om allén ned till trädgårdsporten. S. A. Drh. Exp. att.
25. Ritningen, lavyr i tusch och akv., bär påskriften: Cotes du Pavillion de la Maison Chinoise (75 cm × 42 cm). Tillhör Fullerö. G. Munthe: Katalog a. a. nr 57 (se även nr 56). Intendent Gustaf Munthe har benäget ställt en fotografi av denna ritning till mitt förfogande. Flera ritningar av pendangpaviljongen i K. By.
26. Bl. a. Sigurd Curman: Den gustavianska tidens och 1800-talets byggnadskonst (Svensk konsthistoria a. a. s. 571).
27. Av intresse äro en del uppgifter från 1769 ang. exteriörernas färgställning. R. A. Kungl. arkiv. Adolf Fredriks bouppteckning. Vol. 32, ver. 286.
28. Detta förberedes emellertid av en annan penna.
29. S. A. Drh. Exp. att. 1758.
30. »Conceptcharta öfwer Kongl. Lust Slottet Drottningholm med Dess Ägor — — på Hans Kongl. Maj:ts Konung Gustaf III:s Egen Aller Nädigste Befallning, afmätt år 1777 af — — Penna, akv., blyertsritningar. Uppfodrad å väv (135 cm × 122 cm). Slottskontoret å Drottningholm. Det parti av

kartan, som är meddelat i fig. 67, är för att underlätta jämförelsen med övriga repr. kartor vridet ett kvarts varv.

31. »Plan du Chateau et du Parc de Drottningholm. Dedié à S. M. la Reine.» Penna och akv. Uppfodrad å grönt siden (118 cm × 142 cm). Drottningholms slott.
32. K. B. Vasabibl. Penna och akv. — grönt — (42,5 cm × 80,5 cm). En något olika utformning av den norra boskén finnes i ett projekt, likaledes i K. B. Vasabibl. Penna, grön vattenfärg, blyerts (48,5 cm × 66 cm). I den södra boskén är angiven en rektangulär treillagebyggnad med sexsidigt utvidgade sidopartier. Jfr en liknande i Kew. — Georges Louis Le Rouge: *Détail des nouveaux Iardins à la Mode*. Paris 1755—85. Cahier II, s. 4.
33. En planritning av boskéerna närmast intill Kina med ungefärligen den nuvarande utformningen finnes i K. B. Vasabibl. Penna och akv. — grönt och rött — (43,5 cm × 60,5 cm). Treillagebyggnaden är där likväl förlagd till norra boskérummet. — Slutligen bör uppmärksammas en pennritning i S. A. (42,5 cm × 80 cm), där den utförda komp. med fågelhus är itecknad över treillagebyggnaden. — Av ritningar över treillagebyggnaden, vilka finnas i Drottningholms slotts bibl., må här endast anges en kombinerad plan och fasadritning, penna och akv. (37 cm × 53,5 cm) med iritade kinesiska detaljer.
34. Tillhöra respektive K. B. Vasabibl. Penna och akv. (66 cm × 49,5 cm) och Drottningholms slotts bibl. Penna och akv. (66 cm × 49 cm). Mer eller mindre närstående skisser finnas även i nämnda samlingar samt på Fullerö. (G. Munthe: Katalog a. a. nr 55). Det sistnämnda bladet liknar närmast fågelhuset, repr. i fig. 63, men byggnaden är uppförd i tre våningar. Rocailles och bladornament, två papegojor i en ring å tornets krön samt två kineser som staffagefigurer ger ritningen ett mera omedelbart intryck av rokoko.
35. E. J. Siedler a. a. sp. 223 och repr. sp. 219.
36. Se beskrivning till kartan repr. i fig. 64.
37. Enligt påskrift å ritningen fig. 60 var en skjutbana anordnad i foden av de tre divergerande alléerna.
38. S. A. Drh. Exp. att.
39. Å projektritningen 1777 (fig. 68) nämnes »Petite Menagerie de la Princesses», Hänsyftas på prinsessan Sofia Albertina, född 1753. — S. A. Drh. R. 1791 s. 199.
40. F. Andreæ a. a. och dme: *Das Rokoko und die Tiere* (Montagsblatt der Magdeburger Zeitung 1907. Nr 9 o. f.).
41. Beskrivningen till L. R. Kökeritz' karta 1779.
42. Bl. a. A. Björklund a. a. s. 148. År 1796 var den stora fågelburen tom. Ang. näktergalar se bl. a. S. A. Drh. R. 1788 ver. 99, 1319 o. följande år. — Bl. a. år 1787 och 1791 nämnas påfåglar vid Kina. S. A. Drh. R. 1787 ver. 2077; 1791 s. 199.
43. E. J. Siedler a. a. — v. Knobelsdorff tog visserligen intryck även från Italien, men detta endast skärpte det klassicistiska inslaget. Ang. Kina-trädgårdens boskéutformning jfr de några årtionden tidigare komp. Pagodenburg och Badenburg vid Nymphenburg (Max Hauttmann: *Der kurbayerische Hofbaumeister*

Joseph Effner etc. Strassburg 1913. Studien zur deutschen Kunstgeschichte 164. Heft.) s. 87 o. f. Taf. VI, VII och III.

44. M. L. Gothein a. a. II, s. 277 o. f.

45. U. U. B. F. 413, s. 459 o. f. — Journal över prins Heinrichs av Preussen vistande på Drottningholm. R. A. Kungl. arkiv. Lovisa Ulrika. Pers. förhållanden. — En sammanfattning av festen vid Kina har givits av Agne Beijer: En kunglig sommar-teater (Dagens Nyheters söndagsbilaga d. 27 juli 1924).

Vid detta furstebesök utnyttjades även barockträdgården. I fonden av denna var ett odödlighetens tempel uppfört med prinsens bröstbild. Där var även en äreport upprest. Måltiderna intogos i ett stort tält. Illuminationen bland träden samt förslaget att anordna en marknad i likhet med den i St-Germain 1722, visar den tradition, på vilken Gustav III byggde vid de trädgårdsfester, som han senare komponerade på Drottningholm. I samma anda gick även förslaget att låta salslupar och jakter måleriskt formera sig nedanför slottets rikt upplysta fasad. Ang. detta se vidare R. A. Kungl. arkiv. Adolf Fredriks bouppteckning. Vol. 32. Räkningarna äro attesterade av C. F. Adelcrantz.

46. Återfinnes i kartan 1777 (fig. 67).

47. Carl Maisch (Maitz), som bl. a. hade vården om kungens jakthundar, nämnes upprepade gånger i Kina-handlingarna, bl. a. i samband med uppförandet av ett bössespännareboställe. Se S. A. Lovisa Ulrikas Handkb. och Drh. Exp. att. 1755 o. f. år. Fullmakten ibid. Drh. Div. handl. d. 1 juli 1757. — Maisch dog d. 23 jan. 1777. Han hade då hand om K. Maj:ts »jagttyg» vid Kungsör. Riksm. ämb. Ink. handl. Ödmj. mem. d. 9 febr. 1777.

48. S. A. Drh. Exp. att. 1757. Från Karlberg hämtades vilda träd.

49. Ang. Kanton se A. Björklund a. a. s. 148—149, C. Eichhorn a. a. s. 140 och Aug. Hahr: Lustslotten a. a. s. 268, 270.

50. F. Arnheim a. a. II, s. 295 nr 362. C. Eichhorn a. a. s. 140.

51. S. A. Drh. R. och Exp. att. 1755 o. f. år. För skötandet av plantagen, som låg på Malmen väster om kvarnen, samt silkesmaskaveln inkallades fransmannen Jean Meaurein. S. A. Drh. R. 1758 s. 472 samt Drh. Exp. att. 1758.

52. S. A. Kungl. Maj:ts brev och resolutioner. Und. mem. av C. G. Tessin d. 21 dec. 1753. R. A. Statsdep. handlingar 1755—56 s. 1011. — S. A. Drh. R. bl. a. 1756 s. 325. — Bland andra alléer, som utfördes av Lovisa Ulrika, må nämnas den, som planterades från Kungsladugården fram till hemmanet Rörby. S. A. Drh. Exp. att. 1758.

53. Se bl. a. R. A. Manufakturkontorets arkiv. Protokoll 1762 fol. 29 o. f. (d. 1 juli 1762).

54. R. A. Kungs- och kungsladugårdar. Drh. 1765. (C. Eichhorn anger i a. a. s. 140 år 1766). I samband med inspektionen nämns följande inrättningar. Ett manufakturverk »af allehanda fina polerade och äggjärns Smide», på vilket direktören Eric Magnus Wetterblom 1760 erhöill Kommerskollegii privilegier. — Ett »slip- och poler wärck» höll kungen på att låta inrätta. — En nyligen anlagd verkstad för filning och polering av smidesarbeten. — Bössmeden Nüssbaums verkstad. — Strumpfabrik. — Bandfabrik enligt privilegier från 1762. Den var inrymd i ett på kungens bekostnad uppbyggt »ansenligt hus» och

- leddes av livknekten hos kungen Eric Nordström. — Knyppefabrik med knypplerskor, »hwaribland äfwen woro de som blifwit uti Wadstena underwiste». — Mullbärsplantage.
55. Under Gustav III:s tid, då man i allmänhet med överlägsenhet såg ned på frihetstidens merkantila strävanden, tadelade man även Kanton. — Efter Adolf Fredriks tid lades också fabriksrörelsen så småningom ned och byggnaderna upplätos till enskilda. (Se bl. a. v. Fersen a. a. II, s. 47 samt S. A. Drh. R.) Ritningar till omändring av fabriksbyggnaderna bl. a. i Nordiska Museet.
 56. M. L. Gothein a. a. II, s. 365.
 57. Denna var som bekant särskilt omtyckt under 1700-talets senare hälft. För Sveriges vidkommande erinra vi oss det s. 303 not 45 nämnda tältet samt det av Gustav III projekterade tartariska lägret (se s. 167). Ett förslag till tältliknande corps de garde för Haga uppgjorde F. M. Piper 1783. (Fig. 10 i Sigurd Curman: Gustaf III:s första projekt till Hagaparken. Svensk Tidskrift. Sthlm 1914. Ärg. IV, s. 480 o. f.), som följdes av L. J. Desprez' »koppartält», vilka som bekant utfördes. (Fasaderna täcktes med kopparplåt. S. A. Haga R. bl. a. 1787 ver. 1705). Se ritningen i Konstakademien, K. By. och N. M. I Harald Brisning: Gustaf III:s Haga (Arktos. Sthlm 1908—1909. Ärg. I) s. 213 är en ritning över det mittre tältets fasad meddelad. Slutligen må nämnas ett 1796 av F. M. Piper för Kungsträdgården i Stockholm föreslaget tält. (Fig. 7 i N. G. Wollin: Kungsträdgården II a. a.) Äng. utländska tält se bl. a. G. L. Le Rouge a. a. Cahier VII, s. 7.
 58. S. A. Fasad (fig. 66), akv. och tusch (36,5 cm × 53 cm). K. By. Grundplan (36 cm × 52,5 cm) samt sektion. Jfr I. Triggs a. a. s. 124.
 59. Lägg märke till bl. a. det för C. F. Adelcrantz karaktäristiska sättet att skriva alnar. Eventuellt skulle man kunna ha misstänkt Jean E. Rehn, vilken som bekant utfört flera dekorationer i och vid Kina. Men i Rehns förteckning över sina arbeten är ej corps de gardet upptaget, och denna förteckning var upprättad efter ifrågavarande ritnings komponering Sålunda återfinnes där bl. a. den akvarell, som Rehn 1782 utförde över änkedrottning Lovisa Ulrikas likfärd till Stockholm. Se de av Gustaf Upmark d. y. meddelade »Jean Eric Rehns egenhändiga förteckningar över av honom utförda arbeten» (Samfundet S:t Eriks årsbok 1925 s. 154).
 60. Ka. A. Andra avräkningskontoret. Hovet. Nr 156. Förteckning på skulder 1779—83. — En fotografi av byggnaden är repr. i Äug. Hahr: Lustslotten a. a. s. 242.
 61. S. A. »Plan Facader och Genomskärning af En Chinesisk Byggnad vid China.» Lavyr i akv. och tusch (49 cm × 66 cm). Senare påtecknat: af Gustaf III:s Hand. — Brev från hertiginnan av Södermanland till grevinnan Sophie Piper d. 25 juli 1783, v. Fersen a. a. V, s. 292, bil. XVI.
 62. S. A. Drh. R. 1788 ver. 977. (Några år tidigare målade även hovmålare J. Möreck flaggor till Kina. Ka. A. Andra avräkningskontoret. Hovet. Nr. 156. Förteckning på skulder 1779—83.) Äng. kinesisk dräkt: S. A. Drh. R. 1791 s. 75 ver. 879.
 63. S. A. Drh. R. 1788 s. 1151.

DEN ENGELSKA PARKEN. LUSTTRÄDGÅRDENS OMLÄGGNING.

1. Konung Gustaf III:s skrifter i politiska och vittra ämnen: tillika med dess brevrexling. IV. Sthlm 1808, s. 276. Brev till friherre Malte Ramel, Aix-la-Chapelle d. 24 juli 1791.
2. R. A. Kungl. arkiv. Lovisa Ulrika. Pers. förhållanden etc. — Aug. Hahr: Lustslotten a. a. s. 319 anger som köpehandlingens datum d. 3 mars 1777. Se R. A. Kungs- och kungsladugårdar. Drh. — v. Fersen a. a. III, s. 235.
3. v. Fersen a. a. III, s. 252.
4. S. A. Penna och akv. (42 cm × 35,5 cm).
5. Ibid. Penna och akv. (42,5 cm × 56 cm). Uppfodrad å väv. Båda ritningarna äro upptagna i Gustav III:s bouppteckning (R. A. Kungl. arkiv. Bouppteckningshandl.) s. 197. I Konstakademien finnes en antagl. under 1790-talet utförd replik i penna av det senare projektet med de nuvarande kanalerna angivna i blå vattenfärg. Ett flertal iritningar i blyerts (42,5 cm × 56 cm).
6. Vigne Altieri var en del av den stora Villa Altieri, som under 1670-talet uppfördes på Esquilinen i Rom i närheten av nuv. Piazza Emanuele. (Giuseppe Vasi: Monumenti di Romæ etc.) Nu finnes intet kvar av anläggningen. Detaljerade avbildningar av trädgården hava utan resultat eftersökts. Enligt muntligt meddelande av professor G. J. Hoogewerff skulle emellertid troligen den på Palatinen ännu bevarade men ej publicerade labyrinten hava tjänat som mönster för ifrågavarande labyrint på Esquilinen. Att boskén vid Villa Altieri var berömd under Gustav III:s tid framgår bl. a. av Marien Vasis meddelande 1797: »Villa Altieri non moins agréable par l'aménité de ses allées que charmante par son labyrinthe de verdure (Itinéraire instructif de Rome etc. I—II. Rom 1797. — I, s. 163). F. Titi nämner i Descrizione delle Pitture etc. Rom 1763, s. 436: »un molto curiose laberinte». — För flertalet av dessa uppgifter har jag att tacka föreståndaren för Svenska Institutet i Rom docenten Axel Boëthius, som på det älskvärdaste varit mig behjälplig.
7. En ritning i S. A., penna och akv. (54 cm × 76 cm), visar ett tredelat kanal-system på slätten sydväst om Kina. Mellan Kina och barockträdgårdens stora boské är en rektangulär, av symmetriska trädrader inramad »Stor Pièce d'Eau» inkomponerad. Det berg, strax intill Rinkeby, dit Gustav III senare tänkte förlägga ett tartariskt läger (se s. 167), är här betecknat som »Stora Kala Berget som skal öfverklädes». »Loge eller någon annan Asiatic Bygnad», obelisker eller kolonner voro tilltänkta som staffagebyggnader. Å ett samtida projekt (S. A. penna och akv., 54 cm × 76 cm) är trakten norr om Kina utbildad som en oregelbunden damm med måleriskt insatta trädgrupper. Jfr även några härmed besläktade ritningar i K. B. Vasabibl.
8. René Louis de Girardin: De la Composition des paysages — —. A Genève et se trouve à Paris 1777, s. IX.
9. P. de Nolhac: Le Jardin de Marie-Antoinette au Petit-Trianon (Revue des Deux Mondes. Paris 1913) s. 150 o. f. (cit. Petit-Trianon).
10. A. N. Duchesne: Sur la formation des jardins. Paris 1775, s. V.

11. W. Chambers blev 1758—59 den ledande arkitekten i Kew. M. L. Gothein a. a. II, s. 382.
12. R. A. Kungl. arkiv. Gustav III. Bouppteckningshandl. Denna katalog, som tillhört Vasabibl., införlivades med R. A:s saml. 1925.
13. Dagboksanteckningar förda vid Gustaf III:s hof af friherre Gustaf Johan Ehrensvärd, utgifna af D:r E. V. Montan. I—II. Sthlm 1878, I, s. 17.
14. U. U. B. F. 437. Instruktion angående Drottningholm för överintendenten baron Adelcrantz, enl. vilken särskilt uppdrogs åt honom inseendet över byggnaderna och trädgårdarna. Under hans tillsyn skulle nya sådana uppföras och anläggas. Vad beträffar rummens möblering och trädgårdens avkastning, så hade han intet därmed att skaffa. Ända till Gustav III:s återkomst från den utländska resan 1783—84 var Adelcrantz' makt på nämnda områden så gott som obesuren. Efter ifrågavarande tid, sedan kungens smak tagit ny riktning, ändrades emellertid hans ställning och kungen började anlita ett flertal såväl ut- som inländska krafter — till men för den svenska tradition, som Adelcrantz så lysande företrädde. Jfr Sigurd Curmans artikel om C. F. Adelcrantz i Svenskt biografiskt lexikon.
15. Repr. bl. a. i M. L. Gothein a. a. II, s. 390. — P. de Nolhac: *Petit-Trianon* a. a.
16. Leon Deshaîrs: *Le Petit Trianon. Architecture. Décoration. Ameublement.* Paris 1907, s. VII. Pl. 59. — K. By. Tuschlav. (54,5 cm × 38 cm). Till denna ritning höra två planer, utförda med penna. Jfr en ritning i Konstakademien, kop. efter A. F. Peyre le jeune.
17. S. A. Lavyr i tusch och akv. (37,5 cm × 54 cm).
18. Ang. denna jämför den monumentala fritrappan till belvederen vid Potsdam (1770). E. J. Siedler a. a. sp. 232—233.
19. Johann Georg Sulzer: *Allgemeine Theorie der Schönen Künste.* Frankfurt och Leipzig 1798. — Ytterligare belägg finnas i stort antal. Se bl. a. Georg Nordensvan: *Svensk konst och svenska konstnärer i 19:de århundradet. I. Från Gustav III till Karl XV.* Sthlm 1925, s. 129. — Intresset för de verkligt gotiska motivens (spetsbågen etc.) användning i trädgårdsbyggnader finna vi i England redan vid seklets mitt. Se t. ex. William & John Halfpenny, architects: *Rural Architecture in the Chinese Taste for the Decoration of Gardens etc.* London 1755. The 3d edition. P. Decker: *Gothic Architecture decorated etc.* London 1759. I G. L. Le Rouge a. a. möta talrika exempel på gotikekleticismen några år senare. — Öförståendet i Sverige under rokokon för den gotiska arkitekturen belyses t. ex. av Carl Gustaf Tessins yttranden »de forna göters tunga stenhögar» och »krångliga byggnader» (Andreas Lindblom: *Karl Gustav Tessin, de fria konsternas befrämjare. Nationalmusei årsbok* 1926. Sthlm 1927, s. 51). Senare karaktäriserar Carl Fredrik Adelcrantz en gotisk italiensk kyrka som en »stygg cathedral» (C. R. Nyblom: *Minne af öfverintendenten friherre Carl Fredrik Adelcrantz. Svenska Akademiens handl. V*, s. 72). År 1786 hade smaken förskjutits så pass mycket, att man kunde beundra de gotiska konstruktionernas djärvhet. Öförstående stod man fortfarande inför den överrika dekorationen (N. Georgii: *Theorie om Zirater etc.* Sthlm 1786, s. II). En senare etappunkt i denna utvecklingskedja finna vi i en liten trädgårdsbyggnad på Skärfva i Blekinge, där det gotiska dekorationssystemet är genomfört. Den uppfördes av den kände

- skeppsbyggaren Fr. H. af Chapman (d. 1808). Byggnaden är repr. å s. 25 i Aug. Hahr: Skärfva. (Svenska slott och herresäten. Blekinge. Sthlm 1913, s. 17 o. f.). Vid reparation av Skara domkyrka under 1790-talet, då L. J. Desprez anlidades, visades förståelse för den gotiska stilen. K. By. Samma tendens finna vi i C. F. Sundvalls uppskattning av kyrkoruinerna i Visby. (Ernst E. Areen: Gustavianska konstnärsbref. C. F. Sundvall till A. U. Wertmüller. Sthlm 1916, s. 14 o. f.)
20. Åskådandet av ruiner skulle rena förståndet. En gotisk ruin uppenbarade tidens triumf över styrkan och en grekisk barbariets triumf över smaken o. s. v. Se bl. a. M. L. Gothein a. a. II, s. 387 o. f.
 21. Aug. Hahr: Lustslotten a. a. repr. å s. 321 och 322. De i fig. 71, 94 och 97 samt å s. 214 meddelade fotografierna hava benäget ställts till mitt förfogande av intendenten Agne Beijer.
 22. Denna utfördes omkr. 5 å 6 år efter karusellens avhållande enl. benäget meddelande av fröken Gerda Cederblom, som förbereder ett kulturhistoriskt orienterat bildverk över målningar av Per Hilleström.
 23. Kartan, utförd i penna och akv., finnes i S. A. (96,5 cm $\times$ 72,5 cm). Kartbeskrivningen har ej medtagits å fig. 64. Den likaledes akvarellerade detaljritningen ibid. (38 cm $\times$ 54 cm). Per Hilleströms målningar över karusellen 1779 äro deponerade i Drottningholms teatermuseum. — v. Fersen a. a. IV, bil. XXXV, s. 334. — Här må fästas uppmärksamheten på den trädplantering, som är angiven mellan karusellen och lustträdgården i fig. 64—65 och 67—68 samt å en pennritning i K. B. Skön konst. Enligt påskrift å kartan 1779 (fig. 64) var det »En nyligen anlagd och med Trän utmärkt Rundel jemte dubbla derifrån gående Alléer, hvaräst å de Ställen Träden utvisa, kommer nästinfallande Wår, at planteras Engelska Lindar». Härav återstår nu intet.
 24. Intendenten Agne Beijer, som förbereder denna undersökning, har i föredrag påpekat den av Gustav III tidigt utbildade medeltidsromantiken. Belysande för kungens intresse för tornerspel är t. ex., att bland den fåtaliga litteratur han hade med sig 1785 på resan till Finland, är upptagen »Menestriers verk om Torneringar och Karuseller» (Claude François Menestrier, fransk heraldiker, f. 1631, d. 1705), vilket arbete kompletterades av en bok behandlande »fêterna i Versailles». Som bekant sökte Gustav III efterlikna Ludvig XIV:s hov. De tornerspel, som där utfördes, blevo också delvis förebildliga för Gustav III. (Konung Gustaf III:s skrifter a. a. VI, s. 111. — v. Fersen a. a. III, s. 252. Se fig. å s. 50 i P. de Nolhac: La Création de Versailles a. a.) — Se bl. a. Paul Heidelberg: Die Geschichte der Wilhelmshöhe. Leipzig 1909. Där lades 1793 grundstenen till Löwenburg, varest utfördes tornerspel. M. L. Gothein a. a. II, s. 403 o. f. A. P. Budik: »Ursprung, Ausbildung, Abnahme und Verfall des Turniers. Wien 1836.
 25. S. A. Penna och akv. (60 cm $\times$ 52,5 cm).
 26. Dylika labyrinth voro ej ovanliga under ifrågavarande tid. Se G. L. Le Rouge a. a. bl. a. Cahier III, s. 3. Jfr även Rosersbergsprojektet fig. 49.
 27. K. B. Vasabibl. Totalplanen: penna och blyerts (37,5 cm $\times$ 54 cm; å fig. 74 är bladet beskuret). Palatsets plan: tusch och blyerts (37,5 cm $\times$ 54 cm). Exteriören: tuschlavyr (54 cm $\times$ 37 cm). En liten plan i blyerts å fig. 72 överensstämmer helt med den å fig. 74.

28. Under sin italienska resa rekvirerade kungen ned till sig en karta över Svartsjö slott och trädgård (Brev från A. F. Munck till Gustav III dat. Sthlm d. 19 apr. 1784. U. U. B. F. 422).
29. Axel L. Romdahl: Svartsjö slottsruin år 1750. En teckning av Jean Eric Rehn. (Gammal konst. Sthlm 1916, s. 182 o. f.). Ludvig Looström: Slottsbyggnaderna på Svartsjö (Tidskrift för konstvetenskap. Årg. I, s. 75 o. f.). Ang. »gotisk» trädgårdsarkitektur se engelska exempel i G. L. Le Rouge a. a. bl. a. Cahier IV, s. 27 med omväxlande rundbågiga och cirkelrunda fönsteröppningar.
30. Utländska exempel finnas bl. a. i G. L. Le Rouge a. a. I sina redan 1728 publicerade *New principles* påpekar Batty Langley, att om t. ex. en romersk triumfbåge skulle kopieras, borde skulpturerna delvis göras defekta och vegetation anbringas mellan stenarna (s. VII). — I S. A. finnes dock en ritning av Gustav III, akv. och tusch (38 cm × 53,5 cm), med en ruinliknande borg ämnad som matsal och mjölkkammare. I den huvudsakligen romanskt utformade byggnaden observera vi ett gotiskt fönster och en fönsteromfattning av renässanstyp. Bland samtida svenska ruinbyggnader må nämnas ekonomibyggnaden på Haga (intill Gustav III:s paviljong), utförd av L. J. Desprez. (Tuschlavyrer i S. A. — G. Munthe: Katalog a. a. nr 266 — och i N. M. 1863 års ornaments- och arkitekturritningssaml. — R. A. Desprez. Biographica). Gustaf af Silléns förslag till kolonnruin för Rosersberg. K. B. Skön konst. En av ritningarna i G. Munthe: Katalog a. a. nr 290. Vidare den på Rosersberg utförda borgen. Ernst Ad. Ortman: Beskrifning öfver Kongl. Lustslottet Rosersberg. Sthlm 1821, s. 58. Texten författad av Lorenzo Hammarsköld. Ang. borgen jfr den å fig. 49 föreslagna fästningen.
31. C. F. Adelcrantz anholder i ett ödmj. mem. d. 6 maj 1778 om den penningssumma, som Kungl. Maj:t »bevilljat til den antagne Engelske Trädgårdsmästarens aflönande förledet år, så väl som til Frackstens betalning, för dess resa ifrån London hit til Stockholm». R. A. Statsk. arkiv. Exp. handl. — Direktör William Phelan (ang. uttalet kan den av annan hand skrivna versionen Filang vara vägledande. S. A. Drh. R. 1787 ver. 549) hade endast att skaffa med den engelska plantagen och ersattes med medel utom staten. Han stannade i denna tjänst till sin död, som inträffade antagl. i jan. 1796 (jfr S. A. Drh. R. 1795 s. 1066 och 1796 s. 192). Phelan efterträddes av trädgårdsgesällen Adolf Ludvig Happée (S. A. Drh. R. för löningsmedlen 1796 s. 99). Son till trädgårdsmästaren i Drottningholms lustträdgård Johan Daniel Happée, hade han på dennes ansökan fått ekonomisk möjlighet att utbilda sig såväl inom som utom Sverige (S. A. Drh. Div. handl. Order undert. av A. F. Munck d. 29 sept. 1786. Jfr S. A. Drh. R. 1796 s. 51). Efter faderns död d. 6 febr. 1807 övertog han även dennes befattning som trädgårdsmästare för lustträdgården. Efter sitt fränfälle d. 12 apr. 1812 ersattes han av brodern, trädgårdsmästaren vid Haga lustslott Christian Fredrik Happée, som antogs d. 22 mars 1813 (S. A. Drh. R. 1807 s. 109; Ibid. 1812 s. 54; Ibid. 1813 s. 65). Haga räkenskaper saknas 1809—1813. År 1808 var Ch. Fr. Happée ej i tjänst där. Tidigare finna vi honom emellertid anställd som dräng på Drottningholm och på Svartsjö som trädgårdsmästare. (S. A. Drh. R. 1804 s. 117.) Med denne, som avled 1828 (utkvitterade t. o. m. det

tredje kvartalet. S. A. Drh. R. 1828 ver. s. 69), utdog den Happéeska trädgårdsmästaregenerationen på Drottningholm. I detta sammanhang må meddelas, att Johan Daniel Happée hade en bror, Theofil, som även verkade som trädgårdsmästare, nämligen hos hertig Fredrik Adolf. (R. A. Happée. Biographica.) — Ch. Fr. Happée efterträdde av fältkamreraren M. J. Sasse, vilken redan 1830 frånträdde sin post, vilken besattes av den preussiske trädgårdsdirektören G. A. Bussler, som stannade på Drottningholm till sin död 1850 (S. A. Drh. R. 1828 ver. 69; Ibid. 1830 ver. s. 623; Ibid. 1850 s. 19).

Ang. trädskolan se underd. promem. från Johan Lostbom d. 11 sept. 1777. U. U. B. F. 437.

32. R. A. Statsk. arkiv. Exp. handl. bl. a. 1778, 1780 (»de nya Trädgårdsanläggningarnes vidare fortsättjande och bedrifwande»), 1781.
33. S. A. Drh. Div. handl. (kop. av Drh. R.) 1781—82 s. 54.
34. S. A. Penna, akv. och blyertsiritingar (104 cm × 74 cm). F. M. Piper omnämner i sitt »Project till en arbetsplan» (Konstakademien) en avloppstrumma från Adolf Fredriks tid. Enl. A. Björklund a. a. s. 5 skulle en sådan ha påbörjats under 1750-talet för att avleda vattnet från träsket, men arbetena måste nedläggas till följd av den hälsovådliga stanken. Ett murat avlopp skulle enl. samma förf. först 1786 hava blivit fullt färdigt.
35. D. 24 jan. 1781 utfärdades den skrivelse, enligt vilken förste hovmarskalken A. F. Munck kallades till ståthållare. S. A. Drh. Div. handl. (utdrag ur diarier). Ibid. Kungl. brev d. 2 juli 1783.
36. C. R. Nyblom a. a. s. 158. År 1783 gavs emellertid överinseendet över byggnaderna på Drottningholm åt ståthållaren. S. A. Drh. Div. handl. (Utdrag ur diarium d. 2 juni 1783.)
37. U. U. B. F. 422. Se äv. Ibid. F. 429, brev från J. T. Sergel till Gustav III, dat. Rom d. 28 apr. 1784.
38. S. A. Drh. Div. handl. 1784. — U. U. B. F. 422. Brev från A. F. Munck till Gustav III d. 19 apr. 1784.
39. P. de Nolhac: Petit-Trianon a. a. s. 152. M. L. Gothein a. a. II, s. 386 o. f.
40. Brev från Gustav III:s livmedikus Nils Dahlberg till greve Axel v. Fersen. v. Fersen a. a. IV, bil. XLV, s. 385.
41. L. C. de Carmontelle: Jardin de Monceau. Paris 1779, s. 6. P. de Nolhac: Petit-Trianon a. a. s. 152.
42. Båda ritningarna (S. A.) äro utförda med penna och färg på oljat, nu synnerligen ömtåligt och skadat papper. Storlek resp. 32 cm (med invikt kant) × 54,5 cm och 55 cm × 108 cm. Det sistnämnda bladet har ursprungligen fortsatt av en vid detsamma fästad ritning å kalkerpapper, av vilken nu en värdelös rest återstår.
43. Angiven å en skiss i anledning av en festlig anordning. K. B. Vasabibl. — A. Björklund a. a. s. 12 meddelar, att höjden omedelbart väster om lustträdgården fick namnet Munczens backe »efter dess anläggare».
44. Arealmätning över Drottningholm, lavyr i tusch och akv., penna och blyertsiritingar (252 cm × 240 cm). A. T. i blyerts: Drottningholm 1791 af A. U. Berndes. Stockholms läns lautmäterikontor. Labyrintens utformning å denna karta är missvisande. Att labyrinten tidigare tänkts förlagd på andra sidan om Glia backe framgår av fig. 74.
45. J. C. Linnerhielm: Bref under resor i Sverige. Sthlm 1797, s. 192.

46. S. A. »Plan och Höjde Ritning Öfver Et Berg i Diurgårds Ängen Wid Kongliga Lust-Slottet Drottningholm Tillika Med Et derå projecterat Tattariskt Läger och Atskillige Gångar. På Hans Kongl. Majjes:s Aller nådigste Befallning Författad och Dessein i Underdånighet uppgifven År 1784 af L. R. Kökeritz». Sju gröna koppartält äro angivna. Penna och akv. (59,5 cm × 47,5 cm). — År 1777 hade i samband med divertissemangent »Ett kinesiskt bröllop» uppträtt en tartarisk kvadrilj. Hedvig Elisabeth Charlotta. Dagbok öfversatt och utg. af Carl Carlsson Bonde och Cecilia af Klercker. I—V. Sthlm 1902—1923 (I, s. 65—66). Gustav III:s och därmed också tidens förkärlek för rik eklektisk samverkan av en internationell läggning, som även tillfredsställer de högsta moderna anspråk, belyses t. ex. av sammansättningen av en kvadrilj vid karusellen 1779. Den bestod nämligen av turkiska pager, grekiska stallmästare och franska riddare samt en bulgarisk musikkår. v. Fersen a. a. IV, bil. XXXV, s. 336. Jfr de analoga förhållandena i dåtidens teateruppsättningar. Agne Beijer: Några nyförvärvade teckningar i Drottningholms teatermuseum. (Konsthistoriska sällskapets publikation 1925. Sthlm 1926, s. 6).
47. P. de Nolhac: *Petit-Trianon* a. a. bl. a. s. 164.
48. v. Fersen a. a. V, bil. XVIII, s. 321. I N. M. Hårlemanska saml. nr 4,341/1863 (41 cm × 52 cm) finnes en planritning i penna öfver Stjärnan med på baksida följande felaktiga påskrift: »Deseijn de Drotningholm, Le Labyrinthe qui fut detruite sous le regne de Gustaf III, parce qu'un chocher s'y étoit perdu sa voiture». Ännu under 1800-talets förra hälft var denna boské bevarad enligt samtida kartor.
49. Att vi ej kunna taga brevskriverson direkt på orden, att det var fråga om boskén »au fond du jardin» eller med andra ord den stora labyrinten, framgår bl. a. därav, att Gustav III året efter ifrågavarande fest planerade en dylik i denna labyrint, som då hade sin ursprungliga utformning. Se ritningar i K. B. Vasabibl.
50. Se påskrift å trädgårdsprojektet från 1778—79.
51. S. Curman: Gustaf III:s första projekt till Hagaparken a. a. s. 480 o. f.
52. Stockholms Posten meddelar i okt. 1780 (nr 226), att i början av aug. anlände nästan på samma gång två skickliga arkitekter, nämligen hovarkitekten F. M. Piper och vice stadsarkitekten E. Palmstedt. Vidare meddelas det, att Piper, som varit utomlands sedan 1773, studerat »Trädgårdsanläggningar uti den Ängelska smaken». Avskrift i U. U. B. Gahm-Perssons saml. X. 219. Piper utnämndes till hovintendent d. 27 nov. 1780. R. A. Piper. *Biographica*.
53. M. L. Gothein a. a. II, s. 374.
54. S. A. Drh. R. 1788 s. 77. — I fig. 78 är den del av denna väg angiven, som ännu löper väster om Glia backe.
55. Se Pipers förslag till omläggning av Drottningholms barockträdgård s. 217 o. f. Se vidare bl. a. N. G. Wollin: Kungsträdgården a. a. och dme: Karl XII:s torg etc. (Samf. S:t Eriks årsb. 1925) s. 90 o. f. Omläggningen av Logårdens parterträdgård till engelsk landskapsträdgård är även belysande.
56. R. Josephson: Stadsbyggnadskonst a. a. s. 253. N. G. Wollin: Karl XII:s torg a. a. s. 90 o. f. Martin Lamm: *Upplysningstidens romantik*. I. Sthlm

1918, s. 428. Övergångsstilen finna vi dock ännu ett gott stycke in på 1780-talet representerad. Se t. ex. G. af Silléns förslag 1786 för Eka nära Enköping. U. U. B. Top. pl. nr 1920/48. Akv.

57. Konstakademien. Lavyr i tusch och akv., penna och blyerts (68 cm × 82 cm). — Tidigare repr. i Ester Claeson: Om svenska trädgårdar förr och nu. (Svenska slöjdföreningens tidskrift. Årg. XI. Sthlm 1915, s. 151.)

58. R. A. Statsk. arkiv. Exp. handl.

59. Ibid. Flera handl. ang. detta äro också undertecknade av C. F. Adelcrantz. Se s. 314 not 90.

60. S. A. Se s. 323 not 191.

61. S. A. Drh. R. 1789 s. 65 nr 807.

62. S. A. Drh. R. 1788 s. 75. Se vidare ibid. s. 1356 och 1152.

63. I ett brev d. 14 maj 1784 nämner Piranesi för Fredenheim ang. marmorskulpturer, som kungen enligt Piranesis uppfattning önskade »pour les placer dans les jardins ou maisons de campagne». K. B. Brev från Francesco Piranesi till Carl Fredrik Fredenheim s. 138. Detta brev är i annat sammanhang tidigare citerat i Ernst Kjellberg: Piranesis antiksamling i Nationalmuseum (Nationalmusei årsbok. Sthlm 1920, s. 119). — Förteckning över skulpturverken finnes i R. A. Kungl. arkiv. Gustav III. Bouppteckningshandl. I, s. 63:

Apollo Bellvedere, på Borggården emellan Pavillonerna.	Italienskt arbete	400
Diana i Engelska Trägården	d:o	200
Hercules Farnesius	} åt Landsvägen likaledes ifrån Italien	800
Germanicus		
Antinous		
En Philosoph	200 Rlr hvardera	800
Castor och Pollux	} på backen vid Canton Straxt bredvid	300
En Faune		200
En Apollo med sin lyra, placerad på Trägårds Theatren, gjord i Italien		200
Flora Farnese, bakom Sjöflygeln	d:o d:o	200
2:ne Aegyptiska Lejon för nya Sallonen ifrån Italien å 50 Rdr st.		100

Hemkomne med Fregatten Bellona

Achilles, Statue med Piedestal 300

Mars, d:o med d:o 300

Beskrivning av skulpturerna finnas i N. M. Sv. statens skulptursamling. B. Drottningholm. Påbörjad år 1884 af J. Böttiger. Se äv. bl. a. inv. 1852 (N. M. A. 126, avskrift) och 1862 (N. M. A. 127). Det sistnämnda upprättat av F. L. Dardel och J. C. Boklund och, liksom Gabriel de Saint-Aubins Salongs-kataloger, försett med teckningar av marmorskulpturerna i parken. — Ang. Gustav III:s inköp av antiker — dock ej skulpturerna för Drottningholm — se bl. a. Harald Brising: Studier till Nationalmusei antiksamplings historia (Bihang till Meddelanden från Nationalmuseum. Nr 38. Sthlm 1914, s. 83 o. f.).

64. Denna plats' ursprungliga utbildning med rektangulära urtagningar å långsidorna framgår tydligare i en kop. av en karta från 1800-talets början (akv. 124 cm × 129,5 cm, Rosersbergs slott). Då den icke i alla avseenden är till-

- förlitlig, hava vi här ej meddelat den. Detsamma gäller den ovan, s. 309 not 44, nämnda arealmätningen av A. U. Berndes. Samtidigt fästes uppmärksamheten på en karta kompletterad 1811 av samme Berndes. Penna, akv. (80,5 cm × 74 cm). Stockholms läns lantmäterikontor. Kop. i Lantmäteristyrelsens arkiv samt å Drottningholms slottskontor.
65. Se Gustav III:s bouppteckning s. 311 not 63. Originalen till Demostenes finnes i Vatikanen. W. Amelung: *Die Sculpturen des Vaticanischen Museum*. I—II. Berlin 1903—1908 (I, s. 80 o. f. Taf. XI). — Originalen till Herkules Farnese finnes i Neapel. Maxime Collignon: *Histoire de la sculpture grecque*. I—II. Paris 1897 (I, s. 425 o. f.). Av denna icke minst under barocken synnerligen populära skulptur finnes ett exemplar å Drottningholms västra slottsfasad. Vidare må i detta sammanhang nämnas de väldiga kopiorna i Vaux-le-Vicomte och Wilhelmshöhe. — Originalen till den s. k. Germanicus finnes i Louvre. Inköpt av Ludvig XIV 1685, uppställdes den ursprungligen i la Grande Galerie i slottet i Versailles. Musée national du Louvre. *Catalogue sommaire des marbres antiques*. Paris 1922, s. 69, pl. XLIX. — Originalen till Antinous di Belvedere finnes i Vatikanen. W. Amelung a. a. II, s. 132 o. f. Taf. 12. — Originalen till Ares Ludovisi finnes i Nationalmuseet i Rom. M. Collignon a. a. II, s. 246 o. f. — Originalen till Achilles finnes i Rom. Salomon Reinach: *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*. I. Paris 1906, s. 503 nr 6. — Repr. av kopiorna på Drottningholm i Aug. Hahr: *Lustslotten* a. a. s. 265, 305, 78, 123, 281.
 66. En etsning över ön, utförd av Linnerhielm, är meddelad i J. C. Linnerhielm a. a. s. 194. Meddelad av G. Nordensvan a. a. s. 128. — Originalen till skulpturen finnes i Villa Pamfili i Rom. Friedrich Matz, F. von Duhn: *Antike Bildwerke in Rom mit Ausschluss der grossen Sammlungen*. I—III. Leipzig 1881—82, nr 946. Kopien är repr. i Aug. Hahr: *Lustslotten* a. a. s. 94. — Vid bestämningen av denna och några av de övriga skulpturerna har docenten Ernst Kjellberg benäget varit mig behjälplig.
 67. v. Fersen a. a. VI, s. 36.
 68. K. B. Vasabibl.
 69. Bl. a. i N. M.; dep. i Drottningholms teatermuseum.
 70. Ståth. ämb. arkiv å Stockholms slott (39 cm × 32 cm). Å kartan är endast angivet Forsell, men måste därmed hänsyftas på blivande överdirektören vid General-lantmäterikontoret Carl Gustaf af Forsell, som 1811 fick i uppdrag att undervisa arvprinsen Oskar i bl. a. topografi. Viktor Ekstrand: *Svenska landtmätare 1628—1900*. Umeå och Uppsala 1896—1903.
 71. A. U. Berndes' kartbeskrivning 1811 upptar endast en sandplan.
 72. »Torner- och Riddare-Spel Hållit af Konungen På Drottningholm Den Augusti och September MDCCXCIX». Ett liknande program trycktes även 1800. Vi citera följande uttryck: »— —, sedan de Utmanade förut formerat sig å stora planen framför Opera-Huset (jfr s. 196), och hvarvid vägen till Fältbanan (= Karusellplanen) tages genom Stora Trägården — — samt »— — — vägen tages ut genom högre bommen förbi Drottningens Läktare kring Fältbanan och vidare förbi Orangeriet öfver Malmen till det Kongl. Slottets öfre stora trappa».
 73. S. A. Drh. R. 1799 s. 71.

74. G. L. Le Rouge a. a. Cahier VI, s. 23, Cahier III, s. 15, Cahier VII, s. 13.
75. Bland verkliga teatersalonger jfr Marie-Joseph Peyre: *Oeuvres d'architecture*. Paris 1765 och Paul Klopfer: *Von Palladio bis Schinkel*. Eszlingen 1911. Kapitlet Theaterbau s. 69 o. f.
76. Axel Gauffin: Med Gustaf III i Paris. Två gouacher av Niclas Lafrensen d. y. (Svensk sjuttonhundratalskonst. Bilder och studier. Sveriges Allm. Konstf. publ. XXXI. Sthlm 1923, s. 109 o. f.) Se äv. A. Geffroy: *Gustave III et la cour de France etc. I—II*. Paris 1867.
77. K. By. Pennteckning.
78. K. B. Vasabibl. Plan i penna och akv. (55 cm × 89 cm) över Parnassen med angivande av de festliga anordningarna där d. 22 juli 1768, 1770 och 1772. Den angivna labyrinten är endast ett projekt. Ibid. Liknande plan i penna med anteckningar. I K. B. Skön konst, bland G. af Silléns ritningar, finnes ett manusk. med uppgift å desseiner, bl. vilka märkas två över Parnassen vid Ekolsund, den ena »ordonnerad» och tecknad av kungen, den andra ordonnerad av kungen och tecknad av Olof Fredsberg (f. 1728, d. 1795).
79. Bland utländska trädgårdar må endast erinras om Parc Monceau. — Den samtida eklektiska fransk-engelska smaken belyses av *Recueil de jardins anglois et chinois composé par le S:r Panseron*. Paris 1783. Detta arbete med färglagda planscher fanns i Gustav III:s bibliotek. (R. A. Kungl. arkiv. Gustav III. Bouppteckningshandl.) Pierre Panseron, arkitekt, kopparstickare och författare, var vän och förläggare till Louis Jean Desprez. Ludvig Looström: Louis Jean Desprez' ungdomstid (I svenska konstnärskretsar för omkring hundra femtio och hundra år sedan. Sthlm 1916, s. 91). Bland svenska samtida anläggningar, vilka dock i jämförelse med här lämnade utländska exempel ägde en mera moderat utformning, må nämnas Forsmark med parken anlagd under 1780-talets slut av F. M. Piper (Carl R. af Ugglas: Forsmark. Svenska slott och herresäten. Uppland. Sthlm 1909, s. 314 o. f.), Rosersberg från omkring samma tid (L. Hammarsköld a. a. s. 47 o. f.) och Apertin i Värmland. (Se J. C. Linnerhielm a. a. s. 152 o. f. samt M. Lamm a. a. s. 432 med citat ur Linnerhielm.)
80. Belysande för Gustav III:s krav på åtstramad form är F. M. Pipers anförande i ett brev till kungen d. 12 mars 1784, vari han återsänder en ritning över »den projecterade Haga Cazinen», på vilken han »till följe af Eder May:ts egna anmärkningar numera simplifierat facaden så mycket som möjligt är». U. U. B. F. 422.
81. Brev från J. T. Sergel till Gustav III, dat. Rom d. 28 apr. 1784. U. U. B. F. 429. Se L. Looström: Louis Desprez' ungdomstid a. a. s. 132.
82. Ritningar bl. a. i S. A. Se äv. »*Oeuvres d'Architecture de M. Desprez*» (K. B.), som i övrigt ger ett flertal intressanta analogier till arkitektens olika byggnadsförslag för Drottningholm.
83. Vitterh., historie- och antikv. akad. Rosenhaneska saml. Nr 73 b. Lav. i tusch och akv. Osig. (Hela bladet 75 cm × 107 cm; själva lavyren 45 cm × 94 cm.) Påskrift: »Drottningholm, med de af Konung Gustaf III tilltänkte, men aldrig verkstälte byggnader och prydnader. Original handritning af Desprez». I en förteckning över sina arbeten i R. A. Desprez. Biographica upptar konstnären bl. a.: *Differentes vues de Drottningholm*

- destinées pour des présents et ordonnées par le feu Roi. Fil. lic. Maja Lundquist, som ordnat den Rosenhaneska saml., har benäget fäst min uppmärksamhet på lavyn. — Desprez' Stockholmsbild är bl. a. repr. i Stockholmsbilder från fem århundraden 1523—1923. Sthlm 1923, bild 268.
84. R. A. Desprez. Biographica. S. A. Drh. R. 1789, 1790 (ett flertal räkningar). En båtskeppare mottog likvid för att han fört till Drottningholm från Svartsjö en obelisk i 8 båtlastar (Ibid. 1790 ver. 831). Ang. släthuggningen bl. a. S. A. Drh. R. 1791 s. 45. I en förklaring över i kammarrevisionen författade anmärkningar (S. A. Drh. Div. handl. 1792) meddelas, att obeliskan ännu låg vid Drottningholmsbron. Ersättning för obeliskan mottog Drottningholms slott 1833 (S. A. Drh. R. 1833 ver. 83). Uppsättningen av obeliskan i Uppsala ombesörjdes av arkitekten Axel Nyström. Se Riksm. ämb. Kungl. brev och diariet d. 7 nov. 1832 och d. 15 juli 1833. Correspondenten. Uppsala 1832, nr 177 och 188. F. Boye: Magasin för Konst, Nyheter och Moder. 1834 s. 25. Pl. 13. Att obeliskan härstammar från Drottningholm meddelas varken där eller hos Carl M. Kjellberg: Uppsala. Uppsala 1914 (s. 40) och Hjalmar Alving: Genom seklernas Uppsala. Uppsala 1923 (s. 122).
 85. Av det kinesiska templet, även kallat turkiska paviljongen eller lusthuset, finnas ritningar i S. A., i N. M. och U. U. B. Desprez-ritning av paviljongen är meddelad i S. Curman: Gustaf III:s första projekt till Hagaparken a. a. s. 491. Det uppfördes under 1780-talets sista år. S. A: Haga R. 1788 och 1790.
 86. G. Nordensvan a. a. s. 128. Jfr dock t. ex. det 1781 i Paris öppnade nöjes-etablissemangen La Redoute chinoise. A. Gauffin a. a. s. 110, 113 o. f.
 87. Ritningarna i tuschlavyr och akv. finnas i S. A. fig. 82 (65,5 cm × 49,5 cm) och fig. 83 (64 cm × 47,5 cm). I Harald Brising: Gustaf III:s Haga a. a. s. 213 är en rikare variant av det kinesiska tornets exteriör meddelad.
 88. R. A. Kungl. arkiv. Gustav III. Bouppteckningshandl. Förteckning över boksaml. s. 149. Se bl. a. L. Hauteceur: Rome et la renaissance de l'antiquité à la fin du XVIII:e siècle. Paris 1912, s. 137 o. f. Att pæstiskt blivit ett vidare begrepp under denna tid framgår bl. a. af J. C. Linnerhielm (se s. 186) och L. Hammarsköld a. a.
 89. R. Saint-Non: Voyage pittoresque de Naples et de Sicile (I—V. Paris 1781—86) 1781, III, nr 82. Gravyren har underskriften: Petite vue des temples de Pæstum prise en y arrivant du côté du couchant». Detta bokverk finnes både i K. B. och U. U. B.; det förstnämnda exemplaret från Rosersbergsbibl. Ang. Desprez' resor i Italien se L. Looström: Louis Desprez' ungdomstid a. a.
 90. Brobyggnaden mellan Lovö och fastlandet, som påtänkts redan under Adolf Fredriks tid, utfördes av C. F. Adelcrantz (Thure Wennberg: Minne af Friherre Carl Fredric Adelcrantz etc. Sthlm 1797, s. 21. C. R. Nyblom a. a. s. 157 o. f. Aug. Hahr: Lustslotten a. a. s. 327). S. A. Drh. Div. handl. (Utdrag ur diariet) 1783. S. A. Kungl. brev d. 17 juni 1783. I brev d. 27 jan. 1784 nämner Munck för Gustav III (U. U. B. F. 422), att Adelcrantz nyligen påbörjat brobyggnaden. De följande åren rekviderar arkitekten nödiga medel från statskontoret (R. A. Statsk. arkiv. Exp. handl.). v. Fersen a. a. VI, s. 148. Samtidigt med bro- och vägbygget uppfördes en kaj utmed strandvägen söder om köksträdgården.

91. S. A. Penna och akv. (38,5 cm × 54 cm).
92. Jfr R. L. de Girardin: *Maisons de plaisance françaises. Parcs et iardins.* Paris. Pl. 43.
93. Som motsvarighet kan nämnas »Trojas Lämningar» på en klippta vid Fin-spång. G. Nordensvan a. a. s. 128.
94. Se S. A. Drh. R. 1787 ver. 1741, 1743, 1745.
95. Bilden är meddelad i Aug. Hahr: *Lustslotten* a. a. s. 328.
96. S. A. Fig. 85: lavyr i tusch och akv. (52 cm × 37,5 cm). Längd- och tvärsektion. Tuschlavyr. Approbation som föregående. (52 cm × 37 cm).
97. Se Thomas Major: *Les ruines de Pæstum etc.* London och Paris 1769. (Utg. av G.-M. Dumont.) En tysk upplaga utkom i Würzburg 1781, översatt av A. H. Baumgärtner. — A. Baumeister: *Denkmäler des klassischen Altertums etc.* I—III. München, Leipzig. 1885—88. Jfr plan- och fasadritning av Poseidon-templet, utförda av C. F. Sundvall. Nils Personnes samling.
98. L. Hauteceur a. a. s. 140. Repr. intill s. 138. J. C. Linnerhielm a. a. s. 90—91. Etsning dat. 1797. G. Nordensvan a. a. s. 128. Templet på Mälby, antagligen uppfört av trä och gips, hade liksom den grekiska förebilden men i motsats till Desprez' förslag för Drottningholm en cella. Av Mälby-templet, som pryddes »af en myckenhet Statuer och Buster i Gips, efter antika Originaler» (J. C. Linnerhielm a. a. s. 91) återstår nu intet. Redan före 1800-talets mitt tyckes det, enligt benäget meddelande av Mälbys nuv. ägare, löjtnant Fredrik Norström, hava rivits. Enligt dme finnas där inga arkivalier ang. byggnadens uppförande bevarade.
99. S. A. Tuschlavyr (53,5 cm × 37,5 cm). Ang. skulpturer se Gustav III:s bouppteckning s. 311 not 63. Originalet till detta mångtydda plastiska arbete, som en gång ägdes av drottning Kristina, kallas vanligen San Ildefonso-gruppen efter det kungliga spanska slott, där det uppställdes under 1700-talets förra hälft. Finnes nu i Pradomuseet i Madrid. M. Collignon a. a. II, s. 668 o. f. — L. Dietrichson: *Antinoos. Eine kunstarchäologische Untersuchung.* Christiania 1884, s. 220. — Repr. av kopian på Drottningholm i Aug. Hahr: *Lustslotten* a. a. s. 98.
100. Se Gustav III:s bouppteckning s. 311 not 63. Originalet, Flora Farnese, finnes i Neapel. S. Reinach a. a. I, s. 212 nr 5. Repr. i Io Baptista de Cavalleri: *Antiquarum statuarum urbis Romæ.* 1585, nr 32. Ett exemplar från C. G. Tessins bibl. i K. B. Repr. av kopian i Aug. Hahr: *Lustslotten* a. a. s. 76. S. A. Drh. R. 1788 s. 65 ver. 1077.
101. Se Gustav III:s bouppteckning s. 311 not 63. Originalet finnes i Madrid. Emil Hübnér: *Die antiken Bildwerke in Madrid.* Berlin 1862, nr 59. Repr. av kopian på Drottningholm i Aug. Hahr: *Lustslotten* a. a. s. 43.
102. I förteckningen över sina arbeten på Drottningholm anger Desprez: *Une tour gothique (exécutée) et deux autres projetées.* R. A. Desprez. *Biographica.* Se äv. Konstakademiens expos. 1801.
103. S. A. Som synes är endast den å fig. 89 meddelade ritningen intakt. Utan tvivel är det approberingen, som bortklippts på de två andra bladen. De äro utförda i tuschlavyr med muravsnitten i rött (48,5 cm × 34,5 cm). Ett flertal kopior finnas bl. a. i N. M. (utförda av Joh. G. Forssgren, nr 4333/1863, 4334/1863, 4336/1863) och U. U. B. De sistnämnda hava delvis av Aug. Hahr repr. i *Lustslotten* a. a. s. 267.

104. Den långt ifrån ovanliga detaljen med överkragad rundbågslist och krenelerat bröstvärn hade Desprez tidigare många gånger avritat, när han arbetade för Saint-Non. Se bl. a. »Croquis de Louis Jean Desprez» i Konstakademien. Ester Claeson a. a. s. 153 anger felaktigt, att F. M. Piper skulle hava varit den förste, som föreslog ett utsiktstorn på Drottningholm.
105. S. A. Drh. R. 1792 ver. 122 dat. d. 31 dec. 1791; Ibid. 1792 s. 6 ver. 162 (nota dat. d. 8 febr. 1792).
106. Ibid. 1792 s. 18, ver. s. 280.
107. Ibid. 1792 s. 100. Edberg skulle äv. utarbete ritningar.
108. Ibid. 1792 s. 96, s. 102 ver. 1212.
109. Ibid. 1793 s. 31, ver. 629. Å s. 25 nämnas utförandet av 152 denticlar. Denticuli = tandlika prydnader på bjälkverk.
110. S. A. Drh. R. 1793 s. 23 ver. 511, s. 35 ver. 671 och 677.
111. En »telegraf» uppsattes på tornet, varifrån man hade förbindelse med Katarina kyrktorn i Stockholm. År 1798 togs emellertid denna bort (S. A. Drh. R. 1798 s. 53 ver. 663). — Linnerhielm antecknar i ett brev d. 16 juli 1795 angående ett besök på Drottningholm: »— nära Lofövägen uppreser sig ett nyligen byggt Torn i Göthisk smak» (J. C. Linnerhielm a. a. s. 192). A. Björklund a. a. s. 14. Aug. Hahr: Lustslotten a. a. s. 266—67.
112. Bl. a. fanns i Parc Monceau en ruin-byggnad av tegel. L. C. de Carmontelle a. a. s. 7. R. Josephson påpekar detta användande av fasadtegel i Götiska tornet i Svensk 1800-tals-arkitektur. En konturteckning (Arkitektur. Sthlm 1922, s. 63). En fasadbild av J. G. Forssgrens Desprez-kopia, N. M., är meddelad i s. 33. Byggnaden dateras där till 1780-talets slut.
113. Se Abb. 588 i M. L. Gothein a. a. Det är särskilt det lilla, mångsidiga tornet, som kommer i fråga. A. Geffroy a. a. II, s. 34. — Något av samma torn typ finna vi redan i en pennteckning, som Gustav III utförde i ett brev till föräldrarna d. 24 nov. 1762. U. U. B. F. 417.
114. Hedv. El. Charl: dagb. a. a. V, s. 212: »Invid teatern på Drottningholm är en större salong, där vanligen déjeuneras samt efter spektaklet superas». Såsom föregångare till denna salong kan på sätt och vis betraktas den i a. a. I, s. 329 anförda Vauxhallen.
115. S. Curman: C. F. Adelcrantz (Svenskt biografiskt lexikon). Av intresse är Adelcrantz' yttrande i ett mem. d. 12 mars 1788, att han under Adolf Fredriks tid utlagt av egna medel för byggnaden ifråga. (U. U. B. F. 443). C. Eichhorn uppger i Nord. Fam. (1906) C. J. Cronstedt som mästare till »Drottningholms teater (1764—65)», vilken uppgift upptagits bl. a. av Aug. Hahr: Lustslotten a. a. s. 316: »uppfördes af greffe Cronstedt under åren 1762—65». Den exakta tidsbestämningen för teaterns uppförande är vanskelig att ange till följd av bristande räkenskaper. Ännu 1764—65 utfördes emellertid pålningsarbeten »för grund till Commediehusbyggnaden» (R. A. Kungl. arkiv. Adolf Fredriks bouppteckning. Vol. 32 ver. 231). En ritning över den norra fasaden är dat. 1765 (S. A.). D. 10 mars 1766 nämnes emellertid teatern som »nyligen bygd» och ansågs den kunna bli »alldeles färdig» till kronprinsessan Sofia Magdalenas ankomst (nov. 1766). K. By. Avgj. mål. Slott och Kungsgårdar. (Ej underskriven promem. d. 10 mars 1766.)
116. Den norra gaveln (mot Malmen), som erhöll samma fönsterindelning (fig.

124) som å den ovannämnda ritningen 1765, hade arkitekten ursprungligen dock tänkt ge en rik utbildning.

117. De två östra flyglarna uppfördes under Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas tid. De äro angivna å kartan 1777 (fig. 67). De betecknas som första och andra paviljongen på norra sidan om slottet och voro upplåtna för betjäningen (R. A. Kungs- och kungsladugårdar. Drh. Inv. — Ka. A. Slott och gårdar. Drh. Inv. 1777). Först efter denna tid uppfördes vindsvåningarna (Ka. A. Andra avräkningskontoret. Hovet. Nr 156. Förteckning på skulder). Se fig. i Aug. Hahr: Lustslotten a. a. s. 195. Dessa flyglar kallades senare Kyrkpaviljongen och hertig Fredrik Adolfs paviljong.

Den sydvästra, hertig Carls paviljong, är angiven å L. R. Kökeritz' karta 1781 (fig. 92). Där utfördes dock ännu 1782 inredningsarbeten (Ka. A. Andra avräkningskontoret. Hovet. Nr 156. Förteckning på skulder.) Där voro bl. a. bildhuggaren Jacques Adrien Masreliez och snickaren Carl G. Eckstein sysselsatta. Ritningar i K. By. med approbationer av Gustav III 1779.

Den fjärde flygeln, prinsessans paviljong (prinsessan Sofia Albertina) uppfördes 1791. Ritningar i S. A. med Gustav III:s approbation. Trädgårdsmästarens bostad låg tidigare på sistnämnda flygels plats (fig. 92—93). Endast den fjärde flygelns tillkomsttid har tidigare meddelats (A. Björklund, Aug. Hahr etc). Adelcrantz' systerson C. F. Sundvall uppger i en besiktningberättelse över Drottningholm 1816—1817, att de fyra paviljongerna voro »nybygda» av Adelcrantz. (K. By. Avgj. mål. Granskningsmål 1817). Aug. Hahr: Lustslotten a. a. s. 316 nämner Cronstedt i samband med de tre första. — Ang. flyglarnas arkitektur kunna vi i detta sammanhang ej yttra oss. Här bör dock meddelas, att i K. By. finnas två av Lovisa Ulrika approberade planritningar över flyglar, som hava likheter med de två äldsta här nämnda. Påskrifter med Carl Hårlemans handstil. — Enligt kartan 1781 (fig. 92) voro samtliga paviljonger av sten. I själva verket är detta förhållandet endast med de två senast uppförda.

118. Se Gustav III:s bouppteckning s. 311 not 63. Det allbekanta originalet, som påträffades under slutet av 1500-talet, finnes i Vatikanen. W. Amelung a. a. II, s. 256 o. f. Taf. XII. Repr. av kopian i Aug. Hahr: Lustslotten a. a. s. 8.
119. S. A.
120. S. A. Penna och akv. (88 cm × 63,5 cm).
121. Riksm. ämb. Kungl. brev 1770 s. 651. S. A. Drh. Div. handl. 1770 ang. virke, som skall rekvireras till stallets ombyggnad.
122. K. By. Plan och fasad i akv. Kopparstick av J. E. Rehn i S. A. Jfr kartan fig. 92. Se räkenskaper S. A. bl. a. Drh. Div. handl. 1754; Ibid. Lovisa Ulrikas Handkb. 1755.
123. v. Fersen a. a. V, s. 44.
124. Finnes å Drottningholms teatermuseum. Tidigare repr. i Aug. Hahr: Lustslotten a. a. s. 326, men där angiven vara utförd av P. Hilleström.
125. »Project Til en ny Tomt Indelning På Malmen vid Kongl. Lust Slottet Drottningholm: I underdånighet upgifvit År 1783 af L. R. Kökeritz.» Penna och akv. (45 cm × 59,5 cm). Stockholms läns lantmäterikontor.
126. S. A. Penna och akv., blyertsritning (47,5 cm × 59 cm). Observera flygelprojektet. Samma tomtregleringsplan i K. By. För studiet av platsen några

- är senare må hänvisas till A. U. Berndes karta 1800 i Stockholms läns lantmäterikontor. Sammandrag i Allmänna Brandförsäkringsverket för byggnader å landet. Div. kartor och ritningar. — Planen vid teaterhuset användes till ett stycke in på 1800-talet för trucko-spel. S. A. Drh. R., A. Björklund a. a. s. 139. — En del av den norra trädraden höiggs ned under 1800-talets början för att lämna plats för ett ridhus, som uppfördes efter år 1825, dat. ritningar av Baltzar Cronstrand. (Fortifikationsarkivet och U. U. B. Top. pl. nr 47283 och 47282.) Byggnaden störtade samman några årtionden senare. (Illustrerad tidning d. 17 mars 1860.) — Ungefär samtidigt med ridhusets uppförande anlades en ny köksträdgård öster om orangeriet. Karta av G. W. Wirrman 1829 i S. A. Till följd härav spolierades ett parti av den allé, som i nästan rak linje ledde från den östra delen av Malmen till Rättardammen. Platsen för den gamla köksträdgården inskränktes 1891 i och med att landsvägen mellan denna och Malmen flyttades 10 m mot sydväst.
127. Senare utförd, här redan nämnd grundplan i K. By. av den första teatern.
 128. S. A. Tuschlav. (37 cm × 52,5 cm). En d. 14 apr. 1791 approberad ritning över denna byggnad visar samma utformning med det undantaget, att Salongen har rektangulära fönsteröppningar och en övre mellanvåning med kvadratiska fönster. Tuschlav. N. M. nr 4338/1863.
 129. D. 6 juli »Hyrvagn åt Herrar De Pres och Masreiler i en resa hit för Salons Bygg:den». S. A. Drh. R. 1791, s. 73, ver. 875.
 130. Tuschlav. i S. A. och i N. M. nr 4339/1863. Aug. Hahr anger felaktigt i Lustslotten a. a. s. 326, att sydfasaden skulle ombyggt efter Desprez' ritning. Komp. av Adelcrantz, som följdes på några dekorativa detaljer när, finnes i S. A. och Nord. Museet.
 131. Carl David Moselius: Louis Masreliez med en inledning om Adrien och Jean Baptiste Masreliez' verksamhet på Stockholms slott. (Akad. avh.) Sthlm 1923, s. 102. Fot. repr. av paviljongen på Haga i Carl G. Laurin: Nordisk konst. Från äldsta tider till och med Sergel. Sthlm 1921, s. 399.
 132. Se s. 311 not 63.
 133. Belysande härvidlag är Desprez' yttrande i sitt slottsomgivningsprojekt för Stockholm 1803 med anmärkning mot den under Gustav III:s sista år anlagda engelska parken å Logården. R. Josephson: Stadsbyggnadskonst a. a. s. 254. — M. L. Gothein a. a. II, s. 390. Även en engelsk trädgårdsarkitekt såsom William Chambers höll före att en trädgård skulle utformas regelrätt intill en större byggnad (E. J. Siedler a. a. sp. 231). I Frankrike finnas dock exempel på renodlad engelsk smak härvidlag: Petit Trianon etc. Alexandre de Laborde: Description des nouveaux jardins de la France et de ses anciens châteaux. Paris 1808.
 134. Påpekas bör dock, att Piper i sitt projekt med »förbättringar» 1797 höll platsen närmast slottet fri från all vegetation. Jfr s. 325 not 217.
 135. E. E. Areen a. a. s. 11 o. f., 42. De akvarellerade ritningarna, som finnas i Nils Personnes samling, upptaga en fasad (50 cm × 65 cm), en tvärsektion (49 cm × 65 cm) och en plan (49,5 cm × 64 cm).
 136. Av betydelse särskilt för den franska nyklassicismen var M. J. Peyres 1765 i Paris utgivna Oeuvres d'architecture. L. Hauteceur a. a. s. 123 o. f. Ett med Sundvalls förslag besläktat projekt finnes bland Pipers studieritningar

- i Konstakademien. F. ö. må anmärkas att Piper flera gånger kopierade arbeten av Antoine François Peyre le jeune.
137. Ritningarna till templet utställde Sundvall 1822 på Konstakademien. I Katalogen står det särskilt angivet, att »denna ritning blef år 1791 af Konung Gustaf III anbefalld».
 138. S. A. Tuschlav. och akv. (37,5 cm × 53,5 cm). Ibid. plan med blyertsanteckning: af Sergel (38 cm × 54 cm).
 139. C. Eichhorn a. a. s. 141. Aug. Hahr: Lustslotten a. a. s. 278, fot. repr. s. 277. — S. A. Drh. Div. handl. 1832. Skrivelse till Drottningholms ståthållare d. 7 sept. ang. rep. av graven. — En ritning av Rehn över gravkullen finnes i Hochschildska saml., Bellinga, enligt älskvärt meddelande av professor Martin Olsson, som förbereder ett arbete över denna samling. G. Upmark: Rehns förteckning a. a. s. 153. — Bland tidigare likartade arkaiserande gravmonument må nämnas den ättehö, som riksantikvarien, professorn i fosterländsk fornkunskap Olof Werelius under sin livstid lät uppföra på Uppsala nuv. kyrkogård. Werelius dog 1682. S. A. Hägg: Beskrifning öfver Uppsala kyrkogård etc. Upsala 1886, s. 119.
 140. Anton Blanck: Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur. (Akad. avh.). Sthlm 1911, s. 313 o. f., 343, 346, 351.
 141. Akvarellen (60,5 cm × 48 cm) tillhör N. M. nr 5622/1863. Den senare påskriften å bladets baksida samt uppgiften i inventariet, att den skulle vara utförd av Desprez, är felaktig. På bladet har E. E. Areen antecknat: Dekorationen utförd efter ritningar af C. F. Sundvall. Se härom nedan. Till akvarellen hör en beskrivning (nr 5622/1863) av dekorationen, skriven af L. J. von Röök. Georg Göthe: Johan Tobias Sergel. Hans lefnad och verksamhet. Sthlm 1898, s. 302 anger också felaktigt Desprez som konstnären. Marianne Ehrenström: Notices sur la littérature et les beaux arts en Suède. Sthlm 1826 (del III) s. 49—50.
 142. E. E. Areen a. a. s. 41. I Konstakademien utställde också Sundvall 1799 en interiörbild av Riddarholmskyrkan vid Gustav III:s begravning.
 143. S. A. Räkenskaper ang. Gustav III:s begravning.
 144. Till hertig Fredrik Adolfs begravning i Riddarholmskyrkan 1804 utförde Sundvall ritningar, där anordningar med gravstenar utmed långsidorna samt balustraddekoreringsen med stjärnbestrött tyg och ljus går igen. Nils Perssones saml.
 145. N. M. Sergelska handteckningssaml. Portf. V. Särskilt märkes en ritning av gravkullen med en av lejon bevakad monumental trappa. Nr 729/1875. Tuschlavyr och blyerts (33,5 cm × 21 cm).
 146. J. C. Linnerhielm nämner 1795, att »en Ättehö nu bereddes af ovanlig höjd» (a. a. s. 192).
 147. Sedan A. F. Munck till följd av sina kända falsarier måst frånträda ståthållarebefattningen och dennes efterträdare greve Eric Ruuth utnämnts till generalguvernör i Pommern, kallades friherre Claes Rålamb av hertig Karl till ståthållaretjänsten på Drottningholm. S. A. Drh. R. 1792 ver. 1124 (kop.).
 148. F. M. Pipers »Nota uppå dels färdige dels under arbete warande Planer och Desseiner för Kongl. Lust-Parkerne». Dec. 1796. Konstakademien. Piper använde i sina förslag ej begravningsbysten utan någon av Sergels tidigare Gustav III-porträtt.

149. William Chambers: A treatise on civil architecture. London 1759. Bild efter s. 85. (Ny uppl. utkom bl. a. 1768.)
150. Enl. L. J. von Rööks i not 141 nämnda beskrivning voro å dessa »med stenstyl ristade de höga egenskaper, som pryddes Konungens person och de märkvärdigaste händelser af dess lefnad».
151. Konstakademien. Fig. 101, lav. i tusch och akv., blyerts (51,5 cm × 65 cm). Liknande ritning i blyerts. — Fig. 102, lav. i tusch och akv., penna och blyerts (79,5 cm × 62 cm). Samma förslag men med endast fyra synliga kolonner samt skiss till detta ibid.
152. Runstensmotiv användes inom dåtida svensk konst även av en så renodlad klassicist som J. T. Sergel, vilket framgår bl. a. av hans komp. nr 309/1891 och 311/1891 i N. M.
153. Ibid. Lav. i tusch och akv. (59,5 cm × 98 cm).
154. Ibid. Fig. 103, lav. i tusch och akv., penna och blyerts (50 cm × 38 cm).
155. S. A. Drh. R. 1799 ver. 859 ang. borttagandet av byggnadsställning, grävning av trädgropar och uppgrävning av vilda träd. Ibid. 1797 s. 5, ver. 103 nämner om »Ställnings wrkes hemkjörande ifrån Fågelön till Ättehögen i Engelska Plantagen». Drh. d. 20 jan. 1797; ibid. 1798 s. 11, ver. 179 rör sig om uppkastandet av jord till körningen vid »Monumentshögen» uti febr. 1798.
156. A. Björklund a. a. 1796 omnämner s. 13 den piedestal, varå Gustav III:s byst »kommer att stå». År 1861 framhåller O. Carlén a. a. s. 21, att förslaget aldrig kom till verkställighet och att monumentkullen då kallades »ruinen».
157. S. A. Drh. R. 1799 ver. 859. Redan 1795 voro flera av dessa alléer anlagda (J. C. Linnerhielm a. a. s. 192). I S. A. finnes en ritning i penna och blyerts med samma plan som å fig. 103 med fasadritning av ett rundtempel såsom i tidigare förslag (54,5 cm × 38 cm), och i Konstakademien finnes en ritning med likartad fasad (lav. i tusch och akv. 23 cm × 37,5 cm). Detta tyder på, att man egentligen kom att följa ett av Pipers första projekt, även om proportionerna ändrats och templet uteslutits. Repr. i Ester Claeson a. a. s. 150. Förf:an anger felaktigt detta projekt som ren utopi och kallar anläggningen för »Odödlighetens ö».
158. v. Fersen a. a. V, bil. XVIII, s. 321.
159. S. A. Drh. R. bl. a. 1790 ver. 569. I slätterarbetet deltog stundom också ryska fångar.
160. A. Björklund a. a. s. 14. Enligt S. A. Drh. R. 1789 s. 512 fick en snickare betalt för att han reparerat en italiensk bro. — I K. B. Vasabibl. finnas fyra alternativ till en bågformigt svängd träbro. (Penna och akv. Varje blad 33 cm × 50 cm). Liknande konstruktion finna vi exempel på bl. a. i G. L. Le Rouge a. a. Cahier IV, s. 16 (Jfr den med bilden intill s. 364 i C. C. L. Hirschfeld a. a. V), Cahier VI, s. 2 (Windsor), Cahier VIII, s. 13 (Monceau). På Drottningholm finnas nu endast raka träbroar. Även sådana voro på modet i de engelska parkerna, t. ex. i det av F. M. Piper med särskilt intresse omfattade Paynes-hill (G. L. Le Rouge a. a. Cahier VI, s. 3).
161. Ang. svanor se J. C. Linnerhielm a. a. s. 192 och S. A. Drh. R. bl. a. 1798, s. 51, ver. 643 (6 svanor från Malmö); ibid. 1799, s. 67, ver. 827 (6 svanor från Malmö). Ang. får bl. a. S. A. Drh. R. 1791 s. 89, ver. 1055 »30 st. spanska får till wallgång på engl. Plantagen».
162. Se t. ex. Hed. El. Charl:s dagb. a. a. II, s. 34 etc.

163. Fören och aktern av en dylik slup av snidat och målat trä påträffades av intendenten Agne Beijer för några år sedan på en vind å Drottningholm. De ursprungliga färgerna hava senare framtagits och de två pjäserna uppställt i Drottningholms teatermuseum. I S. A. Drh. Div. handl. finnes avskriften av ett »Inventarium för Drottningholms Slupen uprättat i Carlskrona den 27 Julje 1801, hvilket jämte sjelfva Draken lämnas till Kongl. Ståthållare Embetet på Drottningholms Slott». Huruvida den ifrågavarande åsyftas är osäkert. Men typen är densamma. Inv. omnämner nämligen både drakhuvud och stjärt »af Bildthuggerie». Handlingen är underskriven av J. C. Utplin. — Ang. drakslupar se bl. a. Desprez' akv. fig. 81. Redan i P. Deckers arbete 1759 med dekorationer passande för trädgårdar och parker meddelas stora kinesiska skepp med stävar, utformade som drakhuvuden.
164. Hedv. El. Charl:s dagb. a. a. II, s. 35.
165. Se t. ex. Chambers bilder av Kew. Jfr Parc Monceau.
166. »Opera Skräddarne Silfverberg och Molina för kläder åt Herden och Herdinnan, som wackta fåren på Engelska Plantagen». S. A. Drh. R. 1791, s. 91, ver. 1069; se vidare ibid. 1791 ver. 1399, 1073. I nov. 1791 får »herden Christian Lundgren» ullstrumpor och ullvantar. Ibid. ver. 1401.
167. U. U. B. Top. pl. nr 53554. Penna och blyerts (34 cm × 53 cm). Pennteckningen har för mig vänligt påpekats av amanuensen, fil. lic. Gunnar Quennerstedt.
168. I C. C. L. Hirschfeld a. a. V, s. 283 o. f. ger förf. en skildring av den engelska parken på Drottningholm i anslutning till meddelanden, som givits honom av J. C. Linnerhielm. Där anmärkes, att trädgården då (1785) ännu var i sin begynnelse, varför man ej kunde säga något fullständigt om den. I. Triggs (a. a. s. 310) meddelar ang. Drottningholm endast att »the garden was planned in the Anglo-Chinese manner». Av engelska landskapsträdgårdar i Sverige känner förf. endast till Haga, vilken påstås vara »from the plans of a certain Masretier» (!).
169. Jfr s. 317 not 117. Ang. Orangerigården eller som den tidigare kallades Blomstergården se s. 110 o. f. Enl. L. R. Kökeritz' karta 1781 (se detalj i fig. 93) markerar I: kvarter och sängar för jordfrukter. I kanterna äro planterade unga fruktträd, vars platser äro exakt angivna på kartan; k: blomsterrabatter med några unga fruktträd; l: två små runda gräsplaner; m: häckar av »Sibiriska Ärt Trän»; n: två »Stickelbärs Häckar»; o: en häck av fläderbuskar.
170. Hedv. El. Charl. skriver i juli 1783, att »man superar nu ej längre vid Kina utan i orangeriet, som Kungen låtit iordningställa för ändamålet». Några större förändringar hade det dock ej kunnat undergå, då Munck haft mindre än 24 timmar på sig att ordna interiören. (Hedv. El. Charl:s dagb. a. a. II, s. 29). De ombyggnadsplaner, som 1784 voro aktuella, synas icke hava realiserats. (U. U. B. F. 422.) — Liknande användning hade bl. a. växthuset på Karlberg haft. Pennteckning av Nic. Tessin d. y. med påskrift: Comoedia och måltid i Carlbergs orangeri 1721. N. M. nr 45/1903. Se äv. nr 46/1903.
171. S. A. Drh. R. 1792, s. 12, ver. 216 d. 14 mars.
172. E. E. Areen a. a. s. 42. Ritningarna i tusch och akv. finnas i S. A. Den här

- meddelade planen (36,5 cm × 52,5 cm) och fasaden (36 cm × 52,5 cm). Vidare finnes där en ritning med sektioner (36 cm × 52 cm).
173. S. A. Drh. R. 1796 bl. a. s. 35, 45, 47, 67; 1797 s. 33 (inre avputsning). Det nya orangeriet nämnes i 1799 års karusellprogram.
 174. S. A. Drh. R. bl. a. 1812 ver. 219; 1814 ver. 585. G. af Sillén upptar i sitt utlåtande 1817 angående Drottningholm orangeriets fullbordande. (K. By. Avgj. mål. Granskningsmål 1817.) Av A. U. Berndes karta 1811 (Stockholms läns lantmäterikontor) framgår det, att byggnaden endast utförts till tre fjärdedelar. Repr. Aug. Hahr: Lustslotten a. a. s. 272. Orangeriet ombyggdes 1914. — Bergsluttningarna öster och norr om orangeriet kring den s. k. pagebyggnaden började planteras 1792 av trädgårdsgesällen Adolf Ludvig Happée efter order av greve E. Ruuth d. 29 sept. 1791. S. A. Drh. R. 1792, s. 198.
 175. »Summariskt förslag — — —» d. 29 jan. 1831. S. A. Drh. Div. handl. År 1835 ingärdades »Prinsessans trädgård». S. A. Drh. R. 1835 ver. 103.
 176. S. A. Drh. Div. handl. 1782. Ka. A. Slott och gårdar. Drh. Inv. 1777 med tillägg 1782.
 177. Axel L. Romdahl: Gunnebo a. a. fig. s. 68. A. Bäckström a. a. s. 136—137.
 178. Ritningar i S. A., K. By., Fortifik. arkivet och U. U. B. Den två våningar höga stenbyggnaden är upptagen i 1788 års inventarium (S. A.). Under 1800-talets början var den prästbostad. År 1827 kallas den »f. d. Ladugårds- Inspectors Bostället» och bebos av änkefru, grevinnan U. E. Rålamb, född von Düben (S. A. Drh. Inv. 1827 s. 294. — Hon bodde där ännu 1833, då byggnaden gick under sitt nuvarande namn, Hemmet. Riksm. ämb. Kungl. brev och diarier d. 24 sept. 1833).
 179. Aug. Hahr: Lustslotten a. a. uppger s. 326 utan angivande av någon källa, att: »ståthållarbostället — — uppfördes i slutet af 1790-talet af — — Gjörwell».
 180. W. Chambers: A treatise on civil architecture a. a. plansch efter s. 85.
 181. På slätten nedanför byggnaden finnas tre smärre kullar med stengrunder. Antagligen hava de under Gustav III:s tid varit ämnade för skulpturer. Enligt meddelande av trädgårdsdirektör John Boberg skulle det under Oskar II:s tid varit på tal att där placera J. Ph. Bouchardons enleveringsgrupper. Dessa, som i början av 1830-talet flyttades från Karl XI:s galleri i Stockholms slott, stodo en tid magasinerade i Drottningholms teater. (Andreas Lindblom: Jacques-Philippe Bouchardon etc. Uppsala 1924, s. 135—136.) När kommitté-erade, som utarbetade förslag ang. de skulpturverk, vilka borde införlivas med Nationalmusei samlingar, 1865 besökte Drottningholm, påträffade de i ett vagnslider de ännu förpackade skulpturverken, vilka enligt deras mening syntes »förtjenta af den största uppmärksamhet». De tillstyrkte, att grupperna skulle uppställas i någon lämplig lokal på Drottningholm för att efter undergången restaurering antingen införlivas med Nationalmusei samlingar eller »utgöra prydnader för Drottningholms slott» (R. A. Ecklesiastikdep. handl. d. 20 okt. 1865). De uppställdes också en tid i déjeunersalongens hörn, men, orestaurerade som de förblevo, övertäcktes de vid festliga tillfällen. — Se bl. a. Dardel-Boklunds förteckning över skulpturer på Drottningholm. N. M. A. 127. Ang. gruppernas senare avgjutning i brons för Stockholms slott se A. Lindblom a. a. s. 136. Repr. ibid. fig. 65—68 samt i Johnny Roosval: Svenskt Konstgalleri etc. Sthlm 1912, s. 44.

182. R. A. Desprez. Biographica. — Gallodier föddes i Frankrike 1733, dog i Stockholm d. 6 juni 1803. Balettmästare vid nationalscenen 1773—1803.
183. Ritningar med approbation av hertig Karl i S. A., där även räkenskaper finnas.
184. A. Björklund a. a. s. 14. Nere i Engelska plantagen fanns även en grotta: »vattgrottan», till vilken snickare Sven Molin gjorde blindramar. S. A. Drh. R. 1791 s. 43, ver. 555. Se tre ritningar av F. M. Piper i Konstakademien med fasad, plan och sektioner av »The Grotto at Drottningholm» med egenartad utbildning i natursten, som med tidens terminologi väl närmast bör betecknas som »Pierre antedeluvienne». Se Konstakademien, expos. 1802. — Den förstnämnda grottan och Gallodiers byggnad lågo intill den väg, som löpte runt hela anläggningen. Sydväst om grottan ändade den allé, som löpte genom Kanton, i ett blindtorn, som var gjort lika med Lovö kyrktorn för att förvilla vandraren. Det är angivet å A. U. Berndes karta 1811. Vid 1800-talets mitt var det rivet. O. Carlén a. a. s. 133.
185. M. L. Gothein a. a. II, s. 377.
186. Ester Claeson a. a. s. 153 anger, liksom övriga författare, att den engelska parken utfördes »i hufvudsak i enlighet med arkitekten Pipers ritningar».
187. L. R. Kökeritz' karta 1779 (fig. 64) anger en trappa, som ledde upp för slutningen. — S. A. Drh. R. 1802 ver. 275; 1803 ver. 277; 1804 ver. 271, 671; 1805 ver. 257, 535; 1806 ver. 769; 1809 ver. 257.
188. Bl. a. S. A. Drh. R. 1802 ver. 273.
189. M. L. Gothein a. a. II, s. 376, 416 o. f.
190. U. U. B. F. 437. Underd. promem. d. 11 sept. 1777. Ibid. F. 422. Brev från A. F. Munck till Gustav III d. 19 apr. 1784.
191. Inköp från England: S. A. Drh. R. 1787 ver. 1661; 1788 ver. 407. Från Tyskland: Ibid. 1787 ver. 307, 719. Från Uppsala: Ibid. 1787 ver. 1997. Från Närke: Ibid. 1789 ver. 885. Från K. Djurgården i Sthlm: Ibid. 1791 ver. 1447. Holländska lindar: Ibid. 1791 ver. 589 o. s. v. Se äv. Ka. A. Andra avräkningskontoret. Hovet. Nr 156.
192. Gregor Kraus: Der Botanische Garten der Universität Halle. II. Leipzig 1894, s. 127 o. f. Se nedan not 2.
193. M. A. Laugier a. a. s. 284—285.
194. de Fels a. a. Pl. XXXII, XLIV och XXX.
195. Till 1700-talet före Gustav III höra också några förslag till skulptursocklar. (N. M. nr 25/1903. »Project till pedestal wid drottningholm». Ibid. nr 26/1903 utan påskrift. — Ibid. nr 27/1903. »proj. till pied. wid drottningholm».)
196. Riksm. ämb. Kungl. brev 1762 s. 119¹/₂. Reparationerna drogo långt ut på tiden. I sin relation 1771—1772 uttrycker C. F. Adelcrantz sin förhoppning att »så småningom» terrasser och stentrappor måtte bli färdigbyggda. R. A. Statsdep. handl. 1771—1772 s. 1273¹/₂ (sista året av denna serie).
197. S. A. Drh. R. 1756 bl. a. ver. 511. Aug. Hahr: Lustslotten a. a. s. 316.
198. Anders Launer dog d. 27 nov. 1765. S. A. Drh. Div. handl. 1766 s. 15. Petter Lind erhöi d. 29 mars 1768 interimsfullmakt av överintendenten C. F. Adelcrantz. Lind var styvson till slottssmeden Jöns Nyholm (S. A. Drh. R. 1768 s. 17. Ibid. 1767 s. 128).
199. Ka. A. Slott och gårdar. Drh. Inv. 1777 s. 180.
200. »Nota uppå — — Planer och Desseiner för Kongl. Lust-Parkerne». Manuskrift från 1796 i Konstakademien.

201. Konstakademien. Lav. i akv. och tusch, penna (94 cm × 63 cm). Explication i särskilt manus. Konceptritning *ibid.* och i S. A.
202. N. G. Wollin: Kungsträdgården a. a. II, fig. 8.
203. Konstakademien. Lav. i tusch och akvarell. Sign. F. M. Piper 1810 (54,5 cm × 97,5 cm).
204. K. By. Avgj. mål. Slott och Kungsgårder. *Ibid.* Diarier 1809.
205. Konstakademien. Penna (52,5 cm × 34 cm).
206. K. By. Diarium 1809 meddelar, att memorial med koncepter, vartill ritningar blivit inlämnade till Kungl. Maj:t, anmälades d. 20 juli 1810. Diariet 1810 har påskriften, att konceptritningarna förvaras bland handlingarna. Protokollen för 1810 äro emellertid förkomna. I K. B. Skön konst, finnes emellertid ett av F. M. Piper 1809 »författadt — — Project till Parterrerernas förändring och ornerande framför Drottningholms Slott» (penna och akv. 74,5 cm × 51 cm). Men detta överensstämmer i allt väsentligt med F. M. Pipers förslag 1803 (fig. 106) och kan därför ej anses som det slutgiltiga projektet. Till nämnda dessein från 1809 hör ett förslag till förändring av kaskadanläggningen. I stället för staket såsom i förslaget fig. 107 ha apparlerna pryts med blomsterkrukor på socklar. K. B. Skön konst. Penna o. akv. (47 cm × 70 cm).
207. S. A. Drh. Div. handl. 1810. Ang. rekvisition av arbetsmanskap. *Ibid.* Drh. R. 1811 ver. 215, 225, 231, 233; 1812 ver. 221.
208. Murarna och planken äro angivna i fig. 50, som meddelar de boskées, vilka anlades omkr. 1784. Då inhägnadens rasing ej omnämnes i räkenskaperna, vilka äro bevarade från 1787, bör denna ha ägt rum under mellanliggande tid. Kartmaterialet är ej fullt tillförlitligt i denna detalj. Först i Forsells karta 1811 få vi en bestämd uppfattning om att mur- och planklängor borttagits. Vart de två portarna vid Kaskaderna samt Kinaporten tagit vägen är ej bekant.
209. *Ibid.* 1813 ver. 199. Enligt påskrift å ritning, av vilken en del är meddelad i fig. 43, lades de numrerade stenarna i en lada vid Kanton, där de 1827, då anteckningen gjordes, ännu funnos. Potatiskällaren vid Kantons skola är uppbyggd av rusticerade stenar, som väl kunna härröra från kaskadanläggningen. Några andra stenar från denna tid hava ej av mig påträffats.
210. Besiktningsberättelse av G. af Sillén. K. By. Avgj. mål. Granskningsmål 1817. Fasader, sektion och plan av brunns huset i K. By. (penna och akv. 47,5 cm × 63,5 cm). — Det är frestande att ställa brunnen vid Malmen i sammanhang med tre av Desprez sign. brunnskomp. i S. A. (tuschlav., omkr. 49 cm × omkr. 29 cm) med fantastiska sammanställningar av djur och brunnskar. — När A. Björklund 1796 beskrev kaskadanläggningen, uppfattade han Millichs (nu förkomna) blyrelief över Numa och Egeria föreställa: »Drottning Christina, ångrande Thronens afsägelse» (a. a. s. 11). — År 1818 och 1820 utställde G. af Sillén på Konstakademien en generalplan över Drottningholm, förslag till ny stallbyggnad, brunnsritningen fig. 110 m. m.
211. S. A. Drh. R. 1827 ver. s. 45.
212. S. A. Drh. R. 1828 ver. 151. Dalkarlar utförde arbetet. Ang. det förväxta tillståndet se Forsells karta (fig. 79) och A. U. Berndes' beskrivning till sin samma år upprättade karta.

213. S. A. Akv. (57 cm × 81 cm). En förenklad variant uppgjordes redan nästföljande år. Ibid. Akv. (46 cm × 66,5 cm).
214. R. Josephson: Svensk 1800-talsarkitektur a. a. s. 35.
215. S. A. Akv. (37,5 cm × 27 cm). Anteckning å bladet, att Karl XIV Johan ansåg kostnaderna för utförandet vara för dryga.
216. M. L. Gothein a. a. II, s. 415 o. f. Redan tidigare hade en reaktion här gjort sig märkbar. Se t. ex. M. Lamm a. a. s. 429 o. f. Till och med Piper utställde på Konstakademien 1809 en slottpark »i den reguliera stilen».
217. S. A. Drh. R. 1802 bl. a. ver. 294. Se en gouache av E. Ch. Karsten 1805 med utsikt från den östra slottsterrassen mot nordost. Påskrift: »Original par Elisabeth Charlotta Karsten 1805» (46,7 cm × 73,7 cm). Boerners aukt. Leipzig d. 26 nov. 1925. Fotografi i Stockholms stads arkiv. Bildsaml.
218. Ritningar i S. A. utförda av Axel Nyström.
219. S. A. Penna och akv. (32,5 cm × 50,5 cm). Ibid. finnes äv. en pennteckning visande flyglarnas utseende före ombyggnaden. Arbetet var utfört i okt. 1834. S. A. Drh. R. 1834 s. 220—221.
220. Aug. Hahr: Lustslotten a. a. s. 316 uppger, att sjöflyglarna skulle ha uppförts 1754—56.
221. S. A. Drh. Div. handl. 1838.
222. Bussler antogs 1830. (S. A. Drh. R. ver. 623, 625). Överenskommelsen ibid. 1832 s. 45 o. f., 51 o. f. samt i Drh. Div. handl. Bussler dog d. 18 juli 1850. Ibid. Drh. R. 1850 s. 19. C. A. Löwenhielms underd. mem. i R. A. Kungs- och kungsladugårdar. Sthlm d. 16 okt. 1844.

TIDEN EFTER 1838.

1. Kostnadsförslag för Schweizerhydda av F. W. Scholander d. 7 jan. 1847. S. A. Drh. Div. handl. O. Carlén a. a. s. 122—123. — Ang. grindstugan. Ibid. Drh. R. 1847 s. 114 o. f.
2. S. A. Drh. R. 1846 ver. 56, 67, 72, 74.
3. Detta exemplar har i brösthöjd en diam. av 560 cm.
4. S. A. Penna och akv. (40 cm × 34 cm). Fürst von Pückler-Muskau: Andeutungen über Landschaftsgärtnerei, verbunden mit der Beschreibung ihrer praktischen Anwendung in Muskau. Text och atlas. Stuttgart 1834. Bland de talrika färgplanscherne hänvisas särskilt till nr XII. M. L. Gothein a. a. II, s. 410 o. f.
5. Skulpturen inköptes 1854 för 133: 16 av kamreraren Aug. Dahlerus. S. A. Drh. R. 1854 ver. 166. I inventariet 1849 är skulpturen införd sist på ett särskilt blad. Ang. skulpturen hänvisas till en monografi över Byström, som förberedes av fil. kand. Thure Nyman.
6. Rättardammen synes på en av Rudolf Brodin utförd karta. Original hos lantbrukaren Victor Wadstein på Dammtorp, kop. i Drottningholms slottskontor. Ären närmast före 1877 utnyttjades dammen bl. a. vid anskaffandet av sjöfoder. De diken, vari pumpstockarna till trädgården ligga, igenlades å området närmast norr om parken först omkr. 1915—1916. Å den odlade marken

- hade igenläggningen tidigare ägt rum. Benäget meddelande av herr Victor Wadstein, som arrenderar Dammtorp.
7. S. A. Drh. R. 1862 ver. 116, 120, 123, 133; 1863 ver. 130; 1864 ver. 121; 1865 ver. 88; 1866 ver. 86. Ståthållaren J. A. Kantsow fick 1865 gratifikation för skötseln av sitt ämbete; särskilt ang. vattenkonsten. S. A. Drh. R. 1865 ver. 159. — Bl. a. inv. 1827 S. A. upptar i orangeriet de två tritonerna. De voro uppställda på sin nuvarande plats i aug. 1862. (Illustr. tidn. d. 16 aug. 1862 med bild.) Jfr O. Carlén a. a. 1861 s. 16—17. Ang. den tredje tritonen se J. Böttiger: A. de Fries a. a. s. 8.
 8. Fotogr. kop. finnas i K. B. och Stockholms stads arkiv. Ang. Vasapilen se bl. a. O. Carlén a. a. s. 15.
 9. S. A. Drh. R. 1874 ver. 93 o. f., ver. 106, 109, 158.
 10. Ibid. 1875 ver. 98; 1876 ver. 110. För denna tid karaktäristiska bilder av trädgården finnas bl. a. i Aug. Hahr: Lustslotten a. a. s. 149, 34, 62 och 9. Blomster-rabatternas karaktär ibid. s. 163. Rabatterna kring Neptunus komponerades av konstnären, greve Georg von Rosen.
 11. John Böttiger: Drottningholm under konung Gustaf V:s och drottning Victorias tid; 45 planscher med text. Sthlm 1916, s. 9—10. Ett av Rudolf Abelin i febr. och mars 1909 utarbetat förslag till omläggning av lustträdgården lände ej till någon påföljd. Planer och beskrivning finnas i Stockholms slottsarkitektkontor.
 12. J. Böttiger: Drottningholm, Sthlm 1916, a. a. pl. I.
 13. S. A. Drh. R. 1822 ver. s. 425.
 14. Några huggna stenar, som samtidigt funnos, förvaras i slottets norra källare. Benäget meddelat av trädgårdsdirektören John Boberg.
 15. Se även pl. XXXVII i J. Böttiger: Drottningholm, Sthlm 1916 a. a., där för övrigt ett antal vackra bilder över lustträdgården äro meddelade.
 16. Sedan några år hava betydande täckdikningsarbeten bedrivits, vilka säkerligen komma att visa sig effektiva.
 17. Bland ekarna, som löpa jämnsides med lustträdgårdens längdalléer, har det döda, av Karl Nordström avritade och i Ord och bild 1926 å s. 224 reproducerade exemplet den största diametern, nämligen 610 cm.
 18. I boskén norr om lövteatern står en runsten, som enl. Johan Göransson: Bautil etc., Sthlm 1750, då fanns »Vid kyrkvägen i Lofö». Enligt benäget meddelande av fil. d:r Arvid Enquist är Bautil det enda arbete, där runstenen är upptagen, m. u. f. Johan G. Liljegren: Run-Urkunder. Sthlm 1833, som felaktigt avskrivit Bautil och angivit runstens plats vara å »kyrkoväggen» (nr 360). I räkenskaper och inventarier har jag ej heller funnit något omnämnande. Möjligt är det, att runstenen flyttades till boskén, redan när denna omlades under 1780-talet. — En annan runsten stod enligt Bautil vid kungsladugården, där den också angivits å G. Bodings karta (fig. 28). Den förstördes troligen samtidigt med det nya orangeriets uppförande och den närmaste omgivningens planering.
 19. Särskilt märkas de öppna platserna norr och söder om lustträdgården. Perspektiven in mot monumentholmen hava delvis skymts genom nyplantering.
 20. Se beskrivningen till kartan fig. 92.
 21. Hedv. El. Charl:s dagb. a. a. I, s. 87.

GUNNAR SCHOTTES MINNESVÅRD.

Söndagen den 13 sistlidne mars avtäcktes på Lidingö kyrkogård en minnesvård över professor GUNNAR SCHOTTE. Minnetalet hölls av amiral LINDMAN, vilken framför allt erinrade om den bortgångnes stora insatser till den svenska skogshushållningens bästa, om hans arbetsfyllda liv, hans brinnande entusiasm för arbetsuppgifterna och hans sällsynta förmåga att entusiasmera andra. Kransar nedlades på graven från Statens skogs-försöksanstalt genom professor HESSELMAN och från tyska skogshögskolor och försöksanstalter samt från Hochschule für Bodenkultur i Wien genom tyske skogsattachén i Helsingfors, professor C. METZGER. I högtidligheten deltog även många av Föreningens för Dendrologi och Parkvård medlemmar, och i föreningens namn nedlades vid vården en krans av professor FRIES, vilken med några tacksamhetens ord erinrade om vad GUNNAR SCHOTTE betytt för vår förening.

EN EGENDOMLIG »FLYGIXEL».

Fig. 1. Flygoxel i vitpil i Hemmesdynge, Skåne. Värdpilen helt undertryckt; obs. flygoxels rötter i den sprängda pilstammens inre.

Foto: N. SYLVÉN juli 1925.

Oxeln torde väl näst rönnen vara det vanligaste »flygträdet» i de skånska allé-pilarnas kronor. Sällan nå »flygträden» så kraftig utveckling, att värdpilen helt undertryckes av det i så fall i marken slutligen rotade »flygträdet». Den i närstående fig. avbildade »flygoxeln» utgör dock ett exempel på ett över värdträdet helt överhandtagande »flygträd».

Vid ett besök i Hemmesdynge i södra Skåne sommaren 1925 frapperades jag av att i en gammal pilrad å ägorna till gården nr 11 finna en av vitpilarna ersatt av en oxel. Vid närmare efterseende befanns den i pilraden insprängda oxeln vara en »flygoxel», och det en så kraftigt utvecklad sådan, att den helt tagit död på den gamla värdpilen, i vilkens krona den ursprungligen uppväxt. Vitpilens grenkrona hade vid oxels groning befunnit sig 1,3 m ovan marken, och från denna höjd hade

den unga oxelplantan börjat utsända sina rötter in i pilstammens multnande inre. Pilstammen hade tydligen redan tidigt varit innarutten ända ned till marken, och de framväxande oxelrötterna hade då utan större svårighet kunnat arbeta sig ned till markytan och därunder befintliga näringsrikare jordlager. Under årens lopp hade oxelrötterna blivit allt mäktigare och slutligen på ena sidan sprängt den nu dödade pilstammen. Sommaren 1925 befanns den gamla pilstammens inre helt uppfyllt av 5 stycken grova, mer eller mindre fullständigt sammanväxta rotgrenar, tillsammans bildande en stamliknande rotsockel om nära 5 dm:s diameter. Den förutvarande pilkronan var nu ersatt av en kraftigt och vackert utbildad oxelkrona, bildad av tvenne grenstammar med en diameter om resp. 25 och 15 cm. Oxelkronans höjd ovan rotkronan (eller det gamla pilhuvudet!) belöpte sig till c. 7 m.

N. SYLVÉN.

Fig.1. Tvåbent bok i Skarhults kronopark, Skåne.

Fig. 2. Bok med grensammanväxning. Sk. Skarhults kronopark.

Foto: N. SYLVÉN aug. 1916.

STAM- OCH GRENSAMMANVÄXNINGAR HOS BOK.

Stam- och grensammanväxningar äro väl knappast någon större sällsynthet, då det gäller lövträden. Upprepade gånger äro sådana, vanligtvis dock mera i förbigående, omnämnda i föregående årgångar av »Lustgården» [1921 sid. 174 (ek); 1922 sid. 72 (klubb); 1925 sid. 161 (parklind; ek); 1926 sid. 185 (lön) och 202 (avenbok)]. Då föreliggande årgång av »Lustgården» till väsentlig del behandlar Skåne — de av 1926 års exkursion berörda områdena — torde det måhända ej anses olämpligt att här meddela tvenne bilder av några från just detta område av Skåne stammande gren- och stamsammanväxningar hos ett förut i »Lustgården» i dylikt sammanhang ej omnämnt lövträd.

nämigen boken. Båda bilderna stamma från Skarhults kronopark sommaren 1916. Fig. 1 visar en stamsammanväxning av närmast det slag som plägar gå under benämningen tvåbenthet. Tvenne tätt intill varandra uppväxta bokstammar ha växt samman vid c:a 2,5 m:s höjd, och efter en meters sammanväxning befinna de sig så åter skilda från varandra; på äldre dagar ha även stambaserna slutligen sammansmält till en. Fig. 2 framvisar en sammanväxning av helt annat slag: en relativt fin gren från en stam har växt in uti och fullständigt uppgått i en närstående andra stam.

N. SYLVÉN.

GRAN MED KOTTBÄRANDE TOPPSKOTT.

Fig. 1. Gran med kottbärande toppskott.
Västmanland, Lisjö.

Foto: JOHN LINDNER den 13 juli 1921.

Att toppskottet hos granen helt ombildas i fortplantningens tjänst är en visserligen förut känd (jmf. exempelvis KARL NORMELLI, Kottbärande toppskott hos gran. Skogsvårdsfören. tidskr. 1911, sid. 95), men ytterligt sällsynt företeelse. Närstående bild, en reproduktion av en av länsjägmästare JOHN LINDNER till redaktionen insänd fotografi, visar ett sällsamt vackert exempel på en gran med toppskottet ombildat till en upprättstående kotte. En 10-årig granplanta har sista årets toppskott utbildat i form av blott och bart en f. ö. fullt normalt utvecklad honblomma (kotte). Den högtintressanta plantan stammar från Västmanland, Lisjö; den meddelade bilden är av jägmästare J. LINDNER tagen den 13 juli 1921. Vad månne väl sedan dess hava blivit av det underbarnet?

N. S.

VASAEKEN VID RÄFSNÄS KUNGSGÅRD.

I trädgården vid den gamla Vasagården Räfsnäs, belägen en knapp mil från Mariefred, stå trenne ekar, de s. k. Kungseckarna. De benämnas »Gustaf Vasaeken», »Gustaf III:s ek» och »Gustaf IV Adolfs ek». Enligt uppgift skulle dessa ha planterats av resp. kungar. Av dessa är som sig bör »Vasaeken» den äldsta och grövsta (fig. 1). Emedan fara föreligger, att denna ek i sitt nuvarande uppmurkna tillstånd icke skall förmå motstå de starka stormar, som från Mälaren svepa in i trädgården, där eken står, blev undertecknad ombedd att uppgöra förslag till dess bevarande åt framtiden.

Fig. 1. De tre kungseckarna vid Räfsnäs. Längst bort »Gustaf III:s ek». i mitten »Vasaeken» och närmast »Gustaf IV Adolfs ek». Foto. förf.

Tack vare stort tillmötesgående från intendentens för Kungl. Djurgården, hovjägmästern C. A. ÖHRSTRÖM, sida, blev jag satt i tillfälle att under hans ciceronskap bese de utomordentligt lyckade plomberingar, som utförts och hålla på att utföras å ett 50-tal åldriga Djurgårdsekar. Plomberingen, vilken utföres om sommaren, tillgår så, att alla murkna delar helt avlägsnas ända in till frisk ved. Sedan de rengjorda ytorna torkat under några dagar, bestrykas de med koltjära. När denna torkat, ihålles betong, vilken stampas på vanligt sätt. Till stora hål användes en blandning av $\frac{1}{5}$ cement, $\frac{2}{5}$ grus och $\frac{2}{5}$ makadam, även större stenar, allt efter hålens storlek; till mindre hål $\frac{1}{3}$ à $\frac{1}{4}$ cement, $\frac{2}{3}$ grus, möjligen något litet mindre makadam eller helst singel. Det fyllda hålet avputsas med en blandning av c:a $\frac{1}{2}$ cement och $\frac{1}{2}$ sand eller fint grus.

Där betongmassan skall stampas i en stam, som är öppen på ena sidan, insläs en rad spikar längs de båda lodräta kanterna och mellan spikarna spännes järntråd i zig-zag framför hålet. Bakom järntråden ställes sedan tjock tjärpapp, vilken då bildar en vägg, som hindrar massan från att rinna ut. (Fig. 2.) När betongen stelnat, avlägsnas tråden och pappen. Medan massan ännu är plastisk, göras i densamma fåror, fig. 3, så att

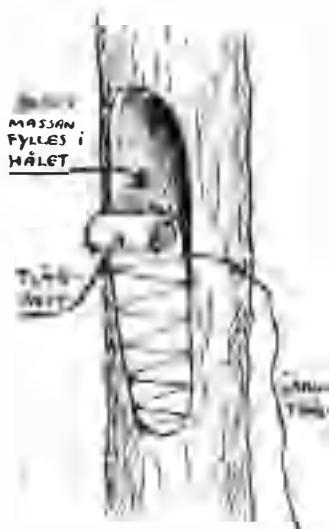

Fig. 2. Medelst tjärpapp göres en vägg, vilken hindrar betongmassan att rinna ut, när stora hål skola plomberas.

den kommer att likna ekens bark. Slutligen målas den putsade betongytan i ekbarkens färg, så att den blir mindre i ögonen fallande.

Medelst detta förfaringssätt har t. ex. en fullkomligt ihålig ek ute på Valdemarsudde, vilken slukat ej mindre än 26 lass sten, blivit så konstfärdigt plomberad, att man gott kan passera förbi densamma utan att observera betongytorna (fig. 5).

Av de tre kungsekarna vid Räfsnäs äro de två yngsta fullt friska, men den äldsta, Vasaeken, har blivit synnerligen illa medfaren under århundradena. Dess stam, som vid brösthöjd mäter c:a 5 meter i omkrets, är fullständigt uppmurken med undantag av västra hälften av det yttre skalet. Detta tunna hölje är det enda, som håller den numera betydligt decimerade kronan uppe (fig. 6). Den ursprungliga kronan, vilken av kvarvarande tappar och hål efter grenar att döma torde ha varit mycket stor, är det närmaste borta. Som krona fungera numera endast de nedre smågrenarna, vilka dock uppvisa fullt normal tillväxt.

Konserveringen av eken torde i ett fall som detta icke kunna ske efter fullt samma linjer, som när det gäller de bättre bibehållna Djurgårdsekarna; dessa behöva intet stöd, utan plomberingen har endast till uppgift att förhindra fortsatt förmultning, under det att »Vasaeken» även fordrar ett effektivt stöd. Skulle »Vasaeken», vilken kan liknas vid en upprest, något lutande vattenho, helt fyllas med betong utan att er-hålla någon stagning, är fara å färde, att det hela skulle taga överbalansen, emedan de rötter, som en gång försett den numera murkna östra sidan med näring, äro fullständigt döda och följaktligen icke kunna ankra stammen på denna sida. Även om betongpelaren skulle kunna stå för sig själv, skulle den kanske icke vara trädet till verklig nytta, emedan den icke skulle bli innesluten av ekskalet utan endast så att säga lagd på dettas ostsida, varför en stark ostlig vind skulle kunna lossa ekresterna från betongen. Det torde därför vara nödvändigt att medelst genom veden borrade krampor, vilka ingjutas i betongen, sörja för en fast för- ening mellan veden och betongpelaren. (Fig. 7.)

Fig. 3. Medan betongmassan ännu är plastisk, göras fûror i densamma. När cementytan sedan målas, blir den förvillande lik ekbarken. Foto. förf.

Fig. 4. Vål plomberad Djurgårdsek före målningen. Foto. förf.

Fig. 5. Gammal ek vid Valdemarsudde fylld med 25 lass betong. Av plomberingen synes ej mycket. Foto. förf.

Fig. 6. Vasaeken sedd från väster, dess fördelaktigaste sida. Foto. förf.

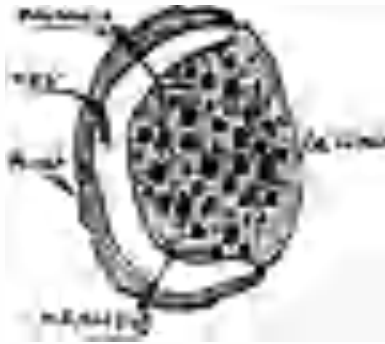

Fig. 7. För att fasthålla ekresterna vid betongpelaren ingjutas krampor i betongen.

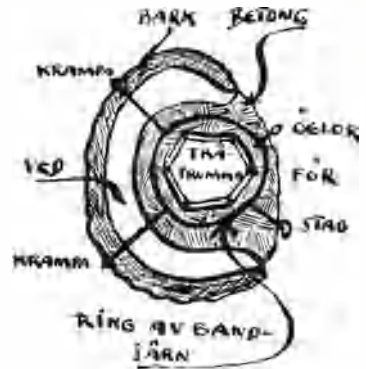

Fig. 8. För att minska betongpelarens tyngd ingjutes en trätrumma. I en järnring fästas öglor, i vilka stagen anbringas.

För att minska vikten av betongpelarens övre del, torde det vara lämpligt att i densamma ingjuta en trätrumma. På en höjd av $\frac{2}{3}$ av stammen bör en ring av bandjárn ingjutas runt ovannämnda trumma, och från denna ring böra tvenne krampor utgå på västra sidan, för att fasthålla veden, samt tvenne märlor på östra sidan, fig. 8, vilka skola

Fig. 9. Vasaekens uppmurkna ostsida
De punkterade linjerna markera
stagens plats. Foto. förf.

Fig. 10. Järnbandet kring Vasaeken är
djupt invuxet och hindrar saftström-
ningen. I bakgrunden Gustaf
III:s ek. Foto. förf.

tjäna som fäste för tvenne stag, vilkas placering antydes å fig. 9. Dessa stag torde i ett fall som detta vara nödvändiga, då, som förut nämnts, rot-systemet på ekens ostsida ju är helt uppmurket och eken står fullständigt oskyddad för vindarna från denna sida. Härtill kommer, att eken lutar betänkligt åt väster. Stagen böra förankras vid i jorden djupt nergrävda betongplattor.

Det på ekens mitt anbragta, djupt invuxna järnbandet (se fig. 10), som verkar i hög grad hindrande på saftströmningen, måste avlägsnas. Dylika band äro f. ö. ofta mera till skada än till nytta och borde utbytas mot ett genom trädet borrarat rundjärn med en bricka och en mutter i vardera änden. (Se fig. 11.)

Vid plombering av livskraftiga träd brukar barken välla över och helt innesluta plomben. Beträffande Vasaeken kan man emellertid icke tänka sig, att detta skall ske, men den förmultningsprocess, som f. n. pågår, avbrytes och förhindras, och trädet uppnår en sådan motståndskraft mot stormarna, att man kan hoppas, att det ännu i långa tider kommer att vittna om den gamle Landsfadern, vilkens namn den bär.

SVEN A. HERMELIN.

Fig. 11. I stället för järnband böra rundjärn borraras genom stammen och ändarna fästas med muttrar. De bli sedan övervuxna.

IN MEMORIAM.

AXEL FREDRIK TIGERSTEDT.

1878-1926

I 1925 års årsskrift hälsade Föreningen för Dendrologi och Parkvård verkliga statsrådet A. F. TIGERSTEDT som en av sina fem då för första gången valda hedersledamöter. Föga mera än ett och ett halvt år skulle han kvarstå såsom sådan. Den 27 november 1926 utgick sorgebudet om hans bortgång i döden. Den dendrologiska forskningen har förlorat en av sina hängivnaste utövare. Djupt känna vi alla den lidna förlusten.

»I enlighet med sin under livstiden uttalade vilja», skriver i brev till Föreningen en av den avlidnes söner och den närmaste arvtagaren till hans dendrologiska livsverk, C. G. TIGERSTEDT, »har min fader blivit begravnen i sitt 'Arboretum' bland de träd, han så högt älskat. Genom att efterkomma denna vår faders önskan a vi, hans söner, uttryckt vår fasta vilja att i enlighet med vår förmåga fortsätta och förkovra det verk, vår fader lagt grunden till. Sålunda skall 'Arboretum Mustila' bli en levande tradition.»

»En sinnebild av varaktigheten skola dessa planteringar i sinom tid träda ut ur det försöksstadium, vari de nu befinna sig, och vi hoppas livligt, att de då skola få en betydelse för de i endräkt arbetande nordiska forstmännen, samtidigt som de skola utöva ett inflytande på alla vänner av dendrologi och parkvård. Detta ansåg grundläggaren vara det slutmål, emot vilket han under ett kvarts sekel ihärdigt strävade.»

CHARLES SPRAGUE SARGENT.

18 $\frac{24}{4}$ 41 — 19 $\frac{22}{3}$ 27.

Då Dendrologiska Föreningen för första gången gick att utse hedersledamöter, var C. S. SARGENT en av de självskrivna. Ja, hade vi endast haft att välja en, borde valet ha fallit på honom — jag utgår då från att föreningen utan att taga speciella hänsyn till svensk hortikultur velat utmärka den, som absolut taget gjort den största insatsen i den moderna dendrologiens utveckling. Här hade han icke sin överman.

SARGENT var av gammal britisk stam, familjen kom under 1600-talet över till Massachusetts och hörde till den kärntrupp, som i så hög grad bidragit att skänka New England prägeln av gammal god europeisk kultur. I SARGENTS studier, alltifrån början inriktade på botanik och trädgårdsodling, framkallade inbördeskriget, vari han med heder deltog, ett treårigt avbrott, men därefter kunde han återvända till sin livsuppgift. Rika erfarenheter från flera års resor i Europa och en grundlig utbildning förde honom 1872 till chefskapet för Harvarduniversitetets botaniska trädgård, som han dock redan följande år lämnade för att åtaga sig ett ännu större värv: Arnold Arboretum, vilket genom en donation just hade grundats. Trädgården var då knappast mer än ett tomt namn. Långt innan SARGENT slutade sin arbetsdag ägde den världsrykte.

En illa åtgången f. d. farm om 125 acres, belägen inemot en mil från Boston och lyckligtvis innehållande stycken av praktfull New England-natur, samt den obetydliga summan av knappa 3,000 dollars om året för bestridande av kostnaderna, se där vad som stod till SARGENTS förfogande. Efter långvariga underhandlingar fick han staden att övertaga marken som offentlig park och svara för vägar, bevakning etc. och att därpå på 1,000 år för en årlig avgift av en dollar utarrendera densamma att användas till ett arboretum och intet annat åt Harvarduniversitetet. Ytterligare områden tillkommo så småningom, så att ytan slutligen var fördubblad. Först 1886 kunde planteringar i större skala igångsättas, men därefter har utvecklingen ostörd kunnat fortgå, med det resultatet, att parken nu innehåller nära 6,000 arter av träd och buskar, en ofantlig

siffra, då man betänker, hur liten del av jordens vedväxter, som äro här-
diga i Massachusetts' stränga klimat. För tio år sedan hade undertecknad
tillfälle att genomvandra detta dendrologernas paradis, slagen av för-
våning lika mycket av det snillrika sätt, på vilket landskapets naturliga
möjligheter tillvaratagits, som av mängden av praktfulla arter — det var
hela den norra tempererade zonen, lyckligt sammanförd.

Det är SARGENT, som skapat detta. Genom vidsträckta resor skaffade
han sig en sällsynt god överblick över norra hemisfärens flora, och 65-
årig utsträckt han sitt verksamhetsfält till Sydamerika. Hans kroppsliga
liksom andliga spänstighet var ofantlig, något otium hägrade aldrig för
honom, nej, ännu 14 dagar före sin död gick han till sitt dagliga arbete.

Trädgårdsodlingen i alla tempererade länder har honom att tacka för
införandet i kultur av när 800 nya träd och buskar, av vilka många nu
äro var mans egendom. Från sina egna resor hemförde han mängder av
frön, och ännu mera storartad blev framgången, sedan han börjat utsända
särskilda forskare och samlare, bland vilka E. H. WILSON intar första
rummet. Det digra verket »Plantae Wilsonianae» är direkt grundläggande
för kännedomen om vedväxterna i Ostasien, varifrån så många värdefulla
nyheter härstamma. SARGENTS »Silva of North America», »Trees and
Shrubs», »Forest Flora of Japan» och »Manual of the trees of North
America» ha också varit av mycket stor betydelse. Särskild kärlek ägnade
han hagtornarnas besvärliga släkte, och han har beskrivit ej mindre än
730 nya *Crataegus*-arter. Det blir genetikens och cytologiens sak att när-
mare klarlägga de hemligheter, som dölja sig bakom denna förvirrande
formmassa.

De många andra områden, där SARGENT varit verksam, måste här för-
bigås, endast vid ett av dem vilja vi ett ögonblick dröja. Han var en av
de första, som klart insågo, att den hänsynslösa skogsskövlingen i Förenta
Staterna utgjorde en landsfara; han erkändes också allmänt som en av de
verkligt sakkunniga, och han ledde den ena kommissionen efter den andra
med uppgiften att utreda och föreslå. Trots mycket motstånd segrade
hans starka personlighet, och det är till stor del hans förtjänst, att något
räddats — att det icke blev mera är i varje fall ej hans fel.

Hand i hand med arboretum framväxte en stor och väl försedd veten-
skaplig institution med väldiga samlingar och med ett förnämligt bibliotek
på 37,000 band, SARGENTS personliga gåva till anstalten. Hans efter-
trädare kommer till ett väl dukat bord, men också till ett mycket ansvars-
fullt värv.

C. S—G.

M. P. ANDERSEN.

* $17/4$ 1850 † $8/12$ 1926.

Säkerligen har mången av dendrologföreningens medlemmar med djupt beklagande mottagit underrättelsen om direktör M. P. ANDERSENS bortgång den 8 sistlidne december. Ehuru ANDERSEN redan uppnått sina 70 år, ungefär samtidigt med det att föreningen bildades, har han med största intresse tagit del i dess verksamhet — han invaldes ju också genast i dess styrelse, och redan på sin första exkursion styrde föreningen sin kosa till hans sevärda anläggningar och trevna hem.

MADS PETER ANDERSEN var född på Möen och hade fått sin teoretiska utbildning på Landbohöjskolen i Danmark, innan han begav sig ut för att i England, Belgien och Frankrike syssla med praktisk trädgårdsskötsel. Efter återkomsten till hemlandet bröt han snart åter upp för att år 1878 flytta till Sverige och övertaga ledningen av Vrams Gunnarstorps trädgård. 10 år senare lämnade han denna plats för att slå sig ned i Jön-

köping, där vidsträckta trädgårdar och plantskolor snart växte upp under hans vård. Endast i förbigående må erinras om de stora förtjänster, han här inlade inom såväl blomster- som fruktodlingen, och i stället må framhållas, hurusom han också fick tillfälle att omsätta sina dendrologiska intressen och kunskaper på ett sätt, som gjort honom förtjänt av alla svenska dendrologers livliga tacksamhet. Redan tidigt inriktade han sitt arbete på att pröva utländska träd och buskar, som kunde anses vara av värde för odling i vårt lands mindre väl lottade delar, och sedan sprida, vad som bestod provet, till odlare när och fjärran. Hans framgångar härutinnan äro för väl kända för att behöva vidare utläggas, och det må vara nog att minnas det värdefulla förvärfvet för svensk odling av *Abies amabilis*, för vilket man har honom att tacka. Härom liksom om ANDERSENS verksamhet i övrigt har Dr N. SYLVÉN talat i Lustgården för år 1920 i samband med redogörelsen för föreningens besök i hans anläggningar.

Ännu under de allra sista åren av sitt liv fortsatte Andersen att med största intresse följa den nyare dendrologiska litteraturen, och han skyndade att till sin trädgård skaffa ett mycket stort antal av de växter, som av FARRER och andra samlare hemsändes från Ostasien. Under årens lopp företog han talrika resor till utlandet, särskilt Tyskland och England, för att i olika arboreta få studera sina kära träd, framför allt barrträden. Om dessa har han vid upprepade tillfällen insänt uppsatser till svenska trädgårdstidskrifter, och i tyska dendrologföreningens »Mitteilunge» för år 1914 lämnade han en redogörelse för de viktigare barrträdens trivsel i Sverige. Slutligen har han i N. SONESSONS »Handbok för trädgårdsodlare» skrivit ett intressant och innehållsrikt kapitel: barrväxter.

Men ANDERSEN var icke endast den kunnige och framgångsrike trädgårdsmannen. Låtom oss också minnas honom som en försynt, omutligt redbar man, utrustad med de hjärtats egenskaper, som icke kunde undgå att förvärva honom tillgivenhet av en var, med vilken han kom i närmare beröring, själv en trofast, minnesgod och pålitlig vän!

CARL G. DAHL.

KNUT BOVIN.

* 15/10 1853 † 8/8 1926.

Den 8 augusti 1926 avled redaktören KNUT BOVIN i sitt hem i Kungsängen i en ålder av 72 år. Han var född i Arboga den 15 oktober 1853. Efter avlagd mogenhetsexamen i Västerås 1875 började han ägna sig åt praktiska studier inom trädgårdsyrket och var på 80-talet lärare vid såväl Svenska trädgårdsföreningens som Lantbruksakademiens trädgårdsskolor. Efter att 1885—1890 bedrivit verksamhet i Stockholm som trädgårdsarkitekt, övertog han sistnämnda år den gamla trädgården Kräftriket vid Albano, där han började specialodling av perenna blomsterväxter. Sin odling av sådana växter överflyttade han 1907 till Kungsängen, där han ända till sin död med stort intresse ägnade sig åt odlingen av perenna växter.

BOVINS största insats på den svenska hortikulturens område ligger emellertid inom föreningslivet och i hans egenskap av redaktör av tidningen Viola. Han var en av stiftarna till såväl Sveriges pomologiska förening som Sveriges handelsträdgårdsmästareförbund och ledamot i styrelserna för flera lokala trädgårdssällskap. På hans initiativ bildades den s. k. Gartnerfonden, som under hans ledning växte till över 121,000 kr., var till han själv bidrog med huvudparten.

Den ovannämnda tidningen grundade BOVIN för över 32 år sedan och var ännu vid sin död dess ledare. Här blev han snart en inom trädgårdsmannakåren gärna läst skribent, här tolkade han sin kärlek till naturen, och sina skildringar om de växter han odlade och om de växter han sett fingo gärna en lyrisk anstrykning. Dessa skildringar om trädgårdens växter vittnade alltid om framstående observationsförmåga och stor beläsenhet.

Många yttre bevis lämnades BOVIN om värdet av hans insatser inom trädgårdsskötseln, och inom trädgårdsmannakåren var han även i hög grad uppburen för sina personliga egenskapers skull.

NILS SONESSON.

AXEL PIHL.

* $\frac{12}{5}$ 1838 † $\frac{11}{1}$ 1927.

De senaste åren ha hårt härjat i trädgårdsveteranernas leder. Många av de banbrytande stormän, som under senare delen av det gångna seklet genom sitt glödande intresse bragte trädgårdsodlingen på den ståndpunkt, den i vår tid intager, hava efter väl förrättat värv lagt sina grånade huvuden till vila. — En av dem är AXEL PIHL.

Den 11 januari slutade han i den höga åldern av 88 år sin långa arbetsdag. PIHL föddes i Stockholm den 12 maj 1838. Tidigt blev han föräldralös. När han 1854 slutade sina studier vid Stockholms Gymnasium, beslöt han att ägna sig åt trädgårdsyrket. Hans första läromästare blev dåvarande slottsträdgårdsmästaren ERIKSSON vid Haga slott. Delvis hjälpt genom statsunderstöd uppehöll sig PIHL i fyra år i England och även i Tyskland.

År 1859 återkom han till fäderneslandet och antogs till förste biträdande lärare vid Experimentalfältets elevskola. Denna anställning blev emellertid icke långvarig, emedan han redan efter ett år erhöll nytt resestipendium för studier i Tyskland, Belgien och Frankrike. År 1861, alltså vid en ålder av endast 23 år, blev PIHL anställd som föreståndare för ovannämnda skola, varefter han kvarstannade, tills han hösten 1883 mottog kallelse till platsen som förste lärare vid Svenska trädgårdsförningens trädgård och elevskola å Rosendal. Efter 9 år blev han direktör för samma institution.

Det är från denna tid PIHLS författareskap och största insatser i den svenska trädgårdsodlingen datera sig. Under den långa tid han verkade som lärare hade över 600 elever förmånen att ösa kunskap ur hans aldrig sinande lärdomskälla. PIHLS uttalanden präglades ständigt av stor eftertanke, vilket gjorde, att de stodo sig genom årtionden, och sällan behövde han taga tillbaka ett ord.

Även om PIHL var den praktiska odlingens man, lät han icke sin penna vila, varom Svenska trädgårdsförningens tidskrift, för vilken han var redaktör, bär vittne. En del självständiga verk utgingo även från hans hand, varav främst bör nämnas det stora arbetet »Svenska frukt-sorter».

Det är emellertid icke endast i böcker och tidskrifter som den gamle mästarens minne lever kvar — hans älskade Rosendal med dess knotiga, kraftfulla ekar kommer, må man hoppas, ännu i många generationer att bära vittne om hans nitiska arbete i den svenska trädgårdsodlingens tjänst. Följderna av hans verksamhet sträcka sig än längre. Hans månghövdade elevskara, som spritts över landet, omsätter de impulser, han en gång givit dem, och genom att verka i hans anda hedrar den bättre än på något annat sätt hans vördade minne.

Må vi blotta våra huvuden inför den bortgångne stormannens minne!

S. A. H.

L I T T E R A T U R.

J. G. GUNNARSSON: **Monografi över Skandinaviens Betulæ.** Malmö 1925. 11+136 sid. med 32 planscher. Pris 6 kr.

Av våra skogsträdssläkten har släktet *Betula* hittills varit det, med vilket systematiken haft svårast att komma till rätta. Trots de obestridliga förtjänster, man måste tillerkänna ovanstående monografi över Skandinaviens Betulæ, skall det säkert ännu länge så förbliva.

En första uppdelning av LINNÉES kollektivart *Betula alba* skedde redan 1790, då EHRHARDT på synnerligen goda grunder uppdelade denna i de båda arterna *verrucosa* och *pubescens*, en uppdelning som för visso alltid kommer att stå sig. För senare tiders »form-människor» kunde dock en dylik enkel tudelning i längden ej bliva tillfyllest. Båda arterna visade sig vid närmare betraktande så mångformiga, att en ytterligare uppdelning av en var av desamma blev allt för frestande för de systematiska forskarna. Då vissa mera i ögonen fallande olikheter i fråga om bladformen syntes vara mera konstant återkommande, blev bladformen den närmast till hands liggande underindelningsgrunden. Även från de fruktifikativa organen hämtade karaktärer fingo snart tjäna som grund för formuppdelningen. Vid beskrivningen av de nya björkformerna framhålls det redan ganska tidigt, att mellanformer förekomma. Då hybridiseringsteorien slutligen slår igenom, framstå såväl dessa mellanformer som många av de förut urskilda »formerna» äntligen i sin rätta belysning.

Hos vindpollinerare sådana som våra björkar är korspollinering oundviklig, så snart tvenne individ stå i varandras närhet. Ätminstone våra trädartade björkarter äro under de första blomningsåren — i regel — rena honträd, och då de redan på dylikt honstadium utbilda matade frön, måste sålunda dessa vara produkten av korsbefruktnings. Då han- och honhängena på ett och samma träd normalt ha något olika blomningstid, se vi även häri en ytterligare omständighet, som framtvingar korspollinering. Då olika björktyper snart sagt allestädes växa i varandras omedelbara närhet och blomningstiden i stort sett är gemensam för dem alla, måste sålunda tillfällena till korspollinering bliva otaliga. Med all rätt uttalar därför förf. till den här föreliggande björk-monografien den beaktansvärda satsen, »att allra största delen av våra björkar utgöras av

hybridformer och deras återhybridiseringar, samt att alla arterna, *B. nana* undantagen, äro rätt svåra att anträffa fullt rena.»

Att de vid korsbefruktnings mellan tvenne närstående björkarter uppkommande hybriderna äro i relativt hög grad fertila, kunna vi anse som fastslaget. Förekomsten av väl matade frön i frukthängena hos typiska hybrider mellan dvärgbjörk och vanlig björk visa oförtydligt detta. De rikhaltiga typserier, man i naturen lätt nog kan framleta av återgångsformer från den mer eller mindre intermediära hybriden till såväl den ena som den andra av föräldraarterna, tyda på återkorsningarnas effektivitet. (Om vi med EHRHARDT nöja oss med att uppdelat den Linnéanska kollektivarten *Betula alba* L. i allenast tvenne arter efter nutida artbegrepp och antaga, att dessa skiljas från varandra i låt säga 20 egenskaper, kunna vi vid korsning de båda arterna emellan — då fri kombination av egenskaperna förutsättes — få fram ej mindre än 1,048,576 olika konstanta former eller raser. 20 skiljekarakterer de båda arterna emellan äro dock långt ifrån alla, som förekomma. Se vi endast på olikheterna i bladtyp, få vi genast fram ett flertal differenser i fråga om såväl bladform som flikighet, tjocklek, storlek, färg, beklädnad o. s. v., o. s. v. Andra skiljekarakterer möta vid betraktande av förgrening och växtsätt, barkens beskaffenhet, årsskottens beklädnad, knopparnas form och färg etc., hängenas form och utseende i övrigt, hängfjällens och frukternas form och behåring etc. etc. Förekomsten av allenast tvenne i så många avseenden från varandra skiljaktiga arter som *Betula verrucosa* EHRH. och *B. pubescens* EHRH. torde rent av vara mer än tillräcklig för att förklara den »otaliga» mångfald, varunder vår »vanliga» björk möter upp inom vårt land. Allenast mycket starkt tvingande skäl borde förleda oss, att söka förklaringen till våra trädartade björkars mångformighet i en ursprunglig närvaro av ännu flera arter.

Då apotekare GUNNARSSON i sin monografi vid sidan av de gamla EHRHARDT'ska arterna och den framför allt av växtgeografiska skäl från dessa väl isärhållbara *Betula tortuosa* LEDEB. uppställer tvenne nya arter: *B. coriacea* och *B. concinna*, framlägger han näppeligen härför fullt bindande skäl. Några gjorda odlingsförsök har han ej att stödja sig på. Under den långa tid, förf. sysslat med sina björkstudier, borde han dock mycket väl hava medhunnit att pröva konstansen av åtminstone några »rena» individ av vardera av de nyuppställda båda arterna. I kultur utvecklas våra trädartade björkar så pass snabbt, att en dylik prövning ingalunda varit omöjlig. Ej heller sådana för artkonstansens prövning viktiga undersökningar som försök för utrönande av individens ♂- och

♀-fertilitet samt självfertilitet har förf. befattat sig med. Han säger exempelvis rent ut, att han ej känner, »huru förhållandet är med björkarnas pollen».

Av de vid de ursprungliga björkarnas korsning framgångna konstanta nya kombinationstyperna borde givetvis rätt snart en eller annan mera vital typ hava uppstått. Omöjligt är naturligtvis icke, att de av förf. under nya artnamn urskilda typerna i stort sett representera just sådana typer. Författarens skarpblick, då det gäller urskiljandet av och igenkännandet av en gång urskilda typer, ävensom den av förf. påpekade växtgeografiska fördelningen av de nya arterna gör det rent av troligt, att så kan vara förhållandet.

Med införandet i björksystematiken av de nya arterna har förf. obestridligt bringat en viss reda i det absoluta kaos, som under den senaste tiden varit rådande på den nordiska björksystematikens område. Med tacksamhet böra vi därför hälsa författarens här framlagda försök till ny systematisering av de skandinaviska *Betula*-arterna. De uppställda artbeskrivningarna skilja sig fördelaktigt från de förut gängse. Härtill bidra måhända i första rummet de från höstknopparna och stam- och grenbarken hämtade artkaraktärerna. Goda bilder av framför allt frukter och hängfejäll samt blad och bladbärande skott illustrera på ett lyckligt sätt framställningen. I ett särskilt kapitel på ej mindre än 50 sidor behandlar förf. ett betydande antal av de mellan arterna i otalig mängd förekommande hybridkombinationerna.

För de nya uppslag, förf. i sin monografi givit, måste vi vara honom uppriktigt tacksamma. Kompletterade med kulturförsök och målmedvetna korsningar de »rena» arterna emellan, torde författarens omfattande björkundersökningar en gång kunna bli av verkligt bestående värde.

N. SYLVÉN.

RUTGER SERNANDER: **Bjärka-Säby naturminnen.** — Bjärka-Säby i monografier. Diakonistytrelsens Bokförlag. Uppsala 1925. 66 sid. med 49 figurer i texten.

—»— **Lövängen i Bjärka-Säbys bebyggelsehistoria.** — Bjärka-Säby i monografier. Uppsala 1925. 89 sid. med 38 figurer i texten.

Det behöver väl ej här framhållas, huru professor SERNANDER genom föredrag och skrifter under snart 40 år verkat för det svenska naturskyddet. Hans arbete om Bjärka-Säbys naturminnen är att betrakta som

ett led i hans strävanden för bevarandet av ursprunglig svensk natur. I denna första svenska naturskyddsmonografi ägnas det första kapitlet åt »Topografiska och geologiska naturminnen», i det andra beskrivas »Jätteträd och andra märkliga träd», tredje kapitlet handlar om »Märkliga skogstyper», det fjärde har titeln »Naturparker» och det femte »Djurvärlden nu och fordom». Den utförligaste behandlingen har förf. givit naturminnena inom växtvärlden. Bland träden i Bjärka-Säby skogar och lövängar träffas många dendrologiska märkvärdigheter. Särskilt intressanta äro de talrika jätteträden. Av sommarek (*Quercus pedunculata*) finnas ej mindre än 11 exemplar med en stamomkrets av mer än 5 meter 1,5 m över marken. Förf. påpekar deras mäktiga verkan i landskapet, vilken gör dem synnerligen väl värda skydd och omvårdnad, och nämner som en mycket talande jämförelse, att på hela Själland knappast kunna räknas flera sådana »Kæmpe-Ege» än på detta östgötagods. Även tallarna representeras av jätteträd, av vilka ett med en omkrets vid brösthöjd av 418 cm torde vara Sydsveriges största. Bland egendomliga typer av andra trädslag omnämner förf. stack-björkar, pelarbjörkar och pelaraspar, mattgranar och cypress-enar. Kulturhistoriskt märkliga äro en »bistockstall» och en »väckfere».

På godsets område har efter sakkunnig granskning utvalts ett par sammanhängande områden, som avsatts till naturparker. Den ena är Säby Västerskog, ett utomordentligt vackert exempel på mossig barrblandskog, som i tillväxtintensitet kan tävla med Jönåkers berömda häradsallmänning på Kolmården. Den andra naturparken, Vessers udde, på en i sjön Stora Rengen utskjutande bergknalle, representerar lövängen, en vegetationstyp som alltmer och mer genom människans åtgörande är stadd i försvinnande överallt i vårt land.

I »Lövängen i Bjärka-Säbys bebyggelsehistoria» lämnar förf. en framställning av lövängarnas utvecklingshistoria ända från den postglaciala värmetiden. I ett kapitel om »Lövängarnas allmänna topografi och viktigaste vegetationstyper» redogör förf. för Bjärka-Säby-ängarnas rika flora och yppiga vegetation. Sex olika lövängstyper urskiljas, av vilka l u n d e n intager en särställning genom sitt fullt slutna skogsskikt av ädla lövträd. De övriga äro mer eller mindre parkartade genom en mosaik av träd- och buskgrupper omväxlande med ängsfläckar.

Som framgår av titeln ägnar förf. huvuddelen av detta arbete åt en redogörelse för den roll, lövängarna spelat vid bebyggelsen i forna tider. Här och där finnas i de nutida lövängarna öppna fläckar, vilka förf. tolkar som forna åkertegar. Ofta äro dessa omgivna av stenrösen, som måste

vara upplagda av människohand och ej sällan förekomma i deras närhet anhopningar av vildaplar. På Bjärka-Säby anser sig förf. ha konstaterat ej mindre än sex olika »forngårdar».

Båda arbetena illustreras av ett mycket stort antal fotografier, samtliga reproducerade i ljustryck. Ur konstnärlig synpunkt torde de överträffas av få svenska vegetationsbilder; lägger man däremot huvudvikten vid bildens värde som ett vetenskapligt dokument, kunde nog i vissa fall anmärkningar göras mot reproduktionen av de synnerligen »skarpa» originalfotografierna.

THORE C. E. FRIES.

RUTGER SERNANDER: **Stockholms natur.** Almqvist & Wiksells förlag. Uppsala 1926. 232 sid. med 1 plansch och 64 figurer i texten. Pris kr. 12: 50.

Ovanstående arbete över Stockholms natur är avsett »som en vägledning för såväl dem, vilka nu och i den närmaste framtiden ha att skaffa med Stockholms utvidgning inåt och utåt, som hela den stora allmänhet, vilken vill veta något närmare om den natur, som möter dem inne och kring deras stad.»

Författaren indelar sitt väldisponerade arbete i tvenne huvudavdelningar: »I. Naturminnen.» »II. Riktlinier för framtiden.» I den förra behandlas var för sig: »1. Geologi och topografi.» »2. Växtgeografiska och botaniska naturminnen.» »3. Märkliga träd.» »4. Djurvärlden.» Inom kapitlen 2 och 3 möter här helt naturligt mycket av dendrologiskt intresse.

Regionalt tillhör Stockholmstrakten ekregionen. Som exempel på vad Stockholms klimat kan frambringa i växtväg väljer förf. några träd ur dess planteringar. Som den kanske största märkvärdigheten framhålles härvid det praktexemplar av den spetsbladiga magnolian (*Magnolia acuminata*), som står vid Rosendal. Som ett andra exempel anföres valnötsträdet (*Juglans regia*), som i Uppsala allenast skjuter låga basalskott, vilka årligen nerfrysa, men i Stockholm utväxer till raka och höga träd, som ej sällan bära mogna frukter. Acaciaträdet (*Robinia pseudacacia*) går i Stockholm upp i vackra fruktbärande exemplar, t. ex. utanför Sjökrigsskolan, då det i Uppsala endast kan hålla sig som buskar i det fria. Som en av Stockholms dendrologiska celebriteter anföres det vackra exemplaret av platan (*Platanus occidentalis* $\times$ *orientalis*) nära acacian på Skeppsholmen. »Det är ej blott ett kuriosum», framhåller förf., att i Bergianska trädgården sådana ömtåliga barrträd

som *Thuyopsis dolabrata* och *Sciadopitys verticillata* samt yttersta österns heliga ginko (*Ginkgo biloba*) »utan att täckas på vintern trivas rätt gott på fritt land, om ock starkt beskurna av vinterkölden och utan att blomma».

Genom Stockholmstrakten gå flera märkliga gränslinier för varmtempererade element i vår flora. Av dylika växter vid sin nordgräns fäster förf. särskilt uppmärksamheten vid misteln, murgrönan och skogskaprifolen, de två förstnämnda spontana inom området, den sistnämnda »en eventuellt sig spridande kulturrelikt».

Av nordliga element i Stockholmstraktens flora nämnas särskilt Kung Karls spira (*Pedicularis sceptrum carolinum*), dvärbjörken (*Betula nana*) och åkerbäret (*Rubus arcticus*).

»Det är givet, att floran i en storstad och trakten däromkring skall ha tagit många och djupa intryck av människan. Så är antalet av de arter, vilka inkommit genom människans medvetna eller omedvetna verksamhet, mycket stort.» Från odlingar från medeltiden och renässansen härstamma de täta bestånd av pestilensrot (*Petasites officinalis*), som man får se flerstädes intill de verkligt gamla gårdarna. »Troligen från en förekomst vid Tullinge gård har ett tätt bestånd på flera hundra kvadratmeter vandrat ut på banvallen mellan Tullinge och Huddinge. Fråga är om vi ej här ha Sveriges väldigaste *Petasites*-bestånd. — I de många parker och trädgårdar med förnämliga anor, som pryda Stockholms nejder, ha åtskilliga vackra växter förvildats, en del nu mera sällan odlade.» Såsom exempel på dylika nämner förf. pingstliljor, pärlhyacinter, brandgula liljan, vildtulpanen, påskliljor, aftonstjärnor (*Ornithogalum nutans*), morgonstjärnor (*Ornithogalum umbellatum*) och tidlösan (*Colchicum autumnale*). Av köksväxter från storhetstiden, som förr eller senare kommit ur bruk, men som kring Stockholm hållit sig kvar i någon vrå av de gamla trädgårdarna eller flyttat en bit utanför deras murar, anföras spanska körveln (*Myrrhis odorata*), bredlöken (*Allium Scorodoprasum*), jordgubbar (*Fragaria elatior*) och knölvickern (*Lathyrus tuberosus*).

»De rådande växtsamhällena på fasta marken i Stockholmstrakten äro, där kulturen ej ingripit, skogarna. Den ursprungliga fördelningen av deras typer är tallskog på rullstensåsarnas och bergens platåer och toppar, ekblandskog och löväng på deras sydsluttningar samt i däl derna. Granskogen hör mest till de skuggiga dalgångarna och nordsluttningarna. Stränderna skuggas av alstrandsnår med

vides när utanför, och skogsbrynen mot de öppna fälten kransas av törnsnår.» — Såsom några av de mera anmärkningsvärda skogstyperna må här särskilt framhållas den ört-gräsrika tallskogen: en »genom tramp och nersmutsning» förstörd mossig tallskog — samt den på små steniga holmar i skärgården och Mälaren (t. ex. på holmen Sverige i Skurusundsmynningen) förekommande lindsbogen, »en utbildningsform av den lundartade lövängen».

»Stockholm och dess omgivningar — säger förf. — äga, förutom de förut beskrivna högfärdsträden, ett förvånande antal märkliga träd. Det är av stor vikt att de beskrivas och registreras. Ett ordnat samhälle bör känna sina klenoder, ej minst för att kunna bedöma behovet av deras fridlysning eller eventuella förvärv till det allmänna.»

De behandlade ekarna anser förf. »allesammans utom de flesta kungsekarna vara vilda». Tvenne typer urskiljas, ek av skaff-typ med kort stam och kronan utgående mycket lågt och med mer eller mindre horisontala, ytterst kraftiga grenar samt ek av stång-typ med stammen lång, rak och fortsättande genom den långt upp ansatta kronan, vars grenar äro korta och vanligen bilda en mera spetsig vinkel mot stammen. Den senare, ur teknisk synpunkt värdefulla typen är ej sällsynt i Stockholmstrakten, närmast på Djurgården. För Djurgården omnämnas ej mindre än 83 jätteekar med en stamomkrets vid brösthöjd av över 5 m. »Vi stå där inför ett av de mest storslagna och på samma gång mest glädjande kapitlen i vår stads historia», utbrister härvid förf. »Det förhåller sig nämligen så, att K. Djurgården i närvarande stund inom sina gränser hyser flera jätteekar än kanske någon annan park inom hela Europa.» Den största Djurgårdseken står innanför entrén till Valdemarsudde och uppgives vid brösthöjd mäta 725 cm; »efter den konstnär, som mer än någon ägnat sin pensel åt Djurgårdens natur, ej minst dess ekar», nämner förf. denna Prins Eugens ek. Som Stockholmstraktens grövsta ek och grövsta träd nämnes den i »Lustgården» 1925, sid. 44, avbildade Gällstaö-eken med 8,5 m:s stamomkrets vid brösthöjd.

Stockholmstraktens jättelindar äro i allmänhet planterade parklindar (*Tilia vulgaris*). Som de största dylika anföras von der Lindes lind på säteriet Malmvik i Lovö socken — planterad 1618 och troligen den första »holländska linden» i Sverige — med en beräknad stamomkrets vid brösthöjd om över 6 m samt drottning Kristinas av Holstein lind å Grönsö, c. 9 m i stamomkrets vid brösthöjd (se »Lustgården» 1925, sid. 152, fig. 10).

Som Stockholmstraktens största alm upptager förf. den i »Lust-

gården» 1922, sid. 43, omnämnda jättealmen vid Gällstaö med 5,3 m:s stamomkrets vid brösthöjd. Störst av traktens b o k a r är vårdträdsboken vid Ekebyhov (jmf. »Lustgården» 1925, sid. 42 och pl. 5). Stockholms största s v a r t p o p p e l träffas i Humlegården, och mäter denna 530 cm i stamomkrets 1,5 m ovan marken.

I arbetets senare del: »Riktlinier för framtiden» söker förf. framvisa, hur stockholmarne i handling omsatt sin förut av förf. framhållna kärlek till sin stads natur, och tager slutligen i övervägande, vilka praktiska åtgärder för naturens skyddande, som böra vidtagas för framtiden. Förf. varnar för införandet i Stockholmsnaturen av den landskapet förfulande kulturskogen och för onödig nedhuggning eller stympning av enskilda träd. Då det inom huvudstadens mest utpräglade rök- och gascentra är omöjligt att få fram g r a n a r och andra för rök och giftiga gaser mera ömtåliga barrträd till nöjaktig utveckling, avrådes bestämt för tröstlösa försök med dessa trädslag.

Ett särskilt huvudkapitel ägnas åt »konstparker och naturparker». Med all rätt vänder sig förf. mot sådana sekelslutets parker, som i sin mest extrema form möter i den 1885—1896 omlagda Tantolunden. Denna utgjordes ursprungligen av en »idyllisk terräng, full av små bergkullar med en del anspråkslös bebyggelse samt med träddungar och törnsnår i dälдер och skrevor. Då staden i denna trakt utdrog sitt gatusystem, lades en del av detta i krets runt ett område av bortåt en halv kilometer i genomskärning. Medelst storslagna utfyllningar jämnades terrängen, varefter den uppdelades i ett mycket stort antal oregelbundna parceller, skilda av ett i 'engelsk parkstil' hållet, tätt och slingrande gångsystem. Den gamla växtligheten raserades, parcellerna besåddes med gräsfrö och planterades med barr- och lövträd.» Häremot gör förf. följande anmärkningar: »Man borde ha tagit mera hänsyn till den ursprungliga topografien. I stället för att utplåna dess pittoreska småbackighet kunde man ha pointerat den. Jordpåfyllningen är för stark, och gångsystemet dels för tätt, dels för litet följande de av naturen utpekade linjerna. Vad växtbeståndet beträffar, borde åtminstone *något* av det ursprungliga bibehållits; det var avgjort att ur estetisk synpunkt föredraga framför många av nyplanteringarna, av vilka några äro gjorda utan urskillning och sakkunskap.»

I den senaste parkpolitiken finner dock förf. mycket, som varslar om framtida utvecklingslinjer av allra största betydelse. Ett faktum är, »att ursprunglig topografi och gammal vegetation nu äro moment, som man tar vara på som skönhetsvärden i den sig utbredande bebyggelsen». I den

nya parktyp, *n a t u r p a r k e n*, som i dessa dagar förverkligats i Ålstensparken, ser förf. en mycket viktig utvecklingslinje för stadens parkväsen. Även om förf. starkast framhåller naturparkerna, vill han ingalunda ha sagt, att ej konstparker ha sitt berättigande. »Tvärtom, här föreligger för våra moderna trädgårdsarkitekter ett storslaget arbetsfält». — I de båda slutkapitlen »naturresevat» och »folkparker och storpromenader» skisserar förf. till sist de närmaste önskemålen i fråga om de viktigaste naturminnena och deras bevarande samt framhåller behovet för en stad som Stockholm av en folkpark i stor stil ävensom av en promenad i stort, på vilken staden — i bilarnas tid — kunde bjuda sina gäster »på ett vackert och typiskt stycke av just den natur, som famnar Stockholm och ur vilken staden växt fram».

Det är ett arbete av sällsynt stora mått, förf. här framlagt. Stockholms stad är att lyckönska till denna sin utomordentliga naturskildring. Måtte den snart få många efterföljare!

N. SYLVÉN.

AXEL HOLZHAUSEN: **Boken om liljor.** Skönblommade liljeväxter, deras beskrivning, skötsel och användning. Albert Bonniers förlag, Stockholm 1927. 227 sid. med omkring 130 avbildade olika liljeblommor. Pris kr. 12: 50.

Den produktive författaren har även detta år riktat den svenska trädgårdslitteraturen med ett nytt specialarbete, ägnat att sprida kunskap om en viss grupp bland trädgårdens blommor.

Denna gång är det liljeväxternas tur att skildras i ord och bild. Det är emellertid icke endast liljornas familj, som blir föremål för behandling, utan även iris- och amaryllis-familjerna, varför boken omfattar en stor mängd odlade »lökväxter», inalles över 800 arter och former.

Under rubriken »Liljorna på marken i sång och saga och i våra tider» skildrar författaren den roll, liljeväxterna spelat i dikt, myt och konst alltifrån Salomos Höga Visa och den grekiska mytologien till 1600-talets tulpanfeber i Holland för att sluta med några siffror, som visa blomsterlökodlingens ekonomiska betydelse i våra dagar.

Härefter följer en kort översikt över liljeväxternas släktskapsförhållanden. Under rubriken *Liliaceæ*, äkta liljor, beskrivas i alfabetisk följd såväl inom- som utomhus odlade arter och former tillhörande denna

familj, varefter familjerna *Iridaceæ* och *Amaryllidaceæ* bliva föremål för beskrivning.

I sista kapitlet lämnas en uppställning över liljeväxter för olika ändamål, såsom för odling inomhus, för rabatter, som fristående och på stenpartier.

Man må hoppas, att denna vackra och väl illustrerade bok måtte giva anledning till utökad odling av de vackra och tacksamma liljeväxterna, vilka äro värda betydligt större uppmärksamhet än de hittills fått röna, och att större plats beredes dem i våra trädgårdar!

S. A. H.

Dansk Havekunst gennem 25 Aar 1902–1927. Jubileumsskrift udgivet af Dansk Anlægsgartner- og Havearkitektforening. Særtryk. Havekunst 1927. Nr 1—3. 52 sid. med ett flertal bilder i texten. Pris 4 kr.

Med anledning av »Dansk Anlægsgartner- og Havearkitektforenings» 25-års jubileum den 5 febr. 1927 har ovanstående jubileumsskrift blivit utgiven. Vi få av densamma en intressant och i mångt och mycket lärorik återblick på de gångna 25 årens danska trädgårdskonst. Anlægsgartner VALDEMAR HANSEN redogör för den jubilerande föreningens tillkomst och utveckling under den tilländalupna 25-årsperioden. Havearkitekt I. P. ANDERSEN skildrar i ord och bild »Anlægsgartneri og Havekunst i Danmark. Et Kvart Aarhundredes Udvikling.» Havearkitekt BIRGER ERBOE har fått på sin lott en redogörelse för Danmarks »Private Haver»; av särskilt intresse är här den relativt utförliga skildringen av »By- og Forstads-Villahaven». Utmärkta och instruktiva bilder belysa här som allestädes framställningen. Danmarks »offentlige Haveanlæg» ha fått stadsgartner V. FABRICIUS HANSEN som sin sagesman. I jubileumshäftets sista kapitel, »Fra Kirkegaardsomraadet», berättar havearkitekt JOHANNES THOLLE om de danska kyrkogårdarna under den senast gångna 25-årsperioden.

Den vackra jubileumsskriften, som kan köpas i »Havekunst»'s expedition, Mariendalsvej 62, Köpenhamn, ger en god bild av den högt stående danska trädgårdskonsten. Varmt rekommenderas den därför för en var intresserad park- och trädgårdsvän även på denna sidan om Sundet.

N. SYLVÉN.

ALFRED REHDER: **Manual of cultivated trees and shrubs hardy in North America** exclusive of the subtropical and warmer temperate regions. — The Macmillan Company. New York 1927. 38 + 930 sid.

Med ovanstående lignosflora har ALFRED REHDER på ett lyckligt sätt fyllt ett verkligt känt behov. De senaste årens många nya upptäckter på dendrologiens område ha på grund av beskrivningarnas svårtillgänglighet för flertalet dendrologer och parkvänner blivit så gott som okända. Den fullständighet, varmed författaren i ovannämnda arbete upptager allt dendrologiskt nytt, gör det i ett slag möjligt för jämväl oss nord-europeer att överblicka, vad som av de senaste årens nyheter kan vara av hortikulturellt intresse. För ej mindre än omkring 2,350 olika arter och omkring 2,465 varieteter meddelar förf. fullständiga beskrivningar, och tack vare de i anslutning till beskrivningarna meddelade bestämningsnycklarna synes det i allmänhet jämförelsevis lätt att komma till rätta med bestämningen.

Då för varje art angives den klimatzon, inom vilken densamma i Nord-Amerika kan anbefallas till odling, torde det vara möjligt att därav draga slutsatser även angående odlingsmöjligheterna på olika svenska breddgrader. Förf. uppdelar sitt område i 8 klimatzoner; en skillnad på 5 grader i medeltemperatur under den kallaste månaden blir bestämmande för gränsen mellan en zon och en annan. Såsom exempel på träd och buskar, nående sin nordgräns inom och sålunda karakteristiska för de olika zonerna, anföras särskilt för zon I (den kallaste zonen) *Quercus macrocarpa*, *Acer Negundo*, *Caragana arborescens* och *Syringa vulgaris*; för zon II *Viburnum Lantana*; för zon III *Fraxinus americana*, *Sorbus aucuparia*, *Berberis Thunbergii*; för zon IV *Cercidiphyllum japonicum*, *Robinia pseudacacia*, *Quercus coccinea*; för zon V *Koelreuteria paniculata*, *Fagus silvatica*, *Ilex opaca*; för zon VI *Paulowna tomentosa*, *Poncirus trifoliata*; för zon VII *Magnolia grandiflora*, *Abelia grandiflora*; för zon VIII *Albizia julibrissin*, *Lagerstroemia indica*, *Firmiana simplex*. De såsom exempel anförda arterna äro ju till största delen mindre representativa för våra förhållanden. Vid ett bläddrande i boken blir det emellertid lätt att vederbörligen komplettera zon-exemplen. En bättre förståelse för de olika klimatzonerna och deras krav på vinterhärdigheten ger måhända en sammanställning som följande: zon I: *Picea alba*, *Engelmannii* och *pungens*, *Pinus Bangsiana*, *Populus tremula* och *balsamifera*, *Betula pubescens*; zon II: *Abies sibirica*, *Picea Abies*, *Pinus silvestris*

och *montana*, *Betula verrucosa*; zon III: *Abies balsamea* och *Veitchii*, *Populus alba*, *Corylus Avellana*, *Berberis vulgaris*; zon IV: *Abies alba* och *Nordmanniana*, *Picea orientalis* och *omorica*, *Tsuga canadensis*, *Populus trichocarpa* och *candicans*, *Quercus robur* och *sessiliflora*, de svenska *Ulmus*-arterna, *Prunus avium*, *Acer platanoides*, *tataricum* och *saccharinum*; zon V: *Abies amabilis*, *cephalonica* och *magnifica*, *Pinus aristata* och *ponderosa*, *Sciadopitys verticillata*, *Juglans regia*, *Carpinus betulus*, *Corylus colurna*, *Fagus silvatica*, *Castanea sativa*, *Quercus palustris*, *macranthera* och *conferta*, *Magnolia acuminata* och *Soulangeana*, *Liriodendron tulipifera*, *Hamamelis vernalis*, *japonica* och *mollis*, *Cotoneaster horizontalis* m. fl. arter, *Prunus Cerasus*, *mahaleb*, *serotina* och *triloba*, *Robinia pseud-acacia*, *Ailanthus glandulosa*, *Acer pseudoplatanus*, *Aesculus Hippocastanum*; zon VI: *Abies firma*, *grandis* och *pinsapo*, *Picea sitchensis*, *Sequoia gigantea*, *Cryptomeria japonica*, *Cedrus atlantica*, *Berberis buxifolia* och *verruculosa* m. fl. arter, *Magnolia hypoleuca*, *macrophylla* och *tripetala*, *Platanus acerifolia*; zon VII: *Araucaria imbricata*; *Ficus carica*; *Aucuba japonica*; zon VIII: *Abies Webbiana*, *Pinus Pinaster*, *Sequoia sempervirens*, *Punica Granatum*, *Diospyros Kaki*, *Caryopteris sinensis*.

Mycket annat än den till artbeskrivningen fogade zonuppgiften bidrager att göra beskrivningen särskilt värdefull. Sålunda hänvisar förf. för varje beskriven art och varietet till de viktigaste av de illustrationer, som kunna underlätta bestämmandet. I en särskild förteckning över vid illustrationshänvisningarna använda förkortningar återfinnas de fullständiga titlarna till de citerade illustrationsverken. Av värde är även det i början av boken meddelade registret över använda auktorsnamns förkortningar, däri man återfinner icke blott auktorsnamnen fullständigt utskrivna utan dessutom auktorernas födelse- och dödsår. Av särskilt hortikulturellt intresse äro de uppgifter om växtsätt och olika skönhetsvärde, varmed förf. beledsagar de flesta av sina artbeskrivningar.

Såsom ett bevis på sin beundran och tacksamhet tillägnar förf. sitt arbete »till CHARLES SPRAGUE SARGENT, vilken såsom direktor för Arnold Arboretum under mer än femtio år med outtröttlig hängivenhet och energi arbetat för den amerikanska dendrologiens och arborikulturens utveckling».

N. SYLVÉN.

FÖRTECKNING ÖVER UNDER ÅR 1926 UTKOMMEN LITTERATUR RÖRANDE DENDROLOGI OCH PARKVÅRD

utarbetad av HELLEN AMÉEN.

I efterföljande förteckning upptages i avd. I a den under föregående år i svenska bokmarknaden utkomna litteraturen rörande dendrologi, trädgårds- och parkvård samt viktigare eller större arbeten från andra länder. Även en del viktigare separat ur utomskandinaviska tidskrifter ha här medtagits.

Uppsatser och meddelanden ur tidskrifter och årsböcker i Sverige, Norge, Danmark och Finland ha upptagits i avd. II. En förteckning över de årsböcker, berättelser och tidskrifter, som genomgått, återfinnes i avd. I b.

Liksom i föregående förteckningar i »Lustgården» ha medtagits beskrivningar om träden (även i skogsbruket) och deras vård, men däremot ej arbeten om deras ekonomiska avkastning och tillgodogörande, vilket måste anses tillhöra den rena skogshushållningen. Arbeten rörande träd och buskar av pomologiskt intresse ha upptagits, men däremot ej uppsatser om frukt och fruktavkastning och dylikt av rent pomologiskt värde.

Tryckåret är 1926, där intet årtal finnes angivet i förteckningen.

I. STÖRRE ELLER VIKTIGARE DENDROLOGISKA ARBETEN, UTGIVNA UNDER ÅR 1926.

a) *Självständiga arbeten eller viktigare separat ur utomskandinaviska tidskrifter.*

- Badoux, H.*, Observations sur le Douglas vert en Suisse. — Mitteil. d. schweiz. Centralanstalt f. d. forstl. Versuchswesen. Bd. 14, H. 1. 28 s.
—, Un Épicéa sans branches. — Journ. forest. suisse, s. 31—33.
Barth, A., Skogbrukslære. 2. Skogkulturen eller den kunstige skogforyngelse. 2. utg. Oslo. 361 s. Grøndahl o. søns forlag. Pris 16:— kr.

- Battiscombe, E.*, A descriptive catalogue of some of the common trees and woody plants of Kenya Colony. London. 142 s. The Crown Agents for the Colonies. Pris 10 s.
- Bean, W. J.*, Ornamental trees for amateurs. London. 122 s. Country Life, Ltd. Pris 5 s. net.
- Belyea, Harold C.* and *MacAloney, Henry J.*, Weather injury to terminal buds of scotch pine and other conifers. — Journ. of forestry, s. 685—690.
- Berger, Alwin*, Die Entwicklungslinien der Kakteen. Jena. 105 s. Gustav Fischer. Pris häft. 6 Mk., inbund. 7.50 Mk.
- Boehme, Paul*, Finnlandreise der »Deutschen Dendrologischen Gesellschaft«. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft. 1926: I, s. 27—42.
- Brooks, A. N.*, Studies of the epidemiology and control of fireblight of apple. — Phytopathology, s. 665—696.
- Brown, E. T.*, A year in my flower garden. London. 220 s. Chapman a. Hall, Ltd. Pris 7 s. 6 d. net.
- Buffault, Pierre*, Notes sur les essences forestières et le boisement de la partie sud-ouest du Massif Central. — Annales de la Direction générale des eaux et forêts, fasc. 53, s. 235—281.
- Burger, Hans*, Die Verbreitung der Stiel- und Traubeneiche in der Schweiz. — Schweiz. Zeitschr. f. Forstwesen, s. 169—174.
- Busse*, Welchen Einfluss übt das Alter der Mutterkiefer auf die Nachkommenschaft? — Zeitschr. f. Forst- u. Jagdwesen, s. 72—83.
- Böving, P. A.*, Konstgödseln i trädgårdsbruket. 3. uppl. Göteborg. 48 s. N. J. Gumpert. Pris 1:— kr.
- Cajander, A. K.*, Die Entwicklung der Kultur ausländischer Holzarten in Finnland. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft, 1916: I, s. 72—75.
- , Zur Frage der allgemeinen Bedingungen der Kultur ausländischer Gewächse mit spezieller Rücksicht auf die Kultur der ausländischen Holzarten in Finnland. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft, 1926: I, s. 78—86.
- Camus, Aimée*, Le Cupressus dupreziana A. Camus, cyprès nouveau du Tassili. — Bull. de la soc. dendrol. de France, s. 39—44.
- Chandler, William Henry*, Fruit growing. London, Bombay a. Sydney. 777 s. Constable a. Co. Pris 21 s. net.
- Cane, Florence*, The flowers and gardens of Madeira. 2. ed. London. 158 s. A. and C. Black, Ltd. Pris 6 s. net.
- Cane, Percy S.*, Modern gardens: British and foreign. Ed. by *C. Geoffrey Holme* and *Shirley B. Wainwright*. London. 142 s. The Studio. Pris 10 s. 6 d. net.
- Chrystal, R. N.*, The silver fir Chermes. London. 27 s. (Forestry Commission. Bull. No. 7.)
- Cockayne, L.*, The ecology of the forests and taxonomy of the beeches. Wellington. 71 s. (State forest service. New Zealand. Bull. 4.)
- Cotter, James L.*, A simple guide to rock gardening. London, New York a. Toronto. 126 s. 2 s. 6 d. net.

- Coutagne, G.*, Les plantes calcifuges. — Bull. de la soc. dendrol. de France, s. 18—31.
- Coyet, Henriette*, Burlövs örtagård. Bidrag till Bara härads beskrivning. 4. Lund. 34 s. Bara härads hembygdsförenings förlag.
- Dahl, Carl G.*, Fruktträdgården. 2. omarb. uppl. Stockholm. 32 s. (Den mindre jordbrukarens handbok.) Sv. Andelsförl. Pris 0:75 kr.
- , Trädgårdens anläggning och allmänna vård. 2. omarb. uppl. Stockholm. 32 s. (Den mindre jordbrukarens handbok.) Sv. Andelsförl. Pris 0:75 kr.
- Dallimore, W.*, The pruning of trees and shrubs: being a description of the methods practised in the Royal botanic gardens, Kew. London. 92 s. Dulau a. Co., Ltd. Pris 4 s. 6 d. net.
- , Arboretum notes. The hollies or species of Ilex. — Quart. journ. of forestry, s. 127—139.
- Darnell, A. W.*, Winter blossoms from the outdoor garden: a descriptive list of exotic trees, shrubs and herbaceous plants that flower in the outdoor garden in the British Isles during the months of December, January and February. London. 335 s. L. Reeve a. Co., Ltd. Pris 21 s. net.
- Eitingen, Gr.*, Der Wuchs der Eiche im Abhängigkeit von dem Gewicht der Eicheln. — Forstwiss. Centralbl., s. 849—863.
- Eley, Charles*, Roadside planting. — Journ. of the R. horticult. soc., s. 271—275.
- Elfving, Fredr.*, Die Gehölze des botanischen Gartens zu Helsingfors. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft, s. 195—197.
- Erstad-Jørgensen, E.*, Anlægsgartneri. Udg. af Alm. dansk Gartnerforening. København. 317 s. N. C. Rom. Pris inbund. 16:— kr.
- Ewert, R.*, Die Krankheiten der Obstbäume und Obststräucher. 2. Aufl. Berlin. 145 s. Pris 3.50 Mk.
- Fairford, Ford*, Fruit and the fruit trade. London. 154 s. Sir Isaac Pitman a. Sons, Ltd. Pris 6 s. net.
- Faure, Gabriel*, The gardens of Rome. Translated by *Frank Kemp*. Watercolours by *Pierre Vignal*. London. 100 s. The Medici Society. Pris 30 s. net.
- Fenwick, Mark*, Abbotswood gardens. — Journ. of the R. horticult. soc., s. 17—28.
- Fitschen, Jost*, Beitrag zur Kenntnis der in Deutschland anbauwürdigen Fichten. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft, 1926: II, s. 35—55.
- Foerster, Karl und Schneider, Camillo*, Das Dahlienbuch. Berlin-Westend. 103 s. Verlag der Gartenschönheit. Pris häft. 6.— Mk., Inbund. 8.— Mk.
- Fox, L. E.*, Eve's garden: the cultivation of carnations, Chrysanthemums, bulbs, roses and flowers grown in the open. London 1925. 104 s. Longmans, Green a. Co. Pris 2 s. 6 d. net.
- Frukt, Norsk. Avbildninger og beskrivelser av fruktsorter dyrket i Norge. H. 2. Utg. av Selskapet Havedyrkningens Venners pomologiska utskott. Oslo. Grøndahl a. Søn. Pris 4:— kr.

- Fuhrmann, Elisabeth*, Das Forstsaatgut in der deutschen Volkswirtschaft. Jena. 73 s. Gustav Fischer. Pris 3.60 Mk.
- Förteckning över Sveriges nationalparker samt å naturminnesmärken, som blivit fridlysta under åren 1910—1918. Utg. av K. Sv. Vetenskapsakademien. Stockholm. 22 s. Utg. Pris 1:— kr.
- Gage, A. T.*, The Royal botanic garden, Calcutta. — Journ. of the R. horticult. soc., s. 71—81.
- Gardner, H. M.*, East African pencil cedar. — Empire forestry journ., s. 39—53.
- Gibbs, Vicary*, Taxaceae at Aldenham and Kew. — Journ. of the R. horticult. soc., s. 189—224.
- Graf*, Die Edelkastanie als Waldbaum. — Silva, s. 65—70.
- Graves, Arthur Harmount*, The cause of the persistent development of basal shoots from blighted chestnut trees. — Phytopathology, s. 615—622.
- Guenther, Konrad*, Die Eigenart des Tropenwaldes. — Allg. Forst- u. Jagdzeitung, s. 121—133.
- Guerney, W. H.*, How to know British trees. Glasgow. 58 s. J. Brown a. Son, Ltd. Pris 1 s. net.
- Hagem, O.*, Schütteskader paa furuen. Bergen. 133 s. (Vestlandets forstl. forsøksstation. Meddel. No. 7.).
- Halsham, John*, Every man's book of garden flowers: with short directions for their culture. London. 374 s. Hodder a. Stoughton, Ltd. Pris 6 s. net.
- Hand-list of Coniferæ grown in the Royal botanic gardens, Kew. Publ. by H. M. Stationery Office. Kew. 105 s. Roy. Bot. Gardens, Kew. Pris 1 s. 6 d.
- Hansen, Hardy*, Betragtninger angaaende Danmarks Frugtavl. Holbæk. Bokhandler Helms, Nykøbing. Pris 1:— kr.
- Harrer*, Forstlicher Anbau von Exoten. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft, 1926: II, s. 189—198.
- Hartwig, Karl Gustav*, Einführung in die Dendrologie. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft. 1926: II, s. 3—11.
- Hauch, A.*, Den lukkede Skov. København. 100 s. Gyldendahl. Pris 3:— kr.
- Havekunst, Dansk, gennem 25 Aar. Jubileumskrift, udg. av Dansk Anlægsgartner og Havearkitektforening. København. Havekunst exp., Mariendalsvej 62. Pris 4:— kr.
- Hayek, A.*, Allgemeine Pflanzengeographie. Berlin. 409 s. Bornträger. Pris 20:70 kr.
- , Die Pflanzenföhre und ihr Vorkommen auf den thessalischen Olymp.-Centralbl. f. d. ges. Forstwesen, s. 143—147.
- Heald, F. D.*, Manual of plant diseases. New York a. London. 891 s. McGraw Hill Book Co. Pris 35 s.
- Heide, Frits*, Vore Planter i Mark og Skov. København. 163 s. Hage o. Clausens Forlag. Pris 3.50 kr.

- Helms, O.*, Fåglar i våra trädgårdar. Översatt från danskan och bearb. för svenska förhållanden av *Carl Fries*. Uppsala. J. A. Lindblad. Pris häft. 8:— kr., inbund. 11:— kr.
- Henry, A.* and *McIntyre, Marion*, The Swamp Cypressus, Glyptostrobos and Taxodium of America, with notes on allied genera. Dublin. — Proc. of the R. Irish Academy. Vol. 37, Section B., No. 13, s. 90—116.
- Hickel, R.* et *Guinier, Ph.*, Une visite aux pins laricio de la Sila (Calabre). — Bull. de la soc. dendrol. de France, s. 81—93.
- Hintikka, T. II.*, Über den Habitus und die Wachstumsart der Wisabirken. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft, 1926: I, s. 209—214.
- Holmberg, O.*, Skandinavians flora. H. 2. Stockholm. s. 161—320. P. A. Norstedt o. Söner. Pris 5:50 kr.
- Holzhausen, Axel*, Skydda våra blommor! Göteborg. 15 s. Förf. Pris 0:30 kr.
- Houben, J.*, und *Hilgendorff, G.*, Über Obstbaumkarbolineum. Berlin. (Arbeiten aus d. Biol. Reichsanstalt f. Land- u. Forstwirtschaft. Bd. 14: H. 2, s. 109—162.
- Hutchinson, J.*, The families of flowering plants. 1. Dicotyledones. London. 328 s. Macmillan o. Co. Pris 1.— £.
- Iivessalo, Lauri*, Der Lärchenwald bei Raivola. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft, 1926: I, s. 91—95.
- , Über die Anbaumöglichkeit ausländischer Holzarten. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft, 1926: I, s. 96—132.
- Jaccard, P.*, Einiges über den marokkanischen Eisenbaum (*Argania Sideroxylon*). — Schweiz. Zeitschr. f. Forstwesen, s. 241—245.
- Jekyll, Gertrude*, Colour schemes for the flower garden. 6. ed. London. 175 s. Country Life, Ltd. Pris 15 s. net.
- , Home and garden: notes and thoughts, practical and critical, of a worker in both. London. 301 s. Longmans, Green and Co., Ltd. Pris 10 s. 6 d. net.
- , Wood and garden: notes and thoughts, practical, of a working amateur. 13. impr. London. 236 s. Longmans, Green a. Co., Ltd. Pris 10 s. 6 d. net.
- Kairamo, A. Osw.*, Einiges über Dendrologie und Klima in Finnland. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft, 1926: I, s. 185—191.
- Kaktusodling för amatörer. Utg. av Cedergren o. C:o. Råå (tr. i Hälsingborg). 47 s. Pris 1:50 kr.
- Kienitz, M.*, Vergleichender Anbauversuch mit einheimischen Holzarten verschiedener Herkunft 1878 bis 1925. — Zeitschr. f. Forst- o. Jagdwesen, s. 397—415.
- Klebs, Georg*, Über periodisch wachsende tropische Baumarten. Berlin. 31 s. (Sitz. Berichte d. Heidelberger Akad. d. Wiss. Math. Naturv. Kl. Jahrg. 17). W. de Gruyter. Pris 1.20 Mk.
- Kobro, H.*, Hjem og Have. 2. Opl. Oslo. J. W. Cappelens forlag. Pris 3:75 kr.

- Koch, Franz*, Palmen in Europa. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft, 1926: II, s. 98—103.
- Komppa, Gust.*, Dendrologische Erfahrungen in Finnland. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft, 1926: I, s. 192—194.
- Krutsch*, Bärenthoren 1924. Neudamm. 148 s. J. Neumann. Pris 18.90 Mk.
- Kuphaldt, G.*, Die Anwendung der Gehölzkunde in der Gartenkunst. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft, 1926: II, s. 119—128.
- Laing, Ernest V.*, Peat planting. — Trans. Roy. Scott. arboricult. soc., s. 23—33.
- Landbruksundervisningen i Norge gjennom hundre år 1825—1925. Red. av *S. Håsand* og *I. Nesheim*. Oslo. 510 s. J. W. Cappelens forlag. Pris 15: — kr.
- Lange, M.*, Deutsche Eichen. Berlin. 48 Bilder. Der Zirkel, Architekturverlag. Pris 6.— Mk.
- Lantbruket i Norden under senaste halvsekel, 1875—1925. Göteborg. 624 s. Seelig o. C:o. Pris 20: — kr.
- Lautenbach, Fritz*, Können Waldbäume zum Blütenansatz gezwungen werden? — Allg. Forst- u. Jagdzeitung, s. 53—56.
- Law, Ernest*, Hampton Court gardens, old and new. London. G. Bell & Sons. Pris 3 s. 6 d. net.
- Lie, H.*, Lærebok i skogbotanik. 3. opl. Oslo. 106 s. Grøndahl o. Søn. Pris 6: — kr.
- Liese, Johannes*, Beiträge zur Kenntnis des Wurzelsystems der Kiefer (*Pinus silvestris*). — Zeitschr. f. Forst- u. Jagdwesen, s. 129—181.
- Lind, Gustaf*, Våra prydnadsträd och buskar. 2. uppl. Stockholm. 254 s. Wahlström o. Widstrand. Pris häft. 5: — kr., inbund. 6: 50 kr.
- , och *Abrahamsson, Reinhold*, Moderna växthus. 2. uppl. Stockholm. Wahlström o. Widstrand. Pris häft. 4: 75 kr., inbund. 6: 25 kr.
- , och *Gréen, John*, Trädskoleskötsel. Handledning vid uppdragning av fruktträd och bärbuskar samt trädartade prydnadsväxter. På uppdrag av K. Lantbruksstyrelsen utarb. 2. uppl. Stockholm. 128 s. Wahlström o. Widstrand. Pris häft. 2: 75, inbund. 4: — kr.
- Lindman, C. A. M.*, Svensk fanerogamflora. 2. uppl. Stockholm. 8 + 644 s. P. A. Norstedt o. Söner. Pris 14: 50 kr.
- Lucidi, Tiziano*, Castagneti e mal dell' indioistro sul M. Amiata. — L'Alpe, s. 371—379.
- Löfving, G.*, Skånska Trädgårdsföreningen, en historik med anledning av föreningens 50-års jubileum. Malmö. Skånska Trädgårdsfören. Pris 1: — kr.
- Lönnroth, Erik*, Die Waldtypen und die innere Bestandesentwicklung. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft, 1926: I, s. 133—152.
- Maasz, H.*, Kleine und grosse Gärten. Aus d. Werkstatt eines Gartengestalters. Frankfurt a. O. 118 Bilder, 52 Pl. Pris klot 20.— Mk., halvfr. 30.— Mk.
- Macself, A. J.*, The fruit garden. London. 222 s. (Home garden books. No. 12.) Thornton Butterworth, Ltd. Pris 6 s. net.

- Markgraf, F.*, Kleines Praktikum der Vegetationskunde. Berlin. 64 s. (Biologische Studienbücher. Hrsg. von W. Schoenichen. 4.) Julius Springer. Pris häft. 4.20 Mk., inbund. 5.40 Mk.
- Mathews, F. Schuyler*, Familiar flowers of field and garden. Rev. ed. New York a. Lond. 1925. 310 s. D. Appleton Co. Pris 12 s. 6 d. net.
- Mawson, Thomas H.* and *Mawson, E. Prentice*, The art and craft of garden making. 5. ed. London. 440 s. B. T. Balford, Ltd. Pris 75 s. net.
- Melander, Sigrid*, Trädgårdsbok för lanthushållsskolan och koloniträdgården. 3. uppl. Uppsala (tr. i Stockholm). 133 s. Lindblad. Pris häft. 2: 75, inbund. 3: 50 kr.
- Myllenberg, Birger*, Egnahemsträdgårdens anläggning. Lund. 59 s (Särtr. ur Tappan.) Skånska Trädgårdsfören. Pris 1:— kr.
- Münch, E.*, Die Pfälzer Kiefer. — Silva, s. 97—101.
- , und *Liske, F.*, Die Frostgefährdung der Fichte in Sachsen. — Thar. forstl. Jahrb., s. 97—115, 129—148, 161—176, 197—221.
- Notcutt, R. C.*, A handbook of flowering trees and shrubs: for gardeners. Ed. by *W. R. Dykes*. London. 246 s. Martin Hopkinson and Co, Ltd. Pris 12 s. 6 d. net.
- Olsson, S.*, Gärten in Finnland. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft, 1926: I, s. 198—202.
- Olstad, Gustav*, Kortfattet veiledning om bekjæmpelsen av sopsykdommer og skadeinsekter i frukt- og bærhagen. Lillehammer. 8 s. Fylkesgartner G. Olstad.
- Palmer, Ernest J.*, Leaves from a collector's book. — Journ. of Arnold Arboretum, s. 136—145.
- Pardé, L.*, Les Barres Arboretum. — Empire forestry journ., s. 223—234.
- Pflanzenareale, Die. Sammlung kartographischer Darstellungen von Verbreitungsbezirken der lebenden und fossilen Pflanzen-Familien, -Gattungen und -Arten. Unter Mitwirkung von *L. Diels* und *G. Samuelsson*, hrsg. von *E. Hännig* und *H. Winkler*. Reihe I: Heft 1—2. Jena s. 1—34, kart. 1—20. Gustaf Fischer. Pris 7.50 Mk pr häfte.
- Plüss, Benjamin*, Unsere Bäume und Sträucher. Anleitung zu Bestimmen unserer Bäume und Sträucher nach ihrem Laube nebst Blüten- u. Knospen-Tabellen. 10 u. 11 verbess. Aufl. Freiberg i. Br. 1925. 132 s. Pris Mk. 2.80.
- Rehder, Alfred*, New species, varieties and combinations from the herbarium and the collections of the Arnold Arboretum. — Journ. of Arnold Arboretum, s. 22—37, 145—149, 239—250.
- Risum, J. N.*, Staudebogen. Vejledning i Dyrkning av Stauder. København. 90 s. Hage o. Clausen. Pris 3:50 kr.
- Robertson, C. C.*, A reconnaissance of the forest trees of Australia from the point of view of their cultivation in South Africa. Cape Town. 265 s. Union of South Africa, Cape Times Ltd. Pris 10 s.
- Robinson, William*, The English flower garden and home grounds of hardy trees and flowers only. 14. rev. ed. London. 710 s. John Murray. 24 s. net.

- Roeser, Jacob*, The importance of seed source and the possibilities of forest tree breeding. — Journ. of forestry, s. 38—51.
- Roth, Julius*, Die Verbreitung der Mistel in Ungarn. — Allg. Forst- u. Jagdzeitung, s. 396—406.
- Rubner, [K.]*, Fagetum, Picetum. — Silva, s. 81—83.
- Sanders, T. V.*, Fruit and its cultivation. 4. ed. London. 297 s. W. H. and L. Collingridge. Pris 7 s. 6 d. net.
- Sargent, C. S.*, Corrections and emendations of the second edition of Sargent's manual of the trees of North America. — Journ. of Arnold Arboretum, s. 1—21.
- Saunié, G.*, Un chêne-liège remarquable. — Revue des eaux et forêts, s. 510—511.
- Schenck, C. A.*, Finnland und der Wald. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft, 1926: I, s. 48—71.
- Schreiber, M.*, Zur Frage: »Saat oder Pflanzung der Lärche«. Mit Beiträgen zur Kenntnis des Wurzelsystems der Lärche und der Fichte. — Centralblatt f. d. ges. Forstwesen, s. 1—14, 78—103, 147—162.
- von Schwerin, Fritz*, Dendrologische Reise nach Finnland. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft, 1926: I, s. 3—22.
- , Besuch der DDG in Reval, Estland. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft, 1926: I, s. 23—26.
- , Zwei Koniferen-Neuheiten in Finnland. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft, 1926: I, s. 184.
- Schwertschläger, J.*, Die Rosen Bayerns. Eine systematische Übersicht der bis 1919 beobachteten Arten und Variationen. Hrsg. von F. MAYR. München. 128 s. Pris 6 Mk.
- Sernander, R.*, Stockholms natur. Uppsala och Stockholm. 232 s. Almqvist & Wicksell. Pris kr. 12:50.
- Sibilia, Cesare*, Un caso de sferoblastosi in *Abies pectinata*. — L'Alpe, s. 288—290.
- Sieber, Ph.*, Fugetum, Picetum. — Forstwiss. Centralbl., s. 94—110.
- Sinner, Hermann*, *Prunus serotina*, die spätblühende Traubenkirche als Waldbaum. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft, 1926: II, s. 164—188.
- Smitt, A.*, Vestnorsk furu. Bergen. 28 s. — Vestlandets forstl. Forsøksstation. Meddel. N:o 8.
- Solly, V. H.*, Gardens for town and suburbs. London. 112 s. 40 pl. Ernest Benn, Ltd. Pris 15 s. net.
- Sonesson, Nils*, Handbok för trädgårdsodlare. Under medverkan av flera fackmän på olika områden. 2. uppl. Stockholm. 1,186 s. Bonnier. Pris 24 kr.
- Strohmeyer, H.*, Einige Bemerkungen über nordische Formen von Kiefer und Lärche. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft. 1926: I, s. 153—156.
- Theobald, Fred V.*, Insects caught in light traps. — Journ. of the R. horticult. soc., s. 314—323.

- Tholle, Johannes*, Havebrug i Jylland i gamle Dage, særlig i Aarhus Amt. Aarhus. 34 s. Förf., Mariendalsvej 62. Pris 1 kr.
- Thomas, H. H.*, Popular gardening annual, 1926. London. 136 s. Cassell a Co., Ltd. Pris 2 s. 6 d. net.
- Tigerstedt, A. F.*, Mein Heimwald, Arboretum Mustila. — Mitteil. d. deutsch. dendrol. Gesellschaft, 1926: I, s. 157—183.
- Vanselow*, Die Kiefernrasenfrage in Hessen. — Allg. Forst- u. Jagdzeitung, s. 273—287.
- Vercier, J.*, Le cassis: historique, culture, débouchés, industrie. Paris. 153 s. Librairie agricole de la maison rustique. Pris 6 fres.
- Ward, F. Kingdon*, Rhododendrons for everyone. London. 124 s. Gardeners' Chronicle, Ltd. Pris 3 s. 6 d. net.
- Weber, A.*, Sprøjtning af Frugttræer og Frugtbuske mod Snyltesvampe samt disses Biologi. København. 196 s. Beretn. fra Statens Forsøgsvirksomhed i Plantekultur. Pris 2: — kr.
- Wichman, Heinrich E.*, Hochwurzeln an Waldbäumen. — Centralbl. f. d. ges. Forstwesen, s. 350—353.
- Wilson, E. H.*, Aristocrats of the garden. Boston. 312 s. Stratford Co. Pris 5 doll.
- , The taxads and conifers of Yuman. — Journ. of Arnold Arboretum, s. 37—68.
- , Thuja orientalis Linnaeus. — Journ. of Arnold Arboretum, s. 71—74.
- , Magnoliaceæ collected by J. F. Rock in Yuman and Indo-China. — Journ. of Arnold Arboretum, s. 235—239.
- Wilson, Malcolm*, Rhizosphærea Kalkhoffii Bubák, as a cause of defoliation of conifers. — Trans. Roy. Scott. arboricult. soc., s. 34—36.
- , Rhabdocline Pseudotsuga Syd.: a new disease of the Douglas fir in Scotland. — Trans. Roy. Scott. arboricult. soc., s. 37—40.
- Woodward, Marcus*, The new book of trees. Illustrated with wood engravings by C. Dillon McGurk. London. 310 s. A. M. Philpot, Ltd. Pris 12 s. 6 d. net.

b) Årsböcker, berättelser m. m. samt tidskrifter.

- Allgemeine Forst- und Jagdzeitung. Hrsg. von *H. Weber* und *Chr. Wagner*. Jahrg. 102 (1926). Frankfurt a. M. 456 s.
- Anzeiger für Schädlingskunde, zugleich Nachrichtenblatt der deutschen Gesellschaft für angewandte Entomologie e. V. Für Zoologen, Landwirte, Gärtnerei und Mühlenbetriebe. Jahrg. 2 (1926). Berlin. 168 s.
- Arkiv för botanik. Utg. av K. Svenska Vetenskapsakademien. Bd 20: H. 1—4. Uppsala.
- Blekingebygder. Årsbok utg. av Blekinge hembygdsförening. Årg. 4 (1926). Karlskrona. 201 s.
- Botaniska notiser. Utg. av Lunds botaniska förening. 1926. Lund. 414 s.
- Botanisk Tidsskrift. Udg. av Dansk botanisk Forening. Bd. 39: H. 4—5. København. s. 217—400.

- Bulletin de la société dendrologique de France. No. 57—60. Paris. 99 s.
- Centralblatt für das gesamte Forstwesen. Zugleich Organ der staatl. Versuchsanstalt in Mariabrunn. Jahrg. 52 (1926). Wien. 384 s.
- Dansk Naturfredning. Danmarks Naturfredningsforenings Aarskrift 1925—1926. København. 175 s.
- Dansk Skovforenings Tidsskrift. Udg. af Dansk Skovforening. Aarg. 11 (1926). København. 761 s.
- Department of lands and agriculture. Journal. Vol. 26: No. 1—3. Dublin. 278 s.
- Det forstlige Forsøgsvæsen i Danmark. Bd. 8: II. 3; 9: H. 2. København. s. 289—390, 161—220.
- Empire forestry journal. Vol. 5 (1926): No. 1—2. London. 334 s.
- Fauna och flora. Årg. 21 (1926). Uppsala o. Stockholm. 288 s.
- Flora og Fauna. Udg. af Naturhistorisk Forening for Jylland. 1926. Aarhus. 160 s.
- Forstlig tidskrift. Organ för Finska Forstföreningen, Privatforstmästareföreningen, Finlands Flottareförening, Föreningen för Forstkultur. Årg. 43 (1926). Helsingfors. 96 s.
- Forstwissenschaftliches Centralblatt. Zugleich Publikationsorgan für die forstl. Abteilung der Bayer. forstl. Versuchsanstalt. Jahrg. 48 (1926). Berlin. 884 s.
- Fra Skoven og Træmarkedet. Udg. af Dansk Skovforening. Aarg. 8 (1926). København. 264 s.
- Gartenkunst. Monatsschrift für Gartenkunst u. verwandte Gebiete. Hrsg. von Deutsche Gesellschaft für Gartenkunst. Jahrg. 39 (1926). Frankfurt a. M. 12 Nr. von c:a 16 s.
- Gartenschönheit. Zeitschrift mit Bildern für Garten- und Blumenfreund, für Liebhaber und Fachmann. Hrsg. von *Oskar Köhl* in Gemeinschaft mit *Karl Foerster* und *Camillo Schneider*. Jahrg. 7 (1926). Berlin-Westend. 12 H. von c:a 20 s.
- Gartner-Tidende. Aarg. 42 (1926). København. 634 + 15 s.
- Havekunst. Aarg. 7 (1926). Flensburg.
- Haven. Medlemsblad for de samvirkende danske Haveselskab. Aarg. 26 (1926). København. 188 s.
- Hedeselskabets Tidsskrift. Udg. af det Danske Hedeselskab. 1926. Viborg. 366 s.
- Illustrierte volkswirtschaftliche Gartenzeitung, für Siedlungswesen, für Baum- und Pflanzenschutz, Kleintierzucht und Schädlingsbekämpfung. Jahrg. 2 (1926). Berlin. 24 Nr. von c:a 24 s.
- Journal forestier suisse. Organe de la société forestière suisse. Année 77 (1926). Bern. 280 s.
- Journal of the Arnold Arboretum. Vol. 7 (1926). Lancaster, Pa. 266 s.
- Journal of the Royal horticultural society. Ed. by *F. J. Chittenden*. Vol. 51 (1926). London. 356 + 154 s.
- Journal of forestry. Publ. by the Society of American Foresters. Vol. 24 (1926). Washington. 965 + IX s.

- Kungl. Landtbruksakademiens handlingar och tidskrift. Årg. 65 (1926). Stockholm. 895 s.
- L'Alpe. Rivista forestale italiana. Année 13 (1926). Firenze. 400 s.
- Landtbrukstidskrift för Dalarne. 1926. Falun. 288 s.
- Landtmannen. Tidskrift för landtmän. Årg. 9 (1926). Stockholm. 1,052 s.
- Lommebog for Gartnere og Havevenner. Udg. af *J. Jenssen*. 17 (1927). København (tr. 1926). 272 s.
- Lustgården. Årsskrift för Föreningen för Dendrologi och Parkvård. Red. av *N. Sylvéén*. Årg. 7 (1926). Stockholm. 265 s.
- Meddelanden från Statens Skogsförsöksanstalt. H. 23 (1926): 1, 3. Stockholm. s. 1—62, 191—216.
- Mitteilungen der deutschen dendrologischen Gesellschaft. 1926: I—II. Langensalza. 214 + 136, 423 s.
- Naturen. Illustrert maanedsskrift for populær naturvidenskap, utg. av Bergens Museum. Aarg. 50 (1926). Bergen. 384 s.
- Naturens Verden. Red. av *O. Paulsen*. Aarg. 10 (1926). København. 480 s.
- Norrlands Skogsvårdsförbunds Tidskrift. 1926. Stockholm. 433 s.
- Norsk Gartnerforenings Tidsskrift. Aarg. 16 (1926). Oslo. 290 s.
- Norsk Havetidende. Årg. 42 (1926). Oslo. 216 s.
- Nyt magasin for naturvidenskaberne. Bd. 64. Oslo. 266 s.
- Odalmannen. Årg. 7 (1926). Lovisa. 274 s.
- Phytopathology. Official organ of the American phytopathological society. Vol. 16 (1926). Lancaster, Pa. 1,012 s.
- Quarterly journal of forestry. Vol. 20 (1926). London. 352 s.
- Revue des eaux et forêts. Tome 64 (1926). Paris. 660 s.
- Schweizerische Zeitschrift für Forstwesen. Jahrg. 77 (1926). Bern. 360 s.
- Selskabet Havedyrkningens Venners Medlemsskrift. Aarg. 4 (1926). Oslo. 125 s.
- Silva, Forstliche Wochenschrift. Jahrg. 14 (1926). Tübingen. 424 s.
- Skogbrukeren. Organ for skognaeringen. Red. av *Julius Nygaard*. Aarg. 1 (1926). Oslo. 190 s.
- Skogeieren. Organ for Norsk Skogeierforbund. Aarg. 13 (1926). Oslo. 288 s.
- Skogen. Populär tidskrift utg. av Svenska Skogsvårdsföreningen. Årg. 13 (1926). Stockholm. 344 s.
- Skogsvårdsföreningens tidskrift. Årg. 24 (1926). Stockholm. 408 + 240 s.
- Skogsvännen. Utg. av Norrlands Skogsvårdsförbund. 1926. Stockholm. 129 s.
- Skogsägaren. Organ för Södra Sveriges Skogsägareföreningar. Årg. 2 (1926). Jönköping. 296 s.
- Skogvaktaren. Tidskrift för skogshushållning och jaktvård. Årg. 36 (1926). Stockholm. 376 s.
- Skånes natur. Skånes Naturskyddsförenings årsskrift 1925. Lund [tr. 1926]. 64 s.

- Svensk botanisk tidskrift. Utg. av Svenska botaniska föreningen. Bd. 20 (1926). Uppsala. 494 s.
- Svensk trädgårdstidning. Årg. 7 (1926). Stockholm. 140 s.
- Svenska betes- och vallföreningens årsskrift. Årg. 8 (1926). Uppsala. 260 s.
- Svenska mosskulturföreningens tidskrift. Årg. 40 (1926). Jönköping. 524 s.
- Svenska turistföreningens årsskrift. 1926. Stockholm. 358 s.
- Svenskt land. Illustrerad tidskrift för jordbruket och dess binärningar. Årg. 10 (1926). Stockholm. 610 s.
- Sveriges natur. Svenska naturskyddsföreningens årsskrift. Årg. 17 (1926). Stockholm. 191 s.
- Sveriges pomologiska förenings årsskrift. Årg. 27 (1926) : H. 1—3. Stockholm. 158 s.
- Sveriges trädgårdsodling. Årsbok 1926. Utg. av N. Sonesson. Stockholm. 214 s.
- Tapio. 1926. Helsinki. 384 s.
- Tectona. Boschbouwkundig Tijdschrift. Del. 19 (1926). Buitenzorg. 1,090 s.
- Tharander forstliches Jahrbuch. Hrsg. von H. Martin und H. Vater. Bd. 77 (1926). Berlin. 414 s.
- The gardeners' chronicle. A weekly illustrated journal of horticulture and allied subjects. Vol. 79—80 (1926). London. 466 s.
- The Indian forester. Ed. at Dehra Dun, U. P. Vol. 52 (1926). Allahabad. 50 + 678 s.
- Tidskrift för Finlands svenska lantmän. 1926. Lovisa. 342 s.
- Tidsskrift for skogbruk. Utg. av Det norske skogselskap. Aarg. 34 (1926). Oslo. 654 s.
- Transactions of the Royal Scottish arboricultural society. Vol. 40 (1926) : P. 1. Edinburgh. 68 + 12 s.
- Trädgårdskalender 1927. Utg. av Cedergren o. C:o. Råå. Årg. 2. Helsingborg 1926. 168 s.
- Trädgårdsodlaren. Organ för Nylands svenska trädgårdssällskap och Sällskapet Aura Trädgårdsvänner. Årg. 20 (1926). Helsingfors. 300 s.
- Trävaruindustrien. Årg. 11 (1926). Stockholm. 52 nr. (vanl. om 16 s.)
- Täppan. Skånska trädgårdsföreningens tidskrift. Årg. 50 (1926). Lund. 221 s.
- Viola. Annonssblad för trädgården. Utg. av K. A. Bovin, fr. o. m. Nr. 33 av Henning Halldor. 1926. Stockholm. 52 nr.
- Västmanlands läns trädgårdsförenings årsbok. 1926. Red. av Anders Follmer. Västerås. 103 s.
- Zeitschrift für Forst- und Jagdwesen. Zugleich Organ für forstliches Versuchswesen. Jahrg. 58 (1926). Berlin. 760 s.
- Åker och äng (konstgödsel i Norden). Årg. 7 (1926). Göteborg. 192 s.
- Årsbok for 1926. Utg. av Norsk Gartnerforening og Havebruksfunksjonærenes forening. Oslo. 125 s.

II. UR DEN SKANDINAVISKA TIDSKRIFTSLITTERATUREN 1926.

a) I svenska tidskrifter.

- Arne, Per Gunnar*, Från Skånes skogar. — Skogvaktaren, s. 147—148.
Arnell, H. Wilh., En jätteen. — Sv. natur, s. 146—148.
Arnman, P. A., Gyllenkrooks astrakan. — Sv. pomol. fören. årsskr., s. 128—130.
Arwidsson, Th., Floristiska notiser från Pite lappmark, huvudsakligen nordvästligaste delen. — Bot. not., s. 209—226.
Ausenius, K. J., Ett rön om topptorka. — Täckan, s. 91.
Bengtson, Per, En gammal furas historia. — Skogvaktaren, s. 115—119.
Bergman, G. E., Fascierade toppskott på ungtall. — Skogvaktaren, s. 44—45.
Björklund, Orvar, Granen och människan. — Sv. trädgårdstidning, s. 136—137.
Bok, Carl, En jätte i sitt slag. [Häxkvastbildning.] — Skogvaktaren, s. 289.
Coyet, Henriette, Burlövs trädgård. — Lustgården, s. 139—146.
Dahl, Carl G., Om pomologier och pomologer. III. — Sv. pomol. fören. årsskr., s. 49—77.
—, Nyare och mindre vanliga prydnadsbuskar, prövade vid Alnarp. — Lustgården, s. 147—172.
D[ahl], C. G., Abies Nordmanniana och dess tillväxthastighet. — Lustgården, s. 215.
—, Klätterväxter som kyrkväggsprydnad. — Lustgården, s. 215—217.
Dahl, Hugo, Spaljefruktodling. — Sv. trädgårdstidn., s. 5—7, 17—19, 31—32, 41—42, 52.
Du Rietz, G. Einar, Bidrag till Kebnekaiseområdets flora. — Sv. bot. tidskr., s. 43—51.
Ekman, R. Ragnar, Fågelbärsträdet. — Täckan, s. 89.
Eneroth, O., Studier över risken vid användning av tallfrö av för orten främmande proveniens. — Medd. fr. St. Skogsförsöksanst. H. 23: 1, s. 1—62.
—, Ett observandum vid skogsodlingar. — Skogl. rön, N:o 5, Skogen, s. 133—139.
Erdtman, G., Den brittiska vegetationens pliocena och kvartära historia. — Sv. bot. tidskr., s. 237—250.
—, Några drag ur de irländska skogarnas postarktiska historia. — Sv. bot. tidskr., s. 483—485.
Falk, Alma, Hven, paradiset utan orm. — Sv. natur, s. 96—104.
Floderus, B., On the Salix flora of Kamtchatka. — Arkiv f. bot., s. 1—70.
Florin, E. H., Fruktträdens pollinering. Preliminärt meddelande. — Sv. pomol. fören. årsskr., s. 38—40.
—, Fruktträdskarbolium, dess sammansättning och verkningar som besprutningsmedel. — Täckan, s. 76—79.
Forsslund, Karl-Herman, Töfsingdalen. — Sv. natur, s. 60—80.
G[eet]e, E., Samförstånd i naturskyddsfrågor. — Skogen, s. 340—343.

- Giöbel, Gunnar*, Englands permanenta gräsmarker och deras skötsel. — Sv. betes- o. vallfören. årsskr., s. 33—100.
- Grapengiesser, S.*, Bygdeåtrakts flora. Iakttagelser rörande vegetationen i en Västerbottnisk kustsocken, med artförteckning. — Sv. bot. tidskr., s. 366—405.
- Hansen, Lars*, Ett inlägg i frågan om fruktträdens näringsförhållanden. — Tappan, s. 56—66. (Efter »Haven»).
- Hedeby, R.*, Några synpunkter rörande skyddsskogarna och deras vård, grundade på iakttagelser från Härjedalen. — Norrl. skogsv. tidskr., s. 175—214.
- Hermelin, Sven A.*, En kryddgård. — Tappan, s. 75—76.
- , Bevattningsproblemet i trädgården. — Sv. trädgårdstidn., s. 21.
- , Några erfarenheter om fruktträdsbeskärning. — Sv. trädgårdstidn., s. 32—33.
- , Beskärning och gödsling. — Sv. trädgårdstidn., s. 45—46.
- , Fruktträdgårdens gödsling. — Sv. trädgårdstidn., s. 55—56, 66.
- , Omläggningar i prydnadsträdgården. — Sv. trädgårdstidn., s. 127—128.
- , Odla körsbär. — Sv. land, s. 74.
- , Individuell gödsling av fruktträd. — Sv. land, s. 207.
- , Beskuggat klipp-parti. — Sv. land, s. 207.
- , Isop — en utmärkt kantväxt. — Sv. land, s. 231.
- , Vårdrädet. — Sv. land, s. 231.
- , Dendrologernas Skåneresa. — Sv. land, s. 329, 332.
- , Häckar i prydnadsträdgården. — Sv. land, s. 434—435.
- , Se upp vid fruktträdsköp. — Sv. land, s. 484.
- , Val av fruktsorter. — Sv. land, s. 605.
- Hillert, Axel*, En smäländsk tvillingtall. — Sv. natur, s. 148—149.
- Hülphers, A.*, Om häckar. — Tappan, s. 10—12.
- , Höstfärgerna i våra trädgårdar. — Tappan, s. 158—161.
- Hyllén-Cavallius, G.*, Ett präktigt enträd från Växjötrakten. — Sv. natur, s. 133.
- Jacobsson, Edvard*, Gamla och nya trädgårdar. — Sv. trädgårdstidn., s. 8—10, 19—20.
- , Villa Economo Triest. — Sv. trädgårdstidn., s. 67—68.
- Johansson, Emil*, Blombiologiska försök vid Alnarp 1923—1925. — Sv. pomol. fören. årsskr., s. 1—30.
- , Några resultat vid besprutningsförsök i Kalifornien. — Sv. pomol. fören. årsskr., s. 41—42.
- Johnsson, Pehr*, Fruktträdsplantering under 1700-talet. — Tappan, s. 112—114.
- J[ohnsson], P.*, Skogskultur under 1840-talet. Huru Trolleholms skogar voro ordnade 1842. — Trävaruindustr., N:o 25, s. 8—11.
- , Huseby och dess skogar. Ett smäländskt storgods. — Trävaruindustr., N:o 35, s. 8—9.
- Kallin, K. E.*, Föryngringsstudier i Norrlands skogar. — Skogsv. tidskr., s. 253—261.

- Landergren, Gustaf*, Från Ångermanland till Skåne. — Sv. trädgårdstidn., s. 105—106.
- Landgren, Lillie*, Trädgården — vår visthusbod sommar och vinter. — Lantbrukstidskr. f. Dalarne, s. 10—13.
- Lange, Th.*, Några växtlokaler i Härnösandstrakten. — Sv. bot. tidskr., s. 406—413.
- Leijonhufvud, Knut G. A.*, Naturminnesmärken på Malma hed. — Sv. natur, s. 134—137.
- Liljeblad, Arthur*, Som trädgårdspraktikant i Frankrike. I Orleans. — Sv. trädgårdstidn., s. 43—44.
- , Versailles. — Sv. trädgårdstidn., s. 101—102.
- Lind, Gustaf*, Årsberättelse från Kungl. Landtbruksakademiens Experimentalfälts trädgårdsavdelning 1925. — Landtbr. akad. handl. o. tidskr., s. 110—113.
- L[othigijs], W.*, Skydda den för året uppkomna naturliga ekåterväxten. — Skogsägaren, s. 194.
- Lundblad, O.*, Några försök med fångstgördlar mot äpplevecklaren. Ett bidrag till kännedomen om de på äppleträden övervintrande insekterna. — Medd. N:o 298 fr. Centralanst. f. försöksv. på jordbr.-området. Landtbruksakad. handl. o. tidskr., s. 141—175.
- , Om fångst av äpplevecklarelarver medelst gördlar. — Sv. pomol. fören. årsskr., s. 87—96.
- Löfving, Gustaf*, 1925 års trädgårdspremieringar inom Malmöhus län. — Täckpan, s. 70—72.
- L[öfving], G[ustaf]*, Trädgårdskurserna i Kristianstads län. — Täckpan, s. 55.
- , Skånska Trädgårdsföreningens vårutställning i Malmö. — Täckpan, s. 95—99.
- , Trädgårdsföreningens utfärd den 8—9 juli 1926. — Täckpan, s. 129—134, 143—147.
- , En apotekareträdgård. — Täckpan, s. 179—180.
- , Skånska trädgårdsföreningen. En historik med anledning av Föreningens femtioårsjubileum. — Täckpan, s. 187—201.
- Lötberg, A. E.*, Bristfällig grensättning hos tall. — Skogvaktaren, s. 215—218.
- Malmström, Carl*, The experimental forests of Kulbäcksliden and Svartberget in North Sweden. II. Vegetation. — Exk. led., St. Skogsför-söksanst., N:o 11, s. 27—87.
- Mellström, Gösta*, Skogsträdens fruktsättning år 1925. — Skogen, s. 11—32.
- Myllenberg, Birger*, Egnahemsträdgården. — Täckpan, s. 1—3, 20—23, 43—47, 58—62.
- Nordfors, Georg A.*, Bidrag till kännedomen om tallens uppträdande, föryngring och livsvillkor inom Jämtlands läns fjällskogar. — Norrl. skogsv. tidskr., s. 284—354, 384—432.
- Nyström, Elis*, Ett försök med kalkning till skogsträd på torvjord. — Sv. mosskult. fören. tidskr., s. 292—299.

- Olsen, Aksel*, *Hypericum patulum* var. *Henryi*. — *Täppan*, s. 120—121.
- , *Alprosnas geografiska utbredning*. — *Täppan*, s. 215—216.
- af Petersens, F.*, Från en skoglig studieresa på Själland. — *Skogsv. tidskr.*, s. 316—332.
- Petrini, Sven*, Erfarenheter från en resa i Frankrike. — *Skogsv. tidskr.*, s. 89—124.
- , Spridda drag från skogsskötseln på Frijsenborg. — *Skogen*, s. 176—196.
- , Kan samma mark producera skog århundrade efter århundrade? — *Vetenskapen o. livet*, s. 147—154.
- Petersson, Viktor*, En »naturskyddsvägg» i Eksjö läroverk. — *Sv. natur*, s. 130—132.
- Pettersson, Erik*, Några ord om spaljéträd. — *Sv. pomol. fören. årsskr.*, s. 119—122.
- Pettersson, Helge*, Gammal ek, Åminne gård (Småland). — *Skogvaktaren*, s. 235.
- [*Piehl, Sven*], Stockholms stads skogar vanvårdas. — *Trävaruindustr.*, N:o 27, s. 8—9.
- , Skötseln av Stockholms stads skogar. — *Trävaruindustr.*, N:o 30, s. 5—6, N:o 33, s. 6—7.
- Quarfort, S.*, Några anteckningar om floran i Hjelgesta socken av Södermanlands län. — *Bot. not.*, s. 276—282.
- , En sörmländsk lövängsholme. — *Sv. natur*, s. 105—107.
- Reimer, Charles*, De styrbara jordbearbetningsredskapen för fruktträdgården. — *Sv. pomol. fören. årsskr.*, s. 123—127.
- Renström, Viktor*, Rånna fruktträdgård vid Skövde 1885—1925. — *Sv. pomol. fören. årsskr.*, s. 31—34.
- , Förväxlingar i trädskolorna. — *Sv. pomol. fören. årsskr.*, s. 41.
- Romell, Lars-Gunnar*, Sveriges skogsfröförsörjning. — *Skogen*, s. 115—132.
- Sjöbäck, Märten*, Söderåsen. Drag ur vegetationen på en skånsk urbergs-horst. — *Sv. natur*, s. 4—28.
- Sunesson, A. S.*, Andra synpunkter för beskärning av träd och buskar. — *Täppan*, s. 135—136.
- , Täppan i staden och täppan på landet. — *Täppan*, s. 180—182.
- Sylvén, Nils*, På lustgårdsturné i sydvästra Skåne. Föreningens för Dendrologi och Parkvård sjunde sommarexkursion. — *Lustgården*, s. 173—210.
- , Ett vackert skånskt vådräd. — *Lustgården*, s. 218.
- Söderberg, Erik*, Murgrönslokaler i Västerhanninge. — *Sv. bot. tidskr.*, s. 284—287.
- , *Taiwania cryptomerioides* Hayata. — *Lustgården*, s. 214.
- Tedin, Olof*, Ett fall av genom torka starkt reducerad barrlängd. — *Lustgården*, s. 211—213.
- Trägårdh, Ivar*, Entomologiska analyser av torkande träd. — *Medd. fr. St. Skogsförsöksanst.* H. 23: 3, s. 191—216.
- Vesterlund, Otto*, Floran inom Älvdalens kronopark. — *Sv. bot. tidskr.*, s. 251—271.

- Wahlgren, Anders*, Inför den stundande kulturtiden. — Trävaruindustr., N:o 17, s. 10—13.
- Wallmo, Uno*, Min erfarenhet om naturlig föröngning. — Skogen, s. 249—265, 287—304.
- Westfeldt, G. A.*, Bidrag till Boråstraktens flora (Ås härad). — Sv. bot. tidskr., s. 25—42.
- Wibeck, Edvard*, Proveniensfrågans nuvarande ställning i Tyskland. — Skogsv. tidskr., s. 381—408.
- Wiger, Johan*, Adventivfynd och växtlokaler från Halland. — Bot. not., s. 283—285.
- Wollin, Nils G.*, Drottningholms lustträdgård och park. — Lustgården, s. 5—138.
- Åhlén, John A.*, Maskulinum, femininum och neutrum. — Sv. trädgårdstidn., s. 79—80.
- Åkerhjelm, Lars*, Något om sörmländska skogsförhållanden. — Skogen, s. 205—216.
- Ålund, Vilh.*, Den undertryckta tallplantans utveckling. — Skogsv. tidskr., s. 309—312.
- [*Öhrström, C. A.*,] Vården av Stockholms stads skogar. — Trävaruindustr., N:o 28, s. 6, 7.

S ä r s k i l d a t r ä d g å r d a r .

Svenska trädgårdar:

- Bergkvara, av *E. H—s*. — Sv. trädgårdstidn., s. 37—38.
- Bysta, av *A. K. L.* — Sv. trädgårdstidn., s. 121—122, 124.
- Carlsund, av *Eric J. A:son Hofsjö*. — Sv. trädgårdstidn., s. 73—75.
- Esplunda, av *Eric J. A:son Hofsjö*. — Sv. trädgårdstidn., s. 81—82.
- Hovvid, av *Eric J. A:son Hofsjö*. — Sv. trädgårdstidn., s. 25—26.
- Kilafors, av *Eric J. A:son Hofsjö*. — Sv. trädgårdstidn., s. 13—15.
- Norrtuna, av *Eric J. A:son Hofsjö*. — Sv. trädgårdstidn., s. 109—110.
- Norrvikens trädgårdar vid Båstad, av *Olle Piehl*. — Sv. trädgårdstidn., s. 1—3.
- Papyrus, av *Eric J. A:son Hofsjö*. — Sv. trädgårdstidn., s. 133—135.
- Signesberg, av *Eric J. A:son Hofsjö*. — Sv. trädgårdstidn., s. 49—51.
- Södertuna, av *A—t A—n*. — Sv. trädgårdstidn., s. 61—62.
- Österby, av *Eric J. A:son Hofsjö*. — Sv. trädgårdstidn., s. 97—98.

A n o n y m a u p p g i f t e r o m m ä r k l i g a t r ä d o c h b u s k a r .

- Jättetall, En, från Blekinge. Av *A. F—k*. — Sv. natur., s. 515.
- Kandelabergran. — Skogvaktaren, s. 221.
- Rödebyeken. Av *J. E.* — Sv. natur, s. 144.
- Tallplanta, Vacker 1-årig. Av *Cefe*. — Skogvaktaren, s. 149.
- Taxus baccata fastigiata aureo-variegata*. — Viola, N:o 8.
- Vårdträd, Ett. Av *G. K—n*. — Sv. natur, s. 153.

Övriga anonyma smånotiser.

- Allé, En, av *Cryptomeria*. — *Viola*, N:o 9.
 Berberis som prydnadsbuske. Av *N. S.* — *Täppan*, s. 185.
 Betydelse, Trädgårdsodlingens, för det mindre jordbruket. Av *O—n.* — *Täppan*, s. 9—10.
 Biskötsel och fruktodling. Av *Fruktodlare*. — *Täppan*, s. 47—48.
 —, Av *R. Fl.* — *Täppan*, s. 86—88.
 Blomsterdyrkan, Forntidens, och trädgårdskultur. Av *D. B.* — *Täppan*, s. 176—179, 211—214.
 Cox's-Orange-träden, Gödsla. Av *B.* — *Täppan*, s. 14.
 Dendrologerna på utflykt. — *Viola*, N:o 24—25.
 Eftervintern i skolträdgården. Av *J. A. S—g.* — *Täppan*, s. 50—51.
 Frostfjärilslarven, Håll ett vaksamt öga på. — *Sv. land*, s. 280.
 Fukt och bi. Av *En bivän*. — *Täppan*, s. 150—151.
 Fruktodlare, sätt upp limgördlar mot frostfjärilarna. — *Viola*, N:o 40.
 Frukträd, Hur ett, blir till. Av *E.* — *Täppan*, s. 115—117.
 Frukträden, Skydda, för deras värsta fiende. [Frostfjäril.] Av *Fruktodlare*. — Åker o. äng, s. 143.
 Frukträdskarbolineum. — *Sv. pomol. fören. årsskr.*, s. 155—156.
 Frukträdskultivator, En styrbar — *Täppan*, s. 171—172.
 »Knut-Bovin» — en ny svensk ros. Av *E. S—d.* — *Viola*, N:o 41.
 Metod, Enkel, att hastigt uppdraga stamträd. — *Täppan*, s. 185.
 Murgröns matta, En. Av *A. F—k.* *Sv. natur*, s. 143.
 Nationalpark, En småländsk, i norra Kvill? — *Sv. natur*, s. 133—134.
 Naturskyddsparker å enskild mark. Ett av de vackraste skogsbestånden i Sydsverige lagligen skyddat. — *Trävaruindustr.*, N:o 1, s. 7.
 Parker och planteringar i Eslöv. — *Viola*, N:o 1.
 Polyantharosor, Nya. Av *E.* — *Täppan*, s. 108.
 Rosa rugosa, en ros för sandig jord och utsatta lägen. Av *E.* — *Täppan*, s. 104—105.
 Småfåglarna, Tänk på, vid plantering. — *Täppan*, s. 166—167.
 Spaljéträdsodling. Av *N. S.* — *Sv. land*, s. 280.
 Sprängning av planteringsgropar för frukträd. — *Sv. trädgårdstidn.*, s. 35.
 Stenpartier, Något om. Av *V. A—u.* — *Sv. trädgårdstidn.*, s. 104.
 Stenshuvud i Skåne föreslaget till nationalpark. — *Sv. natur*, s. 137—138.
 Sådd eller plantering. Av *Nils Gustaf*. — *Skogvaktaren*, s. 37—41.
 Södervägg, Min. Av *C. W. H[ansson]*. — *Sv. land*, s. 129.
 Trädgårdsgrinden. — *Täppan*, s. 19.
 Trädgårdsskolan vid Alnarp 50 år. En framgångsrik verksamhet. Av *N. S.* — *Sv. land*, s. 449.

Biografier.

- † *M. P. Andersen* död. Av *C. G. D.* — *Viola*, N:r 51/52.
 † *Knut Bovin*. Av *Gustaf Lind*. — *Sv. pomol. fören. årsskr.*, s. 117—118.
 —, av *Henning Halldor*. — *Viola*, N:o 32.
 —, av *G[ustaf] L[öving]*. — *Täppan*, s. 139.
 —, av *Eric J. A:son Hofsjö*. — *Sv. trädgårdstidn.*, s. 94.

- Knut Bovin*, Bemärkt trädgårdsman död. — Sv. land, s. 413.
† *Trollkarlen i Santa Rosa Luther Burbank*. — Viola, N:o 16.
† *Mauritz Bäärnhielm*. f. $28/6$ 1853, d. $9/3$ 1926. Av Erik L. Magnus. — Lustgården, s. 219—220.
— — Viola, N:o 11.
Civilingenjör *G. W:son Cronquist*. — Viola, N:o 19.
Professor *Robert Fries*. Av K. B. — Viola, N:o 27.
† *Fredrik Giöbel*. Av T[hor] H[ögdahl]. — Sv. natur, s. 2—3.
Professor *Paul Hellström*. — Viola, N:o 2.
† *Nils Gustaf Lagerheim*. Av Lars-Gunnar Romell. — Landtbr. akad. handl. o. tidskr., s. 272—277.
Lillie Landgren 50 år. Av B. T. — Landtbr. tidskr. f. Dalarne, s. 177—178.
† *Christian F. Mohr* död. — Viola, N:o 44.
† *Nils Hjalmar Nilsson*. f. 29 jan. 1856, d. 15 april 1925. Av Hernfrid Witte. — Sv. bot. tidskr., s. 72—76.
Olle Piehl, f. 26 juli 1883, d. 3 april 1926. Av Enoch Cederpalm. — Lustgården, s. 221—222.
† *Carl Swartz*, f. 5 juni 1858, d. 6 nov. 1926. Av Rudolf Abelin. — Lustgården, s. 1—4.
† *Fredrik Ulriksen*, f. 22 jan. 1843, d. 27 nov. 1926. Av Carl G. Dahl. — Lustgården, s. 223—225.
— — Sv. land, s. 609.
—, av G[ustaf] L[öfving]. — Tappan, s. 208—210.
— — Viola, N:o 48.

b) I danska, finländska och norska tidskrifter.

- Aamot, Mikael*, Litt av hvert om norsk planteskoledrift. — Norsk gartn. foren. tidsskr., s. 50—52.
—, Opgrävning og pakning av træer i planteskolen. — Norsk gartn. foren. tidsskr., s. 36—37.
Amli, Kristian E., Misdannede kongler. »Krüppelzapfen». — Naturen, s. 30—32.
Andersen, I. P., Den store Landhave. — Havekunst, s. 65—70.
Bavngaard, Å., Ædelgranens Sundhetstilstand i Danmark. — Dansk Skovforen. Tidsskr., s. 679—724.
Birkeland, Leiv, Blaaploma. — Selsk. havedyrkn. venners medlemsskr., s. 25—27.
Børnebusch, C. H., Indtryk fra en Rejse til Tyskland og Böhmen. — Dansk Skovforen. Tidsskr., s. 121—140.
Brøchner, Georg, Professor Carl Milles Have, Lidingö, Sverige. — Havekunst, s. 38—47.
Buchwald, E., Gamle Ege paa Grevskalet Frijsenborg. — Dansk Skovforen. Tidsskr., s. 22—59.
Dalgas, Chr., Piledyrkning. — Naturen, s. 111—115.
Dyring, Kr. H., Rognetræt og eplene. — Norsk havetid., s. 7—8.
Eide, Erling, Skogtræernes frøsetning 1926. — Tidsskr. f. skogbruk, s. 598—603.

- Enevoldsen, Edv.*, Beskæring af Frugttræer. — Gartn.-Tid., s. 142—143, 193—195, 213—261.
- Fabricius, O.*, Douglas- og Sitkagran. — Dansk Skovforen. Tidsskr., s. 405—541.
- Flensborg, C. E.*, Træfrøets Proveniens. — Hedeselsk. Tidsskr., s. 93—107.
- , Nordamerikanske Fyrrearter. — Hedeselsk. Tidsskr., s. 176—177.
- , Hegns- og Læplantning. — Hedeselsk. Tidsskr., s. 333—338.
- Flod, Karl*, Nogen raad til havedyrkere angaaende beskæring. — Norsk havetid., s. 82—84.
- Florin, Rudolf*, Nyare undersökningar rörande fruktträdgrundstammar. — Trädgårdsodl., s. 100—109.
- Fromsejer, Kr.*, Indførsel af Planter fra Udlandet. — Hedeselsk. Tidsskr., s. 58—59.
- Fønhus, Kr.*, Granen dør i trægrænsen. — Tidsskr. f. skogbruk, s. 320—323.
- Gram, Hans*, Styrbare Jordbearbejdningsredskaber for Frugtplantninger. — Gartn.-Tid., s. 557—561.
- Gram, Michael*, Fældningen af Træerne i Frederiksberg Allé. — Gartn.-Tid., s. 527—531.
- Granit, A. W.*, Huru fruktträd planteras och skötas. — Trädgårdsodl., s. 84—85.
- Granlund, R.*, Skydda fruktträden för har- och frostskaador. — Trädgårdsodl., s. 13.
- Gripenberg, R.*, Iakttagelser över fåglars förhållande i trädgårdar och planteringar. — Trädgårdsodl., s. 29—32.
- , Konstgödsel till fruktträden. — Trädgårdsodl., s. 39—40.
- , Tankar om fruktträdens beskärning. — Trädgårdsodl., s. 259—262.
- Hansen, Hardy*, Beskæring af Frugttræer. — Gartn.-Tid., s. 202—203, 233—234.
- Hansen, Lars*, Om näringsförhållandena hos fruktträden. — Trädgårdsodl., s. 230—233.
- Hanssen, Olaf*, Store Hagtorn-vokstrar. — Naturen, s. 318—320.
- Hauen, Arnt*, Vårt behov av allétræer, prydræer og busker etc. spesielt til offentlige anlegg. — Norsk gartn. foren. tidsskr., s. 53—54.
- Haug, Olav*, Ugræsplagen i vore planteskoler. — Skogbrukeren, s. 32, 52.
- Haugberg, Arne*, Granens skyggetaalsomhet. — Skogbrukeren, s. 188—189.
- Hegdal, R. R.*, Hvilke sorter av frukttræer er mest efterspurt, og hvilke bør i fremtiden formeres. — Norsk gartn. foren. tidsskr., s. 34—36.
- Heide, Frits*, Den botaniske Have — s Lands Plantetuin — i Buitenzorg paa Java. — Gartn.-Tid., s. 481—488.
- Helms, Johs*, Forsøg med Lyst træer paa Feldborg Skovdistrikt. III. — Det forstl. Forsøgsv. i Danmark. Bd. 9: H. 2, s. 183—201.
- , Proveniensforsøg med Skovfyr. II. — Det forstl. Forsøgsv. i Danmark. Bd. 9: H. 2, s. 202—220.
- Hermelin, Sven A.*, Individuell gjødsling av frukttræer. — Norsk Have-tid., s. 96—97. (Efter »Sv. land».)

- Herring, P.*, Linnés Rosa-Species. — Flora og Fauna, s. 65—74.
 —, Christian IV:s Roser. — Haven, s. 1—5.
 —, Vilde Roser. — Gartn.-Tid., s. 221—226, 241—245, 253—255.
Hindhømmmer, H., Nutidens og den kommende privathage. — Norsk gartn. foren. tidsskr., s. 235—239.
 —, Skolehagen. — Norsk gartn. foren. tidsskr., s. 271—273.
Horneman, A., Tolne Skov. — Hedeselsk. Tidsskr., s. 127—132.
 —, Pile-Læbælder i Vensyssel. — Hedeselsk. Tidsskr., s. 160—164.
Howard Grøn, A., Dansk Naturfredning. — Skov. og Træmark., s. 181—187.
Hødal, A., Om skogplantning i Vestlandets kyststrøk. — Tidsskr. f. skogbruk, s. 59—71.
Ingwersen, Walter E. Th., Alpina och arktiska videarter för våra bergpartier och stenträdgårdar. — Trädgårdsodl., s. 1—3. (Efter »Dansk Havetidende».)
Jacobsen, Ingeborg, Oversigt over Resultater af Undersøgelser af Træfrø, foretaget ved Statsfrøkontrollen i Aarene 1907—1924. — Dansk Skovforen. Tidsskr., s. 724—742.
Jensen, Alfr., Frugttræbeskæring. — Gartn.-Tid., s. 256.
Jorstad, Th., Ungskogens ophjælp og pleie. — Skogbrukeren, s. 166—168.
Juul, J. G., Bemærkninger angående fjellbjørken. — Tidsskr. f. skogbruk, s. 78—79, 235.
 —, Iagttagelser av grankorsnebbens skade paa granens frøsetning. — Tidsskr. f. skogbruk, s. 285—287.
Karlemærk, K. A., Rönnen och äpplena. Bidrag till frågan om rönnbärs-malens uppträdande. — Trädgårdsodl., s. 113—114.
Kiær, Thv., Grantyper og furuformer. — Skogeieren, s. 102—105, 149—152, 235—237.
Kierulf, Thv., Fremmede træslag. Nogen plantegeografiske refleksioner. — Tidsskr. f. skogbruk, s. 590—597.
Kjenseth, E. M., Kaptein Ole R. A. Sandberg og Haven paa Hol gaard. — Selsk. havedyrkn. venners medlemsskr., s. 37—42.
Lange, Axel, Naturfredning. — Gartn.-Tid., s. 2—9, 17—20.
 —, Plataner. — Gartn.-Tid., s. 265—267, 273—278, 285—286.
Lauritzen, L. P., Botaniske Kausierier. VIII, IX. — Flora og Fauna, s. 11—14, 118—123.
Laursen, J. M., Hvorfor og hvorledes bør Frugttræer beskæres? — Gartn.-Tid., s. 189—191.
 —, Beskæringsforsøgenes Værdi i Praksis. — Gartn.-Tid., s. 321—322.
Lie, Haakon, Norske træer til Island. — Tidsskr. f. skogbruk, s. 484—485.
Listo, J., Frostfjærlen och dess bekämpande. — Trädgårdsodl., s. 145—149.
Lorenzen, Poul, Skove og Folkeminder. — Dansk Skovforen. Tidsskr., s. 101—121.
Misvæer, H., Korte trekk av planteskolenes historie i Norge. — Norsk gartn. foren. tidsskr., s. 23—27.
 —, Akklimatisasjon av treaktige vekster. — Norsk gartn. foren. tidsskr., s. 43—45.

- Misvaer, H.*, Bonne Louise d'Avranches. — Selsk. havedyrkn. venners medlemsskr., s. 43—44.
- , Alexander. — Selsk. havedyrkn. venners medlemsskr., s. 71—74.
- , *Thuja occidentalis*. — Norsk havetid., s. 29.
- Moen, Olav*, Podning i planteskolen. — Norsk gartn. foren. tidsskr., s. 29—34.
- , Våre kirkegårder og deres beplantning. — Norsk gartn. foren. tidsskr., s. 192—194.
- , Om akklimatisering av træagtige planter. — Selsk. havedyrkn. venners medlemsskr., s. 19—23.
- Momsen, Fr.*, En Ædelgran. — Hedeselsk. Tidsskr., s. 61—62.
- Mork, Elias*, Våre viktigste skogtræs anatomiske bygning. — Nyt magasin f. Naturvidensk., s. 234—260.
- Naustdal, Jakob*, Nokre opplysninger um sjølvsådd gran (*Picea excelsa*) på Vestlandet. — Tidsskr. f. skogbruk, s. 41—43.
- Nielsen, J. A.*, Fra norske Fyrreskove. — Det forstl. Forsøgsv. i Danmark. Bd. 8: II. 3, s. 289—324.
- Nordal, O.*, Betingelser for planteskoledrift i Norge. — Norsk gartn. foren. tidsskr., s. 27—29.
- Ofiysbø, Olav*, Eftermodning av furufrø. Lensmand Kaasens furuplantninger i Melhus. — Tidsskr. f. skogbruk, s. 284—285.
- Oppermann, A.*, og *Bornebusch, C. H.*, Fra Skov og Planteskole. — Det forstl. Forsøgsv. i Danmark. Bd. 8: H. 3, s. 325—384.
- Ostenfeld, C. H.*, Naturvidenskabelige Fredninger. — Naturens Verden, s. 166—174.
- Pedersen, A.*, Plæneklippere. — Haven, s. 89—93.
- , Frugttrær i Blomst. — Haven, s. 97—103.
- , Havebruk i Norge. — Haven, s. 136—137.
- Quist, A.*, Karpaterbøgen. — Dansk Skovforen. Tidsskr., s. 76—101.
- Resvoll, Thekla R.*, Skoger paa Java. — Tidsskr. f. skogbruk, s. 96—99, 291—306.
- Resvoll-Holmsen, Hanna*, Bemerkninger angaaende fjeldbirken. — Tidsskr. f. skogbruk, s. 23—25, 145.
- , Bidrag til kunskapen om vore skogers foryngelse. — Tidsskr. f. skogbruk, s. 139—144.
- Risberg, Asbjørn*, De naturlige foryngelsefaktorer særlig med sikte på forholdene i de nordenfjeldske granskoger. — Tidsskr. f. skogbruk, s. 47—58.
- Ruden, Ivar*, Skogplantningen på Vestlandet. — Tidsskr. f. skogbruk, s. 266—272.
- Rygaard, Oscar*, Nogle fænologiske Iagttagelser fra Hækeberga Gods i Skaane. — Flora og Fauna, s. 31—40, 59—64, 150—160.
- Skard, Eiliv*, Hus og hage i det gamle Pompeii. — Norsk havetid., s. 125—129.
- Skard, O. M.*, Cox's Pomona. — Selsk. havedyrkn. venners medlemsskr., s. 100—102.
- , Reine-Claude, grøn. — Selsk. havedyrkn. venners medlemsskr., s. 103—105.

- Skard, Torfinn*, Holden park og haver. — Selsk. havedyrkn. venners medlemsskr., s. 80—99.
- Skovgaard, P.*, Naturfredningen og dansk Natur. — Skov. og Træmark., s. 65—68.
- Stedje, P.*, Grev Moltke. — Selsk. havedyrkn. venners medlemsskr., s. 1—4.
- , *Filippa*. — Selsk. havedyrkn. venners medlemsskr., s. 77—79.
- Stenbro, Yngvar S.*, Omskojede eller uomskojede planter. — Skogbruken, s. 177—180.
- Sørensen, C. Th.*, Smaahaver. — Haven, s. 65—72, 81—84.
- Tholle, Johannes*, Hvor Naturen læger de Saar, Menneskene har skabt. — Haven, s. 14—15.
- , Gartnerstanden og Naturfredningssagen. — Gartn.-Tid., s. 57—61.
- , *Juniperus*, Enebær. — Gartn.-Tid., s. 153—156.
- , Slotshaven i Odense. — Gartn.-Tid., s. 313—316, 323.
- , Slotshaven i Skanderborg. — Gartn.-Tid., s. 361—363.
- Thomsen, Mathias*, Vintsprøjtninger i Frugthaven. — Haven, s. 5—7.
- Thurmann, Moe P.*, En kalifornisk kæmpefuru paa Sørlandet. — Tidsskr. f. skogbruk, s. 607—610.
- Tigerstedt, A. F.*, Dendrologiens yttersta mål och medel. — Forstl. tidskr., s. 81—85.
- Valset, Jon*, Vintersprøyting. — Norsk Havetid., s. 19.
- Weber, Anna*, Frugthavens Svampesygdomme. — Haven, s. 165—169, 180—182.
- Wengler, Victor*, Piledyrkning. — Hedeselsk. Tidsskr., s. 202—205.
- Wisth, Bjarne*, Norges første naturpark. Sognli revier. — Tidsskr. f. skogbruk, s. 489—500.
- Øglænd, Ingar*, Jæderplantningene. — Skogeieren, s. 39—40.

ANONYMA UPPGIFTER OM MÄRKLIGA TRÄD OCH BUSKAR.

- Ask, Norsk. Av *A. O.* — Skogeieren, s. 64.
- Korkeken og fabrikationen av flaskekork. — Tidsskr. f. skogbruk, s. 233—234.
- Tulipantræ — i Blomst. — Gartn.-Tid., s. 341.
- »Vit-eiken». — Tidsskr. f. skogbruk, s. 633—634.

ÖVRIGA ANONYMA SMÅNOTISER.

- Anläggning och plantering av hemträdgårdar. Av *E. K.* — Trädgårdsodl., s. 80—84.
- Anvendelse, Bropodnings, paa Frugttræer. — Gartn.-Tid., s. 353—355.
- Anvisningar till fruktträdens vinterbesprutning med fruktträdskarbolineum. — Trädgårdsodl., s. 59—60. (Efter »Haven».)
- Bergfurufrø frå Frankrike. — Tidsskr. f. skogbruk, s. 283.
- Beskärning, Litet om fruktträdens. Huru skola snittena göras och såren behandlas? Av *O. L.* — Trädgårdsodl., s. 33—34. (Efter »Den unge Gartner».)
- Beskärning af Frugttræer. Av *A. M. D.* — Gartn.-Tid., s. 168—171, 227—229.

- Beskæringsforsøg med Æbletræer. Av *A. M. D.* — Gartn.-Tid., s. 305—307.
- Data, Några, om parkens och trädgårdens anläggning på Karlberg [Finland]. — Trädgårdsodl., s. 279—281.
- Erfaringer, Nogle med Hensyn til Beskæring af Frugttræer. Av *A. M. D.* — Gartn.-Tid., s. 91—93, 105—107, 124.
- Frukttråden. Av *L.* — Odalmanden, s. 180.
- Frukttræer med skadd stamme. — Norsk havetid., s. 81—82.
- Frukttræbeskjæring. — Norsk gartn. foren. tidsskr., s. 189—190.
- Frø av sibirisk lærke. — Tidsskr. f. skogbruk, s. 484.
- Gödsling, Fruktträdens. Av *R—r.* — Odalmanden, s. 121—122.
- Haver, Norske. I. Av *T. S.* II. Av *A. K. L.* — Norsk havetid., s. 2—4, 44—45.
- Metod, En praktisk, att rätta upp lutande (frukt-)trädstammar. — Trädgårdsodl., s. 155.
- Park, A/S Freias Chokoladefabriks. — Norsk gartn. foren. tidsskr., s. 162—164.
- Plantningene ved de svenske statsbaner. — Norsk havetid., s. 149—154.
- Pleje, Lidt om den aarlige, af Prydtræer og Prydbuske. — Haven, s. 9—10.
- Prydbuske, Nogle foraarsblomstrende, for Smaahaver. — Haven, s. 61.
- Skötsel, Glöm ej den årliga, av prydnadsträdgårdens buskar och träd. Av *N. P. J.* — Trädgårdsodl., s. 14.
- Sprøjtevædsker til Bekæmpelse af Plantesygdomme og Skadedyr. — Haven, s. 84—86.
- Sprøjtning af Frugttræer. — Haven, s. 73—75.
- Stamrosor, Konstgjorda. Av *O. L.* — Trädgårdsodl., s. 99—100.
- Sygdom paa almetræerne. — Tidsskr. f. skogbruk, s. 574—575.
- Trær, Norske, og busker i norsk jord. — Norsk havetid., s. 13.
- Trädgården. Av *E—d.* — Odalmanden, s. 77—78.
- Vinterbehandling av äldre fruktträd. — Trädgårdsodl., s. 3—5.
- Visit, Fra en, i Londons parker. Av *F. L.* — Norsk havetid., s. 165—166.

Biografier.

- † Redaktør *Knut Bovin*, 15/10 1853—8/8 1926. — Gartn.-Tid., s. 384—385.
- , — Norsk gartn. foren. tidsskr., s. 197.
- , — Trädgårlsodl., s. 189—190.
- † *Luther Burbank*. 1849—1926. Av Axel Lange. — Naturens Verden, s. 459—470.
- , Av Carl Johan Hansen. — Gartn.-Tid., s. 286—289, Haven s. 145—150.
- , Av Ant. Muribø. — Norsk gartn. foren. tidsskr., s. 167—170.
- † *Ossian Lundén*. Av Ossian Gauffin. — Norsk havetid., s. 188—190.
- † *Christian F. Mohr*. — Gartn.-Tid., s. 561—562.
- † *Carl Anton Rasmussen*. 1836—1926. — Gartn.-Tid., s. 45.
- † *Frederik Ulriksen*. 22/1 1843—27/11 1926. Av Axel Lange. — Gartn.-Tid., s. 603—604.

FÖRENINGEN FÖR DENDROLOGI OCH PARKVÅRD.

Styrelseberättelse.

Föreningens för Dendrologi och Parkvård ordinarie årsmöte avhölls, under ordförandeskap av professor ROBERT FRIES, i Stockholm å Läkarsällskapets stora sal den 18 mars 1926.

Sedan styrelse- och revisionsberättelserna för år 1925 upplästs, beviljades styrelsen och skattmästaren full ansvarsfrihet för 1925 års förvaltning. Av i tur avgående styrelseledamöter omvaldes herrar M. P. ANDERSEN, R. FRIES, G. SEDERHOLM och N. SYLVÉN samt nyvaldes efter greve CHRISTER BONDE, som undanbett sig återval, byrådirektör N. SONESSON. Till ledamot i styrelsen efter professor GUNNAR SCHOTTE utsågs professor C. SKOTTSBERG. Av i tur avgående styrelsesuppleanter omvaldes herrar E. CEDERPALM och A. HÜLPHERS och nyvaldes efter byrådirektör N. SONESSON professor T. LAGERBERG. Till styrelsesuppleant efter professor C. SKOTTSBERG utsågs byggnadsrådet R. HJORTH. Till revisorer omvaldes hovblomsterhandlare R. BILLSTRÖM och telegrafkontrollör G. LIDMAN och till deras suppleant fil. doktor H. WITTE. Direktör C. G. DAHL föredrog under förevisande av skioptikonbilder om »nyare och mindre vanliga prydnadsbuskar». Fil. lic. NILS G. WOLLIN höll ett av skioptikonbilder belyst föredrag om »Drottningholms lustträdgård och park». Detta föredrag ingick som ett gemensamt led i Sveriges Pomologiska Förenings och Föreningens för Dendrologi och Parkvård omedelbart efter varandra avhållna årsmöten.

I samband med årsmötet höll styrelsen sammanträde för behandling av diverse löpande ärenden. Till styrelsens v. ordf. efter professor GUNNAR SCHOTTE valdes professor FRIES. Arbetsutskottets förslag om Stockholms-expeditionens förflyttning till Sveriges Pomologiska Förenings lokal, St. Nygatan 18, och i samband därmed stående frågor om bidrag till lokalhyra med 180: — kronor och till telefonavgift med 50: — kronor samt om komplettering av avlöningen (300 kronor) till biträdande sekreteraren och biträdande kassaförvaltaren, friherre S. HERMELIN, med 10 % på inkasserade årsavgifter för nyanskaffade medlemmar under år 1926 godkändes. Årets exkursion beslöts förläggas till Skåne med besök i Alnarp, Lund,

Dalby hage, Skarhult, Löberöd, Övedskloster, Skabersjö och Torup under förra hälften av juni månad. Till sekreterare och redaktör för årsskriften omvaldes doktor N. SYLVÉN och till ledamöter i arbetsutskottet herrar FRIES, SONESSON och SYLVÉN.

Arbetsutskottet har under året sammanträtt trenne gånger. Första sammanträdet avhölls i Stockholm den 17 mars 1926, varvid till utskottets ordförande efter professor SCHOTTE utsågs professor R. FRIES. Till biträdande sekreterare och biträdande skattmästare — mot ställande av uppborðsborgen för 5,000 kronor — utsågs friherre S. HERMELIN efter fröken S. MARTIN, som på grund av ökat arbete i Skogsvårdsföreningens tjänst fr. o. m. den 1 april 1926 av sagt sig nämnda uppdrag. På förslag av direktör DAHL beslöts att genom utsändande av ett uppprop till landets plantskoleägare söka väcka intresse för användandet av svenskt frö vid uppdragandet av plantor av sådana träd och buskarter, som i Sverige förekomma i vilt tillstånd (jmf. bil. 1). En ändring av nu rådande förhållanden måste anses synnerligen önskvärd, då för närvarande i stor utsträckning inom landet försäljas trädplantor av utländsk härstamning, vilka mycket ofta äro otillräckligt härdiga och även i övrigt ej sällan representera en för våra förhållanden olämplig typ. — Den 9 juni ägde arbetsutskottssammanträde rum i samband med den då pågående Skåne-exkursionen i och för behandling av frågor rörande årsskriften.

Den 5 december sammanträdde arbetsutskottet sista gången för året, nu i Bergianska trädgården. I fråga om årsskriften beslöts på redaktörens förslag en omläggning av utgivningstiden till våren i stället för på hösten. Svårigheterna att efter manuskriptens insändande under hösten få tryckningen slutförd före årsskiftet hade alltsedan årsskriftens startande varit betydande. För nyförvärv av medlemmar hade det mången gång varit i hög grad önskvärt, om man vid anmodan om medlemskap haft »Lustgården» för året att omedelbart erbjuda. En omläggning vore just nu synnerligen lämplig, då manuskript dels redan influat, dels utlovats i sådan myckenhet, att utgivandet av »Lustgården» 1927 under nästkommande vår kunde anses säkerställt. Den av biträdande skattmästaren meddelade översikten över föreningens ekonomiska ställning syntes ej heller lägga något hinder i vägen för en dylik omläggning. Tiden för utgivandet av »Lustgården» 1927 bestämdes till senast den 15 maj. — Av direktör DAHL framställdes förslag, att föreningen skulle verka för en bättre vård av våra kyrkogårdar och en fastare organisation beträffande kyrkogårdsskötsel. Med anledning härav beslöts att vid årsmötet 1927 söka anordna ett föredrag om våra äldre kyrkogårdars kulturvården och att till åhörande av

föredraget inbjuda ärkebiskopen och andra för frågan särskilt intresserade personer. — Direktör DAHL framhöll önskvärdheten av att ett svenskt arboretum komme till stånd, och meddelade, att ett preliminärt förslag till ett sådant i samråd med sekreteraren utarbetats. Sedan lämpligheten i berörda avseende hos ett flertal platser i södra Sverige prövats, hade förslagsställarna kommit till den uppfattningen, att den s. k. Dalby norrskog, belägen c:a 10 km OSO från Lund, ur flera synpunkter vore för ändamålet synnerligen lämplig. Området ifråga befinner sig i statens ägo och ger under nuvarande förhållanden obetydlig avkastning men synes för ett blivande arboretum erbjuda bästa tänkbara betingelser. Med uttalande av önskvärdheten av förslagets realiserande uppdrog utskottet åt förslagsställarna att snarast möjligt inkomma med en närmare utredning i frågan. Då härför med nödvändighet fordrades ett grundligt förarbete, drogs under diskussion möjligheterna för vederbörande förslagsställare att före inkommandet med den slutliga utredningen i frågan bliva satta i tillfälle att på ort och ställe studera motsvarande anläggningar i utlandet. Utredningsarbetet borde på så sätt fördelas, att direktör DAHL studerade och senare framlade förslag angående planteringar av prydnadsträd och buskar, och att sekreteraren å sin sida övertog utredningen rörande de trädarter, som närmast vore att betrakta som skogsträd. Och beslöt utskottet att hos vederbörande myndigheter på det livligaste tillstyrka beviljandet av anslag åt förslagsställarna för de för ändamålet erforderliga studieresorna.

Föreningens exkursion ägde rum den 7—9 juni pr bil med Malmö som utgångspunkt. Måndagen den 7 juni besöktes Burlöv, Alnarp, ärftlighetsinstitutionen vid Åkarp, Lund och Borgeby. Tisdagen den 8 juni gick färden till Svenstorp, Skarhult, Löberöd, Övedskloster och över Östarp tillbaka till Malmö. Onsdagen den 9 juni ägnades åt Skabersjö, Torup, Dalby hage och Malmö stads planteringar. En utförlig skildring av exkursionen har lämnats i 1926 års årsskrift.

»Lustgården» 1926, som på grund av opåräknad tidsutdräkt vid korrigeringen och tryckningen utkom först den 2 mars 1927, räknar 4 + 265 sidor text och 4 försättsplanscher. Av statsmedel har föreningen för årskriftens utgivande 1926 liksom föregående år erhållit ett bidrag på femhundra kronor.

Föreningens medlemsantal utgjorde den 31 december 1926 537, därav 9 hedersledamöter, 5 stödjande och 30 ständiga medlemmar. — Rörande föreningens ekonomiska ställning den 31 december 1926 hänvisas till den i revisionsberättelsen lämnade räkenskapsöversikten.

Den 6 november drabbades föreningen av en svår, för att icke säga oersättlig förlust, då dess högt aktade och vördade, för föreningens alla uppgifter och arbeten alltid lika intresserade ordförande, Universitetskansler C. SWARTZ, bortgick i döden. Med beundran och tacksamhet skall föreningen alltid i honom minnas sin förste, oförliknelige ordförande.

Stockholm mars 1927.

Föreningen för Dendrologi och Parkvård, dess styrelse.

ROBERT E. FRIES.

N. Sylvén.

Till

SVENSKA TRÄDSKOLEÄGARE!

De unga plantor av träd och buskar, som utplanterats i svenska trädgårdar, parker och skogar, ha än varit uppdragna av svenskt, än av utländskt utsäde, och man har tämligen allmänt varit av den meningen, att plantorna i båda fallen kunde ha ungefär samma värde. Redan för åtskilliga årtionden sedan har det dock visat sig, att tallar av tysk härkomst, utplanterade i svenska skogar, avvikit från våra svenska furor genom sina grovgreniga och krokiga, från forstlig synpunkt allt annat än värdefulla stammar. Sedermera har Statens Skogsförsöksanstalt, som ägnat ett omfattande studium åt dessa frågor, kunnat bevisa, att ej blott tallen utan också åtskilliga andra trädslag (bl. a. lärk och ek) ha mycket växlande värde allt efter fröets ursprungsort. Detta får naturligtvis icke förstås på sådant sätt, att avkomman skulle förete värdefulla eller mindre önskvärda egenskaper allt eftersom det frö, varav den uppdragits, mognat på den ena eller den andra platsen. I stället har man funnit, att varje *trädart* omfattar många olika *raser*, ofta avvikande från varandra i så viktiga egenskaper som hårdighet, stammens och kronans form o. s. v. Varje sådan ras äger vanligen sitt bestämda utbredningsområde i naturen. För den moderna forstvetenskapen är upptäckandet och studiet av värdefulla raser av skogsträd en intressant och givande uppgift, och glädjande nog har man inom landet funnit förträffliga raser av flera olika trädslag (se härom föreningens publikation »Lustgården» för år 1925). Ingen trädgårdsman behöver tvivla på att olika raser också finnas av sådana *utländska* träd och buskar, som hos oss utplanteras för prydnadsändamål, och allmänt bekant är ju dessas olikhet beträffande frostresistens.

Även i de fall, då man ännu icke genom direkta försök kunnat fastställa överlägsenheten av avkomman från vissa inom landet befintliga moderträd, har man anledning tro, att plantor, som uppdragas av frön från här växande, vackra, hårdiga och kraftiga träd, åtminstone i många fall skola visa sig såväl hårdigare som vackrare än de, vilka inköpas från utländska plantskolor eller uppdragas av utländskt frö.

Av dessa skäl vill Föreningen för Dendrologi och Parkvård gärna göra vad den kan för att uppmuntra till uppdragande av svenska trädplantor, även då det gäller prydnadsträd och vissa buskar. Den vill också rikta en uppmaning till landets trädskoleägare att intressera sig för hithörande frågor och vidtaga åtgärder för att åt allmänheten tillhandahålla träd- och buskplantor av bästa härstamning. Visserligen kunna flera omständigheter anföras, vilka försvåra det sistnämnda, då trädskolorna vanligen sakna varje möjlighet att anskaffa frö av svenskt ursprung, och då den

tillgängliga jorden mera sällan är lämplig för uppdragandet av fröplanter. För att råda bot för det förstnämnda har föreningen för avsikt att redan under innevarande år låta insamla frö av svenska trädslag, i den mån förhållandena det medgiva och landets trädskoleägare därom göra framställning. Föreningen hoppas nämligen, att den tack vare samarbete med skogsmän och trädgårdsodlare skall kunna utverka, att frön samlas av ett flertal viktiga arter, och lyckligtvis synes året vara gynnsamt för fröskörd av rätt många olika träd och buskar. Föreningen kan naturligtvis dock icke ikläda sig några förbindelser i denna riktning. Dess huvuduppgift bör vara att sätta trädskoleägarna i förbindelse med institutioner eller privata personer, som kunna leverera bästa möjliga utsäde av vissa träd- och buskslag. Vad som närmast fordras, för att verksamheten skall kunna sättas i gång, är, att föreningen snarast möjligt får kännedom om de olika trädskolornas normala behov av frön, tillhörande sådana träd och buskar, som finnas antecknade på bifogade lista. Möjligen kunna framdeles också vissa andra arter komma i fråga. I händelse att föreningen, såsom man hoppas, skall kunna träffa överenskommelse med insamlare av de olika fröslagen, skola trädskolornas beställningar överlämnas till dessa, och fröna komma sedan att från de olika insamlarna utskickas till bestäl-laren mot postförskott eller efterkrav.

Man har anledning hoppas, att en eller flera större trädskolor inom landet skola komma att uppdraga planter av berörda slag i större partier för att sedermera tillhandahålla dem åt andra, vilka icke kunna ägna sig åt uppdragandet av fröplanter.

Föreningen har för avsikt att om några få år, eller så snart trädplanter av svensk härstamning komma att finnas tillgängliga i nämnvärda partier, sätta i gång en upplysningsverksamhet bland den stora allmänheten och uppmana till plantering av just sådana planter. Då man förutser, att efterfrågan på planter av svensk härstamning skall bli jämförelsevis livlig, bör det ligga i trädskoleägarnas intresse att förskaffa sig det utsädesmaterial, som kan komma att erbjudas.

Med hänvisning till det redan anförda får Föreningen för Dendrologi och Parkvård härigenom uppmana landets trädskoleägare:

att uppdraga och tillhandahålla planter av de i Sverige vildväxande träd- och buskslagen efter frö, som skördats inom landet och om möjligt hämtats från moderexemplar av framstående egenskaper; de trädskolor, som icke själva ha tillfälle att anskaffa sådant frö, kunna antingen vända sig till föreningen för att med dess hjälp, så långt sig göra låter, erhålla dylikt frö eller ock för försäljning eller vidare kultur anskaffa planter från annan trädskola, som uppdragit sådana;

att, sedan planter av nyss berört slag erhållits, i pridförteckningar och kataloger angiva plantornas härkomst.

Sekreteraren.

Undertecknad anhåller att genom Föreningen för dendrologi och parkvård få beställa följande frömängder under förutsättning att dessa kunna erhållas av inom landet växande moderexemplar under år 1926 :

Växtart:	Mängd i kg.
Al, klibb-	
Alm, vanlig	
» fält- eller lund-	
Ask	
Avenbok	
Björk, masur- (<i>Betula verrucosa</i>)	
Bok	
Ek (från Djurgården)	
Fågelkörs (från Billingen)	
Hassel	
Havtorn (<i>Hippophaë</i>)	
Nypon (<i>Rosa canina</i>), hela frukter	
Lind, vanlig (<i>Tilia cordata</i>)	
Lönn, vanlig (<i>Acer platanoides</i>)	
» naver- (<i>Acer campestre</i>)	
Oxel, vanlig (<i>Sorbus scandica</i>)	
» vit- (<i>Sorbus Aria</i>)	
Rönn	
Alpgullregn (från mell. Sverige)	
Lärk (från Visingsö)	
Valnöt (från Stockholm)	

adr.:

Denna blankett torde, vederbörligen ifylld, insändas till Föreningen för Dendrologi och Parkvård, St. Nygatan 18, Stockholm, före den 1 maj 1926.

Revisionsberättelse för år 1926.

Undertecknade, av Föreningen för Dendrologi och Parkvård utsedda revisorer av år 1926 års förvaltning och räkenskaper, få härmed efter fullgjort uppdrag avgiva följande revisionsberättelse.

För revisionen ha varit tillgängliga 1926 års kassabok med verifikationer. Verifikationerna, som beträffande utgifter varit vederbörligen attesterade, ha granskats och jämförts med kassaboken.

Protokollen för år 1926 ha icke tillställts oss, varför vi icke kunnat genomgå desamma.

Föreningens ekonomiska ställning den 31 december 1926 framgår av följande sammandrag.

Ingående behållning:

Kontant i kassan	79: 34
I bank innestående	1,600: —
	1,679: 34

Inkomster:

Årsavgifter av betalande ledamöter	4,930: —
Årsavgifter av stödjande ledamöter	100: —
Räntor	538: 64
Försålda årsskrifter	191: 40
Utdebiterat porto	153: 25
Annonser	617: 25
Statsbidrag	500: —
	7,030: 54
	Kronor 8,709: 88

Utgifter:

Årsskriftens tryckning	4,043: 99
Honorar för uppsatser	616: 86
Porto, telefon och telegram	488: 86
Sammanträden	470: 90
Exkursionen	78: 54
Sekreterare- och redaktörsarvode	800: —
Skrivbiträdens arvode	300: —
Skrivmaterialier m. m.	80: 85
Expeditionshyra	180: —
Diverse	273: 55
	7,333: 55

Utgående behållning:

Kontant i kassan	232: 99	
Å postgirokonto 1607	33: 24	
Å sparkasseräkning i Svenska Handelsbanken	1,110: 10	<u>1,376: 33</u>
	Kronor	8,709: 88

Tillgångar och skulder den 31 december 1926.

Tillgångar:

Lager av Lustgården 1920—1925.....	2,240: —	
Utestående annonsfordringar	173: —	
Fordran å statsbidrag för år 1926	500: —	
Ränta å sparkassa för år 1926	132: 46	
Kontant i kassan	232: 99	
Å postgirokonto 1607	33: 24	
Å sparkasseräkning i Svenska Handelsbanken	1,110: 10	<u>4,421: 79</u>

Ständiga ledamöters fond:

Göteborgs stads 7 % obligationer av år 1921	4,000: —	
Svenska stadshypotekskassans 5 % obligationer ..	1,000: —	
Svenska statens 5 % obligationer av år 1914	1,000: —	
Å sparkasseräkning i Svenska Handelsbanken	1,400: —	<u>7,400: —</u>
	Kronor	11,821: 79

Obetalta räkningar till:	<i>Skulder:</i>	
O. Ohm, Malmö.....	5: —	
Professor Fries, Stockholm.....	24: —	
Nerlien, Stockholm	27: 60	56: 60
Tillgångar utöver skulder		<u>11,765: 19</u>
	Kronor	11,821: 79

Vid revisionen ha företetts förvaringsbevis från Svenska Handelsbanken å ovanstående obligationer ävensom sparkasseböcker i samma bank med innestående ovan angivna belopp.

Då räkenskaperna äro förda med noggrannhet och någon anmärkning icke förekommit, få vi tillstyrka, att styrelsen och kassaförvaltaren beviljas full och tacksam ansvarsfrihet för år 1926.

Lidingö den 15 mars 1927.

Rudolf Billström.

Gösta Lidman.

FÖRENINGENS FÖR DENDROLOGI OCH PARKVÅRD STYRELSE 1927.

FRIES, ROB. E., Professor, Stockholm, *ordf.*

SYLVÉN, N., Fil. D:r, Svalöv, *sekreterare* och *redaktör* för årsskriften.

CEDERPALM, E., Direktör, Stockholm.

COYET, HENRIETTE, Friherrinna, Torup, Bara.

DAHL, C. G., Direktör, Alnarp, Åkarp.

HAGBERG, K. A., Redaktör, Stockholm.

HAMMARBERG, M., Stadsträdgårdsmästare, Stockholm.

LINDERS, SVEN, Domänintendent, Staffanstorp.

RHEDIN, M. W., Bruksägare, Göteborg.

SEDERHOLM, G., Godsägare, Ålberga gård.

SERNANDER, R., Professor, Uppsala.

SKOTTSBERG, C., Professor, Göteborg.

SONESSON, N., Byrådirektör, Stockholm.

TIGERSCHIÖLD, H., Kansliråd, Stockholm.

WACHTMEISTER, HARRIET, Grevinna, Kulla-Gunnarstorp.

S u p p l e a n t e r :

ANDERSSON, ERNST, Skogschef, Ockelbo.

HESELMAN, H., Professor, Djursholm.

HJELM, E., Direktör, Göteborg.

HJORT, R., Byggnadsråd, Stockholm.

HÜLPHERS, A., Trädgårdskonsulent, Skövde.

LAGERBERG, T., Professor, Mörby.

LINDSTRÖM, ELLEN, Fru, Djursholm.

A r b e t s u t s k o t t :

FRIES, ROB. E., Professor, Stockholm, *ordf.*

DAHL, C. G., Direktör, Alnarp, Åkarp.

SKOTTSBERG, C., Professor, Göteborg.

SONESSON, N., Byrådir., K. Lantbruksstyrelsen, Stockholm, *skattmästare*.

SYLVÉN, N., Fil. D:r, Svalöv, *sekreterare* och *redaktör* för årsskriften.

FÖRENINGENS FÖR DENDROLOGI OCH PARKVÅRD LEDAMÖTER.

BESKYDDARE:

H. M. DROTTNINGEN.

FÖRSTE HEDERSLEDAMÖTER:

H. K. H. KRONPRINSEN.

H. K. H. KRONPRINSESSAN.

H. K. H. HERTIGEN AV VÄSTERGÖTLAND.

H. K. H. HERTIGINNAN AV VÄSTERGÖTLAND.

H. K. H. HERTIGEN AV NÄRKE.

HEDERSLEDAMÖTER:

KEMPE, SETH M., Bruksägare, Stockholm.

TIGERSTEDT, A. F., Statsråd, Mustila, Finland.

SARGENT, C. S., Professor, Jamaica-Plain (Mass.), U. S. A.

SCHWERIN, FRITZ GRAF VON, Wendisch-Wilmersdorf b. Thyrow.

BEISSNER, L., Ökonomierat, Wörrstadt, Rheinhessen.

MEDLEMSFÖRTECKNING.

STÄNDIGA LEDAMÖTER.

* angiver stödjande medlem.

- Andersson, C. G., Trafikchef, Malmö.
Beck-Friis, Anna, Friherrinna, Söderö, Kättilstad.
Beck-Friis, J. G., Friherre, Söderö, Kättilstad.
Berg, Åke, Jägmästare, örträsk.
Bjure, G., Godsägare, Aldersbäck, Västervik.
Bonde, Carl G., Frih., Ericsberg, Katrineholm.
Brahe, M. P., Greve, överstekammarherre, Rydboholm, Rydbo.
Eckermann, Ebba von, Fru, Södertuna, Gnesta.
Eckerman, Harry von, Fil. Dr., Bergsingenjör, Ljusnefors, Ljusne.
Ekman, Axel, Landshövding, Mariestad.
Ekman, Oskar, Godsägare, Bjärka-Säby.
Essen, Hans von, Friherre, Ryttmästare, Alvasjö, Brandstorp.
* Fränckel, Gösta, Löjtnant, Göteborg.
Fries, Robert E., Professor, Bergianska Trädgården, Stockholm 50.
Hartman, Ernst L., Direktör, Jönköping.
Hegardt, H., Ryttmästare, Thorsätra, Kungsängen.
* Kempe, Seth M., Bruksägare, Kungsträdgårdsgatan 22, Stockholm.
Langenskiöld, K., Friherre, Karlavägen 29, Stockholm.
Mannerheim, Johan, Friherre, Kramfors.
Nobel, L., Ingenjör, Båstad.
Palmstierna, Magnus, Friherre, Skenäs, Vingåker.
Posse, Knut, K:son Hägerflycht-, Greve, Taxinge-Näsby.
* Printzsköld, Otto, Riksmarskalk, S. Blasieholmshamnen 12, Stockholm.
Prytz, C. R., Grosshandlare, Göteborg.
Rhedin, M. W., Brukspatron, Ellesbo, Surte.
Rosen, Eugène von, Greve, överceremonimästare, örbyhus.
Sager, Edvard, Förste Hovstallmästare, Ryfors, Mullsjö.
Schotte, Anna, Fru, Lidingö Villastad.
Sederholm, G., Godsägare, Ålberga gård.
* Swartz, Pehr, Direktör, Norrköping.
Sydow, Oscar von, Landshövding, Göteborg.
Tillberg, Erik W., Bergsingenjör, Västervik.
Törnebohm, E., Disponent, Lindane, Smedby.
* Wachtmeister, Harriet, Grevinna, Kulla Gunnarstorp, Hälsingborg.
Wallenberg, Oscar, Kapten, Tobaksmonopolet, Norrmalmstorg 16, Stockholm.

ÅRSBETALANDE LEDAMÖTER.

Adler, Rut, Fru, Kronhusgatan 30, Göteborg.
Afzelius, Karl, Fil. lic, Dalagatan 40, Stockholm.
Ahlqvist, Alfr., Laborator, Wallingatan 37, Stockholm.
All, Anders, Länsskogvaktare, Gräfsnäs.
Alnarps trädgårdsskola, Alnarp, Akarp.
Alwén, A., Godsägare, Tofthög.
Alveryd, Gustav, Folkskollärare, Blidö.
Améen, Hellen, Fröken, Grevturegatan 46, Stockholm.
Amilon, J. A., Jägmästare, Lektor, Lidingö.
Aminoff, F., Byråchef, Domänstyrelsen, Stockholm.
Ander, Sven, Trädgårdsmästare, Hagalund.
Anderséns, M. P., plantskola, Jönköping.
Andersson, A. G., Handelsträdgårdsmästare, Saltsjöbaden.
Andersson, A. W., Griftgårdsinspektör, Norrköping.
Andersson, Albin, Seminarielärare, Eriksgatan 29, Uppsala.
Andersson, Axel, Direktör, Lund.
Andersson, David, Trädgårdsarkitekt, Uddevalla.
Andersson, Em. L., Godsägare, Kroksgård, Söderåkra.
Andersson, Ernst, Skogschef, Ockelbo.
Andersson, L. G., Rektor, Lidingö.
Andersson, M., Göteborgs Gummibolag, Göteborg.
Andersson, Mathilda, Prostinna, Lund.
André, Elin, Fröken, Södra Allégatan 2 A, Göteborg.
André, Henning, Skogsmästare, Statens Skogsförsöksanstalt, Experimentalfältet.
Ankarerona, E., Fru, Boserup, Billesholms Gruva.
Arndt, Kurt, Godsägare, Maglö gård, Sösdala.
Arnold, Ulla von, f. Mörner, Grevinna, Hofsta, Bettna.
Aronsson, Linder, Jordbrukskonsulent, Malmö.
Arvedson, J., Dr., Odengatan 1, Stockholm.
Arwedsson, Maria, Fru, Österby, Hållsta.

Barnekow, Martha, Friherrinna, Sinclairsholm, Vinslöf.
Barthelson, Gustaf, Överjägmästare, Halna.
Beck-Friis, C. J., Friherre, Bruksägare, Harg.
Beckman, C. H., Godsägare, Sörbylund, Skövde.
Nordiska Museet, Stockholm.
Beijnoff, Emil, Kamrer, Sparbanken, Uppsala.
Bellander, Paul, Jägmästare, Disponent, V. Trädgårdsgatan 9, Stockholm.
Bennet, Jac., Friherre, Örtofta.
Berg, Claes, Löjtnant, Uppsala.
Berg, Kate, Fru, Rödjenäs.
Berg, Stina, Fru, Djursholmsv. 41, Stocksund.
Berg von Linde, Albert, Godsägare, Axelvold.
Bergen, Fr. von, Med. Dr., Linnéplatsen 1, Göteborg.
Bergendorff, Fredrik, Apotekare, Garnisonssjukhusets apotek, Stockholm.

Bergengren, Axel, Direktör, Borås.
 Berggren, Edith, f. Lindelöf, Doktorinna, Rosenholms allé 6, Fridhem, Malmö.
 Berghult, A., Trädgårdsmästare, Malmöhus II, Malmö.
 Berglund, Allan, Läsarkitekt, Vasagatan 12, Skövde.
 Berglund, Hildur, Fröken, Hagelsrum.
 Berglund, Karin, Fröken, Ohs Bruk, Bor.
 Bergner, Ebba, Fru, Arnöberg, Arnö pr Enköping.
 Bergstrand, Paul, Överläkare, Sävsjö.
 Bergström, Werner, Konsulent, Linköping.
 Berndes, C. G., Agronom, Stjärnhof.
 Bernhard, Ester K., Fru, Villa Gråstena, Herserud, Lidingö I.
 Beyer, Henning, Kapten, Släp.
 Billing, Magnus, Bankdirektör, Grevturegatan 13, Stockholm.
 Billström, Rudolf, Hovblomsterhandlare, Lidingö I.
 Birger, Selim, Doktor, Grevturegatan 3, Stockholm.
 Bissmark, Albert, Handelsträdgårdsmästare, Halmstad.
 Bjurelius, Elin, Fru, Stocksund.
 Bladh, John, Härads hövding, Lyckeby.
 Blanck, Nils A., Läsarkitekt, Malmö.
 Blixen-Finecke, Olga von, Friherrinna, Näsbyholm.
 Blomberg, Ragnar, Ingenjör, Lindesberg.
 Blomqvist, Eric, Trädgårdsmästare, Trädkolan, Uppsala.
 Blücher, K. G., Trädgårdsmästare, Fridhem, Getå.
 Bohlin, O., Jägmästare, Jönköping.
 Bohman, Ryno, Direktör, Stenbocksvägen 3, Djursholm.
 Boierth, Per, Stadsträdgårdsmästare, Uppsala.
 Bolin, Iwan, Fil. lic., Äppelviken.
 Bonde, Christer, Greve, Hesselby, Spånga.
 Bonde, Philip, Greve, Bosjökloster, Snogeröd.
 Bondesson, Lennart, Agronom, Svalöf.
 Bonnier, Lisen, Fru, Mannilla, Djurgården, Stockholm.
 Boström, Gust., Godsägare, Östanå.
 Brandberg, R., Fröken, Trädgårdsanläggare, Lidingö I.
 Brunnström, S., Ryttnästare, Stureholm.
 Bruzelius, Nils I., Apotekare, Lidingö I.
 Bååk, C. A. D:sön, Arkitekt, Agnegatan 12, Stockholm.
 Bäcklin, Emil, Med. Dr, Storgatan 41, Göteborg.
 Bäckström, Arthur, Löjtnant, Julita Gärd, Julita.

 Carlander, J., Kung Karls gränd 2, Falun.
 Carlander, Olof, Godsägare, Blombacka, Källtorp.
 Carleson, Siri, Fru, Lidingö I.
 Carlgren, Mauritz, Jägmästare, Djursholm.
 Carlheim-Gyllensköld, V., Sekr., Styrmansgatan 25, Stockholm.
 Carlsson, Gunborg, Fröken, Bergsbrunna.
 Carr, G., Direktör, Liljansplan 1, Stockholm.
 Cederpalm, Enoch, Trädgårdsdirektör, Strandvägen 13, Stockholm.

Cederström, A., Fröken, Kungshamn, Uppsala.
Cederström, Charlotte, Friherrina, Fredrikslund, Uppsala.
Celsing, Elof Fr. von, Kapten, Biby.
Christofferson, Harry, Fil. kand., Svalöf.
Claesson, Ester, Fröken, Trädgårdsarkitekt, Stureparken 5, Stockholm.
Claesson, R., Godsägare, Ekhof, Tullinge.
Collin, Emanuel, Folkskollärare, Boarp, Hjärnarp.
Cox, Julius W., Trädgårdsarkitekt, Ljungbyhed.
Coyet, Henriette, Friherrinna, Torup, Bara.
Cronquist, G. W:son, Civilingenjör, Hälsingborg.
Curman, Carl G., Agronom, Antuna gård, Rotebro.
Curman, Sigurd, Professor, Karlavägen 72, Stockholm.

Dahl, Adolf, Rådman, Kristianstad.
Dahl, C. G., Direktör, Alnarp, Åkarp.
Dahl, Else, Fru, Alnarp, Åkarp.
Dahl, Wilh., Konsul, Smålandsgatan 20, Stockholm.
Danielsson, Ida, Folkskollärrinna, Ölands Segerstad.
De Geer, Louis, Frih., Landshövding, Hanaskog.
De la Gardie, Jacob, Greve, Maltesholm, Tollarp.
De la Gardie, Robert, Greve, Landshövding, Strandvägen 33, Stockholm.
Dieden, Ebba, Fru, Trolleberg, Lund.
d'Otrante, C., Hertig, Elghammar, Stjärnhov.

Eckerbom, A. K., Agronom, V. Hamngatan 2, Göteborg
Eckerbom, Nils, Jägmästare, Örebro.
Eckhardt, N. Svensson-, Trädgårdsdirektör, Lund.
Egerström, F. R., f. d. Byråchef, Hallstavik, Södertälje.
Ehle, Herman Nilsson-, Professor, Åkarp.
Ehrenheim, Alice von, Fru, Grönsö, Enköping.
Ekbrant, L., Växthusförman, Alnarps Trädgårdsskola, Åkarp.
Ekelund, G., Bruksägare, Hults Bruk, Åby.
Ekelöf, Ella, Fru, Lidingö I.
Ekenberg, Hilda, Fru, Riddaregatan 39, Stockholm.
Ekenberg, Otto, Kammarråtsråd, Riddaregatan 39, Stockholm
Ekman, Birgit, Fröken, Nya Allén 5, Göteborg.
Ekman, Gust., Fil. Dr., Göteborg.
Ekström, C., Järnvägstjänsteman, Box 1, Kattarp.
Ekvall, Ivar, Handelsträdgårdsmästare, Gränna.
Engler, Klara, Fröken, Svalöf.
Englöf, C., Solbo, Varmsätra.
Erdmann, Thor, Doktor, Slöjdgatan 9, Stockholm.
Eriesson, Eric, Trädgårdsdirektör, Halmstad.
Eriksson, David, Trädgårdsdirektör, Tullgarn, Vagnhärad.
Eriesson, K. J., Trädgårdskonsulent, Uppsala.
Eriksson, Per, Brukspatron, Hofors.
Essen, Fredrik von, Frih., Kammarherre, Strömsberg, Jönköping.

Essen, Ruth von, Friherrinna, Villa Vintra, Stockholm Dj.
Essén, Gunnar, Jägmästare, Storuman.
Eurenius, Anna, Fröken, Hälsingegården, Järvsö.

Falk, K. A. Godsägare, Färjestaden.
Faxe, G. C., Direktör, Malmö.
Flach, Pauline, Fru, Lovisagatan 2, Stockholm.
Flodmark, E., Apotekare, Jönköping.
Florin, C. L., Trädgårdsdirektör, Bergianska Trädgården, Stockholm 50.
Fogelström, H., Jägmästare, Övertorneå.
Folkhögskolan, Östra Grevie.
Follmer, A., Stadsträdgårdsmästare, Västerås.
Formoe, E., Fru, Strömsfors, Balingslöv.
Forsberg, Ebba, Fröken, Kungstensgatan 61 I, Stockholm.
Forsberg, Sigrid, Fru, Båstad.
Fredenberg, K., Generaldirektör, Lindesberg.
Fredlund, Erik, Kyrkoherde, Järlåsa.
Fries, Nanna, Fru, Bergianska Trädgården, Stockholm 50.
Frisendahl, Arvid, Lektor, Bot. Trädgården, Göteborg.
Fristedt, Alle, Konsul, Norrköping.
Fyris Trädgårdsodlareförening, Uppsala.

Gardell, Arvid, Fil. mag., Stenstu, Sylfaste.
Geete, E., Jägmästare, Särna.
Gauffin, Ingeborg, Fru, Landskrona.
Grapengiesser, S., Disponent, Nybrogatan 9 III, Stockholm.
Gréen, J., Assistent, Experimentalfältet.
Grill, Brita, Fröken, Abbotnäs, Valla.
Grill, Ruth, Fru, Abbotnäs, Valla.
Grinndal, Th., Jägmästare, Alvastra.
Gripenstedt, Ottonie, Friherrinna, Bysta, Kilsmo.
Grönvall, Sture, Disponent, Ängelholm.
Gustafsson, Ragnar, Konsulent, Önnestad.
Gustavsson, Sv. Albert, Agronom, Tenhult.
Gyllenhammar, Carla, Fru, Göteborg.
Gyllenhammar, Oscar, Direktör, Göteborg.
Gyllenkrok, Charlotte, f. **Wachtmeister**, Friherrinna, Björnstorp.
Gyllenstierna, Ebba, Friherrinna, Spannarp, Skåne.
Gyllenstierna, Ellen, Friherrinna, Krapperup.
Göransson, M., Fru, Huskvarna.
Göransson, O., Anläggningsträdgårdsmästare, Fridhem, Malmö.
Göthlin, Gösta, Med. Doktor, Karlsrogatan 3, Göteborg

Hagander, Nils, Godsägare, Källstorp.
Hagelstein, A., Jägmästare, Bredbyn.
Hagberg, Axel, Direktör, Karlsrogatan 3, Göteborg.
Hagberg, Karl Aug., Redaktör, Aftonbladet, Stockholm.

Haglund, Agda, Fröken, Norrköping.
Haglund, Emil, Byrådirektör, K. Lantbruksstyrelsen, Stockholm.
Haglund, Gunnar, Stadsträdgårdsmästare, Uddevalla.
Hagman, Nils, Doktor, Emmaljunga.
Hall, Goth., Direktör, Katrineholm.
Hallberg, O., Lantbrukare, Mariefred.
Halldor, Henning, Red.-sekr., Lästmakaregatan 12, Stockholm.
Hallin, Axel, Bankdirektör, Birgerjarlsgatan 69, Stockholm.
Hallin, Helga, Fru, Birgerjarlsgatan 69, Stockholm.
Hamilton, Elsa, f. **Wachtmeister**, Grevinna, Barsebäcksby,
Hamilton, Greta, Friherrinna, Boo, Hjortkvarn.
Hamilton, Ingeborg, Grevinna, Blomberg.
Hamilton, James, Greve, Djursholm.
Hammarberg, M., Stadsträdgårdsmästare, Götgatan 111, Stockholm.
Hansson, Skommar Anders, Kullsberg, Rättvik.
Hansson, Axel, Trädgårdsmästare, Ekebackens trädgård, Hässleholm.
Hansson, C. W., Arkitekt, Brogård, Karlstad.
Hansson, John, Lantbrukare, Högalid, Trälleborg.
Hansson, Margit, Sävenäs, Göteborg.
Hartelius, Nils, Disponent, Sandhem.
Hasselrot, Gunbild, Fru, Gripsnäs, Mariefred.
Hedberg, A., Trädgårdsmästare, Mölndal.
Hederstierna, Carl, Överståthållare, Stockholm.
Hedin, Johan, Handelsträdgårdsmästare, Rotebro.
Hedlund, T., Professor, Alnarp, Åkarp.
Hellberg, A., Herr, Gissebäck.
Hellerström, Sven, Godsägare, Marielund, Nätraby.
Henning, K., f. **Falkenberg**, Fru, Hälsingborg.
Henningsson, Carl, Hovrättsnotarie, Lund.
Hermelin, Gunbild, Friherrinna, Thorsvi, Veckholm.
Hermelin, Richard, Friherre, Fröllinge, Getinge.
Hermelin, Sven A., Friherre, Trädgårdsarkitekt, Stockholm 2.
Hermelin, Thorsten, Friherre, Byråchef, Domänstyrelsen, Stockholm.
Hesselman, H., Professor, Djursholm.
Heyman, Gust., Provinsialläkare, Teckomatorp.
Hiller, A., Doktor, Drottninggatan 82, Stockholm.
Hjelm, Erik, Trädgårdsdirektör, Göteborg.
Hjorth, Erik, Direktör, Birgerjarlsgatan 69, Stockholm.
Hjort, Nils Daniel, Grosshandlare, Östergatan 7, Malmö.
Hjort, Ragnar, Byggnadsråd, Drottninggatan 82, Stockholm.
Hofsten, E. von, Godsägare, Borrud, Jula.
Hofsten, Gustaf von, Godsägare, Kilagården, Källtorp.
Hofsten, Gustaf von, Direktör, Rosenhill, Djurgården.
Holmberg, N., Kyrkokamrerare, Malmö.
Holmberg, Otto R., Konservator, Lund.
Holmdahl, Carl, Läkare, Hälsingborg.
Holmgren, O. V., Agronom, Nygård, ölfvingstorp (Småland).

Holmin, Nils, Prakt. Läkare, Baldersgatan 5, Stockholm.
Hultmark, V., Jägmästare, Vilhelmina.
Hübe, Eric Bülow-, Stadsingenjör, Malmö.
Hülphers, A., Trädgårdskonsulent, Skövde.
Håkansson, Axel, Ingenjör, Katrineholm.
Håkansson, C. Aug., Handelsträdgårdsmästare, Eriksdal, Malmö.
Hälsingborgs Stadsbibliotek, Hälsingborg.
Högberg, Carl, Grosshandlare, Skövde.
Höglund, Alda, Fru, Rensgatan 24, Stockholm.

Ihre, Johan, Ryttmästare, Godsägare, Ekebyhov, Stockholm.
Insulander, Erik, Generaldirektör, Kgl. Lantbruksstyrelsen, Stockholm.
Isberg, Gunnar, Stadsträdgårdsmästare, Malmöhus II, Malmö.

Jacobsson, E., Major, Forsby, Kimstad.
Janse, Albert, överstelöjtnant, Elfvik, Lidingö I.
Janson, J. G., Trädgårdsarkitekt, Grevturegatan 24 A, Stockholm.
Jeansson, G., Godsägare, Berga säteri, Högsby.
Jeansson, J., Konsul, Kalmar.
Jensen, C. H. Alex, Ingenjör, östermalmsgatan 79, Stockholm.
Jensen, Christian, Kamrer, östra Promenaden 1 A, Malmö.
Jensen, Holger, Direktör, Hälsingborg.
Johansson, Alfr., Grosshandlare, Halmstad.
Johansson, Anton, Trädgårdsarkitekt, Götgatan 92, Stockholm.
Johansson, Erland, Direktör, Stensborgs plantskola, Karlstad.
Johansson, Ester, Fru, Alnarps trädgårdar, Åkarp.
Johansson, Emil, Agronom, Alnarps trädgårdar, Åkarp.
Johansson, Gust., Godsägare, Fimmersta, Moholm.
Johansson, J. G., Sekreterare, K. Järnvägsstyrelsen, Stockholm.
Johansson, K., Fil. Dr, Grevgatan 39, Stockholm.
Jonsson, Tor, Professor, Djursholm.
Jordbrukstekniska Byrån, Göteborg.
Jungsten, Oscar, Trädgårdsmästare, Stenkullen, Åby.

Karlsson, Erik Wilhelm, Trädgårdsmästare, Enköping.
Karlsson, Gilbert, Trädgårdsmästare, Hjo.
Karlsson, Hjalmar, Advokat, Nybrogatan 39, Stockholm.
Karnell, Henrik, Direktör, Jönköping.
Kellgren, Anna, Fröken, Etelhem.
Kjellberg, Hilma, Fru, Storeberg Tådene.
Kjellberg, J. C:son, Bankdirektör, Strandvägen 53, Stockholm.
Kjellberg, Jonas, Godsägare, Frielsberg, Friel.
Kjellberg, Lilly, Fru, Göteborg.
Kleen, N. R:son, Godsägare, Valinge, Jönåker.
Knutsson, Anders, Byggmästare, Jönköping.
Kock, Elisabeth, Professorska, Liden, Lund.
Kockum, J., Godsägare, Jordberga.
Kristianstads Trädgårdsförening, Ö. Storgatan 1, Kristianstad.

Kronkvist, Hans, Disponent, c/o Skånska Cementgjuteriet, Malmö.
Kuylenstierna, Greta, Fru, Sperlingsholm.

Lagerberg, T., Professor, Experimentalfältet.

Lagerbielke, Gustaf, Greve, Älvsjö.

Lagergren, Axel, Fru, Lerum.

Lagerholm, Maria, Doktorinna, Vaxholm.

Landberg, Albert, Handelsträdgårdsmästare, Hässelby Villastad.

Landgren, Lillie, Trädgårdsmästare, Torrhäll, Leksand.

Landsberg, O. H., Stadsträdgårdsmästare, Hälsingborg.

Lannér, R., Kyrkoherde, Hasslerör.

Larsson, Oskar, Trädgårdsmästare, Papyrus, Mölndal.

Laurin, Elise, Fru, Söderås, Lidingö I.

Lawnska, S., Fröken, Norrköping.

Leksell, Ruth, Fröken, Valskog.

Lettström, Harald, Bankdirektör, Strandvägen 47, Stockholm.

Leufvén, G., Direktör, Kungsholmstorg 10, Stockholm.

Lewenhaupt, Charlotte, Fröken, Sjöholm, Katrineholm.

Lewenhaupt, Hedvig, Grevinna, Karlavägen 78, Stockholm.

Lidman, Gösta, Telegrafkontrollör, Lidingö I.

Liljenroth, Ragnar, Godsägare, Bergendal, Tureberg.

Lind, G. A., Kronofogde, Lomma.

Lind, Gustaf, Direktör, Experimentalfältet.

Lindblad, O., Jägmästare, Liljendal, Ramsberg.

Lindblom, Teofil, Bergsingenjör, Sandviken.

Lindbäck, H., Disponent, Eslöv.

Linde, Peter, Trädgårdskonsulent, Nättraby.

Linde, Sven, Fil. Stud., Nättraby.

Linders, Sven, Domänintendent, Staffanstorp.

Lindfors, Thore, Fil. Dr., Laborator, Experimentalfältet.

Lindgren, Malin, Fru, Jädraås.

Lindman, Arvid, Konteramiral, V. Trädgårdsgatan 7, Stockholm.

Lindner, John, Länsjägmästare, Göteborg I.

Lindström, Ellen, Fru, Birgerjarlsgatan 42, Stockholm.

Lindwall, Gustaf, Apotekare, Simrishamn.

Lovén, S. A., Direktör, Blockhusudden, Stockholm.

Lundberg, Edv., Jägmästare, Kloten.

Lundberg, Elsa, Fröken, Apelryd, Båstad.

Lundberg, Emma, Fru, Bullerbacken, Lidingö I.

Lundberg, J. Fr., Assistent, Svalöf.

Lundborg, Hans, Apotekare, Finspong.

Lundh, Ingeborg, Änkefru, Roslagsgatan 2 III, Stockholm.

Lundwall, Percy, Grosshandlare, V. Hamngatan 5, Göteborg.

Lührs, Constance, Fru, Strandvägen, Landskrona.

Löf, Axel, Disponent, Domnarvet, Borlänge.

Löfquist, Helfrid, Fröken, Prästgården, Ludvika.

Löfving, Gustaf, Redaktör, Malmö.

Lönner, A., Fru, Emaus, Uddevalla.
Lönquist, Emil Th., Trädgårdsanläggare, Lidingö III.
Löwen, F., Greve, Sextorp, Ousbyholm.
Löwgren, G., Landskamrerare, Stockholm, Landskansliet.

Magnus, Erik L., Ingenjör, Göteborg.
Malmer, Astrid, Fru, Vallgatan 3, Växjö.
Malmöhus läns Hushållningssällskap, Malmö.
Mannerheim, P., Friherrinna, Grensholmen, Norsholm.
Markman, G. E., Jägmästare, Länna Bruk, Byringe.
Martin, Signe, Fröken, Skogsvårdsföreningen, Stockholm.
Mecklenburg, Fr. von, Kammarherre, Godsägare, Högsjö.
Melanders, Yngve, Rektor, Önnestad.
Mellin, M., Disponent, Urshult.
Mellström, Gösta, Skogsmästare, Simlångsdalen.
Milles, Evert, Arkitekt, Odengatan 35, Stockholm.
Modin, Arvid, Jägmästare, Nybrogatan 43, Stockholm.
Murbeck, Sv., Professor, Lund.
Myllenberg, B., Trädgårdsarkitekt, Malmö.
Månsson, Valborg, Fröken, Svalöf.
Märn, Ludvig, Mattsson-, Jägmästare, Anneberg, Stockholm 50.
Möller, Oskar, Grosshandlare, Södergatan 10, Malmö.
Mörner, Carl Th., Greve, Professor, Uppsala.

Nathorst-Böös, Louise, Fröken, Rimforsa.
Natt och Dag, Axel, Kapten, Hälsingborg.
Natt och Dag, Knut H:son, Bruksägare, Göteborg.
Natt och Dag, Marika, Fru, Ekebo, Källstorp.
Neander, Gustaf, Doktor, Villagatan 17, Stockholm.
Neiglick, Conrad, Grosshandlare, Djursholm.
Nelson, Margareta, Fröken, Karlstad.
Neuman, Ivar, Jönköping.
Nilsson, Emil, Trädgårdskonsulent, Visby.
Nilsson, Hanna, Fröken, Tornegapsgatan 1, Lund.
Nilsson, Kristian L., Trädgårdsanläggare, Åsögatan 47 D, Stockholm.
Nilsson, K. T., Häradshövding, Karlstad.
Nilsson, Nils, Stadsträdgårdsmästare, Sundsvall.
Nilsson, Ragnhild, Fru, Ranvik, Båstad.
Nissen, Henrik, Kansliråd, Johannesgatan 24, Stockholm.
Nobel-Oleinikoff, M., doktorinna, S. Blasieholmshamn 4 A.
Nohlgård, Erik, Inspektör, Kyrkogårdsnämnden, Stockholm 2.
Norbäck, I., Postexpeditör, Lund.
Nordenfalk, Hedvig, Friherrinna, Strandvägen 17, Stockholm.
Norrköpings Fröhandel, Norrköping.
Norström, Hugo, Fil. mag., Ösby.
Nyblom, Hugo, Ingeniör, Sandviken.
Nylöf, Karl, Trädgårdsarkitekt, Djursholm.

Odencrantz, Th., Häradshövding, Annelund, Borås.
Olán, Ossian, Bankkamrer, Djursholms Danderyd.
Olsson, Axel, Direktör, Sala.
Olsson, John, Godsägare, Balderup, Arild.
Olsson, P. A., Assistent, Svalöf.
Olsson, Sigurd, Trädgårdskonsulent, Kalmar.
Olsson, Th., Handlande, Svalöf.
Osvald, Hugo, Fil. kand., Svenska Mosskulturföreningen, Jönköping.

Palme, Gurli, Fröken, Almnäs, Hjo.
Paulson, Ingeborg, Fröken, Ekeberga, Påarp.
Pers, And., Redaktör, Riksdagsman, Västerås.
Pettersson, David, Trädgårdsdirektör, Drottningholm.
Petersson, E. G., Häradshövding, Mjölby.
Pettersson, Erik, Trädgårdskonsulent, Västervik.
Philipsson, G., Godsägare, Ulfhäll, Strängnäs.
Piper, Hedvig, Grevinna, Bällinga, Marsvinsholm.
Pyk, C. G. L:son, Godsägare, Kylebergs säteri, Svanshals.

Raaschou, Elsa, Fru, Sturegatan 58, Stockholm.
Ramel, Amelie, Fröken, Floragatan 15, Stockholm.
Ramel, Charlotte, Fröken, Övedskloster, Öved.
Ramel, H. O., Friherre, Övedskloster, Öved.
Ramel, Malte, Friherre, Hviderup.
Rasmusson, J., Fil. Doktor, Svalöf.
Reimer, C., Assistent, Alnarp, Åkarp.
Reimert, O. H., Kamrer, Alnarp, Åkarp.
Renström, V., Fru, Rånna, Skövde.
Reuterskiöld, D., Fru, Engelbrektsgatan 3, Stockholm.
Reuterskiöld, L., Landshövding, Nyköping.
Du Rietz, Hjalmar, Ingenjör, Sandvik, Stockholm 1.
Riksmuseets Botaniska Avdelning, Stockholm 50.
Roemke, Oscar, Direktör, Jönköping.
Roos, Arthur, Apotekare, Drottninggatan 71 D, Stockholm.
Rosen, Maria von, f. Adelswärd, Grevinna, Hedenlunda, Vadsbro.
Rosen, R. von, Greve, Generalmajor, Östermalmsgatan 48, Stockholm.
Rosenbaum, M., Apotekare, Ringvägen 14, Stockholm.
Rosenberg, Otto, Professor, Tegnérlunden 4, Stockholm.
Rosengren, Karl, Trädgårdsdirektör, Åtvidaberg.
Rosin, F., Direktör, S:t Paulsgatan 21, Stockholm.
Rubow, R., Direktör, Malmö.
Rudbeck, Astrid, Friherrinna, Slottsbacken 2, Stockholm.
Rydén, C. M., Folkskollärare, Skövde.
Röjning, David, Trädgårdsmästare, Alnarp, Åkarp.

Samuelsson, Edvin, Trädgårdsmästare, Fagerhults plantskola, Klevshult.
Samuelsson, Georg, Landssekreterare, Karlstad.

Sager, Vera, Fru, Strömgatan 18, Stockholm.
Samuelsson, Gunnar, Professor, Stockholm 50.
Santesson, A., Fru, Birger Jarlsgatan 58, Stockholm.
Santesson, C. L. Rud., Bankkamrer, Hjorthagsvägen 5, Stockholm.
Santesson, Harder, Godsägare, Forsby, Ättersta.
Scharp, J. Aug., Godsägare, Stora Väsby, Upplands Väsby.
Schinkel, D. von, Kammarherre, Tidö, Västerås.
Schmiterlöv, Adelheid von, Fröken, Tagel, Smål. Rydaholm.
Schotte, Siri, Fröken, Lidingö I.
Segerstedt, Torgny, Professor, Göteborg.
Sernander, Rutger, Professor, Uppsala.
Seth, P. von, Justitieråd, Djursholm.
Seth, T. G. von, Godsägare, Bratteborg.
Silfverschiöld, Ingeborg, Friherrinna, Koberg, Upphärad.
Sjöberg, Knut, Apotekare, Smålandsgatan 2, Stockholm.
Sjögren, Greta, Fröken, Viktorigatan 19, Göteborg.
Sjögren, Tage, Med. Doktor, Herserud, Lidingö I.
Sjölund, Brita, Fröken, Rådhusgatan 7, Södertälje.
Sjövall, Sigrid Linnér, Fru, Hälsingborg.
Skogsbiblioteket, Experimentalfältet.
Skottsberg, Carl, Professor, Botaniska trädgården, Göteborg.
Skärman, J. A. O., Lektor, östermalmsgatan 51, Stockholm.
Sonesson, Augusta, Fru, Stockamöllan.
Sonesson, Nils, Byrådirektör, Solsidan, Saltsjöbaden.
Spånberg, C. E. B., Bruksägare, Norrahammar.
Stahre, A., Fru, Lerum.
Stahre, Arne, Agronom, Göteborg.
Stenberg, Steno, Justitieråd, Lilla Bältgatan 4, Stockholm.
Stenbock, Albert, Greve, Sundby, Örnö.
Stjerna, J. C., Civilingenjör, Ramlösa brunn.
Stjernswärd, Gust., Kammarherre, Jordberga.
Stockenberg, H., Fru, Villa Fristad, Saltsjöbaden.
Stockenström, Elsa von, Fru, Berga säteri, Åkers Styckebruk.
Stockenström, Gustaf von, f. d. Stationsskrivare, Höganäs.
Stockholms Gärtnersällskap, adr. Stadsträdgårdsmästare Hammarberg, Stockholm.
Stora Kopparbergs Bergslags Aktieholag, Biblioteket, Falun.
Sundberg, Axel, Godsägare, Barksäter, Katrineholm.
Sundin, Ingrid, Doktorinna, Sanatoriet, Lugnet.
Sunnerdahls Hemskola, Bro.
Swartz, Dagmar, Fru, Tyrgatan 10, Stockholm.
Swartz, Olof, Fil. stud., Tyrgatan 10, Stockholm.
Svedelius, Nils E., Professor, Uppsala.
Svennevig, Th., Direktör, Alstad.
Svensson, Edvin, Disponent, Kimstad.
Svensson, Karl, Fack 14, Båstad.
Sydow, Carl von, Løjtnant, Godsägare, Ås, Julita.
Sydow, Nanna von, Fru, Vänersborg.

Sydow, Svea von, Fru, Göteborg.
Sylvén, Hjalmar, Jägmästare, Skara.
Sylvén, Nils, Fil. Doktor, Ekebo, Källstorp.
Sylvén, T., Fröken, Landskrona.
Sälldin, Gustaf, Fil. kand., Trädgårdsarkitekt, Båstad.
Söderström, C. F., Häradshövding, Ronneby.
Sökjer-Petersen, Erik J., Jägmästare, Åkarp.
Söltoft, Henry, Bankkamrer, Svalöf.

Tage-Hansen, M. K., Godsägare, Skeinge, Osby.
Tamm, Percy H:son, Ingenjör, Eolsgatan 2 A, Stockholm.
Tauvon, A., f. d. Ryttmästare, Fänäs, Bålsta.
Thorburn, Walter, Godsägare, Kasen, Uddevalla.
Thomander-Warholm, Ida, Fru, Tuna, Lund.
Tigerschiöld, Hugo, Kansliråd, Danderydsgatan 14, Stockholm.
Tiselius, K., Fru, Djursholm.
Tornerhjelm, G., f. d. Landshövding, Gunnarstorp.
Tornerhjelm, R., Godsförvaltare, Wrams Gunnarstorp, Gunnarstorp.
Trolle, Anna, friherrinna, Trollenäs.
Trolle, Elsa, Grevinna, Fulltofta.
Trolle, Nils, Friherre, Trollenäs.
Trolle-Bonde, J., Grevinna, Trolleholm.
Trolle-Wachtmeister, Anna, grevinna, Årup, Bromölla.
Trolle-Wachtmeister, Brita, Grevinna, Trolle-Ljunghy, Bäckaskog.
Trozelli, Fru, Björnsnäs, Åby.
Trozelli, Ph., Kammarherre, Björnsnäs, Åby.
Törnell, Fredr., Disponent, Hulteberg, Borås.

Uggla, Allan, Major, Sturegatan 18, Stockholm.
Uggla, C. G., Friherre, Ramlösa Brunn.
Ulander, Wilhelm, Direktör, Ekön, Motala.

Wachtmeister, Axel A:son, Ryttmästare, Greve, Vambåsa, Ronneby.
Wachtmeister, Brita, Grevinna, Hittarpslund, Hälsingborg.
Wachtmeister, Daisy, Fröken, Grindstugan, Larslund.
Wachtmeister, Ebba, Grevinna, Knutstorp, Axelvold.
Wachtmeister, Edith, Grevinna, Kulla-Gunnarstorp, Hälsingborg.
Wachtmeister, Hans, Greve, Generaldirektör, Blasieholmstorg 11, Stockholm.
Wachtmeister, Märtha, Grevinna, Tistad, Larslund.
Wachtmeister, Rutger, Greve, Christineholm, Nyköping.
Wadsjö, Harald, Arkitekt, Kammakaregatan 45, Stockholm.
Wahlgren, A., Professor, Islinge, Lidingö.
Waldem, S., Godsägare, Nygård, Ölvingstorp.
Wallis, Elsa, Grevinna, Valhallavägen 80 II, Stockholm.
Weihull, Harry, Direktör, Chef för Weibullsholms Växtförädlingsanst., Landskrona.
Weman, Greta, Fröken, Ainarps trädgårdar, Åkarp.
Werner, Alex, Badkamrer, Båstad.

Werner, A., Direktör, Snickerifabriken, Jönköping.
Wernstedt, Anna, Fröken, Näs, östra Stenby.
Wesslén, G., Skogschef, Uddeholm.
Wiens, Anna, Friherrinna, Löberöd.
Wigstrand, Esaias, Bankkamrer, Strandvägen 13, Stockholm.
Wikström, Herman, Trädgårdskons., Dingle.
Wingren, J. Heribert, Direktör, Karlavägen 28 III, Stockholm.
Virgin, Thore, Löjtnant, Kvarnfors Gård, Bjernum.
Witte, Hernfrid, Professor, Bergshamra, Stocksund.
Wrangel, Fr., Baron, Ellinge, Eslöf.

Zachau, Edgar, Artist, Uddevalla.
Zander, Ingeborg, Fröken, Gulliborg, Östertälje.

Åhgren, E., Bankir, Wahrenendorffsgatan 6, Stockholm.
Åkerman, E., Bruksägare, Åkarp.
Ålund, W., Jägmästare, Umeå.

Öhrström, C. A., Hovjägmästare, Stockholm.

UTLÄNDSKA LEDAMÖTER.

Brandt, G. N., Kommunegartner, Ornekulsvej 3, Charlottenlund (Danmark).
Erstad-Jørgensen, E., Havearkitekt, Finsensvej 79 IV, Köpenhamn.
Landbohöjskolens Skovbrugssamling B, Bülovsvvej 13, Köpenhamn V.
Mathiesens Planteskole, Korsör.
Olsen, Axel, Planteskole, Kolding, Danmark.
Poulsen, Svend, Roskildevej 78, Köpenhamn.
Rafn, Joh., Direktör, Skovfrökontoret, Köpenhamn.
Gran, H. H., Professor, Universitetets Botaniske Laboratorium, Oslo.
Jelstrup, H., Skogdirektör, Lantbruksdepartementet, Oslo.
Skogforsøksvæsenet, Aas, Norge.
»Blomsterodlingens Vänner», adr. Trädgårdsmäst. Harald Wasastjerna, Grankulla, Finland.
Olsson, Paul, Trädgårdsarkitekt, Grankulla, Finland.
Wasastjerna, Harald, Trädgårdsmästare, Grankulla, Finland.

ARTFÖRTECKNING.

Nedanstående förteckning upptager allenast i det föregående omnämnda träd och buskar. * vid angiven sida betecknar, att avbildning förekommer.

- Abelia grandiflora* 291.
Abies alba 292.
Abies amabilis 276, 292.
Abies balsamea 292.
Abies cephalonica 292.
Abies firma 292.
Abies grandis 292.
Abies magnifica 292.
Abies Nordmanniana 292.
Abies pinsapo 292.
Abies sibirica 291.
Abies Webbiana 292.
Abies Veitchii 292.
Acer campestre (n a v e r l ö n n) 324.
Acer Negundo 291.
Acer platanoides (l ö n n) 55, 173, 174, 265, 292, 324.
Acer pseudoplatanus 292.
Acer saccharinum 292.
Acer tataricum 292.
Æsculus hippocastanum (h ä s t - k a s t a n j, k a s t a n j) 22, 101, 173, 292.
Ailanthus glandulosa 292.
A k a s i a 15, 22, 231.
Albizzia julibrissin 291.
Alm 13, 55, 173.
Alnus glutinosa (a l, k l i b b a l) 55, 56, 196*, 202, 265, 286, 324.
 »*Althea arborescens*» 231.
Apel, vild-, 55.
Aprikoser 16.
Aralia racemosa 70.
Araucaria imbricata 292.
 »*Are modun*» 78.
A s p, p e l a r-, 284.
Aucuba japonica 292.
Berberis-arter 25, 292.
Berberis buxifolia 292.
Berberis Thunbergii 291.
Berberis verruculosa 292.
Berberis vulgaris (b e r b e r i s) 173, 292.
Betula alba L. 281, 282.
Betula concinna 282.
Betula coriacea 282.
Betula pubescens (g l a s b j ö r k) 281, 282, 291.
Betula nana (d v ä r g b j ö r k) 67, 68, 282, 286.
Betula tortuosa 282.
Betula verrucosa (m a s u r b j ö r k) 281, 282, 324.
B j ö r k 55.
B j ö r k, p e l a r-, 284.
B j ö r k, s t a c k-, 284.
B j ö r n b ä r 55.
Blodsdroppar, Kristi, 27.
Buxbom 8, 24, 44, 46, 173, 175, 180, 218, 219, 227.
Caragana arborescens 291.
Carpinus betulus (a v e n b o k) 6, 9*, 10, 30*, 31*, 32*, 200, 265, 292, 324.
Caryopteris sinensis 292.
Cassia Sophera 72.
Castanea sativa (ä k t a k a s t a n j) 15, 292.

- Cedrus atlantica* 292.
Cercidiphyllum japonicum 291.
Cereis siliquastrum (J u d a s-
 t r ä d) 231.
Cistus poliiifolius 73, 75.
Colutea arborescens 76.
Corylus avellana (h a s s e l) 55,
 58, 59*, 61*, 292, 324.
Corylus column 292.
Cotoneaster-arter 25, 292.
Cotoneaster horizontalis 24, 292.
Crataegus 58, 274.
Cryptomeria japonica 292.
Cytisus alpinus (a l p g u l l r e g n)
 324.
Cytisus Laburnum 73.
Daphne Mezereum 67.
Diospyros Kaki 292.
 E k, s k a f t-, 287.
 E k, s t å n g-, 287.
 E k a r 53, 58.
 E n, c y p r e s s-, 284.
Evonymus europaea (b e n v e d) 55.
Fagus silvatica (b o k) 17, 18, 22,
 24, 28, 55, 173, 200, 265*, 266,
 288, 291, 292, 324.
Ficus carica 292.
Firmiana simplex 291.
 F l ä d e r b u s k a r 257.
Fraxinus americana 291.
Fraxinus excelsior (a s k) 13, 15,
 55, 56, 173, 324.
Ginkgo biloba 286.
 G r a n, m a t t-, 284.
 G u l l r e g n 231.
 H a g t o r n 51*, 55.
Hamamelis japonica 292.
Hamamelis mollis 292.
Hamamelis vernalis 292.
Hedera Helix (m u r g r ö n a) 24,
 44, 46, 286.
Hibiscus Abelmoschus 71.
Hibiscus esculentus 71.
Hibiscus Manihot 71.
Hibiscus syriacus 73.
Hippophaë rhamnoides (h a v-
 t o r n) 324.
Hortensior 17.
Hyssopus officinalis (i s o p) 72.
Ilex-arter 25.
Ilex opaca 291.
Jasminum 231.
Juglans regia (v a l n ö t s t r ä d)
 22, 25*, 285, 292, 324.
Koelreuteria paniculata 291.
 K o r n e l l e r 173.
 K ö r s b ä r, k ö r s b ä r s t r ä d
 20, 21.
Lagerstroemia indica 291.
 »Laurus tinus» 231.
Lavatera arborea 76.
Liguster 38*, 49.
 L i n d 13*, 14, 15*, 47, 55, 87, 104,
 105, 134, 148, 167, 173, 174, 181,
 194*, 195*, 201*, 202, 227, 231.
 L i n d a r, e n g e l s k a, 243.
Liriodendron tulipifera (t u l p a n-
 t r ä d) 15, 292.
Lonicera xylosteum (t r y) 55.
Lonicera periclymenum (s k o g s-
 k a p r i f o l) 286.
 L ä r k t r ä d, l ä r k, 187, 202, 324.
Magnolia acuminata (s p e t s b l a-
 d i g m a g n o l i a) 285, 292.
Magnolia grandiflora 291.
Magnolia hypoleuca 292.
Magnolia macrophylla 292.
Magnolia tripetala 292.
Magnolia Soulangeana 292.
Mahonia-arter 25.
Malus 58.
Mimosa pudica 71.
Mimosa sensitiva 71.
 M o r e l l e r 20.
 M u l l b ä r 108.
 N e k t a r i n e r 16.
 N y p o n 55.
 O r a n g e t r ä d 231.
Paulownia tomentosa 291.
 P e l a r g o n e r 17, 27.
 P e l a r g o n e r, h ä n g-, 16.
 P e r s i k o r 16.
 P i c e a - a r t e r 58.
Picea Abies (g r a n) 9, 48, 54, 100,
 173, 219, 266*, 286, 288, 291.
Picea alba 291.

- Picea Engelmannii* 291.
Picea omorica 292.
Picea orientalis 292.
Picea pungens 291.
Picea sitchensis 292.
 Pil 6, 56, 189.
Pinus-arter 58.
Pinus aristata 292.
Pinus Bangsiana 291.
Pinus montana 292.
Pinus Pinaster 292.
Pinus ponderosa 292.
Pinus silvestris (tall, fur) 13*,
 14, 18, 50*, 284, 286, 287, 291.
Pinus strobus (weymouths-
 tall) 187.
Platan 15, 22, 28.
Platanus occidentalis $\times$ *orientalis*
 (= *acerifolia*) 285, 292.
Ploomon, *ploomon* träd,
 16, 231.
Poncirus trifoliata 291.
Popplar 173.
Populus alba 292.
Populus balsamifera (balsam-
 poppel) 47, 291.
Populus candicans 292.
Populus nigra (svart poppel)
 288.
Populus nigra italica (pyramid-
 poppel) 187.
Populus tremula (asp) 55, 291.
Populus trichocarpa 292.
Prunus avium (fågelkörs) 292,
 324.
Prunus Cerasus 292.
Prunus mahaleb 292.
Prunus padus (hägg) 55.
Prunus serotina 292.
Prunus spinosa (slån) 55.
Prunus triloba 292.
Punica Granatum 292.
Päron, *päron* träd 16, 20, 21,
 231.
Päron, vild-, 55.
Quercus coccinea 291.
Quercus conferta 292.
Quercus maeranthera 292.
Quercus macrocarpa 291.
Quercus palustris 292.
Quercus pedunculata = *Q. robur*.
Quercus robur (ek, sommarek)
 18, 54, 56, 57*, 58, 59*, 61*, 173,
 200, 262, 265, 267*, 268, 269*,
 270*, 271, 284, 286, 287, 292,
 324.
Quercus sessiliflora 292.
Rhamnus cathartica (vägtorn)
 55.
Ribes nigrum (svarta vin-
 bärsbuskar) 231.
Ribes rubrum (röda vinbärs-
 buskar) 231.
Robinia pseudacacia (acacia-
 träd) 285, 291, 292.
Rosa canina (nypon) 324.
Rosa gallica versicolor 67.
Ros, *rosenbuske*, *rosen-*
träd, *törnrosbuske* 8, 18,
 31*, 32, 173, 187, 231.
Rosor, *polyantha*-, 15, 17.
Salix 61.
Salix alba (vitpil) 264.
Salix caprea (sälgl) 55.
 »Schilan» 78.
Sciadopitys verticillata 286, 292.
Sequoia gigantea 292.
Sequoia sempervirens 292.
Sibiriska ärtträd 187, 257.
Snöbollsbuskar 173.
Sorbus Aria (vitoxel) 324.
Sorbus aucuparia (rönn) 55, 174,
 291, 324.
Sorbus scandica = *S. suecica*.
Sorbus suecica (oxel) 173, 174,
 264*, 324.
Spartium junceum 75.
Spartium scoparium 73, 75.
 »Stickelhär» 257.
 »Sygda» 78.
Syren 24, 105, 187, 219.
Syringa persica (persisk sy-
 ren) 15*, 17, 24.
Syringa vulgaris 291.
Taxus baccata (idgran, taxus)
 44.

- Thuya gigantea* 52.
Thuyopsis dolabrata 286.
Tilia cordata (lind, vanlig lind, skogslind) 287, 324.
Tilia vulgaris (holländsk lind, parklind), 156, 164, 171, 174, 227, 265, 287.
Tsuga canadensis 292.
Tujor 23*, 24, 27, 50*, 191.
Ulmus-arter 292.
Ulmus foliacea (fältalm, lundalm) 324.
Ulmus glabra (alm, vanlig alm, skogsalm) 287—288, 324.
 »Uruck» 78.
Viburnum Lantana 291.
Vide 287.
Viburnum-arter 25.
Viburnum Opulus (olvon) 55.
Vildvin 191.
Vin, vinranka, vinstock, 18.
Vinbärsbuskar, vita, 231.
Vinea major 66.
Vinea minor 39.
Viscum album (mistel) 286.
 Äpple, äppleträd 20, 21, 231.
 »Ärteträn» 173.

Massodling av fruktträd i för norra och mellersta Sverige lämpliga sorter.
Begär vår illustr. katalog!

PETER A. DENDROLOG

KONSULTERANDE TRÄDGÅRDSARKITEKT

Stora Nygatan 18^{IV}
Tel.: Norr 148 80

MOD. PRISER
STOCKHOLM

Ännu finnes ett begränsat antal exemplar
av hittills utkomna särskilt innehållsrika och vackra årsböcker

av

LUSTGÅRDEN

1920, 1921, 1922, 1923, 1924, 1925 och 1926

som kunna erhållas i närmaste bokhandel

eller direkt från exp. för

Föreningen för Dendrologi och Parkvård,

Stora Nygatan 18, Stockholm.

Tel. Norr 148 80.

En praktfull present

vid alla tillfällen

är en bukett Nejlikor

från

Aktiebolaget Björklund & C:o

i KRISTIANSTAD

Finfin kvalité, både i färg och hållbarhet

Fråga alltid efter

Björklunds Nejlikor

Finnas hos alla Sveriges Blomsterhandlare

**FÖRBÄTTRAD JORD
ÖKAD AVKASTNING**

LUCKRA UPP JORDEN

kring de gamla träden, så att dessa
få bättre näring. — Skaffa undan
stubbar och tag upp planteringsgro-
par vid nyplantering med tillhjälp av

SÄKERHETSSPRÄNGÄMNET
NITROLIT

ELLER

STUBB=BOMBER

LÄTTHANTERLIGT — OFARLIGT

BILLIGT

FÅR SÄNDAS SÅSOM VANLIGT GODS

REKVIRERA VÅR HANDBOK,
SOM ERHÅLLES GRATIS OCH FRANCO

En vacker trädgård

med yppiga, gröna gräsmattor, rikt bärande fruktträd
och härbuskar, granna köksväxter kan vem som helst
få, om blott

NORGESALPETER

användes i riklig och för olika ändamål väl avpassad
mängd.

N O R G E S A L P E T E R

är A och O för all trädgårdsodling.

JOFUROL=PREPARATEN

APHICID, NICOTOXIN, JOFUROL, JOFUROL-
BLAD, JOFUROLPAPPER, JOFUROLRÖK-
PULVER äro de bästa och billigaste
medlen mot skadeinsekter på växter.

Om bekämpande av svärartat uppträdande
av barrlöss på ädelgranar skriver direktör
Carl G. Dahl i Svenskt Land bl. a. följande:

"Då de nämnda skadedjuren säkerligen upp-
träda på många håll inom landet och en var
trädgårdsvän väl bör vara angelägen om att
skydda sina vackra ädelgranar mot följderna
av barrlössens angrepp, bör meddelas, att ett
så vitt man kan finna både ofarligt och på

samma gång mycket effektivt medel finnes, som i jämförelsevis större skala kom-
mit till användning inom Alnarps trädgårdars plantskolor, nämligen det nikotin-
haltiga preparatet nikotoxin."

Bruksanvisning och prislista sändes på begäran.

Extrapris vid behov av större kvantitet, då offert torde infordras direkt från
fabriken.

Namnaurop:

WILHELM BECKER

Tekniska Fabriken JOFUR.

Postbox 227

STOCKHOLM

Ramlösa Plantskola

HÄLSINGBORG

Affären grundad 1839

Areal 110 tunnland

Stora förråd och rikhaltiga sortiment av frukt-
träd, bärbuskar, park- och alléträd, prydnadsbuskar,
rosor, häckväxter, perenna växter m. m.

Katalog sändes på begäran

EHRENFRID ÅHGREN

MEDLEM AV STOCKHOLMS FONDBÖRS

6 WAHRENDORFFSGATAN 6

STOCKHOLM

AKTIER, BANKLOTTER,

SVENSKA & UTLÄNDSKA

OBLIGATIONER

Tel.: 14313, 14314, 14315, 302 15 (ankn. börsen), 10811 (Börsen direkt).

Alla slag av plantskoleartiklar samt fjällväxter.

Begär katalog.

Bliv medlem

av

**Sveriges
pomologiska
förening**

(Årsavgift 5 kr.)

Expedition:

St. Nygatan 18

Stockholm

Tel. Norr 148 80

**Understöd
föreningen**

genom

anskaffande av
nya medlemmar

Expedition:

St. Nygatan 18

Stockholm

Tel. Norr 148 80

ALF. [REDACTED]

P A A R P

rekommenderar sina specialodlingar av perenna
blomsterväxter.

Begär katalog.

ALNARPS TRÄDGÅRDAR

ALNARP

Å K A R P

Förutom alla slags vanliga plantskoleartiklar tillhandahållas nyare, mindre
vanliga träd, buskar och perenna växter.

ERIK LÄCK

RÖNNINGE

Fleråriga (perenna) blomsterväxter i rikt sortiment från mina
omfattande specialodlingar. Rosor, park- och prydnadsbuskar,
fruktträd och bärbuskar.

Katalog på begäran gratis. Tel. Rönninge 130.

ADELSNÄS TRÄDGÅRDAR

ÅTVIDABERG

Rekommenderar sina välkända odlingar av trädskolealster och perenna växter.
Stora förråd av barrväxter.

Priskurant sändes på begäran.

FÖRENINGEN FÖR DENDROLOGI OCH PARKVÅRD.

Ordförande : Professor ROB. E. FRIES,
Adr. Bergianska Trädgården, Stockholm 50.
Tel. 856 35.

Sekreterare och redaktör : Fil. dr. NILS SYLVÉN,
Adr. Ekebo, Källstorp (Skåne).
Tel. Svalöf 32 b.

Exp. och kassa : Friherre SVEN A. HERMELIN,
Adr. : Stora Nygatan 18, Stockholm 2.
Tel. Norr 148 80.

Pris 12 kronor

NYA TRYCKERIBOLAGET, STOCKHOLM 1927